

Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 31

Så fångas de misstänkta ord

Förhör och dokumentationspraktiker
på Skattebrottsenheten

(English Summary)

Ylva Byrman

GÖTEBORGS UNIVERSITET

TITLE: Capturing the suspect's words. Investigative interviewing and documentation practices at the Swedish tax fraud unit

SWEDISH TITLE: Så fångas de misstänkta ord. Förhör och dokumentationspraktiker på Skattebrottsenheten

LANGUAGE: Swedish and English (English summary)

AUTHOR: Ylva Byrman

Abstract

This aim of this thesis is to contribute to our understanding of the factors shaping institutional talk and documentation, using empirical data from the field of investigative interviewing. The study analyses how Swedish tax fraud investigators are instructed to conduct and record interviews with suspects – in policy documents and training programmes – and contrasts this with the reality of their actual everyday practice. Special attention is given to how investigators reason about the goals and rules of their work and about what constitutes good practice.

The study draws on a body of material consisting of policy documents, training materials, audio-recorded investigative interviews with their corresponding written reports, and questionnaires and interviews with investigators and prosecutors, where they are asked about their views and practice.

The results show that the goals and rules formulated by authorities and teachers of investigative interviewing are numerous and sometimes contradictory. For example, investigators are told both that a good interview requires full attention and that a written interview report should be ready by the end of the interview. Furthermore, prosecutors generally ask investigators to produce succinct interview reports, but when needed as evidence in court, verbatim transcripts are the best. However, verbatim transcript and audio-recordings are often avoided, because they are time-consuming and also may contain unnecessary private details about the suspect.

The investigators handle the contradictions by developing documentation strategies that they personally believe make for a good compromise solution. However, their individual compromise solutions and views on what constitutes best practice differ somewhat from each other, because investigators rank the importance of the goals and rules slightly differently. In fact, some investigators deviate from central policy in order to reach what they perceive as the most important goals. It also becomes clear that some general commonsense norms and values, such as respecting the integrity and private life of the interviewees, override institutional interests in some instances.

KEYWORDS: investigative interviews, documentation, forensic linguistics, police interrogation, institutional talk, conversation analysis, professional writing, front-line workers

© Ylva Byrman, 2017

DISTRIBUTION: Institutionen för svenska språket
Box 200
405 30 Göteborg

OMSLAGSBILD: Ylva Byrman och Sven Lindström, hommage till xkcd

ISSN: 1652-3105

ISBN: 978-91-87850-66-0

LÄNK TILL E-PUBLICERING: <http://hdl.handle.net/2077/54376>

SÄTTNING: Sven Lindström

TRYCKNING: Repro Lorensberg, 2017

Tack!

Jag vill tacka Andreas Nord och Åsa Wengelin, som varit mina handledare genom hela avhandlingsarbetet. Ni är skarpa, kloka och kreativa, vilket är utmärkta egenskaper i sammanhanget. Men ni är också bara allmänt vänliga och vettiga personer, och detta är jag minst lika tacksam över.

Ett stort tack vill jag rikta till alla informanter på Skattebrottsenheten och Ekobrottsmyndigheten. Det är era förhör och era reflektioner som gör avhandlingen. Tack för att ni har tagit er tid att förklara för mig hur ert arbete går till i enkäter och intervjuer. Särskilt vill jag tacka Karin Bergqvist Ljunggren, numera pensionerad skattebrottsutredare. Det var Karin som tog kontakt med mig och var intresserad av vad en språkvetare kunde ha att säga om Skattebrottsenhetens förhör. Hon tänkte sig en temadag, men det blev ett helt avhandlingsprojekt. Nyfikna, kunskapsintresserade och hjälpsamma kontaktpersoner av Karins slag är en viktig ingrediens i samverkan mellan universitetet och det omgivande samhället.

Många har hjälpt till att göra avhandlingstexten bättre och snyggare på olika sätt. Stina Hållsten var min slutseminariegranskare och gav kommentarer som hjälpte arbetet framåt. En värdefull granskning av samtalsanalysavsnitten gjorde Susanna Karlsson. Institutionens kommunikatör, allroundkonstnären Sven Lindström, gjorde sättningen av avhandlingen, varpå redaktör Hans Landqvist gjorde en viktig slutläsning. Astrid Byrman och Gunilla Byrman har läst texten i olika skeden, och Alan Crozier har språkgranskat den engelska sammanfattningen. Dessa tre senast nämnda personer går också under beteckningarna syster, mor och far, och mest tacksam är jag trots allt för sättet som ni fullgör dessa roller.

Jag vill också rikta ett djupt känt tack till Kungliga och Hvitfeldtska stiftelsen för generösa stipendier.

Slutligen är det kutym att säga något om den sociala och intellektuella miljön man befunnit sig i under doktorandtiden. Kollegor av trevligt slag finns på många arbetsplatser, men jag tror ändå att få ställen kan mäta sig med den ypperliga nivå som institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet uppvisar. Särskilt ljuvlig är institutionens doktorandförening – en bättre och mer stöttande gemenskap går inte att föreställa sig!

Underbart stöd och förstklassig distraktion erbjuder också världen bortom kontoret. Jag tänker då inte främst på Friskis & Sveltis, Netflix och Christoffer på Gefab som sålde på mig en fiol, utan på vänner och partners. Tack för att ni finns!

Göteborg i november 2017
Ylva Byrman

Innehåll

1. Inledning.....	1
1.1 Syfte	2
1.2 Valet av empiri: förhör med misstänkta	4
1.3 Avgränsningar.....	5
1.4 Avhandlingens upplägg.....	7
2. Skattebrottsenheten och ekobrottsprocessen	9
2.1 Skattebrottsenhetens organisation och medarbetare.....	9
2.2 Ekobrottsprocessen och förundersökningsverksamhet i allmänhet.....	10
3. Teoretiska och analytiska perspektiv	19
3.1 Verksamhetsanalys	20
3.2 Motsättningar och professionella utförares dilemman.....	24
3.3 Verba volant, scripta manent: perspektiv på beständiggörande av händelser	26
3.4 Yttrandens avsändare, adressater och betydelse	28
3.5 Principer och begrepp för samtalsanalys	29
4. Tidigare forskning	33
4.1 Förhörssamtal	34
4.1.1 Förhörssamtalens interaktionella särdrag och svårigheter	34
4.1.2 Förhörssamtalens frågetyper.....	36
4.2 Förhörsdokumentations form, tillkomst och användning.....	38
4.2.1 Polisen som medförfattare av den hördas berättelse	38
4.2.2 Det institutionella perspektivets dominans.....	43
4.2.3 Förhörssammanfattningars tillkomstprocess och påverkan på förhörssamtalet ...	44
4.2.4 Förhör som dokumenteras genom inspelning.....	46
4.2.5 Hur förhörsdokumentation används	48
4.2.6 Överblick över olika skrivna förhörsgenrer	49

4.3 Förhållandet mellan samtal och deras skriftliga produkter	50
4.4 Förhållandet mellan normativa modeller och faktisk praktik	52
5. Metod och material	57
5.1 Etnografiskt inspirerad metod	57
5.2 Verksamhetens auktoritets- och beställarhierarki: en analys för att strukturera materialet	60
5.3 Material	62
5.3.1 Lagar och formella riktlinjedokument från myndigheter	67
5.3.2 Normgivande råd utan myndighetsavsändare	67
5.3.3 Åklagares åsikter och praktik	68
5.3.4 Utredares åsikter och praktik	69
5.3.5 Inspelade förhör med tillhörande utskrifter	70
5.3.6 Anonymisering och transkriptionskonventioner	72
5.4 Etikprövning och forskningsetisk hållning	74
5.5 Några kritiska kommentarer om materialet	77
5.6 Disposition av resultatkapitlen	79
6. Förhörsutskrift som resultatprodukt och redskap – hur ska den idealt se ut?	81
6.1 Förhörsutskriftens tre subgenrer: dialogförhör, referatförhör och blandade förhör	82
6.2 Lagstiftning om skriftlig förhörsdokumentation	84
6.3 Normauktoriteters syn på utskrifters form och syfte	87
6.4 Utredares syn på förhörsutskriftens syfte	91
6.5 Utredares och åklagares bedömningar av ett konkret exempel	92
6.5.1 Alternativ 1: Dialogförhör (936 ord)	94
6.5.2 Alternativ 2: Komprimerat referat (132 ord)	99
6.5.3 Alternativ 3: Referat med ordagranna citat (530 ord)	102
6.5.4 Alternativ 4: Medellångt referat med bearbetad kronologi (329 ord)	104
6.5.5 Slutsatser av utredarnas enkätsvar	106
6.5.6 Åklagarnas svar på textbedömningsenkäten	108
6.6 Två ofta aktualiserade aspekter av motsättningen koncis–detaljtrogen	113
6.6.1 Bör förhørsledarens frågor framgå av utskriften?	113
6.6.2 Ska förhørsledaren tolka den hördas ord?	117
6.7 Arbetsdelning åklagare–utredare: relationen mellan beställare och producent	119
6.8 Slutsatser: Ingen förhörsutskrift är perfekt för alla syften	122
6.9 Exkurs: Förhör och utskrift behandlas som en konceptuell enhet	125
7. Alternativ till och begränsningar hos förhörsutskriften	133
7.1 Ljudinspelning – lösning på ett centralt dilemma?	134
7.1.1 Lagstiftning om inspelning	135
7.1.2 Andra riktlinjer om ljudinspelning	137
7.1.3 Åklagares syn på och bruk av ljudinspelningar	139
7.1.4 Inspelningens status i förhållande till en godkänd skriftlig förhörs-sammanfattning	141
7.1.5 Inspelningens status i förhållande till förhör i tingsrätt	143
7.1.6 Utredares syn på inspelning	145
7.1.7 Sammanfattning: Ljudinspelning	147
7.2 Andra sätt för åklagaren att ta del av förhöret	148

7.2.1 Utredaren sammanfattar förhöret muntligen för åklagaren	149
7.2.2 Åklagare deltar ibland i förhör.....	151
7.2.3 Uppgifter som hellre kommuniceras informellt än dokumenteras formellt	152
7.2.4 En specialmodell för extra effektivitet.....	155
7.2.5 Sammanfattning: Andra sätt att ta del av förhöret.....	156
7.3 Hur dokumentation av känsliga ämnen diskuteras under förhören.....	157
7.3.1 Sjukdom som ett känsligt ämne	157
7.3.2 Den hörda orienterar sig mot saker som känsliga att dokumentera	167
7.3.3 ”Stort stök i familjen” – dokumentation av besvärliga sociala omständigheter ..	170
7.4 Orientering mot olika slags adressater	172
7.5 Slutsatser: Transparens står i motsättning till integritet	175
8. Förhörssamtalets upplägg i riktlinjer och faktisk praktik.....	179
8.1 Lagstiftning och råd om förhörssamtal	180
8.1.1 Ideal förhörsmetodik: fri berättelse, koncentrerat lyssnande och empatisk hållning	181
8.1.2 Rekommenderade och avrådda frågetyper	183
8.1.3 Sammanfattning: Lagstiftning och råd	184
8.2 Förhörssamtalen i den faktiska praktiken: 13 fallstudier	185
8.2.1 Förhörens fasstruktur	186
8.2.2 Det gemensamma ansiktsarbetet i förhöret med Tommy Larsson – att ta och älagga förklaringsansvar	188
8.2.2.1 Företagets verksamhet och den hördas yrkesbakgrund	190
8.2.2.2 Den hördas bokföringskunskaper	193
8.2.2.3 Förhörsledaren kräver förklaring till avvikelser.....	196
8.2.2.4 Sammanfattning.....	201
8.2.3 Förklaringsansvarets preferensstruktur: sammanfattning och fler exempel.....	202
8.2.3.1 Konfrontation med hörda som inte själva tar förklaringsinitiativ	204
8.2.3.2 Förklaringar som är önskade.....	207
8.2.4 Röstlån som ansiktsbevarande redskap	212
8.2.5 Samspelet mellan fritt berättande och underliggande fast mall.....	216
8.2.5.1 Hur hörda inledningsvis får kommentera gärningsbeskrivningen	218
8.2.5.2 Uppmuntra fritt berättande inom en viss topik	225
8.2.5.3 Checklistefrågor som återkommer trots att de fått svar	231
8.2.5.4 Följsamhet och flexibilitet	236
8.2.5.5 Sammanfattning: Mallen som samtalsdeltagare	238
8.3 Slutsatser: Normativa modeller följs bara delvis i praktiken	238
9. Praktiska metoder för att producera en förhörsutskrift	243
9.1 Lagstiftning och råd om utskriftsprocessen.....	244
9.1.1 Myndighetsriktlinjer om att skriva i efterhand.....	245
9.1.2 Myndighetsriktlinjer om den hördas granskning	246
9.1.3 Åklagares syn på dokumentationsprocessen.....	247
9.1.4 Förhörsmetodikutbildares råd om dokumentation	251
9.1.5 Sammanfattning: Lagstiftning och råd	254
9.2 Utskriftsprocessen i praktiken	254
9.2.1 Översikt av utskriftsmetoderna och deras frekvens.....	254
9.2.2 Dialogförhör.....	256

9.2.3 Skriva sammanfattning i efterhand.....	257
9.2.3.1 Argument för att skriva i efterhand.....	257
9.2.3.2 Argument mot att skriva i efterhand.....	259
9.2.3.3 Sammanfattning: Skriva sammanfattning i efterhand	262
9.2.4 Diktera förhör	263
9.2.5 Skriva sammanfattning direkt	266
9.2.6 Arbeta i par	267
9.2.7 Sammanfattning	268
9.3 Argumenten för olika metoder – syntes och analys	269
9.3.1 Kvalitet på samtal och utskrift.....	269
9.3.2 Resurshushållning.....	270
9.3.3 Arbetsmiljö.....	272
9.3.4 Regler	272
9.3.5 Slutsats: Verksamhetsnytta är mer centralt än regler.....	272
9.4 Gemensamma kärnideal men stor variation.....	274
9.4.1 Lokala snarare än nationella gemenskaper	274
9.4.2 Hur förklara den individuella variationen?	275
9.4.3 Verksamhetens syn på heterogeniteten	276
9.5 Den hördas granskning och utskriftens kontraktsdimension.....	277
9.6 Slutsatser: Utskriftsprocessen hanterar ett helt komplex av motsättningar.....	283
10. Slutdiskussion	287
10.1 Vad formar verksamhetens text- och samtalspraktik?	289
10.2 Vad är god dokumentation?	294
10.3 Resultatens praktiska användbarhet	298
Summary.....	301
Referenser.....	313
Bilagor	329
Bilaga 1. Förhörsutskrift	329
Bilaga 2. Skrivstrategienkäten	332
Bilaga 3. Forskningsinformation och samtyckesblankett till utredare.....	335
Bilaga 4. Forskningsinformation och samtyckesblankett till förhörda	338

Tabeller

TABELL 1: <i>Fyra sätt att dokumentera privatpersoners utsagor i en förundersökning, från minst till mest polisstyrd</i>	50
TABELL 2: <i>Studiens material</i>	65
TABELL 3: <i>Översikt av de 13 inspelade förhör som näranalyserats</i>	72
TABELL 4: <i>Transkriptionskonventioner som används i studien</i>	74
TABELL 5: <i>Översikt av alternativen i textbedömningsenkäten</i>	94
TABELL 6: <i>Tre samtals specifika motsättningar</i>	241
TABELL 7: <i>Uppskattade procentandelar för hur vanliga utskriftsmetoder är i olika regioner (Skattebrottsenhetens förhörskartläggning 2009)</i>	255

Figurer

FIGUR 1:	<i>Schematisering av Skattebrottsenhetens brottmålsprocesser</i>	17
FIGUR 2:	<i>Verksamhetsmodell utifrån Engeström (2001)</i>	22
FIGUR 3:	<i>Förhørsverksamhetens formande aktörer, i och utanför rättssystemets beställarhierarki</i>	63
FIGUR 4:	<i>En översikt av de olika materialtyperna i studien</i>	64
FIGUR 5:	<i>Utskriftsideal som står i motsättning till varandra</i>	107
FIGUR 6:	<i>54 åklagares svar på frågan "Vad anser du om kvaliteten i skattebrottsutredarnas förhör?" (Skattebrottsenhetens kvalitets- uppföljning 2014)</i>	123
FIGUR 7:	<i>Hur stor procentandel av förhören ljudinspelar i sin helhet? 17 utredares uppskattningar</i>	146
FIGUR 8:	<i>I hur stor andel av förhören brukar åklagaren ges en kort samman- fattning strax efter förhöret, innan själva utskriften skickas? 17 utredares procentuppskattningar</i>	151
FIGUR 9:	<i>Metoders för- och nackdelar vad gäller kvalitet på samtal och utskrift</i>	270
FIGUR 10:	<i>Metoders för- och nackdelar vad gäller resurshushållning</i>	271
FIGUR 11:	<i>Metoders för- och nackdelar vad gäller arbetsmiljö</i>	271
FIGUR 12:	<i>Metoders för- och nackdelar vad gäller regler</i>	272
FIGUR 13:	<i>Fördelar med att referera efteråt respektive direkt</i>	284

1. Inledning

Denna avhandling handlar om hur brottsutredare på Skattebrottsenheten genomför och dokumenterar förhör med misstänkta. Den visar hur processer som kan verka närmast triviala – som att skriva ner de svar man får på ställda frågor – i själva verket är komplexa för att utredarna behöver förhålla sig till flera olika mål, regler, normer och aktörer samtidigt. Avhandlingens mål är att beskriva hur förhörsverksamheten ser ut och synlig- och begripliggöra vad det är som formar den.

Att i sin yrkesroll genomföra och dokumentera samtal är en vanligt förekommande arbetsuppgift i många yrken. Läkare och andra vårdgivare samtalar med patienter, socialarbetare med klienter, rekryterare med arbetssökande. Alla behöver de mer eller mindre utförligt skriftligen sammanfatta samtalen i journalanteckningar, utredningar, promemorior eller intervjuprotokoll. Den dokumenterande texten blir ett redskap i en större yrkesverksamhet, där den ofta kan ha mer än ett syfte att fylla. Det finns studier som visar hur skriftlig dokumentation inte bara används för att informera andra, utan också för att skydda sig själv och få andra att utföra muntligen överenskomna uppgifter (Winsor 1999). Här kan man alltså ana en hierarki mellan muntligt och skriftligt: den skriftliga dokumentationen är oftast den enda kvarvarande slutprodukten och får ensam i uppgift att representera de yttranden som gjorts och de överenskommelser som etablerats under ett muntligt samtal. Texten kommer av de flesta läsare att behandlas som en sann beskrivning av vad som sagts.

Därför är det av intresse att i närmare detalj studera hur samtals- och dokumentationsprocessen ser ut. Särskilt gäller detta när det handlar om en professionell yrkesutövare som samtalar med en lekmanaklient, alltså det som brukar kallas *institutionella samtal*. Den professionella parten har normalt makten

och ansvaret att bestämma hur och i vilka delar en klients ord ska återges för eftervärlden. I detta arbete görs en mängd val, för de individuella professionsutövarna har alltid en viss handlingsfrihet samtidigt som de måste förhålla sig till den överordnade verksamhetens mål, ideal och regler – och till den individuella klient de möter.

Ett vanligt mål för den professionella parten är att i samtalet få fram tillräckligt mycket relevant information för att det ska kunna ligga till grund för ett beslut i klientens ärende (Linell 1990). Det kan vara att ställa en diagnos eller besluta om rätt till ett visst bidrag eller – som i denna studie – för att en åklagare ska kunna avgöra om en misstänkt ska åtalas för ett brott. Men alltför renodlade utfrågningar kan upplevas som konfrontativa och socialt hotfulla, särskilt om samtalet behandlar känsliga ämnen. För att samtalet ska löpa så smärtfritt som möjligt behöver den professionella parten därför förhålla sig inte bara till den professionella verksamhetens mål och regler, utan också till allmänna regler för social interaktion och hur man visar respekt för sin samtalspartners sociala ansikte. Dessutom finns det ofta krav från verksamheten om att samtalet inte får ta för lång tid, liksom ett krav på att samtalet ska dokumenteras enligt mer eller mindre fasta och uttalade principer.

1.1 Syfte

Avhandlingens syfte är bidra till en ökad förståelse av vad som formar yrkeslivets samtal och dokumenterande texter. Den undersöker hur en grupp professionella, nämligen skattebrottsutredare, går tillväga och resonerar när de ska genomföra och dokumentera ett institutionellt samtal med en lekmannaklient, i det här fallet en misstänkt. Dessutom belyser den de regler och ideal som omgärdar förhørsverksamheten, till exempel hur åklagarna vill att förhörsdokumentation ska utformas för att vara användbar för dem och vilken lagstiftning som finns om förhör.

Det som studeras är en verksamhet, som inrymmer talande och skrivande och vars konkreta resultat är en dokumenterande produkt, som ett skrivet referat eller en ljudinspelning. Inom språkbruksforskningen är det vanligt att ha ett uttalat fokus på antingen en viss typ av samtal eller en viss typ av skrivna texter (Svensson & Karlsson 2012:9f, Karlsson & Makkonen-Craig 2014), men jag har i stället försökt närma mig och förstå denna förhørsverksamhet som en helhet. Målet är att beskriva och förklara mönstren i det arbete som ligger bakom upprättandet av förhörsdokumentation. Detta görs genom analys av autentiska förhör och genom att kartlägga riktlinjer från normauktoriteter, verksamhetens praktiska förutsättningar och skattebrottsutredarnas personliga

uppfattningar om vad som är ändamålsenliga sätt att arbeta och vad som är lämpligt att säga och skriva. Studiens forskningsfrågor är:

- Hur bör förhör gå till och dokumenteras, enligt de mål och riktlinjer som formuleras av uppdragsgivare och auktoriteter?
- Hur genomförs och dokumenteras förhör i skattebrottsutredares faktiska praktik?
- Hur resonerar skattebrottsutredare om sin egen dokumentationspraktik och om vad som är det lämpligaste sättet att dokumentera förhör?

Genom resonerande jämförelser av svaren på dessa tre empiriska frågor adresserar studien också två frågor av mer generell och teoretiskt intresse.

Den första är varför förhørsverksamhetens samtals- och skriftpraktik har den form den har. Genreforskaren Bhatia (2008:169) skriver att en huvudfråga för analyser av språkbruk i yrkeslivet är varför den studerade yrkesgruppen använder språket på det sätt de gör. Han menar att detta kräver att analyser av genrens form integreras i analyser av den yrkeskultur och praktik som de ingår i. I min studie försöker jag genom induktiva och etnografiskt inspirerade metoder ringa in vilka förutsättningar i verksamheten som formar den kommunikativa praktiken. Exempel på aspekter som studeras är centralt formulerad policy och hur olika deltagare ser på och använder tal och skrift som redskap.

Den andra frågan är vad som egentligen ska betraktas som god dokumentation, framför allt på myndigheter och i andra institutionella kontexter. Dokumentation är enligt Yeo (2007) en materiellt beständig representation av en händelse, skapad av personer eller teknisk apparatur som observerar händelsen. Eftersom ett skrivet protokoll alltid bara utgör ett urval och en tolkad representation av det som sagts och gjorts, menar Atkinson & Coffey (2004) att det behövs fler studier av hur organisationer ser på den egna dokumentationen. I föreliggande studie belyses synen på vad som är god dokumentation just ur ett deltagarperspektiv, alltså vad uppdragsgivare och utförare av förhørsverksamhet anser vara ändamålsenliga och lämpliga sätt att representera förhörssamtalet på, för den som i efterhand vill veta vad som sades. Men dessa för förhørsverksamheten specifika åsikter kan också knytas till mer allmänna föreställningar om hur väl dokumentation återger en händelse och om skrivna dokument status i förhållande till olika muntliga uttalanden. Avhandlingen belyser därigenom relationen mellan muntliga samtal och de skriftliga produkter som de ger upphov till, liksom vad som är poängen och problemen med att skapa olika sorters materiella representationer av muntliga yttranden.

1.2 Valet av empiri: förhör med misstänkta

Studiens empiriska material kommer från en text- och samtalspraktik som är en central byggsten i ett rättssamhälle, nämligen de förhör som hålls med misstänkta under en förundersökning. Förhör har inte beforskats särskilt mycket i Sverige, särskilt inte om man jämför med till exempel sjukvårdssamtal, som har varit föremål för flera studier (se Landqvist & Karlsson 2012 för en översikt). Den enda språkvetenskapliga studien av autentiska svenska förhörssamtal är den 30 år gamla studien av Jönsson (1988) och de studier som bygger vidare på hennes 30 insamlade förhör i brottmål som snatteri, stöld och mindre bedrägerier. Utöver denna finns också Jakobsson Öhrns (2005) avhandling i pedagogik om polisens förhørsstrategier i en mordutredning. Internationellt finns något mer forskning på autentiska förhör, och jag redogör för några bidrag i kapitel 4.

Jag har valt att studera förhör i en brottstyp som inte tidigare studerats och som skiljer sig på flera punkter från stölder och våldsbrott, nämligen de skatte- och bokföringsbrott som utreds av Skatteverkets skattebrottsenheter. Utredarna som arbetar där är i regel inte poliser, utan civila utredare med en akademisk utbildning i ekonomi eller juridik. Förhören ska dokumenteras i en så kallad *förhörsutskrift*. Enstaka gånger är förhörsutskriften en ordagrann transkription, men normalt är det en sammanfattning. Det är utredarna själva som skriver utskrifterna, som sedan skickas till åklagaren och används som underlag för beslutet om huruvida åtal ska väckas eller inte. Utöver åklagaren är den viktigaste läsaren den förhörda själv, som ska ges tillfälle att ”granska uppteckningen” och ”tillfrågas om han har något att invända mot innehållet” (rättegångsbalken 23 kap. 21 §). Förhörsutskriften får därigenom närmast en kontraktliknande funktion: den ska representera förhöret på ett sätt som såväl utredaren, den hörda och en eventuell försvarare tycker är godtagbart. Enligt rättegångsbalkens huvudregel ska den hörda granska utskriften vid förhörets slut. Granskning i efterhand får bara ske ”om förhöret är särskilt omfattande eller behandlar komplicerade sakförhållanden” (23 kap. 21 §). Detta betyder att dokumentationen i normalfallet måste produceras under själva förhörssamtalet. En ensam förhørsledare måste därför koordinera två parallella aktiviteter: att hålla ett samtal och att författa en sammanfattning av det.

Om inte förundersökningen läggs ned kommer förhörsutskriften också att bli en allmän handling, som kan begäras ut av till exempel journalister. Om en hörd person senare ändrar sin berättelse kan texterna också komma att citeras i domstol. Därför är förhörsutskriften en typ av samtalsdokumentation med komplexa förutsättningar, och det är med ett intresse för hur skribenterna hanterar denna komplexitet som jag valt att studera dess tillkomst. En annan anledning är att det är en viktig texttyp: ur ett rättssäkerhetsperspektiv är det an-

geläget att den hörda får sin berättelse återgiven på ett adekvat sätt. Det är dock inte givet vad som är det bästa sättet, vilket avhandlingen kommer att visa. Utredarna har heller ingen särskild utbildning i hur förhör ska dokumenteras. Lagen ger bara allmänna anvisningar, nämligen att en ”utsaga skall, i de delar den anses böra intagas i protokollet, återgivas i så nära överensstämmelse som möjligt med det talade ordet”, men ”ordagrann återgivning behöver dock ej ske annat än då det ligger vikt på att de exakta ordalagen inflyta i protokollet” (förundersökningskungörelsen § 22). Det finns inga centrala riktlinjer om hur en förhörsutskrift ska disponeras, och under tiden som avhandlingens material samlades in fanns det heller inte någon lag som påbjuder att förhör ska ljud- eller videoinspelas i sin helhet.

Däremot har utbildningen utvecklats så att utredarna får alltmer undervisning i förhörsmetodik, nämligen i det som brukar kallas kognitiv intervjueteknik. Den baseras på psykologisk forskning och erfarna polisers praktiska kunskap, snarare än den samtalsanalytiska forskningstradition som utvecklats av sociologer och språkvetare¹. Det finns några läroböcker i förhörsmetodik (Christianson m.fl. 1998, Nilsson & Herlitz 2013), men dessa behandlar knappt alls hur och när förhöret ska dokumenteras. De uppmanar i och för sig utredaren att föra anteckningar under samtalet (Christianson m.fl. 1998:101f), men då som ett stöd för punkter man ska återkomma till senare i samtalet snarare än något som ska ligga till grund för förhörsutskriften. I stället verkar läromedlen förutsätta att förhörssamtalet är det primära, att det i regel spelas in och att utskriften bara är en praktisk teknikalitet som är för trivial för att förtjäna en närmare beskrivning eller en plats i utbildningen av förhörsledare. Att förhöret ytterst sällan kommer åklagaren till del i form av en ljud- eller videoinspelning, utan i form av en text som dessutom oftast är ett referat, är inte något som läroböckerna diskuterar.

1.3 Avgränsningar

Det finns flera perspektiv och analytiska fokus som skulle kunna vara intressanta eller rentav förväntade i en avhandling om förhör och förhörsdokumentation. Men bredden i studien, att den omfattar såväl samtal, dokumentations-

1 I till exempel Storbritannien finns dock språkvetare som Elizabeth Stokoe (2014) och Kate Haworth (2014) som håller kurser för poliser baserade på samtalsanalytisk forskning. Stokoe kallar sin metod för CARM, och metoden går ut på att deltagarna får analysera autentiska samtal.

processer och dokumentationsprodukter liksom kartläggningar av regelverk och attityder, gör att alla delar av detta inte kan få en ingående belysning. Jag vill därför i klargörande syfte här ta upp några teman som inte är i fokus liksom några perspektiv som läsare kan uppleva får en styvmoderlig behandling, för att de skymtar fram i avhandlingen men aldrig blir föremål för någon mer systematisk analys.

För det första gör avhandlingen inte någon systematisk jämförelse av innehåll och formuleringar i förhörssamtalet respektive förhørsutskriften. Jag vill beskriva förhörsverksamheten som en helhet och inte enbart göra en komparativ analys mellan en text- och en samtalskorpus. På olika håll i avhandlingen förekommer dock att samtalsutdrag och motsvarande utskriftsparti återges och diskuteras i relation till varandra, men då i syfte att illustrera vad skattebrottsutredare behandlar som lämpligt att säga och skriva i den faktiska praktiken. Några studier som har mer uttalat fokus på hur förhör transformeras från tal till skrift redovisas i kapitel 4 (Jönsson & Linell 1991, Van Charldorp 2011, Rock 2001, 2013).

För det andra har avhandlingen inte målet att vara en normativ eller kritisk utvärdering av hur väl brottsutredare utför sitt arbete eller följer uppsatta regler. Förvisso jämförs centralt formulerade regler och ideal med faktisk praktik, men anledningen är att jag utgår från att formulerad policy är en av flera faktorer som formar praktiken och som utredarna måste förhålla sig till. Avhandlingen kommer också att visa exempel på hur råd och regler inte följs, men jag menar att slutsatsen av detta inte nödvändigtvis är att utredarna betar sig problematiskt, utan att det lika gärna kan vara en indikation på att regelsystemet är utformat på ett sätt som gör att det är svårt att följa.

För det tredje har jag valt att studera förhörsverksamheten ur de professionella deltagarnas perspektiv, i första hand skattebrottsutredarnas. Det gör att andra perspektiv, till exempel de förhörda, får en mer undanskymd plats. Jag har till exempel inte frågat de hörda hur de upplever förhörssituationen eller hur de ser på förhørsutskriftens utformning och innehåll (för en studie som gör detta, se Jönsson 1988:55, 96). Hur hörda tänker eller gör blir ändå emellanåt synligt i avhandlingen. Det är ju nämligen något som starkt bidrar till att forma förhörsverksamheten, eftersom en stor del av utredarnas kommunikativa arbete sker i interaktion med den hörda. Särskilt gäller detta förhörssamtalet, men också förhørsutskriften, eftersom den ska läsas och granskas av den hörda.

Studier av interaktion mellan institutionella representanter och enskilda har visat att den ofta följer typiska mönster och präglas av en maktasymmetri, där den institutionella parten dominerar och äger agendan, medan den enskildas perspektiv undertrycks genom omformulering i institutionella kategorier (se t.ex. Sarangi & Slembrouck 1996, Linell 2011). Smith (2005:186) menar att

en av huvudfunktionerna hos institutionell dokumentation är just denna kategorisering, där individens erfarenhet objektifieras för att passa in i institutionens verklighet. Sådana mönster går att finna också i mitt material, men det är inte institutionellt maktutövande över enskilda som står i fokus för min studie.

Anledningen till att dessa perspektiv valts bort eller inte får större utrymme än de får, är att avhandlingen strävar efter att sätta sig in i de professionella deltagarnas perspektiv, i synnerhet skattebrottsutredarnas, och förstå förhållningssättet som en helhet.

1.4 Avhandlingens upplägg

I kapitel 2 ges en presentation av Skattebrottsenheten och den ekobrottsprocess som förhören ingår i, för att läsaren ska få en orientering i vilken slags verksamhet som studien undersökt. Kapitel 3 presenterar teoretiska utgångspunkter och begrepp som används i avhandlingen. Kapitel 4 redogör för tidigare forskning om förhör och förhörsdokumentation samt annan relevant forskning om institutionella samtal och institutionell dokumentation. I kapitel 5 presenteras material och metod. Resultaten presenteras sedan i fyra kapitel. Kapitel 6 analyserar hur en förhörsutskrift idealt ska se ut, enligt olika deltagare. Kapitel 7 diskuterar alternativ och komplement till förhörsutskriften, framför allt ljudinspelningar och sidokommunikation mellan åklagare och utredare. Kapitlet tar också upp hur skriftens och ljudinspelningens permanens kan vara både en tillgång och ett problem, framför allt när det gäller socialt känsliga ämnen. Kapitel 8 diskuterar förhörssamtalens upplägg, både så som det formuleras i förhörsmetodikens ideal och hur den faktiska praktiken ser ut. Kapitel 9 handlar om hur utredare praktiskt går tillväga för att författa en förhörsutskrift, alltså om de skriver eller dikterar en utskrift under själva samtalet eller om de skriver efteråt. Fokus ligger på vilka argument som ligger till grund för deras val. I kapitel 10 sammanfattas och diskuteras studiens resultat.

2. Skattebrottsenheten och ekobrottsprocessen

I detta kapitel beskrivs Skattebrottsenhetens organisation och medarbetare, förundersökningsverksamhet i allmänhet och förhörens inplacering i ekobrottsprocessen. Kapitlet presenterar den verksamhet där förhören och förhörsutskrifterna är ett redskap och ger en översiktlig bild av vilket syfte och vilken typanvändning dessa redskap har i en rättsprocess. Eftersom den bygger på den framväxande förståelse jag fått under min forskningsprocess och också delvis på mitt specifika material (redovisas i 5.3), är översikten på sätt och vis ett forskningsresultat lika mycket som en bakgrund. Till största delen innehåller den dock fakta av mer encyklopediskt slag, och syftet med att redovisa det redan här är att läsaren tidigt ska få en bakgrundsförståelse av avhandlingens undersökningsområde.

2.1 Skattebrottsenhetens organisation och medarbetare

Skattebrottsenheten har genomgått flera organisationsförändringar under tiden för studiens genomförande, som varit 2012–2016. Men vid slutet av studien finns det ungefär 200 skattebrottsutredare i Sverige fördelade på sju orter: Umeå, Sundsvall, Uppsala, Örebro, Stockholm, Linköping, Göteborg och Malmö (Skatteverkets webbplats, utan årtal). Tillsammans utreder de mer än 1 300 fall av ekonomisk brottslighet årligen. Skattebrottsenheten skapades 1998, när lagen om Skatteverkets medverkan i brottsutredningar trädde i kraft (lag 1997:1024). Enligt regeringens regleringsbrev är uppdraget att bistå

åklagare i brottsutredningar, och dessa utredningar ska ge åklagarna ett bra stöd i beslutet om huruvida åtal ska väckas (Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2014).

Skattebrottsenheten tillhör Skatteverket, men är organisatoriskt skild från Skatteverkets verksamhet i övrigt, det vill säga den ordinarie beskattningsverksamhet som skattebrottsutredarna brukar referera till som ”den fiskala sidan”. Tanken med inrättandet var att skattebrottsenheterna skulle ha specialkompetens i beskattningsfrågor, och deras huvuduppgift är att biträda åklagare i skattebrott och bokföringsbrott. De ägnar sig också åt underrättelseverksamhet som syftar till att samla information för att upptäcka och förebygga skattebrottslighet, men denna verksamhetsgren undersöker jag inte alls i avhandlingen.

Skattebrottsutredare har alltså en roll som påminner mycket om polisens roll i brottsutredningar, men de är specialiserade på vissa ekobrott. De har dock inte riktigt samma befogenheter som polisen när det gäller tvångsmedel, så skattebrottsutredare får till exempel inte genomföra husrannsakan utan biträde av polis. De har normalt inte heller samma utbildning som poliser, utan mina enkäter visar att de flesta skattebrottsutredare har en akademisk utbildning i ekonomi. Vissa har dock i stället en juristutbildning och det finns också enstaka poliser som arbetar på Skattebrottsenheten. Många av skattebrottsutredarna har tidigare arbetat som skatterevisorer eller skattejurister i Skatteverkets fiskala verksamhet och därefter rekryterats till Skattebrottsenheten. Där får utredarna gå en skraddarsydd utbildning som ges i Skatteverkets egen regi, där de får lära sig mer om straffrätt, utredningsmetodik och tillämpningen av de lagar som reglerar ekonomisk brottslighet. Utbildningen är upplagd så att klassrumsundervisning varvas med praktik. Typiskt har utredarna en veckas klassrumsundervisning, som är förlagd till Göteborg, och därefter åker de hem för några veckors praktik på sitt eget skattebrottskontor. Där har de en handledare som själv är van skattebrottsutredare, vars utredningar de deltar i och får lära sig genom. En viktig del av arbetet är just att förbereda, hålla och dokumentera förhör med misstänkta och vittnen. De misstänkta är oftast företagare och vittnena bokförare och revisorer.

2.2 Ekobrottsprocessen och förundersökningsverksamhet i allmänhet

Skattebrottsutredarnas förhørsverksamhet är en del av en brottmålsprocess, närmare bestämt en del av en förundersökning. Denna verksamhet regleras av två lagrum: förundersökningskungörelsen och rättegångsbalkens kapitel 23. I

dessa lagrum är det framför allt två paragrafer som säger något om dokumentation av förhör, och jag kommer att diskutera dessa närmare i avsnitt 6.2.

I den utbildning som skattebrottsutredarna går i förhörsmetodik beskrivs förundersökningen som ett förberedande stadium i rättsprocessen och som en utredningsprocess som till stora delar styrs av lagregler, men även av strategi och taktik. I ett kurskompendium som delas ut under en av skattebrottsutredarnas kurser i förhörsmetodik (Nilsson 2011), beskrivs förundersökningens syfte som en process med följande steg:

1. Att undersöka om det kan antas att det är ett allmänt åtalbrott som förövats.
2. Att utreda vem som skäligen kan misstänkas för brottet.
3. Att utreda om det föreligger tillräckliga skäl för åtal.
4. Att bereda bevisningen.

Bevisning kan vara av olika slag: skriftliga dokument, sakkunnigutlåtanden från experter som till exempel läkare, teknisk bevisning eller muntliga utsagor från förhörda. Just muntliga utsagor anses ofta vara de bästa, eftersom annan bevisning bara ger enstaka fakta, medan människor av kött och blod kan ge fylliga berättelser av hela händelseförlopp, som kan jämföras med andras berättelser och mot olika fakta (Nilsson 2011). Vittnesutsagor under ed har högre bevisvärde än uppgifter från en tilltalad, som rent lagligt får ljuga utan att det är mened. I ekomål är skriftlig bevisning vanligare än i många andra mål, till exempel i form av revisionsberättelser som visar att bokföringen är bristfällig eller årsredovisningar som upprättats för sent.

Förundersökningen är ett samarbete mellan en eller flera utredare och den åklagare som leder den. För att en åklagare ska kunna få en fällande dom i tingsrätten behöver hen bevisa bortom rimligt tvivel att den misstänkta har begått den brottsliga gärning som åklagaren påstår. För att kunna hävda detta behöver alla andra tänkbara möjligheter utredas och framstå som osannolika. Om försvaret i tingsrätten kan visa att åklagarens beskrivning av händelsen inte är den enda tänkbara utan att det är möjligt att presentera andra möjliga förklaringar eller alternativa händelseförlopp som inte binder den misstänkta till brottet, ska rätten fria den misstänkta. Om så sker kan det vara ett tecken på att utredningen har brister och har missat att utreda alternativa möjligheter. Åklagarens uppgift är inte heller att driva så många utredningar till domstol som möjligt, utan tvärtom är man redan under förundersökningen ålagd att noggrant beakta och utreda såväl omständigheter som talar till den misstänkta fördel som dem som talar till hans nackdel (rättegångsbalken 23 kap. 4 §). Detta brukar kallas för objektivitetsprincipen. Om det inte finns tillräcklig bevisning ska åklagaren inte heller åtala.

Utredarens uppgift är att utifrån åklagarens direktiv göra det nödvändiga utredningsarbete som krävs för att se om misstanken kan styrkas. Mer specifikt brukar det handla om att samla in bevisning, delge den misstänkta brottsmisstanken och låta hen kommentera misstanken och den bevisning som finns. Om den misstänkta kan tillhandahålla alternativa förklaringar i förhören måste utredaren pröva hållbarheten i dessa förklaringar, genom att i förhör ställa motfrågor eller samla ytterligare bevisning. I skattebrottsutredarnas fall kan det röra sig om att en företagare skyller brister i bokföringen på bokförare eller revisor, och då behöver i regel dessa personer också höras.

Inom brottsutredning används ofta termen *rekvisit*. Brotsrekvisiten är de villkor som ska vara uppfyllda för att ett brott i lagens mening ska vara begånget. Rekvisit brukar delas in i *objektiva* och *subjektiva rekvisit*. De objektiva rekvisiten är faktiska materiella omständigheter som måste föreligga för att ett brott ska anses vara begånget. I skattebrottsutredningar kan det vara att årsredovisningen är för sent upprättad eller att bokföringen är bristfällig eller helt saknas. Det subjektiva rekvisitet har att göra med gärningsmannens tankar, ansvar, vilja, kunskap och uppsåt. Det räcker nämligen inte med att en gärningsman gjort eller underlåtit att göra en viss handling, utan rätten måste också visa att gärningsmannen agerade med antingen uppsåt eller oaktsamhet. Som huvudregel krävs alltid uppsåt för att en gärning ska vara straffbar – det är alltså standardkravet som gäller även om det inte står uttryckt i lagtexten. För vissa brott räcker det dock med oaktsamhet eller grov oaktsamhet, och då står detta uttryckligen i lagtexten. Bokföringsbrott är ett brott som enbart kräver oaktsamhet:

5 § Den som uppsåtligen eller av oaktsamhet åsidosätter bokföringsskyldighet enligt bokföringslagen (1999:1078) genom att underlåta att bokföra affärshändelser eller bevara räkenskapsinformation eller genom att lämna oriktiga uppgifter i bokföringen eller på annat sätt, döms, om rörelsens förlopp, ekonomiska resultat eller ställning till följd härav inte kan i huvudsak bedömas med ledning av bokföringen, för bokföringsbrott till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader. (Brottsbalken 11 kap.)

Eftersom en företagare har en långtgående skyldighet att fullgöra sina bokföringsplikter brukar det bedömas som oaktsamt att inte fullgöra dessa, om inte speciella omständigheter föreligger. Den företagare som under längre tid inte bokfört, oavsett om det beror på tidsbrist, ekonomiska svårigheter eller personliga problem, har svårt att undgå fällande dom. Om åklagaren dessutom kan visa att företagaren var medveten om sitt bokföringsansvar och att hen inte levde upp till det, brukar rätten ofta betrakta det som att företagaren hade ett så kallat likgiltighetsuppsåt. I de fall där rätten friar en tilltalad brukar det vara för att de kan peka ut en annan ansvarig eller att de kan lämna en alternativ förklaring (Ekobrottsmyndigheten 2009).

Rubriceringen *bokföringsbrott* kan alltså användas oavsett om åklagaren beskriver gärningen som uppsåtlig eller oaktsam. För vissa av brotten som regleras i skattebrottslagen kan dock brottsrubriceringen skilja sig beroende på vilket subjektivt rekvisit som är uppfyllt. Den som uppsåtligt undviker att deklarerat inkomster gör sig skyldig till *skattebrott*, men görs samma sak i stället av grov oaktsamhet rubriceras brottet *vårdslös skatteuppgift* och har ett lägre straffvärde. I sådana fall brukar åklagare ofta gardera sig genom att välja en brottsrubricering som ”skattebrott alternativt vårdslös skatteuppgift” (se exempel på detta nedan).

På Skattebrottsenheten startar en utredning typiskt med att Skatteverkets revisorer eller en konkursförvaltare anmäler ett misstänkt brott. Förundersökningen leds av en ekobrottsåklagare som ger direktiv till skattebrottsutredaren om vad som ska utredas. I vissa fall kan direktiv ge detaljerade instruktioner om exakt hur åklagaren vill ha något utfört. I andra fall, särskilt i enklare mål, kan direktiven i stället vara ganska allmänt hållna och bara ange att de misstänkta ska delges misstanke och höras mot den preliminära gärningsbeskrivning som åklagaren skrivit.² Gärningsbeskrivningen ska innehålla en beskrivning av vem som misstänks för vad och när. Den kan lyda så här:

Grov skattebrott alternativt vårdslös skatteuppgift

Nordstam har i sin inkomstdeklaration för taxeringsåret 2010, som lämnats in till Skatteverket i Söderås den 2 maj 2010 uppsåtligt eller av grov oaktsamhet underlåtit att redovisa inkomst av kapital med ca 2 miljoner kronor. Han har härigenom framkallat fara för att skatt skulle undanhållas det allmänna med ca 600 000 kronor. Gärningen är att bedöma som grov då det avsett mycket betydande belopp.

Utredaren behöver då hålla ett förhör vars frågor täcker in både objektiva och subjektiva rekvisit. Bekräftar Nordstam att han hade en kapitalinkomst på 2 miljoner som inte blev deklarerad år 2010? Om ja, hur ser han på påståendet att detta skett uppsåtligt eller utgjorde grov oaktsamhet? Vad har han för tidigare erfarenhet av företagande och kunskap om hur inkomster ska deklarerat? Hur tänkte han när han fyllde i inkomstdeklarationen för 2010?

När utredaren hållit förhör skickar hen förhørsutskriften till åklagaren och kan då få nya direktiv, till exempel om att fler personer ska höras eller att utredningen ska begära in och analysera olika handlingar.

² I en enkät som Skattebrottsenheten lät genomföra 2009 (Skattebrottsenhetens förhörskartläggning 2009) finns det enstaka utredare som skriver att åklagare ibland inte ens lämnar en preliminär gärningsbeskrivning, något som dessa utredare är missnöjda med.

En utredning kan sluta på flera sätt. Vissa utredningar läggs ner, för att åklagaren inte tycker den är värd att driva vidare. Om åklagaren har anledning att förvänta sig en fällande dom i tingsrätten kan hen väcka åtal, genom att lämna in en skriftlig stämningsansökan till rätten. Då får utredaren i uppgift att sammanställa ett förundersökningsprotokoll, som ska innehålla allt material som är av betydelse för utredningen, till exempel alla förhørsutskrifter. Det färdiga protokollet sänds till åklagaren, och till den misstänkta och hans försvarare. Tingsrätten som ska döma i målet får också ett exemplar, normalt samtidigt som att stämningsansökan lämnas in. Domaren ska läsa gärningsbeskrivningen, så att hen har möjlighet att läsa in sig på praxis och doktrin, alltså tidigare domar och skrifter som rör liknande rättsfall.

Utöver att förundersökningsprotokollet är åklagarens viktigaste material för att förbereda sig inför förhandlingen i rätten, så blir det när åtal väckts också en offentlig handling som vem som helst kan begära ut. Däremot bör egentligen varken domare eller nämndemän läsa igenom det innan huvudförhandlingen i tingsrätten, även om de har tillgång till det. I svenska domstolar ska förhandlingar nämligen ske enligt muntlighetsprincipen³ och omedelbarhetsprincipen,⁴ vilket innebär att endast det som muntligen läggs fram i rätten ska ligga till grund för rättens dom i målet (se t.ex. Förundersökningsutredningen 2011:217). Vill man åberopa skriftligt bevismaterial, vilket ju ofta behövs i ekobrottsmål, ska detta i normalfallet läsas upp under huvudförhandlingen. Ibland kan skattebrottsutredare få föredra mer komplicerat skriftligt bevismaterial, eftersom de ofta är bäst inlästa på det.

Detta betyder alltså att de som dömer i målet inte kommer att läsa förhørsutskrifterna som finns i förundersökningsprotokollet, utan i stället lyssna på när den misstänkta förhörs på nytt i rätten, den här gången av åklagare och försvarare och inför publik.⁵ Förhören i rätten är i regel betydligt kortare än förundersökningsförhören, eftersom all information redan ska finnas på bordet. Förhören kan därmed fokusera enbart på det som man vet är väsentligt

3 Rättegångsbalken 46 kap. 5 §: "Förhandlingen skall vara muntlig. Parterna får ge in eller läsa upp skriftliga inlagor eller andra skriftliga anföranden endast om rätten finner att det skulle underlätta förståelsen av ett anförande eller i övrigt vara till fördel för handläggningen." Se även fotnot 6 och rättegångsbalken 35 kap. 14 §.

4 Rättegångsbalken 30 kap. 2 §: "Om huvudförhandling har hållits, skall domen grundas på vad som förekommit vid förhandlingen. I domen får delta endast domare som varit med om hela huvudförhandlingen."

5 Ett undantag är förhör med barn. För att barn ska slippa frågas ut i tingsrätten brukar man under förundersökningen spela in förhören på video, som sedan spelas upp i rätten. Detta är dock framför allt aktuellt i mål där barn utsatts för övergrepp (Åklagarmyndigheten 2016) och inte i ekobrottsutredningar.

för målet. Alla sakförhållanden och den misstänkta inställning ska ju finnas klarlagd i den utredning som förundersökningsprotokollet presenterar, och förhören i rätten syftar bara till att kärnfullt lägga fram dem på nytt för rättens bedömning. I mindre mål, så kallade mängdmål eller mängdbrottsärenden, behöver förhandlingen i tingsrätten inte ta mer än tio minuter.

Men om en misstänkt skulle ändra sig och i rätten uppge en berättelse som avviker från vad hen sagt under förundersökningen, kan åklagaren återropa förhören som bevisning.⁶ Då brukar rättens ledamöter bläddra fram det aktuella förhöret som finns i förundersökningsprotokollet som de har framför sig, och så brukar åklagaren läsa upp den aktuella delen. Ofta frågar åklagaren den misstänkta ”har du sagt så här?”, och ibland kan den misstänkta hävda att förhörsutskriften inte korrekt återger vad de sagt under förhöret. Åklagaren kan då be att få kalla förhørsledaren som vittne eller spela upp en eventuell ljudinspelning av förundersökningsförhöret, för att styrka att den misstänkta verkligen har sagt det som står i förhörsutskriften. Det är dock upp till rättens ledamöter att avgöra vilken vikt de vill fästa vid förhörsutskriften, eftersom det är de som gör bevisprövningen.

Ur de rättsskipande myndigheternas perspektiv är förhörsutskriften alltså i första hand något som används av åklagaren som underlag för beslutet om huruvida åtal ska väckas (Regeringsproposition 1994:84). Utskriften används också av både åklagare och försvarare för att förbereda huvudförhandlingen i rätten. Men de som dömer målet i tingsrätten ska i normalfallet inte grunda sin bedömning på förhörsutskrifterna, utan på den bevisning som muntligen läggs fram under huvudförhandlingen. Endast om parter eller vittnen vägrar yttra sig eller avviker från vad de sagt i förundersökningsförhören kan förhörsutskriften komma att användas som bevisning i domstol.

Intertextuella referenser till förhören finns dock med både i den stämningsansökan som domaren har läst inför förhandlingen och under den muntliga huvudförhandlingen. Normalt bygger åklagarens inledande sakframställan på uppgifter som kommit fram i förhör. I stämningsansökan ska det enligt rättegångsbalken (45 kap. 4 §) utöver en gärningsbeskrivning också finnas uppgift om vilken bevisning åklagaren stöder sig på, och där listas nästan alltid förhören. Det kan se ut så här:

6 Rättegångsbalken 36 kap. 16 §: ”Ett vittne ska lämna sin berättelse muntligen. Vittnet får dock med rättens medgivande använda sig av anteckningar till stöd för minnet. Vid ett vittnesförhör får det som vittnet tidigare har berättat inför rätta eller inför åklagare eller Polismyndigheten läggas fram endast när vittnets berättelse vid förhöret avviker från vad han eller hon tidigare har berättat eller när vittnet vid förhöret förklarar att han eller hon inte kan eller inte vill yttra sig.” Paragrafen gäller vittnen, men i rättegångsbalken 37 kap. § 3 står att motsvarande ska tillämpas även för den som är part i målet, vilket den misstänkta är.

Bevisning

Muntlig bevisning

Förhör med tilltalade Per Lennartsson och Lena Ek, som båda förnekar brott men medger att de varit styrelseledamöter och därmed företrädare för bolaget. Båda medger även att årsredovisning inte upprättats, vilket lett till att Bolagsverket satt bolaget i likvidation.

Vittnesförhör med auktoriserade revisorn Botvid Jonsson, Guldängens revisionsbyrå, Åvägen 8, 677 03 Bergtorp, tel 0911-23 45 67, angående hans uppdrag för bolaget till styrkande av omständigheterna att han inte erhållit tillräcklig räkenskapsinformation från bolaget.

Skriftlig bevisning

Förvaltarberättelse (FUP s 6-10) till styrkande av framförallt bokföringens brister (se FUP s 10) och att bokföringsskyldigheten därmed inte uppfyllts.

FUP är en förkortning av *förundersökningsprotokoll* och alltså en hänvisning till en skriftlig handling som finns i detta, här en förvaltarberättelse. Den muntliga bevisningen som nämns finns ju också representerad i förundersökningsprotokollet, i form av förhørsutskrifter. Men stämningsansökan hänvisar inte till dem, eftersom dessa muntliga utsagor ska läggas fram på nytt under tingsrättsförhandlingen. Avsnittet om muntlig bevisning kan alltså sägas ha intertextuella referenser som pekar både bakåt, till de muntliga utsagor som gjorts under förundersökningen och dokumenterats i förundersökningsprotokollet, och framåt, mot de muntliga utsagor som åklagaren förväntar sig ska göras under tingsrättsförhandlingen. Stämningsansökan verkar därmed behandla dessa muntliga utsagor – eller åtminstone innehållet i dem – som något abstrakt och beständigt.

Det har skett vissa uppmjukningar av muntlighetsprincipen genom en lagändring 2008 (Åklagarmyndighetens rättspromemoria 2008). Om rätten finner det lämpligt får framställningar i form av yrkanden, redovisning av ståndpunkter, utveckling av talan, presentation av bevisning och genomgång av den tilltalades personliga förhållanden göras genom hänvisning till handlingar i målet. Skälet till lagändringen var att vissa typer av handlingar är tunga att föredra muntligt, och man spar därför tid och ger rättens ledamöter en bättre chans att tillgodogöra sig materialet om de själva får läsa handlingarna.⁷ Om åklagaren vill använda denna möjlighet att hänvisa till handlingar ska detta anges redan i stämningsansökan. En annan lagändring som genomfördes var

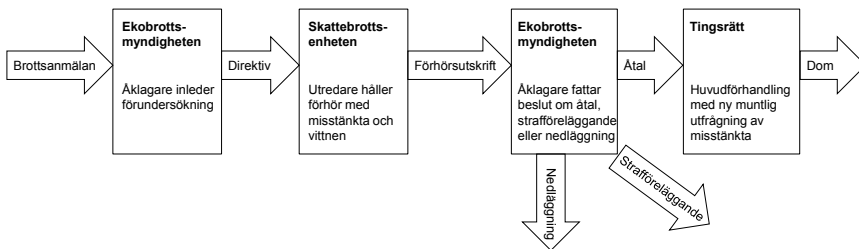
7 Svingstedt (2012) har studerat tingsrättsförhandlingar, och hennes dominerande intryck är att rättens ledamöter sitter och tittar ner i papper i väldigt stor utsträckning.

införandet av möjligheten att döma på enbart handlingarna, i vissa enkla mål som enbart kan ge bötesstraff. Detta betyder att det inte blir någon muntlig huvudförhandling utan att rätten helt enkelt grundar sin dom på förundersökningsprotokollet (Åklagarmyndighetens rättspromemoria 2008:28f). I båda dessa fall blir alltså förundersökningsmaterialet viktigare än i normalfallet.

Utöver att ett ärende kan läggas ner eller bli ett tingsrättsmål, finns det också mellantingen *åtalsunderlåtelse* och *strafföreläggande*. Båda dessa förutsätter i princip att den misstänkta har erkänt gärningen. Åtalsunderlåtelse innebär att den misstänkta slipper både rättegång i tingsrätten och påföljd, men däremot noteras åtalsunderlåtelser i belastningsregistret (rättegångsbalken 20 kap. 7 §). Strafföreläggande innebär en påföljd som utfärdas direkt av åklagare, och oftast är det villkorlig dom förenat med böter (rättegångsbalken 48 kap.). Det gör att den misstänkta slipper rättegång, och i stället får träffa en åklagare och skriva på ett papper där hen erkänner sig skyldig och villig att ta emot strafföreläggandet. Bötesstraffet som ges blir då detsamma som vad åklagaren skulle ha yrkat på i domstol, och den som mottar ett strafföreläggande får också en prick i belastningsregistret. Fördelen ur samhällets synpunkt är att det är ett mer resurseffektivt förfarande, för att man inte upptar tingsrättens resurser i mål som har en uppenbar utgång. För den misstänkta kan det vara skönt att slippa hamna i tingsrätten, eftersom hen får det hela snabbare avklarat och slipper de eventuella rättegångskostnader som en huvudförhandling kan innebära.

De inspelade förhör som ingår i mitt material är nästan alla mindre allvarliga ärenden, så kallade *mängdärenden*. Dessa slutar typiskt med att den misstänkta blir erbjuden strafföreläggande om hen erkänner. Det handlar alltså om brott där den normala påföljden är böter och där den misstänkta inte tidigare är straffad för ekonomisk brottslighet. Om hen i stället förnekar går målet till tingsrätten eller läggs ner, beroende på vad åklagaren beslutar. Om den misstänkta redan sedan tidigare har en villkorlig dom eller om det skulle kunna vara aktuellt med annan påföljd än böter, till exempel fängelse eller skyddstillsyn, brukar målen också gå till tingsrätten.

Ekobrottsprocessen sammanfattas i figur 1.

FIGUR 1: Schematisering av Skattebrottsenhetens brottmålsprocesser

Den åklagare som leder Skattebrottsenhetens förundersökningar arbetar inte på Skatteverket, utan vanligen på Ekobrottsmyndigheten. Denna inrättades precis som Skattebrottsenheten 1998, i syfte att ekobrottsbekämpningen skulle bli mer effektiv. På Ekobrottsmyndigheten arbetar ungefär 100 ekobrottsåklagare, men också cirka 300 ekobrottsutredare, varav 230 är poliser och 70 civila utredare (Ekobrottsmyndigheten 2014). För varje förundersökning som inleds får alltså åklagaren välja om den ska läggas på utredare från Ekobrottsmyndigheten eller Skattebrottsenheten, eller bådadera, om det skulle vara intressant att sätta ihop ett sådant utredningsteam.

Många av de ekobrottsåklagare och skattebrottsutredare som jag har intervjuat har tagit upp att ekobrottsmisstänkta typiskt har en annan social ställning än de brottsmisstänkta som polisen och vanliga Åklagarmyndigheten möter, för att det är en annan typ av brottslighet. En åklagare säger att många som Ekobrottsmyndigheten utreder är etablerade företagare, som har mycket anseende att förlora på en rättsprocess. Därför blir ett åtal en mycket större social stigmatisering än för den som för femte gången i rad utreds för narkotikabrott, stöld, misshandel eller häleri. I många av de förhör som jag har tagit del av rör det sig heller inte om strategiskt och planerande skattefusk utan snarare om illa skött pappersarbete, som ofta kan bero på att företagaren hamnat i tidsnöd eller i övrigt haft besvärliga livsomständigheter.

En annan sak som skiljer Skattebrottsenhetens mål från många andra mål är att de misstänkta ofta är ense med åklagaren om alla sakomständigheter. I andra typer av mål är det vanligare att misstänkta förnekar all inblandning och till exempel säger att de aldrig varit på brottsplatsen, aldrig slagit målsäganden eller aldrig sålt narkotika. Men i många ekobrottsärenden finns det en omfattande skriftlig bevisning som gör det uppenbart och därmed lönlöst att förneka att bokföring saknades eller att årsredovisning upprättades för sent i den misstänkta bolag. Däremot kan de misstänkta ändå förneka brott, för att de inte anser att sakomständigheterna gör dem till brottslingar. Man är med andra ord ense om vad som har hänt, men inte om huruvida det ska betraktas som ett brott eller inte. En domare som föreläste om bevisvärdering i en skattebrottsutredarkurs jag deltog i sa också att tilltalade i ekomål typiskt pratar mycket jämfört med tilltalade i andra mål. Men i rätten lämnar de sällan rena erkännanden, utan de medger ofta faktiska omständigheter men förnekar uppsåt.

3. Teoretiska och analytiska perspektiv

I min studie tar jag mig an en verksamhet som inrymmer både talande och skrivande, liksom olika materialiserade representationer av förhör, som förhörsutskrifter och ljudinspelningar av förhör. Inom språkbruksforskningen är det vanliga ett fokus på antingen texter eller samtal, och Svensson & Karlsson (2012:10) skriver att det ännu i stort saknas ”en samlad teori om språk i bruk som innefattar både det vi kallar text och det vi kallar samtal, [...] som kan ligga till grund för en mer principiell diskussion om olika kommunikationsformer som tal och skrift”.

För den som liksom jag vill söka förklaringar till vad som formar en viss verksamhets tal- och skriftbruk, blir det därför naturligt att hämta teoretiska antaganden, idéer och begrepp från mer än ett håll. För mina makroanalyser av förhörsverksamhetens helhetsdynamik och struktur kommer jag att luta mig mot teorier som inte är språkvetenskapliga: sociokulturell verksamhetsteori och i viss mån också policyimplementeringsforskningens idéer om gräsrotsbyråkraten (som jag dock kallar för *utförare*). Dessa presenteras i 3.1 och 3.2.

En avgörande skillnad mellan samtal och skrivna texter är att samtalen är flyktiga processer medan skrift är en materiellt beständig produkt. Skrift och annan dokumentation kan därmed få i uppgift att objektifiera händelser och stadfästa överenskommelser, ett perspektiv som jag utvecklar i 3.3.

Det övergripande verksamhetsperspektivet innebär inte att jag är ointresserad av texters och samtals utformning. I vissa delar av avhandlingen gör jag näranalyser av samtalen och analyser av vissa drag i texterna. För dessa analyser använder jag teorier eller begreppsapparater som kommer från Goffman, Bachtin och den samtalsanalytiska traditionen. Dessa presenteras i 3.4 och 3.5.

3.1 Verksamhetsanalys

En viktig utgångspunkt för den här studien är att jag betraktar forskningsobjektet som en *verksamhet*. För analysen av denna verksamhet tillämpar jag antaganden och begrepp som kommer från sociokulturell verksamhetsteori. Teorin kommer ursprungligen från Vygotsky och Leontiev, men jag kommer att utgå från hur teorin beskrivits av organisationsforskaren Engeström (1987, 2001), som utvecklat modellen och tillämpat den på arbetslivet. Engeström (2001) ser verksamheter som varaktiga system ("activity systems") som utvecklas över långa tidsperioder, och de producerar handlingar, som är mer kortlivade och har tydligare början och slut. En verksamhet kännetecknas av att det finns ett gemensamt objekt som verksamheten är uppbyggd kring och orienterar sig mot. Objektet för skattebrottsutredarnas verksamhet i stort är brottsutredning, men jag fokuserar på den mest centrala och dominerande delen av brottsutredningarna, nämligen förhørsverksamheten. Objektet för den verksamhet jag undersöker är alltså förhör. Med detta gemensamma objekt i fokus använder verksamhetens *deltagare* olika *redskap* för att uppnå *mål* som verksamheten har.

Redskap är något som skapas och utvecklas inom mänsklig verksamhet och som därigenom är formade av verksamhetens specifika kulturhistoria. Det är ett begrepp som kan innefatta allt från konkreta fysiska ting som inspelningsutrustning och datorer att skriva på, till abstrakta idékoncept som förhörsmetoder eller rutinerade sätt att tänka och handla. Min verksamhetsanalys startar i en analys av redskapet förhörsutskrift, som är ett redskap som utredarna producerar och som sedan används av andra, till exempel åklagare. Jag analyserar hur deltagarna anser att utskriften ska utformas för att vara så funktionell som möjligt i förhållande till de mål som finns (kapitel 6). Därefter undersöker jag hur deltagarna betraktar och använder olika alternativ och komplement som finns till redskapet förhörsutskrift (kapitel 7), för att slutligen analysera de arbetsprocesser och redskap som sin tur ligger bakom skapandet av en förhörsutskrift (kapitel 8 och 9).

Textforskare som använder verksamhetsteori brukar ofta analysera *genre* som ett redskap (Russell 1997, Winsor 1999, Russell & Yañez 2003, Hållsten 2008, Nikolaidou & Karlsson 2012). En genre är en text- eller samtaltyp som vuxit fram som svar på en återkommande kommunikationssituation (Miller 1984). Den är normalt namngiven – vi pratar om *tidningsartikel*, *radiointervju* och *utvecklingsamtal* – och till dessa benämningar kopplar vi olika prototypföreställningar och antaganden om textens eller samtalets form. Russell (1997), som försöker syntetisera genre-teori med engeströmsk verksamhetsteori, säger att man kan se genrer som "typified ways of purposefully interacting in and among some activity system(s)" (1997:513). Det är alltså ett sätt att handla målinriktat som blivit rutinerat, och rutiniseringen bidrar till en stabilitet i verksamheten.

En deltagare kan helt enkelt lösa en viss situation eller uppgift genom att göra ungefär likadant som hen gjorde sist, för eftersom det fungerade då finns det goda chanser att det fungerar igen (Russell 1997:515). Jag ansluter mig till denna genresyn och betraktar förhørsutskriften som en genre och förhörssamtalen som en annan. Men genre är inte ett så centralt begrepp i min analys, och jag studerar också redskap som inte är genrer, till exempel utskriftsmetoder.

Mål är det som är i fokus för deltagarnas handlingar och som de vill uppnå med sin redskapsanvändning. På samma sätt som att redskap kan vara stora eller små och av olika slag betraktar jag målen som att de också kan vara av olika slag och finnas på olika nivåer. De större övergripande verksamhetsmålen kan formuleras som att utreda brott och att genomföra och dokumentera förhör, men det kan också finnas andra mål, som att värna rättssäkerhet eller att utredarna ska ha en utvecklande arbetsmiljö. I analysen kommer jag också att använda ordet *syfte*, när jag talar om vad man vill uppnå med ett visst redskap. Jag ser det som att redskap, som exempelvis texter, har syften, medan verksamheten och deltagarnas handlingar har mål, men att dessa är mycket tätt sammanknutna.

Deltagarna är de individer som är orienterade mot verksamhetens objekt och som utför handlingar för att uppnå verksamhetens mål. Engeström (1987) använder i stället termen *subjekt* (eng. *subject*), för att betona att det inte är vilka deltagare som helst, utan de deltagare vars perspektiv som forskaren väljer att studera verksamheten ur. I min studie är det skattebrottsutredarna som står i centrum. Men jag kommer också att resonera om andra personers perspektiv och åsikter, eftersom utredarna behöver förhålla sig till dem, vilket formar deras verksamhet. Exempel på sådana andra är åklagare, hörda, lagstiftare och utbildare i förhörsmetodik, och jag utvecklar i 5.2 min syn på hur de påverkar förhörsverksamheten. När jag vill betona att en viss grupp eller individ inte ingår i den deltagargrupp vars perspektiv jag har i fokus refererar jag till dem som *aktörer*. Men ibland kan det vara befogat att också betrakta åklagarna som en slags deltagare i förhörsverksamheten, även om de har rollen som beställare av förhör i stället för utförare.

Deltagare, redskap och mål är tre centrala komponenter inom verksamhets-teori som går tillbaka ända till Vygotsky och Leontievs ursprungsidéer. Men i Engeströms (1987) modellering av verksamheter ingår ytterligare tre komponenter. Dessa är verksamhetens *normer/regler*, *gemenskap* och *arbetsdelning*. Ett antagande inom teorin är att alla dessa sex komponenter påverkar och påverkas av varandra.

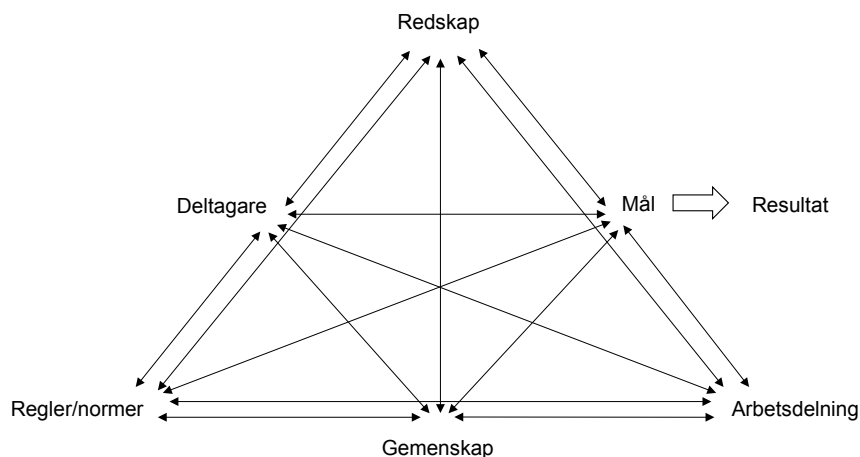
Normer och regler är en verksamhetskomponent som jag studerar tämligen ingående. Gränsen mellan en norm och en regel är inte knivskarp, men i likhet med de flesta andra ser jag en *norm* som en slags dold regel som ofta är oartikulerad men ändå följs, medan en *regel* typiskt är tydligare formulerad och ofta

nedskriven. Jag kommer att studera hur utredarna förhåller sig till regler och råd som formulerats av deras uppdragsgivare, men också vilka andra mer tysta normer och ideal som verkar forma verksamheten genom att deltagarna följer dem eller åtminstone orienterar sig mot dem som något som bör följas.

Verksamhetens *gemenskap* ser jag som något utredare i första hand har med andra utredare. Inom en annan utveckling av sociokulturell teori, nämligen Wenger (1998), är det (praktik)gemenskapen som är den primära analysenheten, i stället för verksamheten som hos Engeström. Praktikgemenskap definieras enligt Wenger som en grupp vars gemensamma engagemang i en viss verksamhet är tillräckligt intensivt för att ge upphov till en repertoar av delade praktiker.

Vissa verksamheter kan präglas av att det finns en mer eller mindre systematisk *arbetsdelning* mellan olika deltagare. Någon tydlig arbetsdelning utredare emellan är dock inte något som framträder i min analys. Däremot anser jag att termen arbetsdelning kan användas för att beskriva den rollfördelning som finns mellan utredare och åklagare, även om åklagare egentligen inte ingår i utredarnas gemenskap utan snarare är en slags externa beställare i relation till förhållningsverksamheten.

För att visualisera de dialektiska och dynamiska relationerna mellan de sex komponenterna i Engeströms modell representerar han verksamheter som trianglar med dubbelriktade pilar mellan samtliga komponenter, som i figur 2. I denna har jag också inkluderat en sjunde komponent som verksamhetsteorin ibland också tar upp, nämligen verksamhetens output eller *resultat*. Förhörsdokumentationen är en sådan konkret resultatprodukt av förhållningsverksamheten.

FIGUR 2: Verksamhetsmodell utifrån Engeström (2001)

Engeström (2001) betonar att verksamheter inte existerar i ett vakuum utan har relationer med andra verksamheter. Min undersökta förhållningsverksamhet ingår i en större brottsutredande verksamhet, med målet att utreda och lagföra brott, och i förlängningen upprätthålla en rättsstat. Förhållningsverksamheten har också en nära relation med åklagarnas åtalsverksamhet, eftersom åklagarna är de som beställer förhören, för att kunna använda dem som underlag för att nå sitt huvudsakliga mål: att väcka åtal. Förenklat kan man alltså säga att resultatet av utredarnas förhållningsverksamhet blir ett redskap i åklagarnas åtalsverksamhet. Utredarna behöver därför anpassa sin verksamhet och framför allt förhållningsdokumentationen så att den blir ett funktionellt redskap som åklagaren kan använda, något jag också tar upp i analysen.

En verksamhet är till sin natur aldrig homogen utan *mångrostad* (Engeström 2001), och innehåller en mångfald av åsikter, intressen och traditioner. Det beror på att deltagarna har varsin individuell historia liksom att verksamheten utvecklas på olika sätt och gamla historiska faser lämnar kvar avlagringar. Mångrostadheten späs på ytterligare av att verksamheter som nämnts har relationer med andra verksamheter, vilket för in ytterligare röster och perspektiv.

En verksamhet har också alltid *inbyggda motsättningar* eller spänningar. För individerna skapar detta ofta dilemman eller som Engeström beskriver det, *psykologiska dubbelbindningar*, något jag skriver mer om i 3.2. För verksamheten som helhet kan motsättningar ge upphov till förändringar av systemet, något Engeström som organisationsforskare intresserar sig mycket för. Jag är dock primärt intresserad av hur verksamhetsdeltagarna hanterar motsättningarna och hur motsättningarna formar verksamhetens samtal, texter, dokumentationsprocesser och syn på dokumentation.

Sammantaget kan sägas att jag i likhet med Russell & Yañez (2003) använder verksamhetsteorin som en slags heuristik, alltså som ett uppslag till möjliga frågor att ställa i analysen. Triangelmodellen i figur 2 kan ju inte användas för att slå fast definitiva orsak–verkan–samband mellan komponenter, men den kan bidra till att peka ut möjliga förklaringar och komponenter som bidrar till att forma verksamheten. Ur min synvinkel är dock en brist med verksamhetsteorin att den inte så tydligt modellerar något som jag är särskilt intresserad av, nämligen relationen mellan normauktoriteters formulerade riktlinjer och verksamhetens faktiska praktik. Faktum är att policy, riktlinjer och ideal som artikuleras av auktoriteter inte tydligt svarar mot en komponent i Engeströms verksamhetsmodell. Snarare har policy drag av både *mål* och *regler/normer*. Av denna anledning skiljer jag inte alltid tydligt mellan *mål* och *regler/normer* i studiens analyser, utan fokuserar på att jämföra relationen mellan faktisk praktik och ideal, alltså idéer om bästa praktik.

3.2 Motsättningar och professionella utförarens dilemman

Verksamhetsteorin utgår från att det alltid finns inneboende motsättningar eller spänningar dels inom verksamheter, dels mellan verksamheter som står i en nätverksrelation till varandra (Engeström 2001, Winsor 1999:201). Det kan vara att verksamheter har olika mål som står i konflikt med varandra, eller att motsägelsefulla regler och krav gör det svårare för deltagarna att uppfylla målen. Detta gör att individerna, i mitt fall skattebrottsutredarna, kan uppleva vad Engeström (1987) kallar för *psykologiska dubbelbindningar*, det vill säga en frustration över att det blir lite fel hur man än gör (Russell & Yañez 2003:343). Samtidigt måste uppgiften lösas på något sätt, ofta genom en slags kompromiss eller balansakt. Underliggande motsättningar i verksamheten kan ta sig olika slags uttryck. De kan synliggöras genom att deltagare själva beskriver dem i termer av ”å ena sidan måste vi detta, å andra sidan också detta”, alltså en beskrivning av att de upplever en psykologisk dubbelbindning. Motsättningar kan också ta sig uttryck i hur deltagarna betar sig i konkreta situationer, till exempel att de orienterar sig mot flera mål eller normer samtidigt.

Konstaterandet att professionell verksamhet präglas av motsättningar som skapar dilemman för individen görs inte bara av Engeström (1987), utan inom många andra teoribildningar. Inom interaktionsforskningen är man ofta intresserad av att analysera konkreta exempel på hur spänningar blir synliga i samtal och hur de hanteras. Linell (2011) talar om *kommunikativa dilemman*, en term som han lånat från Adelswärd (1998a). Ett sådant dilemma uppstår när ett socialt möte inrymmer flera syften, av vilka några är åtminstone delvis inbördes motstridiga, samtidigt som mötet går ut på att finna en lösning. För att vara bra kan en lösning inte bara ignorera vissa syften, utan alla måste tillgodoses i någon utsträckning (Linell 2011:572). Ofta måste den professionella parten i ett institutionellt samtal hantera flera dilemman. Tidigare forskning om polisförhör har synliggjort dilemmat att de professionella å ena sidan vill skapa ett så fungerande och vänligt samtalsklimat som möjligt, samtidigt som de behöver dirigera samtalet mot ämnen som är socialt hotfulla för den som förhörs (Jönsson 1988, Jakobsson Öhrn 2005, Riis-Johansen 2016). Samtalet präglas därför av denna känsliga balansakt som de professionella måste utföra för att försöka hantera dilemmat.

Flera språkbruksforskare har analyserat professionella dilemman i institutionella kontexter som spänningar mellan *personligt*, *professionellt* och *institutionellt* – framför allt mellan professionella ideal och institutionella krav (Roberts & Sarangi 1999, Persson Thunqvist 2003, Hellström Muhli 2003, Nikolaidou & Karlsson 2012). Det kan till exempel handla om att institutionen inte ger de anställda tillräckligt med resurser för att utföra arbetet enligt en acceptabel

professionell standard. Nikolaidou & Karlsson (2012), som undersöker avvikelseberättelser på ett äldreboende, skriver att de institutionella reglerna kräver att anställda ska anmäla kollegors misstag, medan deras professionella förhållningssätt skulle föredra att försöka lösa problemen inom gruppen utan att blanda in ledningen.

De professionella dilemman uppstår alltså ofta som en följd av motsättningar mellan olika norm- och regelsystem. I min analys jämför jag dels formella regler för hur verksamheten ska bedrivas, dels vad olika individer anser vara önskvärda och lämpliga sätt att handla inom verksamheten. De nedskrivna reglerna, så kallade *kodifierade normer*, behöver ju nämligen inte vara desamma som de normerna man upplever att man bör följa (Teleman 1979, se också Nordman 2009, kap. 4.6.3 för en längre utredning om olika normbegrepp).

Etnografi (se 5.1) kan användas som en metod för att bättre förstå de dilemman som man annars missat eller bara anat utifrån renodlad text- och samtalsdata (Kahlin & Tykesson 2012, Landqvist 2012, Nikolaidou & Karlsson 2012). Genom att läsa i regeldokument eller fråga deltagare om hur de upplever olika situationer kan nämligen olika faktiska eller upplevda motsättningar bli synligare. Det är dock inte säkert att det som en forskare karakteriserar som ett dilemma faktiskt upplevs så av de professionella. Det som av forskaren analyseras som en delikat balansakt kan vara en så pass rutiniserad del av den professionella kompetensen att den som utför balansakten inte reflekterar över situationen som ett problem. Detta är alltså ett slags kvitto på att deltagare utvecklar strategier för att hantera motsättningar i en verksamhet.

Inom samhällsvetenskapen finns forskning om policyimplementering, som undersöker hur medarbetare inom offentlig verksamhet förhåller sig till institutionell styrning genom riktlinjer och regelverk. De tjänstemän som i sitt dagliga arbete möter klienter är vad Lipsky (2010) kallar *gräsrotsbyråkrater* (*street-level bureaucrats*). I senare forskning kallas de ofta *frontline workers*, och jag kommer att använda termen *utförare*, eftersom de har till uppgift att utföra ett arbete enligt de ofta ganska fyrkantiga regler och ideal som uppdragsgivare och normauktoriteter formulerat. Samtidigt har utföraren också en viss handlingsfrihet. Valet av hur reglerna ska tillämpas i det aktuella ärendet är nämligen normalt deras, eftersom verkligheten är för komplex och fallen är för många för att institutionen ska kunna detaljstyra och övervaka varje fall. Men dessa många val innebär precis som jag redan varit inne på dilemman för utförarna, eftersom "they [...] experience conflicting demands from policy rules, their client's needs, their professional codes, and own personal values" (Tummers m.fl. 2015:4). Jag kommer att redovisa några resultat ur forskningen om utförare och policyimplementering i 4.4.

3.3 Verba volant, scripta manent: perspektiv på beständiggörande av händelser

Den konkreta outputen av förhørsverksamheten är en dokumenterande produkt som återger det, oftast en skriven text. Men verksamhetsteori är inte en teori om hur dokumenterande skrifter förhåller sig till de samtals-händelser de avbildar. I detta avsnitt vill därför jag ta upp några sätt att betrakta dokumentation och relationen mellan processer och deras produkter, som jag anser är fruktbara för att beskriva och förstå skattebrottsutredarnas dokumentationspraktik.

Ett förhör är ett samtal och som sådant i första hand att betrakta som en händelse eller en process, med utsträckning i tiden. I ett samtal som inte spelas in är varje yttrande som görs flyktigt och obeständigt. Det finns inga materiella bevis för att yttrandet gjorts – det saknar synliga permanenta avtryck. Men om ett yttrande spelas in eller skrivs ner har det materialiserats, eller åtminstone har en representation av yttrandet materialiserats i en form som kommer att vara identisk för alla som läser eller lyssnar på det. Om den materiella representationen dessutom är en allmän handling i offentlighetsprincipens eller arkivlagens mening, så blir den tillgänglig för en potentiellt mycket stor läsar- eller lyssnarskara. Ett viktigt mål för förhørsverksamheten är just att skapa materialiserade representationer av yttranden, och verksamhetsdeltagarnas syn på dessas utformning, funktion och tillgänglighet är ett av avhandlingens huvudteman.

Arkivvetaren Yeo (2007) anser också att det är lämpligt att betrakta institutionell dokumentation (eng. ”record”) som en form av representation. Men eftersom representation har en mycket allmän betydelse, ungefär ’något som står för något annat’ behövs en mer insnävad definition. För att skilja *records* från till exempel symbolhandlingar och bildkonst, föreslår han tre definierande kriterier: *Records* är beständiga, representerar aktiviteter och skapas av personer eller tekniska apparater som deltar i eller observerar aktiviteten. Det kan alltså vara en ljud- eller videoinspelning, men enligt Yeo (2008) är det prototypiskt ett skriftligt dokument.

Smith (2005) menar att institutionell dokumentation har till funktion att upprätta och bli den institutionella sanningen om vad som faktiskt hänt och sagts. Att skrift innebär auktoritet, makt och bär på sanningsanspråk är också något som framförts av många andra som diskuterat skriftens betydelse för samhälle och kognition (Goody & Watt 1963, Coulmas 1989, Olson 1994). Goody & Watt skriver att i en kultur där allt traderas muntligen är berättelser i ständig förändring, men när skriften fixerar berättelsernas form kan de tidigare versionerna inte bara fall i glömska, utan avvikelser mellan versioner blir synliga. De menar att skriften därigenom gynnar framväxten av ett kritiskt tänkande och förhållningssätt, och ger upphov till distinktionen myt–historia.

Genom skriften frikopplas ord och yttranden från talaren och får en mer autonom objektsstatus, skriver Coulmas (1989), och detta ihop med att skrift under större delen av historien främst har producerats av en elit gör att västerländska kulturer värderar det skrivna ordet högre än det talade. ”Even in a fully literate society many more people read than write, and the naïve credence of what is written in books is still widespread”, menar Coulmas (1989:13). Med digitaliseringens och internets förändring av skriftbruket kan den aktuella giltigheten i Coulmas påståenden behöva ifrågasättas, men kulturella föreställningar är ofta trögörliga. Formuleringar som ”kan jag få det skriftligen?” är också en indikation på att skriftliga nedteckningar väger tyngre än deltagares minnesbilder eller muntliga påståenden om vad som hänt eller överenskommit (Stubbs 1983, Atkinson & Coffey 2004). Skrift får alltså funktionen av bevismaterial – eller blir om man är inne på Smiths (2005) linje rentav ett sätt att skapa sanning. Teoridiskussionerna om litteracitet och institutionell dokumentation tar sällan upp hur skrift förhåller sig till ljud- och videoinspelningar, som ju också skulle kunna binda människor till formuleringar genom att de beständiggör yttrandens form.

Ett sätt att beskriva hur händelser och muntliga yttranden blir autonoma objekt är med Wengers begrepp *reifiering*. En reifiering innebär enligt Wenger (1998:57f) att ge objektsstatus till något som egentligen inte är ett objekt. Man behandlar alltså något abstrakt som att det har substantiell existens eller är ett konkret materiellt objekt. ”It conveys a sense of useful illusion”, skriver Wenger (1998:62). Reifiering är alltså en förenkling, som kan vara kraftfull. Genom den kan processer fyllda med levd erfarenhet, som exempelvis ett förhör, ges en ny form som får en slags autonomi – ett eget liv bortom sin ursprungliga kontext. Ett objekt som likt förhörsdokumentation har till funktion just att överskrida gränser mellan olika verksamheter kallar Wenger för *gränsobjekt*, en term från vetenskapssociologen Susan Leigh Star (1989). Ingen kan helt kontrollera innebörden i ett visst gränsobjekt. Om det är ett skriftligt dokument äger författaren det som är skrivet, men läsarna äger sin tolkning av dokumentet (Wenger 1998:108). Linell (2011:419) formulerar motsvarande idé som att artefakter inte lagrar en fixerad betydelse, utan erbjuder olika tolkningsmöjligheter eller *affordanser*. Dessa affordanser realiseras först i mötet med ett tolkande subjekt.

Park & Bucholtz (2009) betraktar materialisering av muntligt tal som en särskild typ av reifiering. De kallar det för *entextualisering* och beskriver det som ”the process by which circulable texts are produced by extracting discourse from its original context and reifying it as a bounded object” (Park & Bucholtz 2009:485, jfr också Bauman & Briggs 1990). I avhandlingen undersöker jag verksamhetens syn på hur denna entextualisering görs, men jag kommer i likhet med Yeo (2007) att tala om materiellt beständig representation i stället för entextualisering.

3.4 Yttrandens avsändare, adressater och betydelse

Som jag skrivit i 3.1 är denna studie en verksamhetsanalys, där texter och samtal ses som redskap som språkbrukarna använder för att göra olika saker och nå olika mål. Men något som skiljer ut språkliga redskap från många andra typer av redskap är det faktum att de är uppbyggda av eller utgör yttranden, som har avsändare och adressater. I detta avsnitt tar jag upp två olika perspektiv på yttranden som jag kommer att använda i avhandlingens analyser. Det första kommer från Goffman och ger en begreppsapparat för hur ett yttrande kan konstrueras som attribuerat till olika avsändare. Det andra kommer från Bachtin och utgår från att yttranden orienterar sig mot olika adressater.

Goffman (1981) tar upp att en talare kan skifta mellan olika förhållningssätt till sina egna yttranden, något han kallar *change of footing*. Det är inte alltid en talare vill ställa sig bakom utsagan i det egna yttrandet, utan hen kan också anföra andras röster på olika sätt. Goffman introducerar följande tre kategorier:

Principal: ”someone whose position is established by the words that are spoken, someone whose beliefs have been told, someone who is committed to what the words say”

Author: ”someone who has selected the sentiments that are being expressed and the words in which they are encoded”

Animator: ”the talking machine, a body engaged in acoustic activity, or, if you will, an individual active in the role of utterance production”

(Goffman 1981:144)

Linell (2011:262) översätter begreppen till *huvudman*, *författare* och *uttalare*. Den som säger något som hen själv står bakom och har formulerat är på en och samma gång huvudman, författare och uttalare. Men en förhållningsledare som vid ett förhör deklarerar att hen nu ska läsa upp åklagarens gärningsbeskrivning gör sig själv enbart till uttalare, medan åklagaren görs till författare och huvudman.

Det är också nödvändigt att förstå texter utifrån deras relationer till adressaten. Detta har betonats av Bachtin, som lyfter fram att ett språkligt yttrande alltid måste förstås genom sina dialogiska relationer till andra yttranden. Dessa relationer sträcker sig både framåt och bakåt i tiden: de är en respons på tidigare yttranden och riktade framåt mot andra subjekts röster och responsiva yttranden (Bachtin 1986). I ett muntligt samtal mellan två personer kan detta förstås relativt enkelt och konkret: varje samtalstur är ett svar på tidigare turer och orienterade mot samtalsparten och anteciperar hans svarsturer och förståelse. Men dialogiska relationer antas vara ständigt närvarande också på mer abstrakta sätt. När en individ skriver en text eller tänker och resonerar med sig

själv i en inre dialog, finns det en orientering mot andras röster och möjliga responser, även om dessa snarast är att betrakta som virtuella eller generaliserade andra (Linell 2011:280). Vissa av dessa kan vara mycket abstrakta – det kan vara samvetet, den goda smaken eller mer generellt samhällsmoral i allmänhet. Bachtin (1986:26) talade om dessa generaliserade andra som *super-adressater*. Det påminner lite om retorikens begrepp *decorum* – att den som yttrar sig alltid måste anpassa sig efter vad som är passande i situationen, så att publiken inte såras eller generas av ett olämpligt uppträdande (Hellspong 2004:134). Vad som är passande i en aktuell situation eller, om man så vill, vilka stil- och genrenormer som gäller, är format av historiska traditioner. Den som yttrar sig är därmed inte bara i dialog med potentiella lyssnare och läsare, utan också i en slags dialog med traditionen, vilket brukar kallas för *dubbel dialogicitet* (Linell 2009:51f). Detta påminner om hur Russell (1997) beskrev generer som en slags historiskt framvuxen rutin, där individer gör det som traditionellt brukar fungera. Men medan Russell betonar rutin, funktionalitet och målorientering, betonar Linell och Bachtin i större utsträckning det dialogiska och den adressiva orienteringen mot andra mänskliga subjekt.

3.5 Principer och begrepp för samtalsanalys

En del av avhandlingens data utgörs av inspelade förhörssamtal, och för analysen av dem hämtar jag begrepp, forskningsresultat och transkriptionskonventioner från det samtalsanalytiska fältet. Många av dem hör hemma i *conversation analysis*-traditionen, förkortad CA, som är sprungen ur sociologi och etnometodologi. Linell beskriver CA som ”en metod för en datanära, ’teknisk’ analys av samtalsinteraktion” (2011:3). Det som studeras är samtalets grundläggande maskineri: hur samtalsturer organiseras sekventiellt och hur man reparerar problem i kommunikationen. CA arbetar inte med etnografi eller analyser av samtalens verksamhetskontext, utan enbart med samtalsdata: inspelningar och noggrant detaljerade transkriptioner. Man studerar alltså enbart det som syns på samtalets yta, och alla analyser och slutsatser om vad som sker måste kunna beläggas i samtalsdata. Forskaren analyserar alltså något i samtalet som ett problem enbart om någon av samtalsdeltagarna signalerar att något är ett problem, eller som det ofta heter inom samtalsanalys: orienterar sig mot det som ett problem. Man ska alltså inte försöka förstå vad samtalsdeltagare tänker eller spekulera i bakomliggande motiv som deras yttranden kan ha.

Flera studier visar dock på det fruktbara med att kombinera metoder, begrepp och insikter från CA med etnografi (Jansson 2012, Kahlin & Tykesson

2012, Landqvist 2012). Det gäller särskilt om man som jag är intresserad av att förstå hur verksamheters mer eller mindre uttalade normer interagerar med den faktiska praktiken.

Linell (2011:162f) förespråkar en tvåstegsanalys. Den inleds av en datanära analys av CA-typ, men går vidare med ett andra steg, som är mer generaliserande och teoretiserande, där forskaren försöker sätta in sina observationer från det första steget i ett större förklarande sammanhang. Jag kommer att ha ett liknande tillvägagångssätt: avhandlingen som helhet är en verksamhetsanalys, men i kapitel 8 gör jag en förhållandevis datanära analys av de samtal som kan sägas utgöra förhørsverksamhetens kärna. Ordningen på mina steg är dock den omvända, eftersom jag startar i en analys av den övergripande verksamheten, för att med denna förståelse ta mig an mikronivåanalysen av samtal och belysa en del av verksamheten i mer konkret detalj. Nedan redogör jag för fyra begrepp som jag använder mig av i denna analys: *kommunikativt projekt*, *preferens*, *ansiktsarbete* och *förklaringsansvar*.

Begreppet *kommunikativt projekt* kommer från Linell (2011) och är ett sätt att beskriva vad som pågår i samtal. Ett projekt kan vara något så litet som ett minimalt språkligt utbyte, till exempel en hälsning eller ett tack, eller löpa under längre sekvenser och vara sammanflätat med eller uppbyggt av andra kommunikativa projekt (Linell 2011:15). Eftersom ett kommunikativt projekt kan vara både stort eller litet blir det ett ganska allmänt och tänjbart begrepp, ungefär som *handling*, men det kan definieras som ett projekt som går ut på att lösa en kommunikativ uppgift (Linell 2011:98).

Centralt för Linell, som företräder en dialogistisk syn på språk och meningskapande, är att begreppet *kommunikativt projekt* betonar det kollektiva och att man inte kan genomföra ett kommunikativt projekt ensam. Men att ett projekt är kollektivt betyder inte att alla deltar på lika villkor. Linell (2011:99) menar i stället att de flesta kommunikativa projekt utmärks av asymmetrier och att initiativet normalt kommer från en enda deltagare. Den kommunikativa arbetsdelningen är ofta ojämn, och i viss utsträckning kan deltagarna hysa skilda uppfattningar om vad ett projekt går ut på.

Preferens har att göra med att de olika handlingsalternativ som finns i ett samtal normalt inte är likvärdiga, utan att sätten som dessa alternativ realiserar på reflekterar ”an institutionalized ranking of alternatives” (Atkinson & Heritage 1984:53). Framför allt har preferensmönster studerats i samband med responser, och ett typexempel är att det är prefererat – och därigenom diskursivt enklare – att tacka ja till ett erbjudande än att tacka nej. *Nej tack*-svar utmärks ofta av att de innehåller mer initiala tvekljud och pauser och att de är längre, för att talaren behöver ge någon slags förklaring till varför hen till exempel inte kan komma på en fest. För att göra det lättare för samtalsparten att lämna en disprefererad respons kan till exempel en begäran framställas på

ett sätt som gör att formen prefererar ett avslag även om innehållet prefererar ett bejakande. Ett exempel kan vara: ”Det råkar inte vara så att du skulle ha möjlighet att rycka in?”

Även om preferensmönster främst studerats i samband med responser på enskilda turer, kan sådana också iakttas i organiseringen av hur vissa kommunikativa projekt initieras. Till exempel skriver Schegloff (2007:82) att man kan notera en preferens för erbjudandesekvenser framför begäransekvenser. Det är diskursivt svårare att framställa en begäran, vilket märks i att talare ofta dröjer med dem eller närmar sig dem på omvägar genom att försiktigt introducera topiken. De kan också lanseras ihop med urskuldande förklaringar eller redan i själva begäran erbjuda samtalsparten förslag på ursäkter för att avslå begäran. Ibland kan en begäran formas som ett erbjudande: ”Du får gärna vara med och förbereda festen, men du kanske måste jobba?”

Ansiktsarbete är en term för att beskriva det gemensamma arbete som samtalsdeltagare gör för att undvika att någon av dem ska behöva tappa ansiktet, alltså drabbas av genans eller förödmjukelse. Begreppet hör egentligen inte hemma inom CA, utan är ett arv från Goffman (1955) och har tagits upp av Brown & Levinson (1987) i deras analys av artighetsstrategier i samtal, alltså strategier för att undvika att hota någon annans sociala ansikte eller mildra dessa hot om de uppkommer. Samtalsdeltagare kan också vidta åtgärder för att rädda sina egna sociala ansikten eller göra förebyggande arbete för att undvika potentiella hot.

Preferens och ansiktsarbete hänger ihop. Genom att ta initiativ till en prefererad handling kan en samtalsdeltagare nämligen föregripa en potentiellt aktuell disprefererad handling, vilket förebygger ansiktshot (Lerner 1996). En illustration kan vara det som inom CA kallas reparation. Om en samtalsdeltagare säger något som är fel, kontroversiellt, svårbegripligt eller som på annat sätt kan vålla en interaktionell svårighet är det enklaste alternativet att hen själv försöker reparera det uppkomna problemet. Det är mer obekvämt för någon annan att gå in och reparera, eftersom det kan vara förödmjukande för motparten och alltså ett hot mot dennes ansikte. Reparationens preferensstruktur kan sammanfattas på följande sätt, från mest till minst prefererat:

1. Självreparation. Den som sagt något potentiellt problematiskt tar själv initiativ till reparation.
2. Annan-initierad självreparation. Den som sagt något potentiellt problematiskt reparerar efter att en annan samtalsdeltagare markerat ett problem.
3. Annan-reparation. En annan samtalsdeltagare reparerar.
(efter Schegloff, Jefferson & Sacks 1977)

Ett fjärde och sista begrepp som jag använder i samtalsanalysen är *förklaringsansvar*, som motsvarar det engelska *accountability*. Ovan nämnde jag att den som tackar nej till ett erbjudande eller avslår en begäran oftast förklarar sig på något sätt. I social interaktion har vi en mängd normer och förväntningar på vad som är ett rimligt och socialt och moraliskt acceptabelt beteende. Men om någon inte handlar i enlighet med normer och förväntningar – om det finns vad Scott & Lyman (1968) kallar ”a gap between action and expectation” – uppstår ett behov av förklaring till avvikelsen. Att förklara och urskulda sig själv kan ses som ett sätt att rädda det egna ansiktet. Drew (1998) tar upp fenomenet *defensiv detaljutläggning* (*defensive detailing*): att någon i sin iver att inte framstå som omedveten om sina sociala skyldigheter lämnar långa, detaljrika förklaringar till varför de gjort fel.

4. Tidigare forskning

I detta kapitel presenteras tidigare forskning som är relevant för avhandlingen, framför allt forskning om förundersökningsförhör och deras dokumentation. Jag inleder med forskning om förhörssamtal i 4.1 och forskning om förhörsdokumentationens tillkomst och användning i 4.2. Denna forskning faller inom det fält som brukar kallas *rättslingvistik*, det vill säga språkvetenskaplig forskning som undersöker eller har relevans för rättsväsendet (Coulthard & Johnson 2010).

Därefter vänder jag blicken mot andra verksamheter än just brottsutredning. I 4.3 refereras några studier av relationen mellan muntliga samtal och de skriftliga produkter de ger upphov till. Eftersom min studie intresserar sig för förhållandet mellan verksamhetens faktiska praktik och de regler och normativa modeller som deltagarna uppmuntras att följa, kommer jag att i 4.4 presentera några resultat från forskning som undersökt detta.

Något som däremot inte får utrymme i detta kapitel är rättslingvistisk forskning som rör annat än förhör och förhörsdokumentation. Det finns till exempel studier av hur tal och skrift används vid förhandlingar i domstol (Atkinson & Drew 1979, Adelswärd m.fl. 1987, Aronsson m.fl. 1987, Aronsson 1991, Atkinson 1992, Drew 1992, Komter 2002, Heffer 2010) och av hur försvarare samtalar med sina klienter (Halldorsdottir 2006). Om man också inkluderar forskning som saknar direkt koppling till brottmålsprocessen finns det flera svenskspråkiga studier av juristers diskursgemenskap och textanvändning, som Blücker (2010) och Blåsjö (2013). Dessa berörs dock inte i den fortsatta framställningen.

4.1 Förhörssamtal

Här summeras den nordiska forskning som gjorts på autentiska polisförhör, och jag tar också upp forskning från den anglosaxiska världen. Först refererar jag forskningen som tar upp förhörssamtalens interaktionella särdrag och svårigheter, och därefter forskning om de olika slags frågor som ställs i förhör.

Mycket förhörsforskning bedrivs också inom rättspsykologi i syfte att värdera olika förhörstekniker eller metoder för att värdera utsagors tillförlitlighet (se t.ex. Bull m.fl. 2009, CLIP 2015). Men denna forskning undersöker sällan autentiska förhör utan bygger normalt på experiment där försökspersoner utsätts för olika stimuli i fingerade förhörssituationer, och kommer därför inte att refereras här.

4.1.1 Förhörssamtalens interaktionella särdrag och svårigheter

Den forskning som finns om autentiska förhörssamtal lyfter fram olika kommunikativa dilemman som förhørsledaren har att hantera i situationen. Ofta bottnar dessa i krockar mellan institutionella krav och de allmänna spel- och artighetsreglerna som gäller för mellanmänsklig interaktion.

Ett exempel på detta är att förhørsledaren enligt lag måste inleda förhöret med att informera hörda om deras rättigheter och skyldigheter, som rätt att tala, rätt till försvarare och skyldighet att tala sanning. Det innebär ofta att de till exempel måste använda ett byråkratiskt och formelartat språkbruk eller implicera att den hörda skulle vara lögnaktig. De australiska poliser som Heydon (2005) studerar använder ofta formuleringar som ”I am obliged to inform you that...”. De markerar därigenom explicit att de bara fullgör ett åliggande att framföra formuleringar som institutionen är huvudman och författare till. Riis-Johansen (2016), som studerar norska förhör med våldtagna kvinnor, beskriver hur utredarens plikt att ge viss information ställer utredaren inför ett kommunikativt dilemma, eftersom den obligatoriska formalian ofta tvingar fram ett ”interactionally odd behaviour” (MacLeod 2010:114), till exempel att ställa frågor man redan vet svaret på eller komma med ansiktshotande krav eller anklagelser. Detta står i stark konflikt med ett annat mål som är extra viktigt i förhörets inledning, nämligen att etablera ett samförstånd och avslappnat samtalsklimat. Lösningen blir att förhørsledarna språkligt markerar att de bara är uttalande av och inte huvudman för det ansiktshotande budskapet.

En urskuldande hänvisning till den institutionella ramen blir alltså ett sätt att försöka rädda en socialt obekvämt situation. Strategin används också av engelska poliser i samband med vad Stokoe & Edwards (2008) kallar *silly questions*.

Med det menar de frågor som i en vardaglig kontext framstått som löjliga för att svaret verkar givet men som ställs för att förhöret behöver dokumentera att den hörda formellt bekräftar sakförhållanden, även om hen togs på bar gärning och har erkänt. I Stokoe & Edwards exempel syftar dessa frågor till att kartlägga *mens rea*, det som på svenska kallas för subjektiva rekvisit, alltså gärningsmannens uppsåt och kunskap om gärningens konsekvenser. Ofta börjar polisen med öppna lirkande frågor för att så småningom kräva bekräftelse i en ja- och nej-fråga: "what do you think the likely outcome is if you punch the window of a car?", "did you think about that risk before you punched it?" och slutligen "so you are aware that by punching the window there's a risk of breaking it?".

I Stokoe & Edwards (2008) material, som berör grannfejder, markerar poliserna ibland själva att en silly question är märklig genom att låta den föregås av en kommentar: "may sound a bit silly, but do you know whose window this is?" (2008:90, min understykning). Polisen visar därefter upp en bild på grannens sönderslagna fönster, trots att den misstänkta redan har förklarat att hon slog sönder grannens fönster som hämnd för att han ska ha slagit hennes son. Men för att inte öppna upp för möjligheten till alternativa förklaringar vid senare rättegång behöver förhöret ändå explicit dokumentera att hon vid brottstillfället visste att det var någon annans egendom, förstod att hennes slag på fönstret riskerade att krossa rutan eller rentav styrka att hon faktiskt planerat att slå sönder det och inte bara handlat i plötsligt vredesmod. I sitt försök att elicitera den misstänkta *mens rea* använder polisen ofta just lagens ord: "did you intend to break the tiles?" eller "do you think it was reckless as to whether damage could be caused?" (Stokoe & Edwards 2008:102 resp. 107, mina understykningar). Det är alltså tydligt hur polisen försöker formulera om den hördas vardagliga berättelse i institutionella termer (se också Azuelos-Atias 2007 om uppsåtsbevisning i israeliska domstolar).

Andra gånger är det den hörda snarare än polisen som markerar att frågan är löjlig genom sitt svar eller tonfall, vilket brukar följas upp av att polisen urskuldar sig med påståenden av typen "I'm sorry but I have to ask these questions" (Stokoe & Edwards 2008:108). Det visar också att en silly question alltid är ett lite riskabelt projekt, för även om en sådan fråga kan säkra bevisning så riskerar den att väcka en irritation som försämrar stämningen och gör att förhöret löper sämre.

Dilemmat att försöka undvika integritetsshotande och samtalsförstörande handlingar är också temat för Jönsson & Linell (1996). Polisen behöver ibland pröva hållbarheten i den misstänkta historia och ta upp att det finns vittnesberättelser eller bevisning som motsäger den. I samtalet tar sig detta uttryck i misstroendesekvenser, som oftast initieras genom att polisen formulerar om en uppgift den hörda nyss lämnat och ber hen bekräfta riktigheten i denna. Därefter kommer det en antydning om alternativa versioner, där polisen ibland

yppar grunden för misstroendet, till exempel ”nu finns det ju ett vittne som säger att...”. Endast i några få fall uttrycker polisen explicit tvivel på att den misstänkta version stämmer. Misstroendet uttrycks alltså till en början försiktigt, men kan i vissa fall stegas efter hand.

Jakobsson Öhrn (2005) studerar en förhørsledares mål och handlingar i fem på varandra följande förhör med en mordmisstänkt. Hon åskådliggör vilka dilemman situationen innebär: att balansera rättssäkerhet mot effektivitet och statens intresse att lagföra brott mot individens rätt till integritet. Samtalet präglas därför av flera projekt, och ett viktigt sådant är att skapa en trygg och förtroendefull relation så att den misstänkta vågar ge sin berättelse trots den hotfulla inramningen. Jakobsson Öhrn analyserar förhørsledarens strategier som en pendling mellan trygga och hotfulla ämnen. Ibland trappar förhørsledaren upp konfrontationsnivån, men när den misstänkta börjar verka alltför trängd återgår han till mer neutrala frågor under en stund. Trots att ett mordförhör är betydligt allvarigare än mängdbrott ligger detta resultat i linje med Jönssons slutsats att ”polisen gör en sorts kompromiss mellan kraven på ett gott samtalsklimat och på effektivitet i sökandet efter relevant information” (1988:98).

4.1.2 Förhörssamtalens frågetyper

Under de senaste decennierna har det skett en utveckling mot att poliser, åtminstone i västvärlden, utbildas i att använda en informationssamlande förhörsmetodik där den hörda får prata fritt så mycket som möjligt, snarare än en konfrontativ och förhørsledarstyrd stil. I England kallas detta för PEACE-modellen (Heydon 2005, Rock 2010), i Norge för KREATIV (Riis-Johansen 2016) och i Sverige kognitiv intervjuteknik (Christianson m.fl. 1998, Nilsson & Herlitz 2013). Grundidén är att den hörda, med stöd av öppna frågor från förhørsledaren, ska minnas och berätta vad som hänt, och det finns forskningsstöd för att öppna frågor ger bättre och mer användbara svar än slutna (Oxburgh 2010 m.fl.). Ledande eller suggererande frågor ska undvikas, eftersom det försämrar bevisvärdet i den hördas utsaga (Christianson m.fl. 1998:95f). Efter att den hörda har fått berätta fritt kan polisen gå in och ställa kontrollfrågor för att få en klarare bild av viktiga detaljer som rör förloppet eller uppsåtet och konfrontera den hörda med eventuell bevisning som inte passar in i den hördas berättelse (Rock 2010:134, Nilsson & Herlitz 2013).

Två studier som jämför de normativa modellerna i utbildningen med den faktiska praktiken är norska Riis-Johansen (2016) och danska Jakobsen (2010). Riis-Johansen, som studerar 11 förhör med våldtagna kvinnor, har observerat kurserna i förhörsmetodik och ser att utredarna i förhållandevis hög

utsträckning följer den modell som de fått lära sig. I samtliga studerade förhör finns en tydlig fri berättelse, eller som hon kallar det: oavbruten förklaring. Den kommer som svar på att den hörda ombeds att berätta ”allt som har hänt”, och den kan vara allt från 2,5 till 62 minuter (Riis-Johansen 2016:83f).

Jakobsen (2010) studerar i stället 18 misstänktförhör och drar motsatt slutsats: att polisen inte följer den påbjudna förhörsmetodiken, trots att de säger att de gör det. Jakobsen har kategoriserat alla 2 312 frågor som ställdes under förhören och kommer fram till att endast 41 av dessa frågor (1,8 procent) är att beteckna som inbjudande till ett fritt berättande. Hon menar att detta delvis kan bero på kravet att förhørsledaren måste skriva en rapport samtidigt och därför måste styra förhöret hårdare. En annan anledning menar hon kan vara att förhørsledarna hade en förväntan om att de misstänkta inte ville förklara sig detaljerat och därför inte uppmanade till detta. En begränsning med Jakobsens studie är att det inte förekommer några samtalsutdrag, så att man som läsare kan ta ställning till frågornas funktion i kontext. Det kan också hända att man luras en smula av kvantifieringen, eftersom det är fullt möjligt att tänka sig att en enda uppmaning att berätta kan ge en timmeslång fri berättelse från den hörda, som i Riis-Johansens studie ovan. Även om denna berättelse följs av 25 stycken slutna och fokuserande kontrollfrågor måste förhöret som helhet sägas vara i linje med vad de normativa modellerna stipulerar.

Vårt att nämna är att det i litteraturen inte finns någon riktig samstämmighet om vad som menas med öppen, sluten och ledande fråga. Även om normativ litteratur och psykologisk forskning är ense om att frågor som inleds med ”berätta” ligger i ena änden av skalan och att ja- och nej-frågor med inbyggda presuppositioner (av typen ”Har du slutat slå din fru?”) ligger i andra änden, finns det en mängd olika sätt att kategorisera och etikettera frågor (Oxburgh m.fl. 2010, Grant m.fl. 2016). Några forskare använder skalor som *inbjudande*, *faciliterande*, *direktiv*, *ledande* och *suggestiv*, medan andra utgår från en huvuduppdelning mellan *produktiva* och *icke-produktiva* frågor. Newbury & Johnson (2006) delar efter Gibbons (2003) in frågor i *bekräftelsesökande* och *informationssökande*, och beskriver hur bekräftelsesökande frågor kan vara mer eller mindre tvingande (*coercive*) och informationssökande mer eller mindre begränsande (*constraining*). Newbury & Johnson visar sedan olika motstrategier som en förhörd kan använda för att motarbeta utfrågarens projekt, som att undvika att ge efterfrågad bekräftelse, ge disprefererade svar på ja- och nej-frågor, säga att de inte kommer ihåg (jfr Drew 1992:481ff och Komter 2002:183 som också beskriver denna vanliga strategi) eller glida undan genom att ge allmänna och abstrakta svar på specifika frågor. Andra undersökningar av förhörda motståndsstrategier är Atkinson & Drew (1979:142), Drew (1992) och Fairclough (1995:50ff), och Edwards & Stokoe (2011) studerar hur försvarare bryter in under polisförhör och råder sin klient att inte besvara en fråga.

4.2 Förhörsdokumentations form, tillkomst och användning

Hur förundersökningsförhör dokumenteras och används skiljer sig åt mellan olika rättssystem. Den största svenska studien om hur förhör genomförs och sammanfattas i skrift är Jönsson (1988), vars huvudresultat jag kommer att referera nedan. I övrigt har svensk språkvetenskaplig forskning mest analyserat textproduktens form (Gumbel 2000, Almström Persson 2009, Ask & Byrman 2010, Pappinen 2010). Jag kommer också att presentera forskning om förundersökningsdokumentation i ytterligare några rättssystem: Nederländerna (Van Charldorp 2011, Komter 2012), Belgien (Maryns 2013), England (Haworth 2013, Rock 2013), Danmark (Jakobsen 2010), Norge (Rachlew 2013) och Arkansas i USA (Seawright 2012).

4.2.1 Polisen som medförfattare av den hördas berättelse

Den största svenska studien om hur förhör genomförs och sammanfattas i skrift är Jönsson (1988). Hon har gjort ljudinspelningar av 30 polisförhör med förstagångsförbrytare och jämfört med de skriftliga förhørsreferaten, och dessutom intervjuat de hörda om hur de tyckte att polisens sammanfattning återgav deras berättelse. Intervjuerna visar att de hörda sällan har några invändningar mot polisens sätt att sammanfatta. ”Han skrev ju bara vad jag sa”, är den mest typiska reflektionen från de hörda när Jönsson (1988:58) ber dem reflektera över innehållet i protokollet. Jönssons egen granskning visar dock att polisen ibland lägger till uppgifter som inte nämnts i förhöret utan kommer från en annan källa, till exempel brottsanmälan. Ibland lägger också polisen yttranden i munnen på den hörda, som i följande protokollsutdrag:

Polisen önskade att Åberg medföljde till platsen. Åberg hade inget emot detta men han uppger i samma andetag: ”då förstod jag att det var slut”. (Jönsson 1988:70)

Inspektionen visar att hur samtalet som låg till grund för formuleringen förlöpte:

Hörd: Dom ringde [...] och sa att dom skulle hämta mig.

Polis: Jaha, fy fagerlund, då var det klippt.

Hörd: Ja, då var det verkligen kört.

Polis: [...] "[...] medföljde till platsen". Och det hade du inget emot?

Hörd: Nä.

Polis: Men då förstod du att nu var det slut?

Hörd: Ja visst. (Jönsson 1988:70)

Citatet är alltså konstruerat av polisen själv, även om den hörda bekräftar innehållet. Ett annat drag i protokollen är att vardagliga uttryck ofta förses med citattecken:

Fru Sjö tror själv att de varor som hon tagit "putade ut", varvid personalen observerade detta. [...]

Fru Sjö tillägger att hur galet detta än låter så uppger hon sig nu känna sig bättre till mods, enär hon nu "åkt dit". (Jönsson 1988:68)

Som läsare tar man för givet att uttrycken inom citattecken återger den hördas ordval, men i det muntliga förhöret yttrade fru Sjö aldrig någonsin orden "putade ut" eller "åkt dit" – de är polisens formuleringar. Enligt förundersökningskungörelsen § 22 ska citattecken användas vid ordagrann återgivning av vad en förhörd sagt när just ordagrann återgivning anses vara av vikt. Det kan till exempel vara för att styrka brott som olaga hot. I nyare skrivriktlinjer avråds dessutom polisen explicit från att använda citattecken runt vardagliga uttryck: "Reservera citattecken för regelrätta citat. Använd dem inte för att markera ditt personliga avståndstagande från exempelvis en viss ordform" (*Riktlinjer för skrivande inom Polisen* 2006:12). Men nyare studier av polistext (Pappinen 2010, Gumbel 2000) visar att citattecken fortfarande ofta används för att markera ord som skribenten inte tycks anse passa stilmässigt i texten som i "Blodet 'sprutade' då från Alma" eller "Slaget 'tutchade' lite på Eriks hjässa" (exempel ur Pappinen 2010:25).

Som framgår ovan är svenska förhörssammanfattningar skrivna i tredje person, men nederländska och engelska förhörssammanfattningar är i stället skrivna i första person ur den hördas perspektiv (Van Charldorp 2011 respektive Rock 2001). Här är ett exempel från Van Charldorps (2011) material från nederländska mängdbrott:

After I told the suspect that he was not obliged to answer and about what I wanted to interrogate him he declared:

"I have heard and understood that I am not obliged to answer. I am 14 years old. I live with my father. My father's name is Steven Pinas. My mother passed away.

I go to Maas lyceum Amsterdam. It's not going so well at school. I don't feel like going to school anymore. I want to work and earn my own money. I get five euros a week from my father.

I don't smoke or drink.

I don't have a hobby.

On Tuesday november 14th 2007 I was arrested by the police. I was arrested together with two friends of mine. Their names are Manilo and Stanley. I've known them for a long time. I see them regularly lately. They also live near me.

We were arrested because we were suspected of being guilty of street robbery.

You ask me what I want to state about this.

I state to you, that yesterday afternoon I was in Manilo's street together with Stanley and Manilo. While we were hanging out on the street, we saw Mervellino. [--- *den hörda berättar om hur han och hans vänner försökte att stjäla Mervellinos i-pod*]"

After the suspect read through his statement, he persisted and signed it.

(Van Charldorp 2011:82f, översättning till engelska i original)

Även om polisen ibland markerar sina egna frågor i referatet ("You ask me what I want to state about this"), är det inte tydligt vad den hörda frivilligt har berättat och vad som är svar på polisens ja- och nej-frågor. Men påståendena av typen "I don't have a hobby" ser ut som svar på frågor snarare än spontant berättad information, och samtalsanalysen bekräftar detta. Meningen bygger på en längre samtalssekvens, där polisen försöker lirka fram något att skriva, förmodligen i ett välvilligt försök att teckna en bild av den hörda som varandes en vanlig tonårskille (utdraget nedan är något redigerat):

- 1 P: hobbies?
- 2 S: n:o.
- 3 P: hmnn?
- 4 S: °no.°
- 5 P: no hobby, you have such A BORING LIFE MAN,FOURTEEN
- 6 YEARS ↑OLD, DEAR OH DEAR OH DEAR.(4) maybe
soccer,no
- 7 eh eh eh, (2) eh (3) kickboxing, nothing.
- 8 S: °nothing°. (9)
- 9 P: rap? (1) you don't rap either. (7)

(Van Charldorp 2011:88)

Van Charldorp (2011) visar exempel på tre huvudtyper av förhör: *free story*, där den hörda berättar relativt fritt och spontant varefter polisen ställer följdfrågor, *supervised story*, där den hörda inte får berätta fritt eftersom polisen avbryter och styr med frågor, och *imposed story*, där polisen i princip står för alla formuleringar själv eftersom den hörda inte vill berätta något alls utan bara ger minimala responser på polisens påståenden och frågor.

I nederländska förhör förekommer dock att polisens frågor skrivs ut, vilket inte är fallet i de engelska förhörssammanfattningar som kallas *witness statement* (Rock 2001). Då framstår alltså texten i ännu högre grad som en fri berättelse, nästan som om den vore skriven av den hörda själv. Det förhörda vittnet förefaller dock ofta vara mer delaktigt i författandet av texten än de misstänkta i Jönssons svenska och Van Charldorps nederländska förhör. Rock (2001) analyserar ett autentiskt engelskt förhör, som hon delar in i fyra faser. Hon menar att under varje fas berättas berättelsen i en ny version.⁸

1. Vittnets fria berättelse. Vittnet får berätta från början till slut, och polisen avbryter inte utan ger bara stödjande uppbackning och enstaka frågor.
2. Samkonstruktion av fördjupad berättelse. Polisen ställer många frågor, där vittnet får bygga ut berättelsen och fylla på med detaljer.
3. Polisens återberättelse av vittnets berättelse för kontroll. Vittnet får möjlighet att korrigeras och får ytterligare några detaljfrågor.
4. Textproduktion. Polisen dikterar och nedtecknar vittnesmålet mening för mening, och den hörda är delaktig genom att bekräfta formuleringarna.

Ett problem som är gemensamt för svenska, engelska och nederländska förhållanden är att alla rättssystemen förespråkar att förhörsdokumentation bör ligga så nära det talade ordet som möjligt (förundersökningskungörelsen § 22, Rock 2001, Van Charldorp 2011), samtidigt som polisen med nödvändighet måste göra såväl omformuleringar som urval av information. Något som ofta försvinner eller reduceras i det skrivna referatet är den osäkerhet som en hörd kan ge uttryck för i samtalet (Jönsson 1988:87ff, Rock 2001). Rock menar att vittnesmålen döljer det dialogiska sätt som informationen faktiskt kommit fram och att läsaren skulle få en mer sanningsenlig bild av förhöret om referaten skrevs i tredje person och om polisens röst och bidrag till konversationen också

8 Ungefär samma fyra sekvenser urskiljs av González Martínez (2006) i hennes studie av hur åklagare nedtecknar den misstänkta inställning i det franska förenklade rättegångsförfarandet som kallas *comparution immédiate*.

fick synas i texten. Då skulle det bli lättare för polisen att lyfta fram vittnets osäkerhet inför vissa frågor och sakuppgifter. Det som Rock efterlyser ligger nära de svenska förhørsreferaten, som är skrivna i tredje person och relativt rika på anföringsmarkörer (Jönsson 1988:71ff). Jönsson ger dock enbart exempel på hur den hördas röst markeras och inte på några fall där polisen markerat sina egna frågor. Men i Pappinens (2010) studie av förhör som rör våld i nära relationer ges exempel på hur polisen markerar sina frågor, typiskt på formen ”På frågan om Erna är rädd för Enok svarar hon att hon inte är det”. Det finns dock ett exempel på när förhørsledaren framträder med ett *jag* i texten:

När jag bad Alma utveckla detta sade hon att det bara verkade som om han skulle hugga henne eftersom han höll kniven lyft mot henne på ett sådant sätt. (exempel ur Pappinen 2010:26)

Beskrivning eller värdering av den hördas beteende eller säkerhet verkar dock vara ovanligt även i svenska texter. Men i Almström Perssons (2009) avhandling om perspektiv i polisprotokoll, återfinns följande exempel på en utskrift från ett förhör med en person helt vägrat låta sig förhöras:

Fransson är mycket arrogant och vägrar först att svara på några frågor. Därefter säger han ”släck ljuset för faaan”. ”Du kan dra åt helvete, jag tänker inte snacka med dig”. Undertecknad försöker ånyo förklara allvaret med den aktuella händelsen samt delge F hans rättigheter med försvarare o s v. Då ber åter F att undertecknad skall besöka en för undertecknat mycket varm och ohälsosam plats i underjorden. P G A ovan måste fortsatt förhör anses som meningslöst varför detta avbryts kl 04.40. (exempel ur Almström Persson 2009:22)

Min slutsats är att när förhørsreferatet inte kan bli en berättelse om brottstillfallet utan bara en berättelse om förhöret, blir det acceptabelt att polisens iakttagelser och värderingar får utrymme, helt enkelt för att man annars inte haft något att skriva i förhørsreferatet. I fall där den hörda samarbetar och svarar på frågor verkar inslag av förhørsledarens beskrivning och värdering inskränka sig till observation av skador eller den hördas visuella förtydligande av element i en misshandel:

Deng-Wus visar sin vänstra överarm där ett litet märke finns som knappt är synbart, fhl notering. Höger vad några skönjbara blåmärken, ca 1x1 cm uppvisade för fhl. (exempel ur Pappinen 2010:28, fhl = förhørsledaren)

Han knuffar henne, ger henne utskällningar, ”hytter” med näven (Fhl. ant: Erna håller upp sin knutna näve framför sig.) (exempel ur Pappinen 2010:27)

Normen förefaller med andra ord vara att polisens subjektiva intryck och iakttagelser ska hållas utanför förhørsreferatet, vars stil bör vara så objektiv och neutral som möjligt.

4.2.2 Det institutionella perspektivets dominans

Jönsson (1988) visar hur den institutionella ramen och orienteringen mot uppgiften att färdigställa ett förhørsprotokoll styr samtalet. Polisen har en blankett som måste fyllas i dels i sin mer formulärartade del, dels med en fri berättelse som ska belysa brottsrekvisiten, alltså de omständigheter som måste föreligga för att ett visst brott ska anses begånget (se 2.2 för en utförligare definition av rekvisit). Samtidigt är polisen ofta vänlig och lyssnande också när den hörda svävar ut i långa samtalssekvenser som närmast verkar ha en terapeutisk funktion, framför allt för till exempel vuxna snattare som känner ett behov av att urskulda sig för det brott de begått. Dessa utläggningar får dock mycket litet utrymme i det skrivna protokollet. Där blir narrativen mer strukturerad, perspektivet ändras och juridiskt relevant information fokuseras medan annan faller bort (se också Jönsson & Linell 1991).

Hur man ska betrakta det institutionella perspektivets dominans är något som diskuteras av Rock (2001, 2013), som studerat engelska förhörssammanfattningar. Hon menar att utredaren har att balansera mellan att å ena sidan göra den hördas berättelse och perspektiv rättsvisa, men å andra sidan leva upp till de institutionella kraven på att ge åklagare och försvarare ett tillräckligt underlag för att de ska kunna utföra sitt jobb. Förhørsreferatet är den hördas chans att få dokumenterat sin version av vad som hänt. Samtidigt är det polis och åklagare som har kunskap om vilka delar av den hördas upplevelser som kommer att vara relevanta i den fortsatta rättsprocessen. Här liknar förhørsreferatet andra institutionella genrer, som ofta har som funktion att översätta individens berättelse så att den kan bedömas utifrån institutionens kategorier. Rock (2013) citerar Smith som menar att institutionell dokumentation har följande tre funktioner:

1. "transform the local and particular into generalized forms where they become recognisable and accountable" institution-wide;
2. allow objectified institutional realities to override individual's perspectives;
3. make "the actual actionable institutionally." (Rock 2013:81)

Med ett kritiskt perspektiv av Smiths slag betonas ofta hur institutionen utövar sin makt genom att kategorisera och omformulera. Samtidigt är det också ett

sätt att ge den hörda fall institutionell tyngd och upprättelse, som Rock konstaterar: "although recontextualization in interviews can be hegemonic, it can also empower witnesses, giving their words institutional currency" (2013:95). Detta gäller dock mer för målsägare och vittnen än för misstänkta.

Ett alternativ till att låta polisen formulera de hörda berättelse är att faktiskt låta hörda skriva sina egna vittnesmål. Det förekommer i USA, och en beskrivning av hur det kan gå till ges i Seawrights (2012) etnografiska studie av hur en polisrapport blir till och läses. Den process hon studerat är ett fall av våld i nära relation, dit polisen blir kallad för att ingripa. På plats låter polisen de inblandade skriva egna vittnesmål (*witness statement*), som sedan biläggs rapporten. Vittnesmålen är skrivna för hand och ett av dem är till vissa delar oläsligt, vilket säkert delvis kan förklaras av att de skrevs mitt i natten och de inblandade var i upprivet tillstånd och kanske också berusade.

De egenhändigt skrivna vittnesmålen kombineras med att polisen skriver sin egen version av händelseförloppet (en motsvarande genre förekommer också i svenska förundersökningsprotokoll och kallas då *avrapporterings-pm*, se Ask & Byrman 2010). I Seawrights studerade fall innehåller polisens skriftliga avrapportering referat av vad de hörda sagt när han pratat med dem. Dessa uppgifter kommer nästan alla ur det skrivna vittnesmålet, eftersom han menar att det är bättre att använda dessa än att försöka komma ihåg vad de faktiskt sa när han pratade med dem (Seawright 2012:94).

4.2.3 Förhörssammanfattningars tillblivelseprocess och påverkan på förhörssamtalet

I Jönssons (1988) studie författar polisen förhørsutskriften under själva förhöret, antingen genom att skriva direkt med papper och penna eller genom att diktera in mening för mening på en bandspelare. Ett exempel på hur poliser i Jönssons förhör växlar mellan diktamen och samtal ges i Linell (2011:454f). Där är diktamensintervallerna ganska täta, med bara ett par, tre turer mellan varje diktering.

I de 18 danska polisförhör som studerats av Jakobsen (2010) förekommer också diktamen som metod, men vanligast är att förhørsledarna skriver direkt på dator. Jakobsen menar att det bara är i 6 av de 18 förhören som förhørsledaren är närvarande och lyssnar på den hörda, medan hen i de övriga fallen verkar mer fokuserad på sitt rapportskrivande. Även om poliserna är olika bra på att skriva och lyssna parallellt har Jakobsen "ikke overværet afhøringer, hvor det ikke i en eller anden grad var forstyrrende for den indbyrdes kontakt, at afhøreren skrev rapporten samtidig" (2010:66). I ett av förhören är det till och med så att en av de hörda blir irriterad, för att han försöker visa med händerna

hur gärningsplatsen såg ut. Förhørsledaren tittar dock inte på honom utan in i datorskärmen, varför den hörda säger ”Prøv lige at se her!” (Jakobsen 2010:89).

Jakobsen menar att förhören skulle vinna på att utredaren inte behövde skriva samtidigt. Vissa förhørsledare skriver inget i början, utan tar sig tid att prata och få en god bild av händelseförloppet, och först senare börjar de skriva. Enligt Jakobsen (2010) är dessa förhör generellt bättre.

I nederländska mängdbrottsförhör och i engelska vittnesförhör gäller också att polisen författar sammanfattningen under förhöret, genom att skriva den på dator, åtminstone enligt vad studierna av Van Charldorp (2011) respektive Rock (2001, 2013) visar. Van Charldorp visar att skrivandet styr samtalet, eftersom polisen återkommande måste pausa samtalet för att skriva ner en sammanfattning av vad som sagts (detta visas också av Komter 2006). En återkommande typisk sekvens i samtalen är därför *fråga – svar – nedteckning*. Men nedteckningen kan också ske samtidigt som samtalet pågår, eftersom många poliser verkar ha utvecklat förmågan att i viss utsträckning göra detta simultant. Dessutom ändras ibland sekvensen, genom att det i stället är polisen som muntligen formulerar en sammanfattning av den hördas svar. Den hörda bekräftar polisens sammanfattning genom att nicka eller svara jakande, och först därefter vidtar nedteckning. Genom detta förfarande får den hörda lite större insikt i vad polisen faktiskt skriver, eftersom dessa muntliga kontrollsammanfattningar brukar ligga språkligt nära vad som sedan skrivs ned. Ibland sker också sekvensen i motsatt ordning, så att polisen först skriver och därefter mer eller mindre ordagrant läser upp det nyss sammanfattade för bekräftelse.

Det händer att två poliser närvarar vid förhöret, och då tar en huvudansvaret för samtalet medan den andra står för nedteckningen. Vid dessa förhör är mängden simultant tal och nedteckning normalt större, och samtalet kommer då i högre utsträckning att likna ”normal” interaktion och ha mindre av fråga-svar-nedteckning-sekvenser. Dock tar den förhörande polisen ibland pauser för att låta den andra skriva färdigt.

Det förekommer längre sekvenser där ingen nedteckning alls sker, utan där polisen är helt fokuserad på att samtala. Detta är vanligare under de känsligare partierna av själva förhöret, där polisen försöker få den hörda att redogöra för kärnhändelserna i brottet och kanske också erkänna sin del i gärningen. Ibland kan det också vara så att polisen börjar skriva ner ett svar, men avbryter skrivandet eftersom svaret innehåller information som kräver koncentrerad uppföljning och följdfrågor (Van Charldorp 2011).

Ett alternativ till att författa förhörssammanfattningen under förhöret är att spela in förhöret och använda inspelningen för att producera en förhørsutskrift. I det statliga norska *Lydoptaksprosjektet* utvärderades under 1998 till 2002 olika metoder för att producera utskrifter (Rachlew 2003). För 435 förhör fick de deltagande förhørsledarna rapportera hur lång tid förhöret respektive utskrifts-

arbetet tog. Det visade sig att genom att låta bli att protokollera under förhöret kunde förhörstiden kortas till ungefär hälften. Å andra sidan tar en timmes förhör någonstans mellan två och tre timmar att sammanfatta i efterhand, och det tar över sju timmar att skriva ut det ordagrant. Metoden att sammanfatta i efterhand tar alltså åtminstone 50 procent mer arbetstid, enligt Rachlew (2003). I många fall upplevde dock de deltagande förhørsledarna att det var värt denna extra tid, för att de upplevde att förhörskvaliteten blev bättre.

I det engelska polisväsendet har man också låtit civil personal sammanfatta förhöret och jämfört detta med polissammanfattade förhör. Det visade sig att den civila personalen var snabbare, billigare och dessutom producerade sammanfattningar av bättre kvalitet, enligt den bedömargrupp av åklagare och erfarna poliser som studien använde (Hooke & Knox 1992). Också i Seawrights (2012) studie av amerikanska polisers skrivande uttrycker åklagare och försvarsadvokater missnöje med polisernas dokumenterande texter, som de menar ofta är otillräckliga på flera sätt. Seawright menar att situationen skulle kunna förbättras om poliser fick mer skrivträning och ökad mottagarmedvetenhet. Att poliser får lite eller ingen utbildning i hur förhör ska dokumenteras är också något som tas upp av Rock (2001), som studerat engelska förhållanden, och Ask (2011), som gjort en enkät bland svenska poliser.

4.2.4 Förhör som dokumenteras genom inspelning

Ovan har jag presenterat hur förhör sammanfattas i olika länder och också något om hur detta påverkar eller kan tänkas påverka själva förhöret. Men ett förhör kan dock också dokumenteras genom att det spelas in i sin helhet på ljudmedium eller video. I England och Wales finns sedan 1992 en lag som kräver att alla förhör med misstänkta spelas in och transkriberas ordagrant i vad som brukar kallas en ROTI (Records of Taped Interview) (Haworth 2010:172). Utskriften görs inte av polisen själv utan av särskilt anställd civilpersonal.

Stokoe (2009), Carter (2011) och Haworth (2013) har analyserat hur engelska poliser under förhör orienterar sig mot bandet som en tredje part i samtalet, genom att till exempel beskriva icke-verbala skeende med formuleringar som "For the benefit of the tape I've handed the exhibit to Mr Shipman's legal representative". Haworth (2013) använder Bells (1984) modell för mottagardesign, som skiljer på olika typer av lyssnare, ungefär på samma sätt som den kanske mer kända Goffman (1981):

The main character in the audience is the second person, the *addressee*, who is known, ratified and addressed. There may also be others, third persons, present but not directly addressed. Known and ratified interlocutors in the group, I term *auditors*. Third parties whom the speaker knows to be there, but who are not ratified participants, are *overhearers*. Other parties whose presence is unknown are *eavesdroppers*, whether intentionally or by chance. (Bell 1984:159, kursiv i original)

Haworth (2013) använder Bells kategorier när hon jämför polisförhör med intervjuer i etermedier. Där vet både intervjuaren och den intervjuade att teve- eller radiopubliken är åhörarna som den intervjuade egentligen är där för att tala till. Intervjuaren är förvisso formellt att betrakta som adressat i samtalet, men hen använder diskursiva strategier för att positionera sig själv som ett språkrör gentemot den överhörande publiken. Haworth menar dock att i polisintervjuer framstår polisen mer som en genuin adresserad part för den hörda, för även om de misstänkta vet att intervjun spelas in så har de ofta begränsad medvetenhet om hur framtida lyssnare ska använda och tolka inspelningen. Därigenom skulle framtida lyssnare kunna betraktas som tjuvlyssnare ur den misstänkta perspektiv. Ur polisens perspektiv är framtida lyssnare snarare att betrakta som överhörare, eftersom de är kända men oadresserade deltagare. Ibland blir de till och med att betrakta som adresserade, med formuleringar som ”for the benefit of the tape...”. De misstänkta adresserar aldrig framtida lyssnare på detta sätt (Carter 2011, Haworth 2013), vilket också visar på en asymmetri i relationen till frånvarande framtida lyssnare.

Bells (1984) hypotes är att ju längre bort en lyssnare är från en talare, desto mindre påverkan har hen på utformningen av yttranden. Samma poäng görs av Linell (2009:101) som menar att skillnaden mellan närvarande och frånvarande lyssnare har vissa automatiska konsekvenser, där man tydligare orienterar sig mot de närvarande än de frånvarande, eftersom de senare inte är där och kan visa sin responsiva förståelse. Att det är svårare att hålla frånvarande åhörare i minnet stöds också empiriskt av Haworth (2013), som visar att även förhørsledaren ibland missar att tänka på dem. Ett exempel är när förhørsledaren använder deiktiska pronomen för att peka på ett av flera konfiskerade föremål på bordet i förhørsrummet, och för den som lyssnar på inspelningen är det naturligtvis omöjligt att veta vilket det pratas om.

Även om det kan vara svårt för alla deltagare i förhöret att orientera sig mot bandet och framtida lyssnare, så lyfter Haworth fram att det finns en makt- och insynsasymmetri. Polisen har som institutionell representant och med en bättre kunskap om rättssystemet generellt en bättre förmåga att förutse hur bandet och transkriptionen kan komma att användas. De misstänkta å andra sidan kan råka säga saker som kan användas för att skada deras trovärdighet.

Trots att en transkription utgör en mer objektiv och mindre bearbetad återgivning av förhöret än ett polisförfattat referat, så kräver den ändå tolkningar och val av den som transkriberar (Green m.fl. 1997, Haberland & Mortensson 2016). Bucholtz (2000, 2009) har i en kritisk granskning av rättsväsendets transkriptioner pekat på att de är ofördelaktiga för misstänkta och att särskilt vissa redan missgynnade grupper, som afroamerikaner i USA, transkriberas mycket talspråksnära, medan vita professionellas tal i högre utsträckning anpassas till skriftspråksstandard när det nedtecknas.

4.2.5 Hur förhörsdokumentation används

I Sverige är förundersökningsdokumentationen i första hand ett underlag för åklagarens beslut om huruvida åtal ska väckas, men dokumentationen kan ibland komma att åberopas under huvudförhandling i rätten, till exempel om den hörda ändrar sin berättelse (se 2.2). I andra länder har den skriftliga dokumentationen en mer framträdande roll i rätten. I till exempel Nederländerna kallas vittnen ofta inte till rättegång, utan uppläsning ur förundersökningstexterna får utgöra deras röster (Komter 2002:168).

I England och Wales finns misstänktförhör alltid inspelade på band, men trots att domstolen har tillgång till inspelningen och trots att det formellt sett är den som utgör bevisningen, så spelas inspelningar sällan upp i rätten. Om åklagaren vill åberopa förhöret som bevisning sker i stället en dramatisering av förhöret i rätten genom att ett närvarande polisvittne agerar förhörsledare och åklagaren agerar misstänkt (Haworth 2010:170, Johnson 2013). Johnson (2013) visar hur inbäddningen av tal i en engelsk mordrättegång är högst selektiv och används av åklagare och försvarare för att underbygga det egna juridiska perspektivet.

I andra rättssystem är det dock som ovan visats vanligt att det bara finns en skriftlig sammanfattning som till stor del kan ha formulerats av polisen. Men också i till exempel Nederländerna är det vanligt att domarna läser upp valda delar ur förhörsrapporten i rätten, och då behandlar rapportens formuleringar som ordagranna citat av vad den hörda sagt, och inte vad det faktiskt är, nämligen polisens konstruktion eller omformulering av den hördas ord (Komter 2002, 2012, 2013). Med Goffmans (1981:144) termer och idéer om footing blir domaren här *uttalare*, den genom vars mun orden framsägs, medan polisen är *författare*, den som formulerat orden. Genom att ha signerat förhörsrapporten har den hörda bundit sig till att vara *huvudman*, alltså den vars position etableras av orden. Men genom att domaren presenterar citat ur förhörsrapporten som direkt tal, framstår den hörda också som *författare*, trots att det oftare är polisen som i praktiken väljer orden. Komter (2012) utgår

från Bauman & Briggs (1990) teorier om hur polisens nedteckning innebär en *textualisering* (*entextualization*) av den hörda ord, som gör att de *dekontextualiserar* ut ur sitt ursprungliga interaktionssammanhang. Domarens uppläsning innebär sedan en *retextualisering*, och i alla dessa led skapas ny mening.

En liknande analys gör Maryns (2013) i sin analys av polyfonin i den belgiska högsta domstolen. I Belgien har hörda visserligen rätt att kräva att deras förhör spelas in och transkriberas ordagrant, men detta sker sällan. I stället är situationen som i Nederländerna: det enda som finns kvar efter förhöret är polisens skriftliga sammanfattning, och det finns ingen formell reglering för hur den ska se ut. Men högsta domstolen i Belgien har samma omedelbarhetsprincip som i Sverige, vilket betyder att de som dömer inte läser hela förundersökningen utan ska ta ställning enbart på basis av det som läggs fram under förhandlingen. Det betyder att åklagare och försvarare i hög utsträckning blir *uttalare* och genom citering av förhørsreferat spelar upp och dramatiserar parternas röster för sina egna retoriska syften. Maryns ger exempel på en försvarare som gör en närmast teatralisk imitation av sin klient, och Maryns menar att detta framställer klienten som ”a stammering imbecile” (2013:113).

Liksom Komter (2013) framhåller Maryns (2013) också hur betydelse är kontextuell. Med sin kritiska analys vill Maryns visa att språket inte är en neutral förmedlare av statiska referentiella betydelser, utan att språket är indexikalt och får nya betydelser i rekontextualiseringen, till exempel när en åklagare animerar och därmed approprierar en parts utsaga för sina egna syften.

Ytterligare undersökningar av strategisk⁹ användning av citat i domstol är Ingrids & Aronsson (2014), Ehrlich (2013) och Benneworth (2010).

4.2.6 Överblick över olika skrivna förhörsgenrer

Forskningen som jag presenterat ovan visar att det finns olika sorters skrivna texter som återger privatpersoners utsagor under förundersökningen. Dessa kan delas in i fyra huvudtyper, från minst till mest polisstyrd, och de presenteras i tabell 1.

9 Aronsson (1991) pekar på att problematisk betydelseförskjutning och rekontextualisering i rättsprocessen också kan vara icke-strategisk och bero på missförstånd eller diskurskrockar.

TABELL 1: *Fyra sätt att dokumentera privatpersoners utsagor i en förundersökning, från minst till mest polisstyrd*

Utsageåtergivning	Genrens namn i olika rättssystem
1. Egenskrivet vittnesmål Privatpersonen får själv skriva ner sitt vittnesmål, ibland med visst stöd av polis eller jurist	USA: witness statement ¹⁰ , skrivs ofta för hand av både vittnen och misstänkta (Seawright 2012) Sverige: förekommer ej
2. Transkriberat förhör Polisen håller förhör med privatpersonen, och det spelas in och transkriberas ordagrant	England & Wales: Record of Taped Interview (ROTI), används för alla misstänktförhör och viktigare vittnesförhör (Haworth 2010 m.fl.) Sverige: dialogförhör
3. Förhørsreferat Polisen håller förhör och skriver ner ett referat av privatpersonens utsagor om händelsen, varefter privatpersonen godkänner referatet	England & Wales: witness statement, enbart i vittnesförhör (Rock 2001) Nederländerna: proces-verbal (Van Charldorp 2011, Komter 2006) Belgien: procès-verbal (Maryns 2013) Sverige: referatförhör eller sammanfattande förhör är standardmetod (Jönsson 1988 m.fl.)
4. Polisens pm Polisen skriver ner sin bild av ett händelseförlopp, och denna kan men behöver inte innehålla refererade utsagor	USA: police report (Seawright 2012) Sverige: avrapporterings-pm (Ask & Byrman 2010)

4.3 Förhållandet mellan samtal och deras skriftliga produkter

I 4.1 och 4.2 tog jag upp hur förhörssamtal är orienterade mot att upprätta ett skriftligt protokoll, och att detta påverkar samtalet på olika sätt. Motsvarande har konstaterats för många andra klient-tjänstemanna-samtal, till exempel inom vård och socialtjänst, där datorn eller ett frågeformulär närmast blir som en tredje part i samtalet (Linell 1990, Mäkitalo 2005, Jansson 2011). Greatbatch m.fl. (1995) visar att patienter i läkarsamtal anpassar sin turtagning efter läkarens interaktion med datorn. Det förekommer läkare som har blicken riktad mot datorn under 53 procent av konsultationen (Luke m.fl. 2008), och

10 Man stöter på ytterligare genrebeteckningar som *affidavit* och *witness deposition* i den anglosaxiska litteraturen, och det verkar vara skrivna utsagor som ett vittne går ed på inför en huvudförhandling och som parterna sedan kan lägga fram i rätten.

ju mer läkaren tittar på datorn, desto mindre psykosocialt och responsivt engagerad blir hen mot patienterna (Margalit m.fl. 2006).

Studier av arbetsplatsmöten visar också att deltagares privata minnesantecknande påverkar deras förmåga att delta – ju mer man skriver under ett möte, desto mindre bidrar man muntligt (Whittaker m.fl. 2005). Det finns också tydligt nyttoorienterad forskning som undersöker hur olika typer av tekniska anteckningsstöd och hjälpmedel skulle minska problemet (Taner m.fl. 2011, Kalnikaitė m.fl. 2012.). Det rör sig typiskt om ljudinspelning med automatisk tal-till-text-omvandling, där deltagarna kan markera viktiga nyckelord eller passager i den framväxande texten eller trycka på en knapp när de hör någon säga något särskilt viktigt.

Att ett protokoll alltid bara återger ett urval och en tolkning av samtalet eller aktiviteten som dokumenterats är något som visats och diskuterats av flera forskare (Meehan 1986, Van Maanen & Pentland 1994, Trace 2002, Coulthard 2002, Atkinson & Coffey 2004). Atkinson & Coffey skriver att ett mötesprotokolls uppgift inte heller är att återge allt som sades, utan vad som beslutades. Därigenom får skriftlig dokumentation ofta funktionen av kontrakt eller överenskommelse, vilket också tagits upp i avsnitt 3.3. Winsor (1999) visar att ingenjörer använder skriftlig dokumentation för att skydda sig själva och få andra att utföra överenskomna arbetsuppgifter, vilket är en tydlig indikation på att man inte litar på muntliga avtal utan att det är skriften som gäller och att den behövs för att påminna om och slå fast vad som verkligen har hänt. Överenskommelser träffas alltså oftast muntligen, men behöver stadfästas för att uppfattas som helt upprättade och bindande. Enligt arkivvetaren O'Toole (1993) bör vi förstå dokumentation som att det har både ett praktiskt och symboliskt värde, och att det finns situationer där ”the act of recordmaking is more significant than the record itself” (1993:234). Ett konkret empiriskt exempel på detta är Beck Nielsens (2014) samtalsanalys av hur diktafon används under ett vårdteams möte. Där diskuterar sköterskor och läkare en patient i sänder, varefter läkaren dikterar in de fakta och vårdbeslut som ska föras till journalen. Alla hör vad som dikteras in, och det finns möjlighet för sköterskorna att föreslå formuleringar eller korrigeringar. Men när det en gång är gjort har dikteringen etablerat den institutionella sanningen om ärendet, eftersom alla på mötet vet att det nu kommer att beständiggöras i skrift. Däremot är själva utskriften av dikteringen mest en teknikalitet.

Haapanen (2017) har studerat en annan typ av relation mellan muntliga samtal och skrivna representationer, nämligen hur pratminuscitat i tidningstext förhåller sig till vad den citerade personen faktiskt sa i intervjun. Haapanen skriver att pratminus är en signal till läsaren om att det som följer är intervjupersonens egna röst och formuleringar: ”the use of this marking creates the assumption that the marked section of a text is a fairly exact repro-

duction of what someone else has said – if not word-for-word, then at least in a meaning-for-meaning way” (2017:3). Haapanen visar dock hur intervjuцитат kan vara allt från i princip ordagranna, med enbart bortredigering av tvekljud och omtagningar, till citat nästan helt författade av journalisten, innehållande ord som aldrig yttrats i intervjun. Även om reportrar själva är väl medvetna om att intervjuцитат genomgår någon typ av redigering, var det flera journalister i Haapanens stimulated recall-intervjuer som uttryckte förvåning över att de faktiskt ofta redigerade citat så pass kraftigt som de gjorde (2017:46).

En slutsats av dessa studier är att även om det på något plan finns en medvetenhet om att skriftlig dokumentation inte ger eller kan ge en fullständig, korrekt och sanningsenlig bild av ett samtal eller en aktivitet, så behandlas de skriftliga representationerna i regel som en institutionell sanning eller en objektiv representation av vad som sagts eller överenskommits. Det är också nödvändigt för att inte undergräva legitimiteten hos dokumentationen eller organisationerna som upprättar den, eller som Van Maanen & Pentland skriver: ”Records are not factual, neutral, technical documents alone, although while serving legitimate ends they must appear this way, and while serving illegitimate ones even more so” (1994:53).

4.4 Förhållandet mellan normativa modeller och faktisk praktik

Den forskning om förhör och förhörsdokumentation som refererades 4.1 och 4.2 berör emellanåt relationen mellan faktisk praktik och de regler eller normativa modeller som finns inom verksamheten. Till exempel visas hur svenska polisens citatteckensanvändning går tvärtemot de explicita instruktionerna och hur obligatoriska genrekrav som att delge förhörda rättigheter och skyldigheter är interaktionellt svårt och leder till knöligheter som förhörsledaren måste släta över på något sätt. I detta avsnitt tar jag upp forskning om hur riktlinjer och praktik förhåller sig till varandra i andra verksamheter än förundersökningar.

För många tjänsteman–klient-samtal gäller att den professionella parten har fått utbildning i eller riktlinjer för hur samtalen ska genomföras (Greatbatch & Dingwall 1997, Ruusuvaori 2000, Tarber 2003, Cameron 2008, Kahlin & Tykesson 2012, Landqvist 2012). Riktlinjerna kan bestå av en mall som visar vilka faser samtalet lämpligen struktureras i och förslag på lämpliga fraser att använda i de olika faserna. Typiskt uppmanas också de professionella att använda öppna frågor i början och slutna frågor senare i samtalet när det behövs för att stämna av enskilda detaljer och kontrollera sin förståelse, det vill säga ungefär samma råd som ges inom förhörsmetodik (se 4.1.2). Landqvist (2012),

som granskat den vägledning som gäller för sjukvårdsrådgivningens telefon-tjänst, menar att råden om frågetyper i bästa fall är välvilliga, men knappast användbara, och ibland direkt felaktiga. Riktlinjerna framställer det nämligen som att det är val av frågeord som avgör frågans karaktär och lämplighet i situationen. Till exempel står det i riktlinjerna att frågor som inleds med *hur* leder ”mot känslor”, medan *vad* och *vilka* leder ”mot fakta” – påståenden som är tämligen enkla att vederlägga med data från autentiska samtal. Genom analys av faktiska sjukvårdsrådgivningssamtal finner Landqvist (2012) också att ja/nej-frågor, tvärtemot vad råden påstår, inte bara ger en kort bekräftelse eller avfärdande utan att svaren ofta expanderas och leder till ny information.

Detta resultat är i linje med Ruusuvooris (2000) studier av läkare–patient-samtal. Ruusuvoori visar att en frågas grammatiska struktur, till exempel att dess form relevantgör en respons inledd av *ja* eller *nej*, har mindre betydelse för svarets längd och innehåll än vad normativ litteratur föreslår. Snarare verkar den omkringliggande aktivitetskontexten vara det som spelar mest roll. Många gånger besvarar patienter en ja/nej-fråga genom att utvidga frågans fokus eller rentav rätta en underliggande presupposition. Det verkar alltså i många kontexter vara lätt att expandera ett ja/nej-svar till ett mer detaljerat berättande, särskilt om läkaren sitter tyst efter det initiala ja/nej-svaret och inväntar en fortsättning.

Ruusuvoori (2000) studerar hur patienten gör själva ärendeinitieringen, alltså som svar på vilka turer från läkaren som de börjar berätta anledningen till att de söker vård. Hon finner flera exempel på när patientens ärendeinitieringstur varken grammatiskt eller lexikalt passar särskilt väl ihop med läkarens föregående tur, det vill säga att patientens tur rent formmässigt inte ser ut som en relevant eller kongruent respons. Ruusuvooris slutsats är att patienterna vet att samtalsgenren innehåller en tidig fas när de ska få beskriva varför de sökt vård och att läkarna egentligen bara behöver signalera att de är redo att lyssna för att patienten ska kunna läsa det som en lämplig lucka att påbörja detta nyckelprojekt.

Mer generellt indikerar detta att samtalsdeltagare i sina responser är mer orienterade mot vilka kommunikativa projekt som en fråga tar sikte på eller ger möjlighet för, medan de i mindre utsträckning hänger upp sig på frågans form. Detta betyder dock inte att formen på de professionellas turer *saknar* betydelse för hur samtalet fortskrider – Cromdal m.fl. (2012) visar till exempel hur SOS-samtal ändrats sedan man övergick från att svara ”90 000” till att svara ”112, vad har inträffat?”. Men Ruusuvoori (2000) och Landqvist (2012) visar att det inte råder något enkelt ett-till-ett-förhållande mellan frågors form och svarens längd och innehåll.

Ytterligare samtalsforskare har genom analys av autentiska samtal gjort iakttagelser av hur normativa råd efterföljs i den faktiska praktiken (Greatbatch &

Dingwall 1997, Peräkylä & Vehviläinen 2003, Tarber 2003). De drar alla likartade slutsatser: de professionella följer inte alltid de kategoriska råd som anvisningarna ger, och ofta på goda grunder, eftersom samtalen hade blivit sämre då. Motsvarande iakttagelser har också gjorts av textforskare som granskat klar-språksriktlinjer för skrivna texter och deras tillämpning i praktiken. Solomon (1996) visar att australiska riktlinjer om *plain language* många gånger endast delvis tillämpas, och menar att det är bra för att texterna skulle bli dåliga om riktlinjerna tillämpades rakt av och fullt ut. Nord (2011) visar ungefär samma sak, till exempel att språkgranskare ofta inte ändrar passiva verbformer till aktiva, trots att råden uppmuntrar till det. En mening som ”Antalet anställda i de olika sektorerna har förändrats under de senaste tjugo åren” lämnas alltså orörd av språkgranskaren.

Sådana iakttagelser innebär dock inte att utbildningar och formella regler och råd är verkningslösa och ignoreras av de professionella. Som Riis-Johansen (2016) visar är de norska förhållningsledarnas stil i hög utsträckning formad efter den samtalsmodell de utbildats i, och forskning om exempelvis servicetelefon-samtal visar hur samtalsmallar kan få mycket stort genomslag (Cameron 2008, Cromdal m.fl. 2012). Men en generell slutsats av ovanstående forskning är att riktlinjer för hur yrkesverksamma ska tala och skriva ofta innehåller råd som bygger på en överförenklad verklighetsbeskrivning, vilket får till konsekvens att riktlinjerna bara delvis följs i den faktiska praktiken.

Som jag visat ovan förekommer att forskningen om språkbruk i verksamheter berör relationen mellan normativa riktlinjer och faktiskt praktik. Men det finns knappast något sammanhållet forskningsfält med fokus på att beskriva och teoretisera detta förhållande. Därför kan det vara intressant att dra paralleller till den samhällsvetenskapliga forskningen om policyimplementering, vars fokus är just att utveckla förståelsen av hur utförare av ett arbete förhåller sig till den centrala policy som beskriver och reglerar deras uppdrag. En förgrundsgestalt inom detta fält är Lipsky (2010) och hans idéer om *the street-level bureaucrat*, eller som det ofta kallas i nyare forskning: *frontline worker*. En vanlig svensk benämning är *gräsrotsbyråkrat*, men jag använder oftast det allmänna *utförare*. Lipsky (2010:xi) åsyftar med sin term en myndighetstjänsteman som i sitt dagliga arbete interagerar med medborgare och har en ”wide discretion over the dispensation of benefits or the allocation of public sanctions”. Typiska exempel är socialarbetare och poliser. Lipsky skriver också att dessa tjänstemän normalt inte kan utföra arbetet på ett idealt sätt, för att de saknar tid, resurser eller den information som skulle behövas för att kunna avgöra vad som är det bästa beslutet i behandlingen av en klients ärende.

Maynard-Moody & Musheno (2012) menar att utförare utmärks av agens och pragmatisk improvisation. Vidare skriver de att mycket av dagens imple-

menteringsforskning har ”focus on meaning making of street-level workers [...] and concentration on why frontline workers make the decisions they do” (2012:18). Formulerat på detta vis låter det snarlikt denna avhandlings syfte, som ju är att beskriva såväl förhållningsideal som faktiska praktiker och hur skattebrottsutredare resonerar om dem.

Samtidigt finns det avgörande skillnader. Det att tala, skriva eller dokumentera på ett visst sätt inte är helt jämförbart med att välja vilken typ av resurser eller sanktioner som en viss medborgare bör få. De beslut som den typiska gräsrotsbyråkraten fattar ligger på en annan nivå och har andra typer av konsekvenser än valet att dokumentera ett förhör på ett visst sätt. Medan implementeringsforskning kan sägas ta sikte på makrobeslut i myndighetsutövning, undersöker språkbruksstudier snarast de många mikrobeslut som bygger upp den kommunikativa delen av en yrkespraktik (i den utsträckning man ens vill tala om detta som ”beslut”). Över huvud taget faller skattebrottsutredarna inte riktigt inom Lipskys definition av gräsrotsbyråkrat, eftersom makten att fatta beslut om hur den misstänkta fall ska hanteras faktiskt inte ligger hos dem, utan hos åklagare och slutligen domstol.

Av detta följer också att implementeringsforskningens resultat och kategorier inte enkelt går att jämföra med eller applicera på hur skattebrottsutredarna i min studie förhåller sig till regler och normativa modeller i sitt arbete med att genomföra och dokumentera förhör. Med det sagt vill jag ändå lyfta fram tre resultat från implementeringsforskningen.

För det första visar denna forskning generellt, i linje med Lipskys grundtes, att utförarna på golvet avviker från abstrakta policier. Flera forskare beskriver avviken som något oundvikligt på grund av komplexiteten i utförarnas arbetsituation (Gofen 2013). Lagstiftare och andra högt upp i normhierarkin befinner sig på en så pass generell och abstrakt nivå att den policy de formulerar behöver anpassas för kunna tillämpas på en konkret och rörlig verklighet (Maynard-Moody & Musheno 2012). Vissa forskare talar om skillnaderna mellan policy och praktik i relativt neutrala termer som ”gap” (May & Winter 2007) eller ”divergence” (Brodkin 2003). Andra väljer termer som framställer gräsrotsarbetarens regelavsteg som en positiv och medveten form av civil olydnad, till exempel ”responsible subversion” (Hutchinson 1990), ”positive deviance” (Carey & Foster 2011), eller ”creative insubordination” (Haynes & Licata 1995). Det kan till exempel handla om sjuksköterskor som väljer att göra avsteg från reglerna i syfte att värna patienterna eller sina professionella ideal.

För det andra har May & Winter (2007) funnit stöd för att utförarna är mer benägna att avvika från en nationell policy om deras lokala politiker stödjer eller åtminstone inte är mot denna avvikelse. Martin m.fl. (2013) visar exempel på hur vissa regelbrott tillåts av lokala chefer. May & Winter (2007)

menar vidare att om utförarna har en preferens för att avvika från den nationella policyn, så kommer de att söka bekräftelse för att handla i enlighet med sina egna preferenser.

För det tredje visar Maynard-Moody & Musheno (2012) att utförare i sina resonemang om varför de handlar som de handlar relativt sällan hänvisar explicit till regler eller kodifierad policy. Den aktuella studien undersöker tre yrkesgrupper: poliser, mellanstadie lärare och socialarbetare. Maynard-Moody & Musheno skriver att man kunde förvänta sig att utförarnas arbetsvardag skulle präglas starkt av ett kämpande med att implementera policy och regler, och att de därför skulle tala om sig själv som myndighetsutövare och policyimplementerare. Men när utförarna i intervjuer verbaliserade normativa omdömen om hur deras arbete lämpligast skulle utföras, orienterade de sig nästan alltid mot mer allmänna kulturella föreställningar om moral och bra och dåligt. I de fall de faktiskt hänvisade till regler, var det oftast för att legitimera sitt eget handlande. Enligt Maynard-Moody & Musheno (2012) verkar regler alltså vara något utförarna *använder* snarare än *följer* – det är ett verktyg man kan åberopa vid behov.

Sammantaget bekräftar implementeringsforskningen språkbruksforskningens resultat om att det är vanligt, för att inte säga förväntat, att finna ett visst glapp mellan kodifierad policy och faktisk praktik. Utförarna kännetecknas av agens och pragmatisk improvisation, och frågan är om ens centrala policyskapare anser att deras ganska grova och allmänna riktlinjer alltid kan följas i den faktiska praktiken.

5. Metod och material

För att kunna göra en fyllig verksamhetsanalys av hur skattebrottsutredare genomför och dokumenterar förhör räcker det inte med enbart förhörssamtal och förhörsutskrifter som material. Genom att studera dem kan man visserligen få en detaljerad bild av hur texter och samtal ser ut på ytan. Men jag vill också söka förklaringar till vad som bidrar till att forma den yta vi ser. Min forskarambition är att få en djupare förståelse för hur deltagarna i denna text- och samtalspraktik resonerar och vilka måluppfattningar, normer och regler som formar deras faktiska praktik. Därigenom blir olika aktörers beskrivningar av verksamheten ett minst lika viktigt material som förhörsutskrifter och inspelade förhörssamtal.

I detta kapitel beskrivs först hur den övergripande forskningsprocessen sett ut i 5.1. Därefter görs i 5.2 en analys av vilka olika aktörer som deltar i förhörsverksamheten och vilken auktoritet och påverkan på verksamheten de kan tänkas ha. Syftet är att skapa en grund för att strukturera materialet i olika kategorier, och dessa olika materialkategorier presenteras sedan i 5.3. I 5.4 diskuteras etiska aspekter av forskningsprojektet och i 5.5 några av studiens begränsningar och metodproblem. I 5.6 ges en översikt av hur resultatkapitlen är disponerade.

5.1 Etnografiskt inspirerad metod

Språkvetenskapliga studier som försöker förstå hur språk används i specifika eller kulturella miljöer använder ofta metoder inspirerade av kommunikations-etnografi och lingvistisk antropologi. Svenska exempel som kan nämnas är Blåsjö (2004) undersökning av universitetsstudenters skrivande i historia och

nationalekonomi, där hon observerar undervisningen och intervjuar deltagare, och Bellander (2010), som skuggat sex gymnasieungdomar och observerat all deras skriftliga kommunikation i skolan och på fritiden. Oftast beskrivs dock inte metoden i dessa studier som etnografisk, utan som ”etnografiskt inspirerad” eller som att den har en ”etnografisk ansats”. Anledningen är att etnografi förknippas med krav som det kan vara svårt att helt leva upp till (se t.ex. handböcker i etnografi som Spradley 2016, Flowerdew 2002). I en fullständig kommunikationsetnografisk studie är målet en fullständig redogörelse för deltagarnas kommunikativa kompetens, vilket inkluderar deras lingvistiska kunskap, interaktionella färdigheter och kulturella kunskap (Saville-Troike 2003:20). Kommunikationsetnografen bör alltså kunna redogöra för verksamhetens kommunikativa mönster, normer för interaktion och tolkning, värderingar och attityder samt hur dessa förs över till nya deltagare. Metodologiskt bör forskaren arbeta induktivt och utan på förhand definierade teorier och hypoteser. Det viktiga är att tillägna sig ett deltagarperspektiv och successivt börja skapa kategorier och hypoteser utifrån sina observationer. Ofta brukar också dessa analysers hållbarhet prövas mot deltagarnas intuitioner. Av naturliga skäl pågår etnografiska studier ofta länge, och återkommande deltagande observation är ett viktigt inslag. Men det forskaren observerar bör trianguleras mot annan typ av data, som olika typer av skriftliga källor om verksamheten och intervjuer med deltagare.

Min metod för kartläggning och analys av skattebrottsutredarnas förhållningsverksamhet är också etnografiskt inspirerad. Jag har återkommande under flera år under 2010-talet besökt och interagerat med utredarna. Jag har deltagit i skattebrottsutredares kurser, möten, luncher och fikabordsamtal. Utredarna har hjälpt forskningsprocessen framåt genom att peka på viktiga dokument och regler samt diskutera sina perspektiv och verksamhetens villkor. Utifrån dessa tips och genom att läsa på om förhör och brottmålsprocessen har jag samlat ett brett och varierat material av olika verksamhetsbeskrivningar. Det är alltifrån lagar, riktlinjer och utbildningsmaterial till enkäter och intervjuer, där utredare och åklagare tillfrågas om hur de arbetar och varför de arbetar som de gör. Jag har också samlat in 18 ljudinspelade autentiska förhör med tillhörande förhållningsutskrifter. Hela materialet beskrivs i 5.3, och där redovisar jag också mer i detalj hur insamling av vissa materialtyper gått till.

Det finns dock ett typiskt etnografiskt inslag som jag har valt bort, och det är att skugga utredare under deras utredningsarbete. Jag har inte deltagit vid några förhör och inte heller observerat utredares skrivprocesser eller deras kommunikation med åklagare under en förundersökning. En sådan skuggning skulle sannolikt ge många värdefulla insikter och förbättra beskrivningen av verksamheten, men den för också med sig problem. Det upplevs ofta som besvärande att bli skuggad och övervakad, och det finns en stor risk att jag skulle

störa utredarna under ett viktigt brottsutredningsarbete som de inte får en andra chans att utföra. Om jag satt med under förhörssamtal skulle det också påverka samtalet, eftersom jag blir ytterligare en part att förhålla sig till, både för utredaren och för den hörda. Jag skulle med andra ord påverka materialet mer än vad jag gör om jag bara samlar in de ljudinspelningar som ändå görs enligt Skattebrottsenhetens egna rutiner. Dessutom råder det under en pågående förundersökning förundersökningssekretess, till skydd för brottsutredande verksamhet, vilket utgör en etisk komplikation. De förhör som ingår i min undersökning har jag fått tillgång till först efter avslutad förundersökning, då handlingarna blir offentliga.

Även om jag inte skuggat utredare har jag deltagit i den studerade miljön på andra sätt. Jag har varit med i flera av skattebrottsutredarnas utbildningar, och i samband med dessa har jag blivit presenterad för lärare och övriga kursdeltagare som forskare, varpå jag kort beskrivit mitt projekt och vilka frågor jag studerar. Därefter har jag deltagit i kursen ungefär som en vanlig deltagare. Jag har suttit med och lyssnat på föreläsningar och deltagit i problemlösande gruppövningar, där jag fört fältanteckningar och lärt mig mer om lagstiftning, ekobrottsprocessen samt förhørs- och utredningsmetodik. Det är bland annat genom dessa utbildningstillfällen som jag fått tips på material och källor att undersöka vidare eller uppslag till frågor att ställa i enkäter och intervjuer. Utöver kurstillfällena har jag också suttit på plats i kontorslandskapet på ett utredarkontor under några dagar och studerat material i kontorets arkiv. Då var jag alltså en slags deltagare i den vanliga kontorsmiljön. Under detta besök har jag dock inte observerat några enskilda utredare, men använt besöket som ett tillfälle att ställa frågor om sådant jag undrat eller att berätta om och diskutera min studie med utredare som varit intresserade.

Etnografiska studier bygger på att forskaren deltar i miljön, och därigenom påverkar man den också i någon utsträckning. Målet är alltså inte att vara en fluga på väggen. Ibland förekommer i stället raka motsatsen, alltså etnografer som ägnar sig åt uttalad aktionsforskning (Tacchi m.fl. 2003). Då försöker forskaren medvetet påverka deltagarna på olika sätt, och deltagarnas responser och de processer som följer av forskarens handlingar är en del av forskningsobjektet. Även bland de forskare som inte bedriver aktionsforskning, är ett vanligt mål att forskaren ska ge något tillbaka till deltagarna. Typiskt är det resultat och analyser som deltagarna kan använda för självreflektion eller att utveckla verksamheten. Ibland innebär det också att deltagarna görs delaktiga i analyser eller val av forskningsfrågor att undersöka. Att deltagarna och forskaren samverkar på något sätt brukar kallas för praxisorienterad forskning, och modeller för denna typ av samverkan mellan deltagare och forskare presenteras och diskuteras av till exempel Roberts & Sarangi (1999), Karlsson (2008) och Rönn (2009).

Jag har inga uttalat intervenerande ambitioner, utan betraktar det snarare som en positiv bieffekt om skattebrottsutredarna eller deltagare i rättssystemet i allmänhet upplever min forskning som intressant eller användbar. På anmodan har jag vid fyra tillfällen hållit i föreläsningar eller kursdagar för utredare, där jag presenterat min egen eller andras forskning om förhör och förhörsdokumentation. Dessa tillfällen har varit möjligheter att redovisa preliminära analyser och resultat ur avhandlingen och få respons på sådant jag kan ha uppfattat eller tolkat fel. Det har också inneburit tillfällen för utredarna att diskutera sin praktik med varandra och med utredare från andra kontor, och i utvärderingar har det framkommit att många tyckt att det varit värdefullt.

De två enkäter som jag har samlat in data med under studiens gång har fyllts i under sådana kursdagar. De har fungerat som underlag för kursdeltagarnas individuella reflektion som därefter följts av en gruppdiskussion. Därigenom har den haft en dubbel funktion, genom att både bli ett pedagogiskt redskap för reflektion under en kursdag och ett forskningsmaterial i min undersökning. Det betonades att det var frivilligt att lämna in enkäterna och därmed bidra med forskningsmaterial, vilket gjorde det möjligt för deltagarna att delta i kursen utan att delta i forskningsprojektet. Men den kursdagskontext som omgärdade enkäterna är något som är värt att hålla i minnet när man tolkar enkätsvaren.

5.2 Verksamhetens auktoritets- och beställarhierarki: en analys för att strukturera materialet

Ett av avhandlingens mål är att kartlägga vilka mål och regler som finns i förhørsverksamheten och analysera hur de verkar forma den faktiska praktiken. För att kunna göra detta behöver analysen försöka utröna vem som har makt och auktoritet att föreskriva mål och regler och undervisa andra deltagare i vad som gäller. I kapitel 2 gavs en översikt av ekobrottsprocessen. Ur denna beskrivning framträder åklagarna som en slags beställare: de ger utredarna i uppdrag att hålla förhör och redovisa resultaten i form av en förhörsutskrift. I sina direktiv kan de ange vad de vill att utredarna ska belysa i förhöret och ge vissa förhållningsorder om hur de vill att arbetet ska utföras. Genom denna beställarroll antas åklagarna vara delaktiga i att formulera förhørsverksamhetens regler och mål. Men åklagarna utför också ett uppdrag där staten kan sägas vara beställare, nämligen att åtala för brott som faller under allmänt åtal. Eftersom förundersökning och rättegång är lagreglerade verksamheter som utförs inom en myndighet, blir lagstiftning och andra centralt framtagna myndighetsriktlinjer något både åklagare och utredare har att förhålla sig till i sina verksamheter. Lagstiftaren – regering, riksdag och anställda specialister – är alltså

högst upp i den normskapande hierarkin och har rollen som beställare och finansierare av brottsutredning och lagföring. I hop med myndigheter som justitieombudsmannen (JO), justitiekanslern, Rikspolisstyrelsen och ledningarna för Ekobrottsmyndigheten och Skattebrottsenheten blir de producenter av kodifierade normer. Man skulle kunna omnämna denna grupp av superauktoriteter som *myndighetsinstitutionerna*, där lagstiftaren utgör den tyngsta.

Det framgick också i kapitel 2 att utredare får utbildning i förhörsmetodik. De som håller i utbildningar och skriver förhörslitteratur är inte beställare så som åklagare och lagstiftare. Ofta är de frilansande konsulter eller forskare vid universitetet, ibland med erfarenhet av polisarbete. Utbildare i förhörsmetodik ger råd, oftast baserade på praktisk erfarenhet eller forskning i psykologi och beteendevetenskap, men dessa råd är inte tvingande på samma sätt som lagar och myndighetsregler. Men eftersom utbildarna anlitas av den brottsutredande verksamheten som externa experter, positioneras de som en normauktorit. Deras råd blir något som utredarna behöver lyssna på och förhålla sig till.

Min analys av förhörsverksamheten identifierar därmed fyra professionella aktörer som är orienterade mot målet att lagföra begångna brott: lagstiftaren,¹¹ utbildarna, åklagarna och utredarna. Utredarna är de som utför det mesta av själva praktiken. De övriga tre antas bidra till att forma den i någon utsträckning, genom att de är beställare eller normgivare med någon typ av auktoritet. Åklagare är mer direkt involverade i den dagliga faktiska praktiken genom att de har kontakt med utredarna och använder konkreta förhör av alla slag som redskap i sitt arbete. Lagstiftare och utbildare befinner sig längre ifrån utredarnas arbetsvardag och är mer av en monologisk normauktorit som formulerar allmänna idealmodeller för hur alla brottsutredare borde lösa uppgifter.¹² Från alla dessa fyra professionella aktörer har jag samlat in beskrivningar av förhörsverksamhet, och de presenteras i tur och ordning i 5.3.1–5.3.4. Det kan vara både normativa beskrivningar av hur det idealt borde vara och mer deskriptiva beskrivningar av den egna praktiken.

11 I stället för "lagstiftaren" hade jag som tidigare nämnts kunnat kalla denna superauktorit för "myndighetsinstitutionerna". Det är en lite bredare etikett och på sätt och vis mer korrekt, men också lite mer förvirrande eftersom dessa myndighetsinstitutioner delvis byggs upp av konkreta åklagare och utredare. För att förenkla talar jag därför om rättssystemets superauktoriteter som "lagstiftaren".

12 Jfr policyforskarna Maynard-Moody & Musheno (2012:19) som skriver: "Lawmakers and top administrators operate in the realm of generalization and abstraction. By necessity, they must think in broad categories, even when they understand that their generalizations encompass diversity".

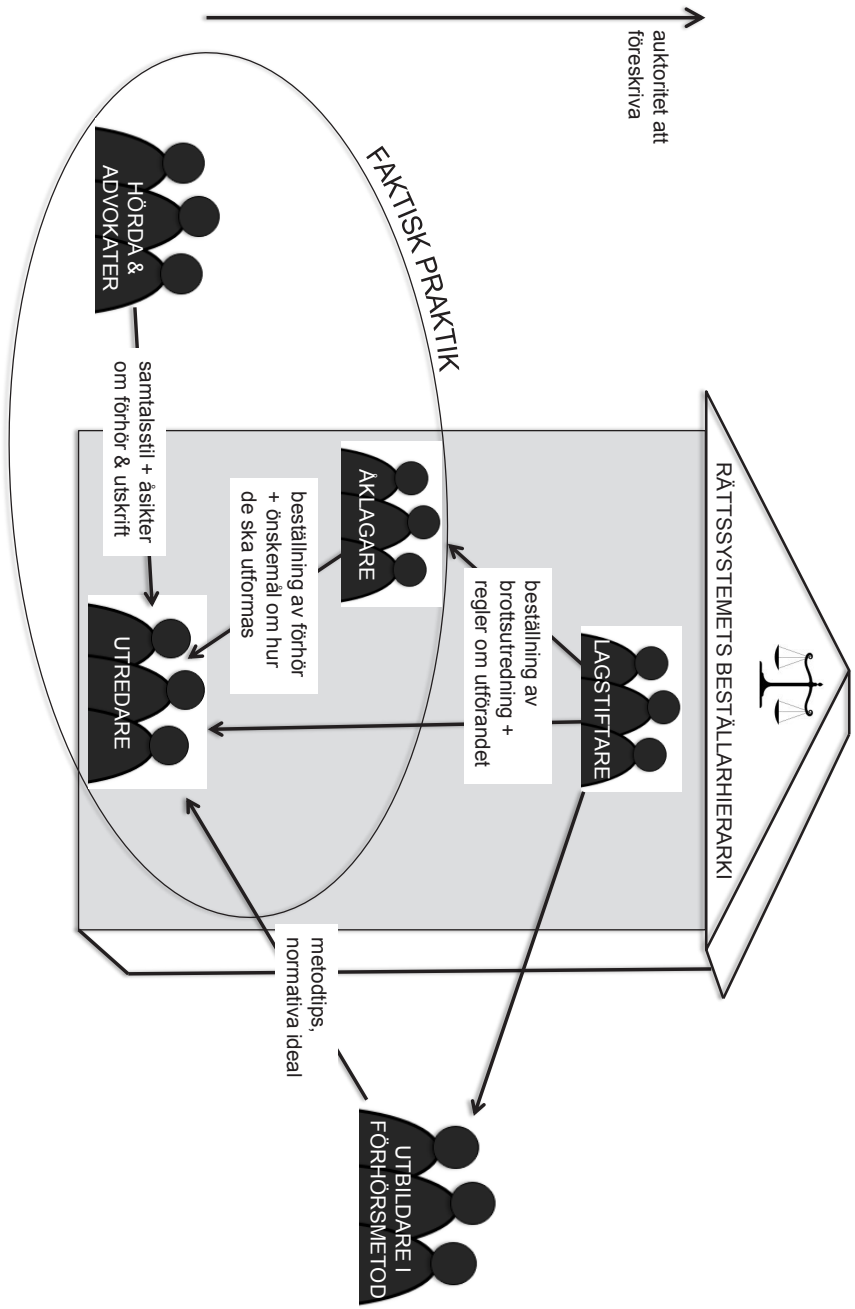
Det finns också aktörer i förhållningsverksamheten som inte är orienterade mot målet att lagföra begångna brott och inte heller ingår i rättssystemets beställarhierarki. De två viktigaste att nämna är de hörda och eventuella försvarsadvokater. Eftersom de är aktörer som utredarna måste förhålla sig till i sitt arbete utgår jag från att de också är med och formar förhållningsverksamhetens praktik. Utredarna behöver ju anpassa sig till hördas individuella samtalsstil, perspektiv och tänkbara åsikter om vad som bör stå i utskriften. Däremot har jag inte samlat in något material som kan belysa deras perspektiv på verksamheten. Anledningen är att avhandlingen studerar förhållningsverksamheten ur de professionella deltagarnas perspektiv, i första hand skattebrottsutredarnas.

En schematisk översikt av de formande aktörernas beställarhierarki och relativa auktoritet att föreskriva normer och ideal ges i figur 3.

5.3 Material

Grovt sett kan mitt material delas upp två huvudkategorier. Den första kategorin utgörs av inspelade förhör med tillhörande förhållningsutskrifter, som ger möjlighet att studera hur utredare faktiskt utför en del av förhållningsverksamheten. Den andra kategorin utgörs av texter eller samtal som beskriver eller resonerar om förhållningsverksamheten. Dessa beskrivningar är av flera olika slag. Å ena sidan finns regler, riktlinjer och åsikter om hur verksamheten bör bedrivas. Å andra sidan finns beskrivningar som tar sikte på hur verksamheten faktiskt är, till exempel när myndigheten gjort egna kartläggningar eller när utredare beskriver hur de går tillväga för att dokumentera förhör. Beskrivningar av det senare slaget innebär dock inte att man får en perfekt bild av hur det faktiskt ser ut, eftersom människors rapportering av sitt eget eller andras beteende och upplevelser kan vara mer eller mindre god. Det ger dock en god bild av människors upplevelse av hur det är, eller åtminstone vilken bild de är beredda att ge andra. Det kan också visa deltagarnas attityd till olika regler och vilka normer de upplever finns.

Man skulle också kunna dela in materialet i sådant som finns oberoende av mig och sådant som jag har eliciterat genom att ställa frågor till deltagare och be dem beskriva sina arbetsätt eller synpunkter. En schematisk översikt av materialtyperna presenteras i figur 4.

FIGUR 3: Förhörverksamhetens formande aktörer, i och utanför rättssystemets beställarhierarki

VERKSAMHETENS FAKTISKA PRAKTIK (hur utredare faktiskt gör)	BESKRIVNINGAR AV VERKSAMHETEN (normativa och deskriptiva)	
MATERIAL SOM FINNS OBEROENDE AV MIN FORSKNING	FORSKARELICITERAT MATERIAL	
Autentiska förhör med tillhörande förhörsutskrifter	<p>DESKRIPTIVT: Myndigheternas egna undersökningar av verksamheten</p> <p>NORMATIVT: Lagstiftning och normerande dokument</p> <p>Utbildningar i och normativ litteratur om förhörsmetodik</p>	<p>Enkäter och intervjuer med åklagare och utredare</p> <ul style="list-style-type: none"> • Åsikter om verksamheten • Självrapportering av den egna praktiken

FIGUR 4: En översikt av de olika materialtyperna i studien

Utöver att beskrivningar kan vara mer deskriptiva eller mer normativa och formuleras av personer högre upp eller lägre ner i auktoritets- och beställarhierarkin, så kan de också uttryckas i genrer med olika formalitetsgrad. Tydligast är detta i de beskrivningar och åsikter som åklagarna formulerar. I mitt material ingår alltifrån formella förhörshandböcker som skrivits av åklagare och getts ut i Ekobrottsmyndighetens namn, till vardagligt skämtsamma kommentarer som sagts till mig i intervjuer. Benägenheten att uttrycka sig rättframt och jordnära kan väntas vara större i en intervju än i ett formellt riktlinjedokument som alla ska läsa, vilket gör att det i intervjuerna kan komma fram andra åsikter än i de formella dokumenten, trots att det är samma typ av aktör som står bakom.

Tabell 2 sammanställer avhandlingens viktigaste material. Den inledande beteckningen är den jag normalt använder för att referera till materialet. Det mesta av materialet är sådant som finns oberoende av min forskning. Det material som jag själv varit med att skapa eller elicitera är det som kommit till genom mina intervjuer och enkäter samt de fältanteckningar jag fört under utbildningsdagarna. Dessa återfinns sist i tabellen.

TABELL 2: *Studiens material*

Lagar

Rättegångsbalken 23 kap (SFS 1942:740).

Förundersökningskungörelsen (SFS 1947:948).

Centrala nationella källor

Sörbom m.fl. (2017). *Kommentar till rättegångsbalken*. Fitger, Sörbom, Eriksson, Hall, Palmkvist & Renfors, Rättegångsbalken (databasen Zeteo), kommentar till 23 kap. Verket ofta kallat *Fitgers kommentar till rättegångsbalken*.

Uttalanden från justitieombudsmannen (JO).

Uttalanden från justitiekanslern.

Rikspolisstyrelsens allmänna råd om förhör som spelats in på ljudband (RPSFS 2000:62).

Läroböcker

Nilsson & Herlitz (2013). *Förhörsgammatik – samtalsteknik för att söka sanningen*.

Christianson m.fl. (1998). *Avancerad förhørs- och intervjuetodik*.

Danielsson (2011). *Förundersökning i brottmål*.

SOU:er, propositioner och direktiv

Åklagarutredningen (1992). *Ett reformerat åklagarväsende. Betänkande av åklagarutredningen -90*. SOU 1992:61.

Regeringsproposition (1994). *Ett effektivare brottmålsförfarande*. Regeringens proposition 1994/95:23.

Regeringsproposition (1998). *Ökade möjligheter att ingripa mot vissa mc-klubbar, m.m.* Regeringens proposition 1997/98:181.

Förundersökningsutredningen (2011). *Förundersökning – objektivitet, beslag, dokumentation m.m.* SOU 2011:45.

Remissammanställning (2011). Remissvar till Förundersökningsutredningen (2011). Ju2011/4074/Å.

Kommittédirektiv (2016). *En modern brottmålsprocess anpassad även för stora mål*. Kommittédirektiv 2016:31.

Regeringsproposition (2016). *Misstänkts rätt till insyn i förundersökningar*. Regeringens proposition 2016/17:68.

Centrala riktlinjer på de berörda myndigheterna

Skattebrottsenhetens handledning (utan årtal). Det interna handledningsdokument för utredare som finns på Skattebrottsenhetens intranät.

Förhör – en handbok (2010). Ekobrottsmyndigheten 2010:1. Skriven av vice överåklagare Roland Andersson och tillförordnade utvecklingschefen Kim Andrews.

Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd (2011). Ett lokalt diskussionsunderlag från vice chefsåklagare i Göteborg, men som innehåller normativa råd om förhör.

Sammanställning över synpunkter på förhör efter genomgång hösten 2011. En A4-sida som i punktform redovisar åklagares åsikter om förhör. Sannolikt lokalt dokument, sammanställt av kammarkommissarie vid Ekobrottsmyndigheten i Göteborg.

Myndighetsegna undersökningar

Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning (2008). En rapport som bygger på intervjuer med 30 åklagare i riket.

Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning i Stockholm (2009). En rapport som bygger på intervjuer med 20 åklagare i Stockholm.

Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning (2014). En rapport som bygger på en enkät till samtliga 112 ekobrottsåklagare i riket, där 59 svarade. Jag deltog i enkätutformningen och har tillgång till rådatasvaren för 53 åklagare.

Ekobrottsmyndigheten (2009). Slutpromemorian för projektet *En rättssäkrare, enhetligare och effektivare förhørsprocess vid Ekobrottsmyndigheten*. EBM A-2008/0369. Ett nationellt projekt som syftade till att kartlägga hur förhørsprocessen såg ut och lämna råd om hur den skulle utvecklas.

Skattebrottsenhetens förhörkartläggning (2009). Underlaget för Skattebrottsenheten del i projektet *En rättssäkrare, enhetligare och effektivare förhørsprocess vid Ekobrottsmyndigheten*. Skatteverkets delrapport bygger på enkäter till samtliga skattebrottsutredare om hur de dokumenterar förhör och ser på förhørsprocessen idag.

Autentiska förhör och utskrifter

18 inspelade förhör med tillhörande utskrift.

38 utskrifter utan inspelning (sidomaterial som enbart använts för orientering).

Mina enkäter

Textbedömningsenkäten. Skriftlig enkät till 37 utredare och 5 åklagare om hur en ideal förhørsutskrift ser ut.

Skrivstrategienkäten. Skriftlig enkät till 17 utredare om olika praktiska sätt att dokumentera förhör.

Mina intervjuer

Intervjuer med skattebrottsutredare, 10 stycken.

Intervjuer med åklagare, 8 stycken.

Observation av utbildningar

Fältanteckningar från deltagande i utbildningsdagar.

5.3.1 Lagar och formella riktlinjedokument från myndigheter

Jag har studerat lagar som reglerar förundersökning och rättegång, liksom alla viktigare uttalanden från justitieombudsmannen (JO) och justiekanslern som berör tillämpningen av lagar som rör förhör. Jag har också läst de avsnitt i statliga utredningar som rör förhörsdokumentation, nämligen Åklagarutredningen (1992) och Förundersökningsutredningen (2011), och tagit del av de regeringspropositioner som följt på dessa utredningar. För Förundersökningsutredningen har jag dessutom läst alla remissvar som rör förhörsdokumentation. Jag har också från Skattebrottsenheten samlat in de myndighetsinterna riktlinjer som rör förhör på något sätt och i övrigt försökt läsa myndighetsdokument som kan betraktas som normkälla, till exempel föreskrifter från Rikspolisstyrelsen och det som brukat kallas *Fitgers kommentarer till rättegångsbalken*,¹³ men där huvudredaktör numera är Monika Sörbom (Sörbom m.fl. 2017). Dessa texter betraktar jag som kodifierade normer för hur förhör ska genomföras och dokumenteras.

5.3.2 Normgivande råd utan myndighetsavsändare

Utöver de riktlinjer som kommer från myndigheter finns också mer eller mindre fristående utbildare, som ger råd om hur förhör och förundersökningsverksamhet ska bedrivas. Utredare får gå kurser i förhörsmetodik, och jag har deltagit vid några sådana kurstillfällen och också analyserat råden i de två kursböcker som rekommenderas utredarna: *Avancerad förhørs- och intervju-metodik* (Christianson m.fl. 1998) och *Förhörsgammatik – samtalsteknik för att söka sanningen* (Nilsson & Herlitz 2013). Författarna kan ha erfarenhet av brottsutredning inom rättsväsendet, men lutar sig framför allt mot kunskapsbildning utanför rättsväsendet, till exempel forskning inom psykologi eller beteendevetenskap. Ytterligare en lärobok som ingår i materialet är Danielssons (2011) *Förundersökning i brottmål*, som är en klassiker på polishögskolans litteraturlistor.

13 Peter Fitger var en känd svensk jurist som under många år var sakkunnig på Justitiedepartementet och huvudförfattare till den kommentar till rättegångsbalken som blivit en mycket refererad källa inom svensk juridik. Verket började ges ut 1984 och kommenterar och gör uttolkningar av rättegångsbalken och dess intentioner. Det uppdateras kontinuerligt i takt med att rättegångsbalken ändras, och den senast uppdaterade versionen är tillgänglig i den juridiska databasen Zeteo. Peter Fitger dog 2011, och huvudredaktörskapet har nu tagits över av Monika Sörbom.

5.3.3 Åklagares åsikter och praktik

Ekobrottsmyndigheten och Skattebrottsenheten har själva gjort olika typer av mer eller mindre ambitiösa redovisningar av åklagarnas syn på förhören. Skattebrottsenheten gjorde 2008 och 2014 kvalitetsuppföljningar med huvudsyftet att få ett underlag för att kunna återrapportera till regeringen att man uppfyllt det uppdrag som formuleras i regeringens regleringsbrev till myndigheten. I Skattebrottsenhetens fall är uppdraget att ge åklagarna ett bra stöd för deras beslut om huruvida åtal ska väckas eller inte. Utöver att svara mot regeringens återrapporteringskrav är ytterligare ett syfte med kvalitetsuppföljningarna att hitta förbättringsområden att utveckla. I 2008 års kvalitetsuppföljning var metoden intervjuer med 30 utvalda åklagare, medan 2014 års kvalitetsuppföljning gjordes med enkäter till alla 112 ekobrottsåklagare i landet. Jag var med som referensperson i gruppen som utformade enkäten för 2014 års kvalitetsuppföljning, och jag fick också tillgång till enkätsvaren från alla åklagare som godkände detta, vilket 53 av 59 svaranden gjorde. Där har jag alltså tillgång till rådatasvar och har också i viss mån kunnat påverka enkätfrågornas utformning, och jag kan därigenom se hur individuella åklagare svarat och citera åsikter som uttrycks. För 2008 års kvalitetsuppföljning har jag däremot bara tillgång till den färdiga rapporten, som presenterar den sammantagna bild intervjuerna gett men utan citat från individuella åklagare. År 2009 upprepade dessutom Skattebrottsenheten i Stockholm 2008 års kvalitetsutvärdering med samma frågor och metod som riksundersökningen, men med 20 Stockholmsåklagare som informanter. Från dessa kvalitetsuppföljningar har jag har alltså rådata från en åklagarenkät med 53 svaranden och rapporter från två intervjustudier som intervjuade sammanlagt 50 åklagare. Tillsammans blir de en källa till åklagarnas syn på utredarnas arbete.

Utöver dessa mer forskningsliknande insamlingar och redovisningar av åklagarsynpunkter finns det också några dokument som genremässigt är att betrakta som instruktioner, som kommer från åklagare och riktar sig till utredare. Två ledande åklagare på Ekobrottsmyndigheten, Roland Andersson och Kim Andrews, skrev 2010 ett 30-sidigt dokument med titeln *Förhör – en handbok* (2010). Denna kom året efter Ekobrottsmyndighetens projekt *En rättssäkrare, enhetligare och effektivare förhørsprocess vid Ekobrottsmyndigheten*, och delar av handboken är direkt kopierad från denna utvärderings slutpromemoria (Ekobrottsmyndigheten 2009). Det är ovisst vilken spridning *Förhör – en handbok* har haft på Skattebrottsenheten, eftersom den inte varit bekant för de enstaka utredare jag nämnt den för. Skattebrottsenheten har i stället en egen intern handledning och egna utbildningar. Men jag betraktar handboken som en källa till åklagares formulerade förhörsideal. Den skulle också kunna

betraktas som en kodifierad norm i likhet med den typen av material som listades i 5.3.1, men oavsett uttrycker den åklagaråsikter.

Ytterligare två normativa dokument har jag fått av skattebrottsutredare jag haft kontakt med, varför de bör ha haft viss spridning på Skattebrottsenheten. Det första är ett sexsidigt skriftligt diskussionsunderlag, som en vice chefsåklagare på Ekobrottsmyndigheten skrivit i samband med en metodutvecklingsdag sommaren 2011. Underlaget har karaktären av instruktion om hur förhör bör utformas, och bygger på chefsåklagarens egen uppfattning, som han också enligt dokumentet stämt av med kollegor. Det andra dokumentet är också från 2011, och är en A4-sida lång punktlista, där åklagarnas synpunkter på förhören sammanfattats efter en genomgång hösten 2011. Listan är skriven av kammarkommissarien på Ekobrottsmyndigheten, som alltså är polis och inte själv åklagare.

Utöver att samla in och studera redan skrivna myndighetsegna texter som uttrycker åklagarnas åsikter har jag också själv ställt frågor till åklagare. Jag har gjort ungefär timplånga intervjuer med åtta åklagare. Vissa av dessa hade enligt mina instruktioner tagit med sig ett par olika förhørsutskrifter som vi konkret kunde diskutera styrkor och svagheter med. Vissa av intervjuerna har spelats in, med den intervjuades samtycke, och vid övriga har jag fört anteckningar. Som förberedelser inför intervjuerna har jag också noggrant studerat de olika åsikter om förhör som åklagare formulerat i myndighetsegna utvärderingar och handböcker.

Jag har också skriftliga enkätsvar från fem åklagare, som har fått bedöma olika sätt att skriva ut förhör. Denna enkät har också besvarats av utredare, och jag kallar den *textbedömningsenkäten* och redogör närmare för dess utformning i 6.5. Ingen åklagare har deltagit i både intervju och textbedömningsenkät, utan det rör sig om totalt 13 olika åklagare, fördelade på 8 intervjuer och 5 enkäter.

5.3.4 Utredares åsikter och praktik

För utredarnas praktik har jag ett material som inte är beskrivningar, utan ger möjlighet att studera den faktiska praktiken, nämligen 18 inspelade förhör med tillhörande förhørsutskrifter. Hur insamling och bearbetning av detta material har gått till redogör jag för i 5.3.5. Utöver dessa 18 förhör och förhørsutskrifter har jag också 38 förhørsutskrifter till vilka jag saknar inspelning. De är skrivna av 16 olika utredare, och de flesta av dessa utskrifter samlade jag in i början av studien för att bilda mig en översiktlig uppfattning av hur genren ser ut och vilka typdrag och variationer som finns. I en sidostudie (Byrman 2013) valde jag ut 8 av dem för en kvantitativ analys av hur anföring markeras (se 6.6.1), men i av-

handlingen görs ingen systematisk analys av dem. För läsare som vill se ett exempel på förhörsutskrift finns en anonymiserad sådan i bilaga 1.

För att analysera hur utredarna resonerar kring sin egen praktik har ett viktigt material varit de svar jag fått på två enkäter som jag kallar *textbedömningsenkäten* och *skrivstrategienkäten*. I textbedömningsenkäten har 37 utredare (och som tidigare nämnts 5 åklagare) fått bedöma olika utskriftsförslag till ett och samma förhör, och resultaten av denna presenteras i 6.5. I skrivstrategienkäten har 17 utredare fått värdera styrkor och svagheter med samtliga praktiska metoder att producera förhörsutskrifter, som att skriva under förhöret eller skriva ut i efterhand med hjälp av en bandinspelning. Skrivstrategienkäten finns i bilaga 2, och resultaten av den presenteras i 6.4, 7.1.6, 7.2.1, 7.2.3 och 9.

Utöver enkäterna har jag haft bokade intervjuer med tio utredare, och vissa av dessa har spelats in, om den intervjuade samtyckt till det. När jag besökt Skattebrottsenheten och deltagit på utbildningsdagar, har utredare också sökt upp mig för att berätta om sin egen praktik eller diskutera saker de funderat på. Genom dessa mer informella samtal har jag ofta fått tips eller uppslag på saker att undersöka vidare, till exempel genom att jag blivit varse en upplevd eller kodifierad norm som finns i verksamheten.

Precis som att det finns myndighetsegna undersökningar av åklagares åsikter och praktik, gjorde Skattebrottsenheten år 2009 själva en kartläggning av vilka dokumentationsmetoder som användes (Skattebrottsenhetens förhörskartläggning 2009). Alla landets cirka 200 utredare fick självrapportera sina dokumentationssätt, och de fick också möjlighet att komma med synpunkter och idéer om hur förhörsprocessen kunde förbättras. Rapporten från denna kartläggning ingår också i mitt material. Kartläggningen ingick i det större utvärderingsprojektet *En rättssäkrare, enhetligare och effektivare förhörsprocess vid Ekobrottsmyndigheten* (Ekobrottsmyndigheten 2009). Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009) är utförligt redovisad med utredares fritt formulerade synpunkter sammanställda per region. Den innehåller många direkta citat av utredares förbättringsförslag och kommentarer till förhörsprocessen. Därigenom blir det en användbar källa till kunskap om hur utredare ser på sin egen förhörspraktik, även om det inte är data jag samlat in själv.

5.3.5 Inspelade förhör med tillhörande utskrifter

Jag har samlat in 18 ljudinspelningar av förhör med misstänkta och har för alla dessa också den tillhörande utskriften. Dessa förhör har helt eller delvis transkriberats, enligt principer som presenteras i 5.3.6. Insamlingen är i första hand att betrakta som ett bekvämlighetsurval, och det har etiska grunder. Jag har nämligen enbart med utredare och hörda som har velat delta i studien.

Insamlingen inleddes med att utredare tillfrågades om de kunde tänka sig att bidra med sina egna förhör till studien. Fem utredare från fyra olika orter har gjort detta. De har fått information om studien via såväl skriftlig information som muntlig diskussion med mig och har därefter fått underteckna en skriftlig samtyckesblankett (bilaga 3). Därefter har de hållit sina förhör som vanligt och spelat in dem enligt det vanliga inspelningsförfarandet på Skattebrottsenheten. I de fall där utredarna bedömt det som lämpligt har de vid förhörets slut tillfrågat den hörda om hen är villig att låta förhöret ingå i en akademisk studie om förhör och förhörsdokumentation. De hörda som sagt *ja* har då fått läsa igenom skriftlig information om min studie, där det fanns kontaktuppgifter till mig så att de hade möjlighet ställa vidare frågor om studien och hur deras personuppgifter behandlades (bilaga 4). Det betonades att utgången av deras brottsutredning inte hade något att göra med huruvida de deltog i studien eller inte, att deltagande var frivilligt och att de när som helst kunde dra tillbaka sitt samtycke. När de tagit del av informationen fick de hörda som fortfarande var intresserade lämna skriftligt samtycke till att låta det egna förhöret ingå i min studie. När förundersökningen avslutats och förundersökningsprotokoll upprättats, vilket alltså betyder att förhöret blir en offentlig handling som lämnas ut, hämtade jag via den ansvariga utredaren ut ljudinspelningen, förhörsutskriften och samtyckesblanketten. De förhör som ingick i förundersökningar som lades ner och därigenom inte blir offentliga fick jag aldrig tillgång till.

Alla förhör utom ett gäller mindre allvarliga ärenden – det som brukar kallas för mängdärenden. I längd är förhören mellan 24 minuter och 2 timmar och 5 minuter. Totalt omfattar korpusen 17 timmar förhör. Brotsrubriceringarna är i regel *bokföringsbrott* eller *försvarande av skattekontroll*. I två av förhören har förhörsutskriften skapats genom att utredaren dikterat in en sammanfattning under förhöret och i fyra av förhören genom att utredaren skriver en sammanfattning direkt på datorn under förhöret. I de övriga tolv förhören har förhörsledaren skrivit en sammanfattning efter avslutat förhör med hjälp av ljudinspelningen.

Eftersom samtalsmaterial är tidskrävande att arbeta med har det inte varit möjligt att analysera alla förhör lika ingående. Jag har lyssnat igenom och gjort anteckningar om alla förhör, men för de näranalyser som görs i kapitel 7.3 och 8, har jag valt ut 13 av de 18 förhören. Dessa är valda för att få en spridning över olika utredare och olika dokumentationsmetoder, men också för att vara jämförbara med varandra. Jag har därför valt bort ett förhör som görs som med tolk, ett förhör där den hörda redan hörts tidigare i samma ärenden och ett förhör som rör grov brottslighet. Jag har också valt bort ytterligare två förhör med förhörsledaren Cilla, eftersom hon är den utredare som bidragit med flest förhör.

TABELL 3: Översikt av de 13 inspelade förhör som näranalyserats

Förhørsledare	Hörd	Förhørsutskriften skrivs ... ¹⁴	Förhörets längd (hh:mm)
Cilla	Einar Storm	i efterhand	00:25
Cilla	Tobias Lundgren	i efterhand	00:24
Cilla	Lily Cheng Lai	i efterhand	01:24
Cilla	Louise Ekberg	i efterhand	00:53
Cilla	Johan Nilsson	i efterhand	00:40
Christian	Lars Wender	i efterhand	00:54
Christian	Jens Linnér	i efterhand	00:40
Christian	Stefan Dahlin	i efterhand	00:33
Christian	Sverker Persson	direkt	01:09
Karin	Tommy Larsson	direkt	00:47
Karin	Håkan Sander	direkt	00:39
Karin	Jerry Svensson	direkt	00:39
Sofia	Morgan Westling	genom diktamen	01:09

De förhör som näranalyserats i studien presenteras i tabell 3, där såväl utredare som hörda har fingerade namn. När jag har med transkriptionsexcerpter i avhandlingen anger jag mellan vilka tidpunkter i förhöret de är hämtade, vem som är hörd respektive förhørsledare och vilken dokumentationsmetod som använts.

Med fler inspelade förhör och framför allt fler förhör som dokumenteras under själva förhöret hade det även varit möjligt att analysera hur dokumentationsmetoden påverkar förhörssamtalet och utskriften. Det faller dock utanför ramen för denna undersökning.

5.3.6 Anonymisering och transkriptionskonventioner

Vid transkription av förhören har namn på personer, företag och platser bytts ut mot fingerade namn. I regel har också datum och årtal liksom personers ålder ändrats för att försvåra identifiering. Däremot så framgår det normalt vilken bransch som den misstänkta varit verksam inom, för att det blir ett samtalsämne under förhören. Eftersom förhören är hämtade från hela landet är branschtillhörighet långt ifrån tillräckligt för att identifiera den hörda. Men jag har försökt undvika att ge så många olika detaljer om en enda

¹⁴ Dokumentationsmetoderna beskrivs mer ingående i kapitel 9.

informant att någon utifrån avhandlingens exempel ska kunna känna igen en anhörig eller bekant.

Transkription av samtal kräver en mängd val av hur och hur noggrant det muntliga samtalets detaljer ska representeras i skrift. Man kan göra en grov och relativt skriftspråksanpassad transkription, vilket går fortare att göra och är lättare att läsa. Man kan också göra mycket detaljerade och talspråksnära transkriptioner, vilket ger möjlighet att fånga fina nyanser som kan ha betydelse för analysen. Dit hör sådant som pauslängd, prosodi, röstvariationer och exakt hur talare uttalat vissa ord. Priset är att transkriptionen tar mycket lång tid att göra. Vissa uppskattningar säger att en minuts livligt tal kan ta en timme att transkribera. Transkriptionen kan också bli förhållandevis svår att tillgodogöra sig, särskilt för den som saknar vana av att läsa samtalstranskription.

Jag har velat ha en relativt hög detaljgrad i transkriptionen, för att inte tappa detaljer som kan ha betydelse. Men för att inte i onödan försvåra läsbarheten och transkriptionsprocessen, har jag skriftspråksnormaliserat stavningen för nästan alla ord. Jag transkriberar till exempel preteritumformer som *hittade* och *lämnade*, trots att de på inspelningen normalt uttalas *hitta* och *lämna*. Jag skriver prepositionen *med* med finalt *d*, trots att det oftast är stumt i talet. Undantag har dock gjorts för några mycket vanliga småord där talare ofta tar paus och förlänger vokalljuden: *det*, *är* och *och/att*, som jag transkriberar som *de*, *e* och *å*.

Ytterligare en anledning att skriftspråksnormalisera talets former är att det försvårar identifiering av talarna. Jag har förhört där det förekommer talare som använder regionalt markerade talspråksformer, men detta maskeras av skriftspråksnormaliseringen. Av samma skäl har jag också konsekvent transkriberat talspråksuttal av *är* som *e*, trots att vissa av talarna i förhörskorpusen uttalar det som *ä*.

De transkriptionskonventioner jag använder presenteras i tabell 4 och bygger på Norrby (2004:98f). Norrby's transkriptionsnyckel bygger i sin tur i stort på de konventioner som vuxit fram inom CA. Jag använder dock kommatecken på ett sätt som avviker från annan transkription. I många transkriptionsnycklar betyder kommat "fortsättningsintonation", till exempel i slutet på ett yttrande. Jag använder i stället kommat på ett sätt som påminner om skriftspråkets användning, nämligen som en gränsmarkör, framför allt som gräns mellan huvudsatser. Syftet är att öka läsbarheten och underlätta för läsaren att göra samma tolkning av hur enheterna grammatiskt hänger ihop som den som lyssnar på samtalet intuitivt och omedelbart skulle göra.

TABELL 4: *Transkriptionskonventioner som används i studien*

(.)	paus under 0,2 sekunder
(0.6)	paus mätt i tiondels sekund
vansinnigt	betoning
va:nsinnigt	förlängning av föregående ljud (i detta fall a)
va::nsinnigt	ytterligare förlängning
fan-	avbrutet ord
[]	överlappande tal
=	1. två talares turer hakar i varandra utan paus 2. en talares tur fortsätter på ny rad (används vid överlappande tal)
°vansinne°	sägs med tystare röst än normalt
+vansinne+	sägs med högre röst än normalt
TANGENTTRYCK	beskrivande metakommentarer har versaler
//FÖRKLARING	förklaringar, turutelämningar eller analyser har versaler och inleds med "//"
vansinne	sägs med skrattande röst
hh	hörbar utandning
.h	hörbar inandning
(0.4 .h)	0,4 sekunder långt inandningsljud
.hja	<i>ja</i> sägs på inandning
(vansinne)	parentes anger osäker transkription
(xx) (xx xx)	anger att ett eller flera ord eller stavelser inte går att uppfatta
<de e vansinne>	långsammare takt än vanligt
>de e vansinne<	snabbare takt än vanligt
→	fortsättningsintonation, "det kommer mera", "yttrandet är inte fullständigt"
.	tydligt fallande och avslutande ton
,	gränssignal, markerar en gräns mellan t.ex. huvudsatser eller enheter i en uppräkningslista på samma sätt som i skriftspråket
FL	förhørsledare
MT	misstänkt
AD	advokat

5.4 Etikprövning och forskningsetisk hållning

Avhandlingsprojektet har godkänts av den regionala etikprövningsnämnden i Göteborg (projekt-id Z 2014/17, diarienummer 457-14). Det som nämnden har kontrollerat är att mitt sätt samla in data följer personuppgiftslagen och andra lagkrav, att den information jag lämnat till de personer som deltar i

studien är tillräcklig och att de eventuella risker som studien innebär för deltagarna står i proportion till forskningens nytta.

Formellt skriftligt samtycke har jag inhämtat från alla misstänkta och utredare som bidragit med sina förhörssamtal och från de utredare och åklagare som deltagit i forskningsintervjuer. Vid insamlingen av de två enkäterna har deltagarna i förväg fått muntlig och skriftlig information om projektet och hur enkätsvaren ska användas. Därefter har de som velat delta aktivt fått lämna in enkäten, medan de som inte velat delta har kunnat låta bli. Inlämnandet av enkäter skedde på ett sådant sätt att jag inte skulle lägga märke till vilka som valde att inte lämna in. Antalet enkäter jag fick in i förhållande till kursgruppernas storlek talar dock för att i princip alla valde att lämna in enkäten. Enkättagandet har varit anonymt, om inte deltagaren själv har skrivit sitt namn på enkäten. Enkäterna innehåller alltså inga personuppgifter och frågor inte heller efter känslig information, utan enbart efter synpunkter på texter eller dokumentationsätt. Två exempel på forskningsinformation och samtyckesblanketter återfinns som bilaga 3 och 4.

För att skydda deltagares integritet behöver forskningsdatan avidentifieras när resultat och delar av materialet presenteras. Etikprövningsnämnden granskar inte hur detta görs, utan ålägger forskaren att göra detta på ett lämpligt och tillräckligt sätt så att deltagarnas konfidentialitet garanteras. När jag citerar eller refererar svar som lämnats i enkäter eller intervjuer, refererar jag normalt bara till dessa deltagare som ”en utredare” och ”en åklagare”. Någon gång förses de dock med fingerade namn, för att det ska gå att se vilka svar som kommer från en och samma person. När det gäller förhörssamtalen och förhörsutskrifterna har alla namn på personer, företag och platser bytts ut mot fingerade namn (se 5.3.6).

I de etiska övervägandena ingår som tidigare nämnts också att försöka identifiera alla möjliga risker som kan finnas för deltagarna och väga dem mot forskningens nytta. Studien har tre deltagarkategorier som bidrar med primärmaterial – förhörda, utredare och åklagare – och jag diskuterar dem en i sänder.

De förhörda som deltar delar ibland med sig av uppgifter som kan vara personliga eller känsliga. Därför får alla samtycka på det sätt som tidigare nämnts, och en långtgående anonymisering görs för att skydda personernas integritet. Men ifall åklagaren väcker åtal eller utfärdar ett strafföreläggande blir förhören ändå offentliga,¹⁵ så rättsprocessen i sig utgör nog det största integri-

15 Förhörsutskrifterna ingår i förundersökningsprotokollet, som är offentligt och därmed går att begära ut från myndigheten. I vilken utsträckning det är möjligt att med stöd i offentlighetsprincipen också få transkriptioner av förhör eller möjlighet att lyssna på ljudinspelningar är något oklart, se 7.1.1.

tetsintränet. De hörda har också stor kontroll över vilka uppgifter som blir forskningsmaterial, eftersom de vet vad de själva sagt under samtalet och läser igenom förhørsutskriften. De erbjöds också möjlighet att höra av sig till mig för att få noggrann information om hur deras uppgifter hanteras och avidentifieras. Det ska också framhållas att det inte är de hördas berättelser som är analysens fokus, utan utredarnas arbete.

För de utredare vars förhör studeras är en möjlig konsekvens att studien uppdragar sådant som kan ses som brister i deras professionella agerande. Det kan vålla obehag för individen som blir granskad. Av denna anledning har alla utredare vars förhör studeras fått samtycka till detta och själva fått välja ut vilka förhör de vill ge mig. För att skydda enskilda utredares integritet presenteras varken namn eller arbetsort för de utredare vars förhör studeras.

För utredare och åklagare som deltar i enkätstudier och intervjuer bedöms deltagandet som riskfritt. De frågor som ställs berör inte känsliga ämnen och detta forskningsmaterial innehåller heller inga känsliga personuppgifter. Alla deltagare har fått mina kontaktuppgifter, om de i efterhand skulle vilja dra tillbaka sitt samtycke eller vilja att någon uppgift de lämnat ska hanteras med extra försiktighet.

Utöver de rent teknisk-juridiska praktikaliteterna kring hur samtycken och data samlas in och förvaras, handlar forskningsetik också om att på ett transparent sätt redovisa sina metodologiska och forskningsideologiska principer. För en maximal transparens är det idealt om allt material som ingår i studien kan publiceras för öppen granskning. I en studie som min är det dock inte möjligt eller lämpligt. Dels går en stor del av mina data av integritetsmässiga skäl inte att göra allmänt tillgängliga för granskning. Dels är den etnografiska metoden sådan att den har en sämre reliabilitet, och framför allt för deltagande observation gäller att data och analyser med nödvändighet är filtrerat genom min subjektiva perception. För att motverka den brist på transparens som detta innebär, får forskaren så tydligt det går redovisa dels sitt arbetssätt, dels sina lojaliteter och förhållningssätt till det som studerats, eftersom total objektivitet inte är möjligt eller kanske ens önskvärt.

Under min forskningsprocess har jag varit en gäst i brottsutredarnas gemenskap, och de har varit vänliga och hjälpsamma genom att förse mig med forskningsmaterial och genom att engagerat diskutera sina perspektiv och sin arbetsvardag med mig. Av detta menar jag måste följa en respektfull empati och viss lojalitet mot den professionella gemenskap där forskaren fått vara gäst – något som ofta är en ideologisk grundsten i etnografiska studier. Detta gör att ett kritiskt och distanserat perspektiv på utredarna som yrkeskår kan vara svårt på både trovärdighetsmässiga och etiska grunder. Jag har därför medvetet valt att försöka att skildra förhørsverksamheten ur det professionella perspektivet, och min primära lojalitet får sägas ligga hos skattebrottsutredarna. Men målet är att

ge en så rättvisande och ärlig bild av verksamheten som möjligt, samtidigt som alla människor som på något sätt ingår i studien behandlas med största möjliga respekt.

5.5 Några kritiska kommentarer om materialet

I detta avsnitt tar jag upp några problem och begränsningar med mitt material.

Avhandlingen studerar både förhörssamtalens faktiska praktik, genom analys av autentiska förhörssamtal, och olika beskrivningar av denna praktik. Ett problem är dock att beskrivningarna kan gälla en mängd olika typer av förhör, medan min korpus av inspelade förhör bara representerar en mycket specifik delmängd förhör, nämligen mängdbrottsförhör som leds av skattebrottsutredare. Lagen ska ju täcka alla möjliga förhör, oavsett typ av kriminalitet och brottens svårighetsgrad. Men många gånger kan beskrivningar av förhörsverksamhet vara specifikt inriktad på en viss typ av förhör, och det är vanligt att mer komplicerade fall och bekämpning av grov brottslighet får större utrymme i offentliga utredningar och förhörshandböcker, medan enkla rutinärenden – som min korpus är exempel på – inte får lika mycket uppmärksamhet.

På Ekobrottsmyndigheten, som är den myndighet vars utredningar skattebrottsutredarna biträder, delas målen upp i *projekt mål* och *mängd mål*. Projekt målen kan vara enklare, normala eller särskilt krävande. De enklare ska klaras av på 100 dagar och de normala helst på ett halvår. De särskilt krävande kan till exempel vara större svartjobbshärvor där det krävs tillslag och gripanden, och de tar ofta ungefär ett år. Mängd målen ska däremot i idealfallet inte ta mer än åtta arbetstimmar för åklagare och utredare sammantaget. Normalt handhas dessa mål av ett fåtal särskilda mängdbrottsåklagare, som inte lägger mer än en eller ett par timmar per mål. En konsekvens av detta är att de flesta åklagare arbetar med projekt mål av större eller mindre slag. Sju av åtta åklagare som jag intervjuat arbetar med projekt mål, även om de också möter mängd mål, eftersom de får i uppgift att gå till rätten med mål som förberetts av mängd åklagaren. Däremot är det en större andel av utredarna som av och till arbetar med mängd mål, eftersom enklare ärenden trots allt utgör en stor andel av den totala ärendemängden.

En konsekvens av detta är att mitt material inte lämpar sig för att rakt av jämföra beskrivningar med faktisk praktik. De insamlade beskrivningarna täcker och berör nämligen sammantaget många fler fall och typer av fall än vad min förhörskorpus gör. För att få en förhörskorpus som bättre representerar den mångfald av fall som skattebrottsutredare kan få möta, hade jag behövt samla fler förhör från grövre brottslighet. Förhör i stora mål är dock normalt

både många och långa, vilket skulle leda till ett alltför omfattande material. Utredarna har också varit mer negativt inställda till att be misstänkta i grova mål om samtycke till att låta förhöret ingå i studien. Att förhörskorpusen har en begränsad representativitet har alltså både praktiska och etiska skäl.

En annan begränsning i metod och material är att de inspelade förhören och utskriften utgör de enda exemplen på observerbar faktisk praktik. När jag i avsnitt 7.1.6 och 9.2 redovisar uppgifter om hur stor andel utredare som ljudinspelar förhör eller använder en viss dokumentationsmetod (diktamen, skriva direkt, skriva i efterhand), så bygger detta på utredares självrapportering. Jag har dock under några dagar studerat förhørsprotokoll i arkivet på ett skattebrottskontor, för att bilda mig en uppfattning om olika utredningars omfattning och vad som är vanliga brottsrubriceringar. Jag gick igenom 91 förhör och noterade deras dokumentationssätt, och proportionerna mellan olika sätt att dokumentera föreföll vara i linje med vad utredare på detta kontor självrapporterat.

En sista kommentar rör de myndighetsriktlinjer som jag analyserar i studien och som jag jämför utredares praktik och resonemang med. Dessa är lagar, JO-uttalanden och riktlinjer som getts ut i myndigheters namn eller ligger på deras intranät. Det finns dock två saker jag inte kan veta säkert. Det första är hur många skribenter som varit inblandade i och granskat vissa av riktlinjerna, till exempel om riktlinjer som åklagare tagit fram åt utredare varit föremål för remissrundor hos samtliga åklagare eller ensamförfattats av en eller två ledande åklagare. Det andra är vilka av riktlinjerna som utredarna faktiskt läser och använder och vilken relativ auktoritet utredarna upplever att riktlinjerna har.

Men även om en utredare inte har läst en specifik riktlinje kan de ändå ofta ha tillgodogjort sig normuppfattningen på andra sätt. Jag utgår från att deltagare i en verksamhet många gånger inte minns exakt hur de tillägnat sig en viss kunskap eller norm, eftersom dessa kan förmedlas på flera sätt. Det kan vara genom läsning av originaldokument, genom utbildning, genom kommunikation med åklagare eller närmaste chef eller genom kollegor.

Många regler, råd eller resonemang återfinns också i flera olika dokument. Ibland är det uppenbart att texter bygger på varandra, för att en text med senare tillkomstdatum innehåller formuleringar som är kopierade ur texter som tillkommit tidigare. Regeringspropositioner klipper och klistrar text från de statliga utredningar som de bygger på. Skattebrottsenhetens interna handledning innehåller formuleringar som kommer direkt från lagen eller från JO-uttalanden, men också från Ekobrottsmyndighetens förhörshandbok (*Förhör – en handbok* 2010). Denna förhörshandbok verkar i sin tur bygga på slutpromemorian för projektet *En rättssäkrare, enhetligare och effektivare förhørsprocess vid Ekobrottsmyndigheten* (Ekobrottsmyndigheten 2009). Att samma riktlinje eller uppfattning dyker upp i flera dokument är ett tecken på att den är spridd, vilket gör det sannolikt att ut-

redare känner till den. Jag utgår därför i normalfallet ifrån att utredare känner till normauktoriteters uppfattning. I de fall där det finns indikationer på att en riktlinje inte verkar vara allmänt känd och läst bland utredare, till exempel vissa av Ekobrottsmyndighetens riktlinjer, tar jag hänsyn till det i analysen.

5.6 Disposition av resultatkapitlen

Ett förhör är en process som ger upphov till dokumenterande produkter. Resultatkapitlen är disponerade så att kapitel 6 och 7 fokuserar på produkter, det vill säga de materiella representationerna av förhören, medan 8 och 9 har fokus på processen som leder dit. Det är dock inte möjligt att helt och hållet hålla isär process och produkt, eftersom de är så tätt förbundna.

Jag börjar med den skriftliga dokumentationsprodukten i kapitel 6, där jag utifrån olika beskrivningar från lagstiftare, åklagare och utredare analyserar vilka syften denna produkt ska fylla och hur den bör utformas för att fylla dessa syften. Kapitlet besvarar frågan: Hur ser en ideal förhørsutskrift ut, enligt olika aktörer?

I kapitel 7 analyserar jag alternativ till redskapet förhørsutskrift. Först diskuterar jag en alternativ dokumentationsform, nämligen ljudinspelning, och hur verksamheten använder den och ser på dess relation till förhørsutskriften. Därefter presenterar jag olika sätt som åklagaren kan få information om förhöret utöver förhørsutskrift och ljudinspelning, nämligen genom muntliga föredragningar från utredaren eller genom att själv delta i förhöret. I samband med detta aktualiseras hur dokumentationens permanens är både en tillgång och ett problem, eftersom det kan finnas socialt känsliga saker som anses olämpliga att dokumentera.

I kapitel 8 analyseras själva förhörssamtalets upplägg, både så som det beskrivs i riktlinjer och hur det faktiskt ser ut. Normauktoriteterna som riktlinjerna kommer ifrån är främst utbildare i förhörsmetodik, men också lagstiftningens riktlinjer berörs.

I kapitel 9 fokuseras utskriftsprocessen, i synnerhet de praktiska metoder som utredarna använder för att producera en förhørsutskrift. Kapitlet jämför utredarnas självrapporteringar om och argument för hur de går tillväga med normauktoriteters riktlinjer och åklagares önskemål.

6. Förhørsutskrift som resultatprodukt och redskap – hur ska den idealt se ut?

Man kan tänka sig tre huvudsätt att representera det flyktiga förhörssamtalet i materiellt beständig form: i skrift, som en ljudinspelning och som en videoinspelning. Videoinspelning förekommer i flera brottsutredande verksamheter, men i princip aldrig på Skattebrottsenheten, varför jag inte kommer att diskutera den möjligheten. Ljudinspelning förekommer däremot i verksamheten, och jag kommer att diskutera denna dokumentationsprodukt närmare i 7.1. Men även om en ljudinspelning finns, är praxis att ett förhör alltid ska återges skriftligen i förundersökningsprotokollet, i en så kallad *förhørsutskrift* (*Förhör – en handbok* 2010:9).

I verksamhetsteoretiska termer är förhørsutskriften både att betrakta som ett redskap och en resultatprodukt. Ur åklagarnas synvinkel är det ett redskap som de använder med målet att avgöra om åtal ska väckas eller inte. I utredarnas verksamhet är utskriften en resultatprodukt, men faktiskt också ett redskap, eftersom utredarna använder utskriften som en kommunikationskanal. Genom utskriften kommunicerar de sin uppfattning av förhörets innehåll, främst till åklagaren och den hörda. Men utskriften blir också ett redskap som de själva kan använda under den fortsatta utredningen och något som visar att de gjort sitt jobb.

I detta kapitel analyseras olika aktörers syn på hur en förhørsutskrift bör utformas för att vara ett funktionellt redskap som är i enlighet med verksamhetens regler och mål. Jag analyserar vilka syften lagstiftare, åklagare och utredare anser att förhørsutskriften har, och försöker särskilt fånga upp motsättningar som kan finnas, till exempel när åsikter går isär eller när samma källa artikulerar flera delvis motstridiga syften. Jag låter också utredare och

åklagare utvärdera utformningen av några konkreta utskrifter, för att bättre kunna analysera deras syn på hur redskapets form svarar mot verksamhetens mål. Materialet för kapitlet är dels olika typer av riktlinjedokument (lagar, förarbeten, skrivna råd som ges utredare), dels värderande beskrivningar som utredare och åklagare lämnat i enkäter och intervjuer.

Jag inleder med att i 6.1 beskriva de tre huvudformer som redskapet förhørsutskrift kan ha. Därefter redogör jag för lagstiftningen om förhørsutskrifter i 6.2, och i 6.3 analyserar jag andra normauktoriteters syn på utskrifers längd och detaljgrad. I 6.4 får utredarna komma till tals, då deras syn på vad som är förhørsutskriftens syfte redovisas. Det viktigaste materialet för kapitlet är en enkät där utredare och åklagare fått bedöma olika sätt att skriva ut ett förhör, och den redovisar jag i 6.5. Därefter diskuterar jag i 6.6 två ofta aktualiserade aspekter av utskrifers detaljgrad, nämligen om förhørsledarens frågor bör framgå i utskriften och i vilken utsträckning utredaren bör göra tolkningar av den hördas ord. I 6.7 analyserar jag systematiska skillnader mellan utredares och åklagares perspektiv och hur dessa skillnader är en produkt av arbetsdelningen dem emellan. Kapitlets slutsatser sammanfattas och diskuteras i 6.8. Sist i kapitlet gör jag i 6.9 en exkurs, som analyserar hur ordet *förhör* används med syftning på såväl förhörssamtalet självt som utskriften och tecken på att det kan vara onaturligt för deltagarna att hålla isär bedömningen av ett förhör och dess förhørsutskrift.

6.1 Förhørsutskriftens tre subgenrer: dialogförhör, referatförhör och blandade förhör

Standardredskapet för att representera förhöret i den fortsatta rättsprocessen är *förhørsutskriften* (ibland också kallat *förhørsprotokoll* eller bara *förhör*). Analys av såväl myndighetshandböcker om förhör (*Förhör – en handbok* 2010:9) som intervjuer med utredare och åklagare visar att de skiljer mellan tre subgenrer av skriftlig förhörsdokumentation, som de kallar *dialogförhör*, *referatförhör* och *blandade förhör*.¹⁶ Indelningen görs på formmässiga grunder. *Dialogförhör* innebär en ordagrann nedteckning av hela förhöret, skrivet ungefär som en dramadiolog. Det förutsätter med andra ord inspelning. Ibland kallas det även *konferensförhör*. *Referatförhör* kallas också *sammanfattande förhör* och innebär precis som namnet antyder att utredaren skriftligen sammanfattar vad som

16 Att verksamhetsdeltagarna använder *förhör* om såväl det muntliga samtalet som dess skriftliga resultatprodukter är något jag analyserar i 6.9.

framkommit under förhöret. I ett *blandat förhör* varvas sammanfattning med dialogförhör. Det mest prototypiska exemplet på blandat förhör är ett som övergår från sammanfattande brödtext till renodlad transkription uppställd som dramadialog. Ofta annonseras också bytet av framställningsform, som i nedanstående exempel (MT står för *den misstänkta* och FL för *förhørsledaren*):

Alla fakturor som rör uthyrningen och även de två sista är bokförda i Nefertite enligt MT.

Förhöret övergår i dialog och MT ombeds förklara vad det är han har hjälpt Atila med:

MT – jag har hjälpt Atila med att vilken ide vi skulle köra ett café koncept, vi skulle ta fram lite drycker, kaffe, mackor, menyer ehhh bära grejer – möbler till höger och vänster öhh kontakter med olika myndigheter alltså [...]

FL – och detta har du även gjort till Spotlight verksamheten på Storgatan 28 nu..

MT – precis, jag säger till dig alltså jag kommer inte ihåg exakta tiden det va en tid som Ismail va inte tillgänglig för Atila och det va en tid som Ayla va inte heller tillgänglig till Atila och då var jag också då mycket, hela tiden va jag med Atila.

FL – och det här kan ha varit under sommaren 2010 då?

MT – det kan det va, det kan det va

Eftersom förhör med tydliga inslag av grafiskt uppställd dramadialog, så som det nyss citerade, knappt förekommer i mitt material, kommer jag inte använda termen *blandat förhör*, utan jag nämner den mest här för fullständighets skull. Dock förekommer det i så gott som alla referatförhör att tal markeras som anförts, vilket kan se ut på följande vis:

På frågan om Wender erkänner brott säger Wender att han inte vet hur han ska svara när han själv inte tycker att han begått något brott, men att han förstår att samhället anser att han begått ett brott.

Det förekommer också att vissa utsagor från den hörda sätts inom citattecken, vilket då ska förstås som att utsagan är ordagrant nedtecknad. Detta är till och med stadgat i förundersökningskungörelsens § 22: ”Utsaga som ordagrant antecknats i protokollet skall sättas inom citationstecken”. I nedanstående exempel handlar det om att Erik skickat in felaktiga siffror i skattedeklarationen. Bokföraren skrev en rättelse som Erik skulle skicka vidare till Skatteverket, men det gjorde Erik aldrig. För att åklagaren ska kunna använda utskriften

som redskap för att bedöma uppsåtet är det viktigt att kartlägga hur Erik hanterat och tänkt kring rättelsen och sin underlåtenhet att skicka in den, vilket alltså citeras nedan (den aktuella utredaren använder dessutom också kursiv stil på citaten):

Erik tillfrågas om han såg rättelsen i maj då han var på kontoret. Erik medger att han säkert fått den. Han tillägger ” *man binner inte med os v ...då kanske jag tittar på den ...och undrar vad det är ...ex ..vad är detta...och så..jag får ringa till han sedan....och kolla det sen...också glöms det bort..helt enkelt*”. Han berättar att under hösten, så arbetade de i Kalmar, och han åkte hemifrån klockan 5 på morgonen och var tillbaka klockan 8 på kvällen, och herefter så skulle han räkna på olika jobb.

Bland utredarna är det vissa, kanske många, som skulle klassa ovanstående utskrift som ett blandat förhör, på grund av de invädda citaten. Jag kommer dock att använda benämningarna *referat* eller *sammanfattning* också om förhörsutskrifter där det finns citat eller anført tal, eftersom förhöret som helhet ändå utgör ett urval och en sammanställning av det som sas under förhöret. Därmed följer jag i stort de redskapsbeteckningar som deltagarna själva använder.

6.2 Lagstiftning om skriftlig förhörsdokumentation

Att ett förhör ska resultera i en dokumenterande produkt är stadgat i lag, närmare bestämt i rättegångsbalken (23 kap. 21 §) och i förundersökningskungörelsen (22 §). Det visar att utskriften är ett centralt och obligatoriskt redskap, och i detta avsnitt analyserar jag vad lagen säger om redskapets form och tillkomstprocess. I korthet kan sägas att utredaren ges stor frihet att välja i vilken utsträckning och detaljgrad den hördas utsagor ska återges i dokumentationen, men med en viktig begränsning: den hörda ska granska alla formuleringar som nedtecknas och har rätt att komma med invändningar och tillägg. Detta beskrivs i rättegångsbalken. Den aktuella paragrafen återges här, och ett tillägg som gjordes 1999 har markerats med understrykning:

Vid förundersökningen skall protokoll föras över vad därvid förekommit av betydelse för utredningen.

Sedan en utsaga av en misstänkt eller någon annan har upptecknats skall ut-sagan läsas upp eller tillfälle på annat sätt ges den som har hörts att granska upp-teckningen. Han skall också tillfrågas om han har något att invända mot inne-hållet. Uppteckning och granskning skall ske innan förhöret avslutas eller, om förhöret är särskilt omfattande eller behandlar komplicerade sakförhållanden.

så snart som möjligt därefter. En invändning som inte medför någon ändring skall antecknas. Efter granskningen får uppteckningen inte ändras. Har utsagan först efter granskningen antecknats i protokollet, skall uppteckningen biläggas handlingarna. (...) (Rättegångsbalken kap. 23 § 21. Paragrafen har genomgått en lätt språklig modernisering med en lagrevidering 2017, men jag återger paragrafen som den löd då avhandlingens material samlades in.)

Det understrukna, att förhör i stora och komplicerade fall får sammanfattas i efterhand, brukar kallas för undantagsregeln, medan förfarandet att uppteckna utsagan så att den är färdig och kan granskas vid förhörets slut brukar kallas huvudregeln. En slutsats får bli att lagstiftaren därmed anser att förhørsledaren i normalfallet ska klara av att parallellt genomföra såväl uppgiften att hålla ett förhör som att uppteckna den hördas utsagor, något jag återkommer till i kapitel 9 om processen att producera en utskrift.

Ur ett produktperspektiv är granskningen viktig för att ett referatförhör ska ha ett bevisvärde i rätten. Ett referatförhör som av någon anledning inte har godkänts av den hörda är svårt att anföra som bevis eller får åtminstone mindre tyngd. Det är alltså ett mindre användbart redskap för åklagaren. En åklagare säger att om hen inte får ett godkännande dokumenterat kan hen inte använda utskriften, utan blir i så fall tvungen att kalla förhørsledaren som vittne på att den hörda har lämnat dessa uppgifter, vilket innebär ett extra krångel som man gärna undviker.

Dialogförhör behöver dock inte granskas av den hörda. Detta slogs fast av justitieombudsmannen 1999 (JO 1999:103) och är sedan 1 april 2017 också inskrivet i lag (rättegångsbalken kap. 23 § 21). Genom detta förutsätter man att dialogförhör är korrekt transkriberade och automatiskt utgör en tillräckligt objektiv representation av förhöret. En möjlig invändning mot detta är att två personer sällan transkriberar exakt likadant, och därmed innebär även transkription en del tolkning, till exempel i hur mycket skriftspråksanpassning som görs (Bucholtz 2000, 2009, se 4.2.4). I den offentliga Förundersökningsutredningen (2011:230) tas också upp att transkriptioner kan innehålla felaktigheter, för att den som gjort utskriften hört eller skrivit fel eller för att delar av inspelningen är ohörbar. Utredningen menar därför att det även för dialogförhör ibland kan ”finnas skäl för förundersökningsledaren att underställa den hörda utskriften för granskning, även om en sådan granskning inte är obligatorisk” (Förundersökningsutredningen 2011:230).

Utöver det tvingande kravet att den hörda ska få granska referatförhör, helst redan vid förhörets slut, ger lagen bara allmänna hänvisningar om hur förhördas muntliga utsagor ska återges i skrift:

Protokoll skall avfattas så, att det ger en trogen bild av vad som förekommit vid förundersökningen av betydelse för målet.

Utsaga skall, i de delar den anses böra intagas i protokollet, återgivas i så nära överensstämmelse som möjligt med det talade ordet. Ordagrann återgivning behöver dock ej ske annat än då det ligger vikt på att de exakta ordalagen inflyta i protokollet. Utsaga som ordagrant antecknats i protokollet skall sättas inom citationstecken. (Förundersökningskungörelsen § 22)

I denna lagparagraf framtonar en motsättning mellan att vara objektivt detaljtrogen och analytiskt sovrande. Det syns i formuleringarna om att protokollet å ena sidan ska ge en trogen bild, men å andra sidan bara av det som är ”av betydelse för målet”. Det senare innebär att lagstiftaren ålägger den som upprättar protokollet att göra en bedömning av vad som är av betydelse och vad som kan utelämnas. Vem som ska avgöra vilka utsagor som ”anses böra intagas i protokollet” står inte, men man får anta att det är förhørsledaren eller kanske åklagaren. Sörbom m.fl. (2017, tidigare *Fitgers kommentar till rättegångsbalken*, se fotnot 13, 5.3.1) skriver att det i förarbetena till förundersökningskungörelsen anges att protokollet ska föras av undersökningsledaren – i mina fall alltså åklagaren – men att protokollföring får anses vara en sådan uppgift som kan uppdras åt biträde. Sörbom m.fl. skriver vidare att förhör normalt protokolleras av den polis som leder förhöret.

Det finns fall som har anmälts till justitiekanslern för att anmälarna har ansett att utredarna har underlåtit att ta med relevanta utsagor i den skriftliga sammanfattningen av förhöret, till exempel det så kallade Rinkebymordet (Justitiekanslern 2008). Anmälarna menar att det borde gjorts inspelningar och ordagranna transkriptioner av förhören, och att de inspelningar som finns visar att ledande frågor ställts och att förhørsledarna sållat bort viss information i förhørsutskriften. Justitiekanslerns bedömning var dock att det inte fanns någon anledning att rikta kritik mot polis och åklagare. Han stödde sig just på att lagens skrivningar ger utredarna stor frihet att välja hur de vill redovisa förhören i protokollen och att det inte finns något krav på att förhör ska spelas in eller transkriberas ordagrant. Bland annat stödde sig justitiekanslern på ett citat ur en regeringsproposition som jag också återger nedan, som resonerar om avvägningen mellan rationell resursanvändning och exakt-
het i återgivningen.

Min analys visar att lagstiftaren och granskande instanser som justitiekanslern ger den individuella brottsutredaren stor frihet att anpassa dokumentationens utförlighet efter det aktuella ärendet, eftersom ”det inte går att lägga någon mall över förfarandet, som ska passa i samtliga utredningar” (Regeringsproposition 1994:84f). Det gör att utförarna av förhørsverksamheten får en ganska stor flexibilitet och kan anpassa redskapet förhørsutskrift utifrån

den aktuella situationen. Denna hållning verkar vara den vanligaste i världens rättssystem, men i England och Wales finns sedan 1992 en lag som kräver att alla misstänkt-förhör och viktigare vittnesförhör ska ljudinspelas och transkriberas ordagrant (Haworth 2010:172, se också 4.2.4 och 4.2.6).

6.3 Normauktoriteters syn på utskrifters form och syfte

Den mest samtalstroga skriftliga representationen är alltså ett dialogförhör, men ses då ett sådant förhör som det bästa redskapet eller är det bättre att försöka hålla utskriften koncis? Denna fråga diskuteras på alla nivåer i förhörsdokumentationens auktoritets- och beställarhierarki (se 5.2), från lagstiftaren ner till utredarna, och alla aktörer ser för- och nackdelar med båda varianterna. Återstoden av detta kapitel kommer att ägnas åt att belysa hur detta, som man kan se som en psykologisk dubbelbindning, och visa hur dubbelbindningen går att förklara med att utskriften har flera syften och användningsområden.

Den offentliga utredning av åklagarväsendet som gjordes i början av 1990-talet (Åklagarutredningen 1992) uttrycker åsikten att många enklare brottsutredningar hade en onödigt omfattande och detaljerad förhörsdokumentation. Utredningen anser å ena sidan att redovisningen av förundersökningen inte ska ges ”en mer vidlyftig omfattning än vad som är nödvändigt för prövning av åtalsfrågan och för att bereda målet till huvudförhandling” (1992:51). Å andra sidan tar utredningen upp att det blir allt vanligare att förundersökningsförhör måste återopas i rätten, för att hörda ändrar sig eller vägrar yttra sig i rätten. För att möta dessa tendenser blir åklagare och brottsutredare mer benägna att detaljerat dokumentera förundersökningsförhör, eftersom ett kortfattat referat får sämre bevisvärde än ett mer utförligt dokumenterat förhör. Samma å-ena-sidan-å-andra-sidan-resonemang finns också med i den påföljande regeringspropositionen:

I dag sker i regel en förhållandevis utförlig redovisning av hållna förhör i protokollen. [...] Inte minst i de fall utskrift sker av förhöret i sin helhet tar utskriften ofta omfattande utrymme och arbete i anspråk. Detta är å andra sidan det enda sättet att exakt redogöra för en utsaga. När vad den hörde sagt ska omformuleras av förhørsledaren till en sammanhängande berättelse finns alltid en risk att nyanser i utsagan går förlorade eller får ett annat innehåll. Till bilden hör också att förhör under förundersökningen i allt högre utsträckning kommit att återopas vid huvudförhandlingen på grund av att där hörda personer lämnar andra uppgifter än de gjort under förundersökningen.

[...] Redovisningen av hållna förhör bör inte göras mer vidlyftig än vad som behövs för att [tjåna som underlag för åklagaren] och för att ge den misstänkte möjlighet att förbereda sitt försvar. Med den ökande allvarliga och närmast yrkesinriktade brottsligheten går det emellertid inte att undvika att det även i framtiden kommer att finnas ett behov av att återropa vad som sagts under brottsutredningen. I dessa fall måste dokumentationen ske i så rättvisande former som möjligt och utformas så att förhöret blir tjänligt som bevisning. (Regeringsproposition 1994:84f, baserad på Åklagarutredningen 1992)

Citatet ovan visar att regeringen anser att förhørsutskriftens utformning måste anpassas efter det aktuella fallet. De förespråkar koncist sammanfattande förhørsutskrifter i första hand, men säger att ordagranna återgivning krävs i vissa lägen. Med andra ord förutsätter regeringen att den individuella brottsutredaren kan göra en bedömning av vilken typ av dokumentation som är mest lämplig. Ett problem som de inte tar upp är att förhørsledaren aldrig säkert kan veta om det aktuella förhöret kommer att återopas som bevisning i huvudförhandlingen eller om den person som förhörs senare kommer att välja att tåga eller ändra sin berättelse. Regeringen överlämnar därmed till utredaren att göra någon form av sannolikhetsbedömning.

I läroboken *Förhørsgrammatik* (Nilsson & Herlitz 2013) syns dock en hållning som skiljer sig något från Åklagarutredningens, genom att värdet av exakthet betonas i högre utsträckning. Nilsson & Herlitz uppmanar på flera ställen i boken till att återge den hördas ord ordagrant, liksom till att skriva ut utredarens frågor:

Är allt som sagts dokumenterat, alla relevanta frågor ställda och personen har fått redogöra för vad han eller hon menat, kommer uppgifterna i utskriften att få ett högt värde och man kommer att sätta hög tilltro till vad som står i förhöret. I motsvarande grad kommer ett dåligt dokumenterat förhör med brister att ge ett lågt värde och kanske helt sakna betydelse i sammanhanget.

Ett referatdokumenterat förhör speglar din uppfattning av vad en person menat, inte vad personen de facto sagt och menat. Ett bandat och från bandet dokumenterat förhör (dialogförhör) ger därför ett högre bevisvärde. Man hör då exakt vad personen säger själv och personen får själv utveckla vad han eller hon menar. Man hör också hur förhørsledaren formulerar sina frågor. (Nilsson & Herlitz 2013:36f)

Citatet visar att läroboksförfattarna förespråkar en detaljerad dokumentation, men många ekobrottsåklagare är betydligt mindre positiva till detta. I Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning (2008) står det att åklagarna anser att förhørsutskrifter ”många gånger belastas med uppgifter som inte är relevanta för det som ska utredas” (Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2008:7). Men också i åklagarnas beskrivningar av ideal förhørsdokumentation

framkommer samma dubbla önskemål som i regeringspropositionen: å ena sidan har man gärna en exakt redogörelse när ett förhör måste anföras i rätten, men man vill helst slippa det i de flesta andra ärenden. Vilken form åklagarna vill ha på redskapet beror alltså på vad de ska använda det till. Under förundersökningen är målet främst att kunna avgöra om åtal ska väckas, men i tingsrätten är målet att presentera övertygande bevisning.

Anledningen till att åklagare i regel inte vill ha dialogförhör är för att det tar betydligt längre tid att tillgodogöra sig innehållet i dessa och också att hitta och hitta tillbaka till viktigt innehåll. En kompromissmodell som alla åklagare jag intervjuat säger sig uppskatta är referatförhör där enstaka viktigare delar återges ordagrant. Så här uttrycker sig en åklagare i intervju:

Det jag hatar, och det gör väl alla, är dialogförhör. Det har ju nästan alla slutat med. Däremot tycker jag att det är jättebra om man mitt i ett förhör går över till dialog, under ett stycke, för att det är nånting väldigt väsentligt som sägs. (Åklagare i intervju)

En annan åklagare formulerar det som att dialogförhör är ”fasansfullt att läsa”, men att utredare gärna får lägga in citat om den misstänkta säger något viktigt. Att en viktig utsaga är antecknad ordagrant kan ge den extra tyngd och trovärdighet om åklagaren behöver återropa den delen av förhöret i rätten.

Samma uppfattning uttrycks också i mer formella metodutvecklingsdokument från Ekobrottsmyndigheten:

Ett sammanfattande förhör är som regel att föredra för läsaren, eftersom det är lättare att tillgodogöra sig innehållet i ett sådant förhör än i ett dialogförhör. [...] I den mån de exakta ordalagen är av vikt bör förhørsledaren dock återge dem ordagrant. Ett alternativ för förhørsledaren är i ett sådant fall att i huvudsak återge förhöret som ett sammanfattande förhör och att lyfta fram vissa svar som citat. (Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd 2011:5)

Bland åklagarna verkar det alltså råda konsensus om att referatförhör där viktiga utsagor återges ordagrant är en bra modell. Detta väcker två frågor.

Den första är: Hur ska förhørsledaren praktiskt lägga upp dokumentationsarbetet för att kunna ordagrant återge viktigare partier, om utskriften helst ska vara färdig vid förhörets slut? Sannolikt är det inte möjligt för de flesta, åtminstone inte om citaten ska vara längre än ett par ord. Jag återkommer i kapitel 9 till synen på hur den praktiska dokumentationsmetoden påverkar utskriften.

Den andra frågan är: Hur väljer man ut vilka utsagor som är viktiga nog att förtjäna att citeras ordagrant? Finns det en konsensus eller gemensam förståelse inom verksamheten, dels om vad som ska citeras, dels om vad som ska vara med i utskriften över huvud taget? Detta ska jag belysa närmare nu.

Rent allmänt kan sägas att vad som är särskilt väsentligt varierar från förhör till förhör, men typiskt kan det vara ett erkännande eller en utsaga som är bra för att belysa ett visst brottsrekvisit, till exempel att den misstänkta berättar något avgörande om hur hen tänkt eller handlat. Särskilt när det gäller en misstänkts inställning till brottsmisstanken får förhöret gärna vara utförligt; ju utförligare desto bättre, skriver Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd (2011). Däremot finns det delar av förhör som åklagarna anser att man helt kan utelämna:

Endast uppgifter som har betydelse för utredningen bör noteras i det utskrivna förhöret. Självfallet fordras det ofta att förhørsledaren ”kallpratar” med den misstänkte, att han i de fall den misstänkte är mångordig låter honom prata även om somligt saknar betydelse för utredningen, och att han i de fall den misstänkte är fåordig ställer ett flertal frågor för att förmå den misstänkte att lämna en fyllig berättelse. Det finns dock sällan anledning att notera vare sig ”kallprat” [eller] uppgifter som saknar betydelse för utredningen [...] i det utskrivna förhöret. (Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd 2011:4)

Enligt citatet är ”kallprat” alltså något som behövs i det muntliga förhöret, men som kan utelämnas ur utskriften. Rådet att skriva utförligt om det som är relevant men utelämna oväsentligheterna kan framstå som en truism. Men faktum är att en återkommande synpunkt från åklagarna i till exempel kvalitetsuppföljningarna 2008 och 2014 är att förhørsutskrifter många gånger är i längsta laget, för att de är alltför utförliga också i de delar som är mindre relevanta. ”Man behöver inte ha två sidor ingående om deras släktskap. Vad de har käkat till frukost”, säger en åklagare som jag intervjuade.

Åklagare menar att utredare inte är skolade i samma juridiska processtänk som en åklagare, och att de därför inte alltid förstår eller tänker på hur åklagaren och försvararen kan använda olika typer av bevisning i domstol (Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2008:28). För en fällande dom behöver åklagaren inte bara göra troligt att ett brott har begåtts, utan det ska bevisas bortom rimligt tvivel. Det betyder att åklagaren måste kunna vederlägga alternativa förklaringar, vilket betyder att förhöret till exempel måste följa upp alla invändningar från en misstänkt och pröva deras hållbarhet genom följdfrågor.

Å andra sidan behöver omständigheter som den misstänkta och åklagaren är överens om inte få särskilt mycket utrymme. Om en misstänkt är enig med åklagaren om flera av uppgifterna i gärningsbeskrivningen, till exempel att den misstänkta har deklarerat sin inkomst till ett X kronor för lågt belopp, räcker det enligt de åklagare jag intervjuat med att kort anteckna i utskriften att den misstänkta vitsordar beloppen. Genom att först stämma av de olika uppgifterna i gärningsbeskrivningen, blir det snabbt tydligt på vilka punkter man är

ense respektive oense. Då kan man fokusera på att reda ut det man är oense om, eller som åklagarna brukar säga: det som är tvistigt. Det kan till exempel vara en oenighet om huruvida redovisningsbristerna skedde uppsåtligt eller utgör grov oaktsamhet, eller oenighet om vem som bär ansvaret för att bokföringen inte upprättades.

Bristande förståelse för brottmålsprocessen menar alltså åklagarna är en anledning till att utredare ibland skriver för mycket om oväsentligheter och inte fokuserar tillräckligt mycket på det som är relevant för själva processen. Utredarna å sin sida brukar framhålla att det inte bara är åklagarna som ska vara nöjda med utskriften. I intervjuer och enkäter tar utredarna ofta upp att utskriften skrivs lika mycket för den hördas skull och att den hörda har rätt att få antecknat allt som hen anser har betydelse för hen själv och för utredningen.

Dessutom är det inte självklart enkelt att för varje uppgift som kommer fram i ett förhör bedöma om den är potentiellt relevant för åklagarens åtalsprövning och för försvaret. Det är rimligt att tänka sig att utredare tar det säkra före det osäkra, och alltså hellre inkluderar lite för mycket än lite för lite, så att de inte i efterhand kan anklagas för att ha utelämnat sådant som kan ha relevans eller för att ha producerat en förhørsutskrift som är otjänlig som bevisning. Denna problematik erkänns faktiskt också i Ekobrottsmyndighetens förhörshandbok:

[Det är] endast uppgifter som har betydelse i utredningen som bör tas med i uppteckningen. Detta kan naturligtvis i många fall vara svårt att avgöra och vid minsta tvekan ska uppgifterna tas med. (*Förhör – en handbok* 2010:24)

En tydligare belysning av att det är svårt att vara ense om vad som har betydelse och hur ett förhör idealt ska representeras i skrift visas i den enkätstudie som jag redovisar i 6.5 nedan. Nu följer dock först en redovisning av utredares syn på förhørsutskriftens huvudsakliga syften och mottagare.

6.4 Utredares syn på förhørsutskriftens syfte

I den skrivstrategienkät som besvarades av 17 utredare ställde jag frågan: ”Beskriv med egna ord vad du ser som förhørsutskriftens syfte och vilka du ser som huvudsakliga mottagare av texten”. På denna fråga ger utredarna en samstämmig bild av vad de ser som centralt: utskriften ska återge den misstänkta historia och syn på vad som hänt, och därigenom kunna fungera som underlag för åklagarens åtalsbeslut. Här citeras två typiska svar:

Mottagare av texten är främst den misstänkte och åklagaren. Utskriftens huvudsyfte är att den ska återge den misstänktes historia och därigenom fungera som beslutsunderlag åt åklagaren.

1. Att återspegla den hördes syn på vad som hänt, hur det har hänt och varför det har hänt.

2. Att tillsammans med övriga underlag i ärendet utgöra åklagarens underlag i åtalsfrågan.

Huvudsaklig mottagare = åklagaren. Sekundär mottagare = den hörde.

Dessa utredare alltså upp åklagare och hörda som huvudmottagare. Andra tar bara upp åklagaren som mottagare, men betonar då normalt att utskriften ska vara en god återgivning av den hördas berättelse. Några utredare nämner även rätten som mottagare och att förhöret ska kunna användas som bevisning i huvudförhandling. Här är ett exempel:

Förhöret har olika mottagare beroende på var i processen man befinner sig. Inledningsvis är den huvudsakliga mottagaren åklagaren, men när förhöret senare ingår i en FUP [= förundersökningsprotokoll] finns flera mottagare: misstänkt, försvarare och domstolens representanter. Detsamma gäller syftet som inledningsvis är att stämma av misstanken och om den ska kvarstå eller ej. Syftet kan vara att klarlägga förhållanden och att förhöret ska fungera som ett led i bevisning.

Utredarnas allmänna bild av förhörsutskriftens syften är alltså helt i linje med lagstiftares och åklagares. Huvudsyftet är att rättvist återge hur den misstänkta ser på vad som hänt, så att åklagaren får ett underlag för sin åtalsbedömning, men ibland kan utskriften också behöva tjäna som bevis i domstol.

6.5 Utredares och åklagares bedömningar av ett konkret exempel

För att få en mer precis bild av utredares och åklagares uppfattning om ideal för förhörsutskrifter utformade jag en textbedömningsenkät, där utredare och åklagare fick värdera konkreta exempel på förhörsutskrifter. Fördelen med en sådan enkät är att den elicerar mer utförliga svar, och inte bara allmänna värdepåståenden som det är lätt att instämma i, som ”förhöret ska fokusera på det relevanta” och ”förhöret ska belysa rekvisiten väl”. Totalt har 37 utredare och 5 åklagare besvarat enkäten. Detta gjordes i anslutning till temadagar om förhörsdokumentation, och designen var följande. Först fick enkätinformanterna lyssna på ett utdrag ur ett exempelförhör med Erik, som är misstänkt för

skattebrott alternativt vårdslös skatteuppgift i bolaget som han har ihop med sin fru. Det är ett mycket typiskt exempel, där en företagare i samband med hög arbetsbelastning missar att skicka in en redovisning. Informanterna fick först ta del av fallets gärningsbeskrivning:

Erik Asp och Lina Asp har som faktiska företrädare för Visko AB, 565758-6060, (bolaget) varit ansvariga för bolagets skattedeclarationer.

Erik Asp och Lina Asp har senast den 14 februari 2009 till Skatteverket uppsåtligt eller av grov oaktsamhet lämnat oriktiga uppgifter i skattedeclaration för redovisningsperioden oktober-december 2008 och därigenom gett upphov till fara för att skatt undandras det allmänna eller felaktigt tillgodoräknas eller återbetalas till bolaget om sammanlagt 122 895 kr.

De oriktiga uppgifterna har bestått i att den utgående mervärdesskatten redovisats med ett 139 222 kr för lågt belopp och den ingående mervärdesskatten med ett 16 327 kr för lågt belopp.

Utdraget som informanterna fick lyssna på är en bit in i förhöret, och jag refererade kort vad som dittills kommit fram i förhöret. Erik har bekräftat att han är den faktiska företrädaren för bolaget och medveten om det ansvar som följer med det. Han har vidare berättat att det normalt är hans fru Lina som sköter den ekonomiska administrationen genom att skicka och betala fakturor och sätta verifikationer i datumordning. Därefter skickas verifikaten vidare till bokföraren Fabian, som utöver grundbokföringen också upprättar momsdeklarationer var tredje månad och skickar in dem till Skatteverket. Det som hände under perioden oktober till december 2008 var ett undantag, eftersom Linas båda föräldrar var sjuka hela den hösten och hon var tvungen att vara hos dem. Samtidigt var Erik helt uppbunden med jobb ute hos kunder. Eftersom förhöret äger rum mer än ett år efter den felredovisade perioden minns inte Erik detaljerna exakt. Men han vet att Lina inte hann med att lägga pappren i ordning och skicka över till bokföraren i tid. När momsdeklarationen skulle in till Skatteverket fick Erik därför under stress plocka bland pappren för att räkna ut momsens och skicka in direkt till Skatteverket. Han förstod att det förmodligen fanns fel i hans uträkning, men tänkte att det ändå skulle rättas till, eftersom bokföraren Fabian så småningom skulle få materialet, bokföra det och skriva en själv rättelse. Så sker också, men problemet är att Erik aldrig skickar vidare själv rättelsen till Skatteverket. Därigenom undanhåller Erik moms på över 100 000 kronor fram till dess att Skatteverket upptäcker felredovisningen och skickar en förfrågan i augusti 2009.

Efter lyssningen fick enkätinformanterna läsa fyra olika förslag på hur detta förhör kunde nedtecknas. Förslagen skiljer sig i längd, detaljrikedom och hur de återger utsagor och i viss mån också i kronologi (se tabell 5 för en kort

översikt). För vart och ett av förslagen fick deltagarna kort skriva ned vad de tyckte var starka respektive svaga sidor hos förslaget. Slutligen fick de säga vilket alternativ de tyckte var bäst. Jag presenterar nedan (6.5.1–6.5.4) alternativen ett i sänder och berättar vilken typ av respons förslaget fick av utredarna. I 6.5.5 görs en sammanfattande analys av utredarnas enkätsvar. Först efter detta tar jag i 6.5.6 upp hur de 5 åklagarna besvarat enkäten.

TABELL 5: Översikt av alternativen i textbedömningsenkäten

	Längd	Karakteristik	Antal utredare som föredrog denna version*
Alternativ 1: Dialogförhör	936 ord	Ordagrann återgivning av varje tur i samtalet.	3
Alternativ 2: Kort referat	132 ord	Eriks berättelse omformuleras i tredje person. Inga citat, men indirekt anföring varvat med narration.	4
Alternativ 3: Referat med invävda citat	530 ord	Följer förhörets kronologi. Varvar narration med indirekt anföring och citat, ibland utan tydlig markering av röstväxling.	5
Alternativ 4: Medellångt referat	329 ord	Följer brottstillfallets kronologi. Inga citat, men indirekt anföring varvat med narration.	24

*Summan av denna kolumn blir endast 36, eftersom en av de 37 utredarna aldrig valde en favorit utan vacklade mellan alternativ 3 och 4.

6.5.1 Alternativ 1: Dialogförhör (936 ord)

Alternativ 1 är ett dialogförhör, alltså en grovtranskription av förhöret. Jag har gjort vissa små redigeringar mot ökad skriftspråklighet i syfte att göra texten mer lättläst. Det innebär att jag redigerat bort tvekljud, samtidigt tal, omtagningar och enstaka småord och diskurspartiklar som jag bedömt inte är nödvändiga för berättelsens innehåll. Sådan information som att deltagarna skrattar finns dock med. Jag har också ibland försökt förtydliga innehållet genom tillägg inom hakparentes. Förhørsledarens repliker är markerade med kursiv och den hördas har rak stil:

Och sen får ni då 2009-08-05 [bilaga 2:1–2:2] en förfrågan. Vad gör du då när den kommer?

Då har jag för mig att jag ringde till Fabian och frågade vad detta var.

Har det inte hänt någonting under denna perioden?

Jo, det har det, för det visar ju sig sen att Fabian hade ju skrivit en rättelse och skickat till mig. Och jag har missat den på nåt sätt. Och mycket riktigt då när

Fabian ringde till mig och frågade ”Vad har hänt med den här? Är den inte inskickad?”. Och då började vi titta och då hittade jag den [självrättelsen] också, har jag för mig.

Vi pratar alltså om den här rättelsen 2009-05-27 [bilaga 3]?

Ja.

Men du säger att ni lämnat över allt material och sen gör Fabian en rättelse och sen skickar Fabian den till dig. Men hade ni inte någon form av genomgång på den här rättelsen?

Nä, det hade vi inte. Inte vad jag kommer ihåg. Utan det här är ju den perioden då, som var fel.

Ja, det var den perioden som blev fel. Där är vi överens (skrattar).

Ja, men om jag säger så. Så här blev det, och det här ska vi betala in.

Där är alltså en själv rättelse upprättad [av bokförelaren].

Ja.

Och du får den tillsänt dig till bolaget. Har du sett den på bolaget då, när du sitter där?

Fast jag sitter inte där på det viset. Det är skillnad [på det jag gör och] på att ha ett jobb där man bara sitter bakom ett skrivbord och handlägger papper.

Men det är du som handlägger papper under den tiden.

Ja, det är det.

Och då får du den här rättelsen?

Ja, jag har säkert fått den. Men man hinner ju inte med liksom. Jag kanske har tittat på den och undrat ”Vad är det här? Jag får ringa till han [bokförelaren Fabian] senare och kolla det sen”. Men så glöms det bort helt enkelt.

Du har glömt bort det då helt enkelt.

Ja, för då vid den här perioden här så jobbade vi i Kalmar. Så vi åkte klockan fem hemifrån på morgonen och var tillbaka klockan åtta på kvällen. Och sen efter det så sätter man sig och tittar på fakturor och nya objekt som man ska räkna på. Och så hinner klockan bli tio elva, och nästa morgon klockan fem ska man åka igen.

Jag förstår det. Men har du förstått vad den [här rättelsen som bokföraren skickade] handlar om?

Absolut.

Du har förstått att det har varit fel avseende den här redovisningsperioden?

Jaja, visst. Absolut. Det står ju klart och tydligt här.

Men du hade ingen personlig kontakt med [bokföraren] Fabian?

Kommer inte ihåg detta.

Så de har inte sagt till dig att "nu ska du skicka in den här [självrättelsen] till Skatteverket och betala in det här beloppet"?

Jag kommer inte ihåg om vi pratade om det. Men alltså de skickar ju papper till mig med jämna mellanrum, och jag skriver på dem och så.

Men enligt de uppgifter vi har, för vi har hört [bokföraren Fabian] Håkansson här, så har ni haft en genomgång. Stämmer det?

På telefon, möjligtvis då kanske. Jag vet inte.

Och vad kan ha sagts på den genomgången?

Han har säkert förklarat att det var fel på momsen i den perioden och det måste justeras och att det här [resterande beloppet] måste betalas in.

Och har du förstått då vad det har betytt att man skulle göra?

Ja. Det är ju inte så svårt att förstå.

Varför gör du inte det då?

Nä, men det var som jag sa. Det måste berott på att det var mycket jobb då, och den blev liggande där.

Den blev liggande. Och sen då när denna förfrågan [från Skatteverket 2009-08-05] kommer, berätta om det.

(skrattar) Ja, det är likadant med den. Här har ju säkert [bokföraren] Fabian ringt till mig och frågat "Vad har hänt med den här [självrättelsen]? Är inte detta åtgärdat?" Och då har väl den [självrättelsen] dykt upp då igen, antingen om jag hittade den då på vårt skrivbord eller om han [bokföraren Fabian] skickade en ny.

Men förstod du innebörden då?

Jaja. Jag förstår ju att det kommer en förfrågan från Skattemyndigheten.

Och du har fått en självrättelse av din revisor, som du fått i uppdrag av revisorn att lämna till Skatteverket, vilket inte sker.

Mm.

Det är ju därför du sitter här nu.

Ja, jag förstår det. Men då när den här [förfrågan från Skatteverket] kom så åtgärdade vi ju det [den felredovisade momsen] naturligtvis, antingen om jag hittade pappret hemma hos oss eller om han skickade en ny [självrättelse], jag vet inte. Och vi skrev på det och betalade in summan.

Ja, men problemet här är ju att det kommer i fel ordning. (skrattar)

(skrattar) Jo, jag har förstått det. Men alltså: om du ser på rättelser och allting sånt – inget av det här kan ju bara försvinna ut i tomma luften.

Nä, men det är alltså ett brott i och med att du har lämnat en oriktig uppgift, och sen kommer Skatteverket på dig med – kan man säga – fingrarna i syltburken.

(skrattar) Nä, så kan man inte uttrycka det. För de här siffrorna finns ju och de är ju nerkörda i ett bokföringsprogram och ivägskickade och allting.

Ja, det är ju som revisorn [bokföraren Fabian] att det här att ju så klart uppdragats ändå.

Ja, jag får ju rättelser ibland på några hundra kronor emellanåt. Varenda krona syns ju i deras [bokförarnas] program. De kör två eller tre program samtidigt, så om inte de stämmer så finns det ett fel där.

Detta alternativ är det minst populära bland utredarna; endast 3 av 37 anger att de tycker att detta förslag är bäst. En av dem anför att det är den version som tydligast får fram det subjektiva rekvisitet och en annan att den ger åklagaren det bästa underlaget för att väcka åtal. Den senare utredaren anser att det i de övriga versionerna vare sig är möjligt att bedöma uppsåt eller grov oaktsamhet. Den tredje väljer alternativ 1 med motiveringen ”bäst då det är inspelat förhör”. Sannolikt har detta att göra med att det finns ett JO-utlåtande som säger att ett förhör som tas upp på ljudmedium bör skrivas ut i sin helhet (JO 2006:5, se 7.1.2). Eftersom det för Eriks förhör fanns en inspelning, bör det alltså enligt JO skrivas ut i sin helhet. Jag återkommer till förhållandet mellan ljudinspelning och förhørsutskrift i 7.1.

I övrigt är omdömena om alternativ 1 rätt samstämmiga. De flesta av utredarna tar upp att det är en styrka att kunna följa förhörets förlopp och de-

taljer: hur informationen kommit fram genom förhørsledarens frågor och den misstänkta egna ord. Så här skriver en utredare:

Allt som sagts framgår så som det faktiskt sagts. Följdfrågor och nyanser i svar (t.ex. där FL:s följdfrågor ”manat fram” ett svar) [FL = förhørsledaren]

Men utredare tar också upp nackdelar: förhöret blir mycket långt och svåröverskådligt, och det viktiga skrivs inte fram. Det är tidskrävande både att skriva och att läsa.

Två informanter vänder sig mot att tillägg gjorts inom hakparenteser, och så här skriver en:

Jag tycker personligen inte om att förhørsledaren tolkat in och angivit sin uppfattning om vad som åsyftas i parentes.

Att använda hakparenteser för att kommentera originalinformationen är en akademisk genrekonvention som inte är vanlig i förundersökningstexter. I efterhand är jag av åsikten att det hade varit bättre om jag låtit bli att göra denna typ av förtydligande tillägg. Men det är trots allt rätt få av informanterna som har anmärkt på tilltaget, vilket i sin tur kan bero på att det inte verkar finnas fasta grafiska konventioner för hur dialogförhör skrivs ut. Olika utredare väljer att markera repliker och metakommentarer på olika sätt. Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd (2011) påminner också om att begriplighet för läsaren är viktig: ”Tänk på att det som vid förhörstillfället står klart för den misstänkte och förhørsledaren kan vara oklart för läsaren av förhöret”. Just deiktiska pronomen som har tydlig referens i ett samtal kan bli otydligare i en skriftlig transkription.¹⁷ Men kommentaren om hakparentes visar en annan norm som ibland artikuleras i utredarnas diskussion om sin roll som förhørsutskriftsförfattare: att de inte ska gå in och tolka den hörda ord, utan vara objektiva nedtecknare av utsagor.

En annan utredare ser det som en svaghet att skratten har skrivits ut i transkriptionen:

Att han ”skrattar” – att det återges kan kanske uppfattas av läsaren (som inte har hört bandet) att den misstänkte tar det lättvindigt och inte egentligen bryr sig så mycket, vilket han kanske egentligen gör. Att återge skrattar kan därför bli värdeladdat.

17 Haworth (2013:23f) visar exempel ur engelska förhör på när deiktiska *that* blir obegripligt för den som läser transkriptionen och inte kan se vilken av flera beslagtagna påsar med droger som den förhörda pekar på (och förnekar innehav av).

Samma utredare anför som styrkor i alternativ 3 och 4, som båda är referat, att de är ”neutrala”. Hen väljer dock alternativ 3 som sin favorit, med motiveringen att den har ”bäst inlevelse”. Också för alternativ 1 framhålls inlevelse som en styrka: ”det ger en bra inlevelse i förhöret. Den misstänkta synpunkter framkommer ordagrant utan omskrivningar”. Också denna utredare verkar se objektivitet i nedteckningen som ett ideal. Men samtidigt som hen förespråkar en noggrann och otolkad återgivning av förhöret, vill hen att skratten ska censureras för att undvika värdeladdning. Denna dubbelhet, att det ses både som problematiskt och önskvärt att göra tolkningar och urval, diskuterar jag i 6.6.2.

6.5.2 Alternativ 2: Komprimerat referat (132 ord)

Alternativ 2 är det kortaste alternativet, och det följer brottstillfallets kronologi snarare än den ordning som uppgifterna diskuterats i under förhöret. Eriks berättelse återges genom indirekt anföring och narration, men utsagorna är sammanfattade av skribenten och många av orden i utskriften har aldrig yttrats av Erik. Förslaget saknar citat och skildrar aldrig själva förhörssituationen. Här citeras förslaget:

Erik medger att han har fått den själv rättelse som revisorn Fabian Håkansson skickat den 27 maj 2009 (bilaga 3) och förstått innebörden av den, men att han har missat att skicka in den till Skatteverket, eftersom han var överbelastad med jobb då. Erik kan inte minnas att han och revisorn haft någon muntlig genomgång avseende denna rättelse.

När förfrågan sedan kommer från Skatteverket 5 augusti 2009 (bilaga 2:1–2:2) skickar Erik in den själv rättelse som borde skickats i maj och betalar in beloppet. Han betraktar inte det han gjort som brottsligt, för han har inte medvetet försökt undanhålla några uppgifter. Erik menar att även om han råkar göra fel i en rapportering till Skatteverket kommer det att rättas till när bokföringen stäms av, eftersom han lämnar alla siffror han har till bokföraren.

Det är 4 av 37 utredare som tycker att detta är det bästa alternativet. Bland kommentarerna om textens styrkor återkommer omdömen som *klart*, *koncist*, *tydligt* och *lättläst*. Bland svagheter uppges utredarna att det inte framgår hur förhørsledarens frågor kan ha styrt berättelsen och också att alltför mycket detaljer faller bort. Fem utredare använder ordet *nyanser* i sin kritik, som ”alltför komprimerat med risk för att viktiga detaljer och nyanser tappas bort” och ”kan mista nyanser i svar”.

Till skillnad från alternativ 1, där utredarna var eniga om vad texten gjorde bra respektive mindre bra, råder viss oenighet om vilka kvaliteter alternativ 2

egentligen har. För att åklagaren ska kunna styrka att ett brott i lagens mening har begåtts, behöver både subjektiva och objektiva rekvisit finnas. Ett objektiva rekvisit är en faktisk handling eller omständighet, till exempel att felaktiga uppgifter lämnats i skattedeklarationen, medan ett subjektivt rekvisit är gärningsmannens vilja och tankar, det vill säga om brottet har gjorts uppsåtligt eller bara av oaktsamhet (se också 2.2). En handfull utredare skriver explicit att tillräckligt mycket information kommer fram:

Kort och fokuserat! Saklig redogörelse som i sin korthet sammanfattar faktiska omständigheter. Vi får också en bra beskrivning av det subjektiva rekvisitet.

Fått med det väsentliga som åklagaren bör veta för att sedan bestämma hur ärendet ska hanteras vidare

Klart och tydligt. Både objektiva & subjektiva rekvisit är täckta.

Det är kort och kärnfullt. Hans inställning framgår klart. Det är inte medvetet utan en form av oaktsamhet.

Andra utredare hävdar dock motsatsen när det gäller mängden information:

Alltför komprimerat med risk för att viktiga detaljer och nyanser tappas bort. Rekvisiten inte tillräckligt belysta.

Får inte med allt som den mt [misstänkte] säger och som kan ha viss betydelse vad gäller det subjektiva rekvisitet. Dvs har han gjort detta uppsåtligt eller av oaktsamhet? Jmf alt 1.

Man missar uppsåt/oaktsamhet och får en objekt berättelse som saknar subjektiv täckning

Omständigheter som visar skulden underbyggs inte! Ger åklagaren ett dåligt underlag för sitt beslut i åtalsfrågan.

Missar en hel del av den väsentliga informationen. Det utgör inte ett tillräckligt underlag för åklagaren att fatta ett relevant beslut utifrån.

Kritiken riktar sig alltså mot att rekvisiten inte är tillräckligt belysta, och framför allt kan det subjektiva rekvisitet vara något svårt att bedöma i denna korta utskrift. I dialogförhöret i 6.5.1 ovan blir det ju tydligt att Erik hävdar att han varken specifikt minns att han fått självrättelsen eller om han och bokföraren pratat om den, vilket en utredare pekar ut att man inte får veta i detta förslag:

Det framgår inte hur osäker han egentligen är på om han fått självrättelsen. Han minns egentligen inte det, så ”medger” är ett väl starkt uttryck. När han säger förstått så är det egentligen när han tittar på den nu som han förstår innebörden. Oklart om han gjorde det då.

För en bra beskrivning av det subjektiva rekvisitet är det alltså viktigt att belysa inte i första hand vad Erik tänker nu, utan vad han tänkte och förstod vid tidpunkten för brottet.

Några skriver eller åtminstone antyder att det komprimerade formatet är till nackdel för den hörda, eftersom han inte i detalj får beskriva de pressande omständigheter som han menar har gett upphov till oaktsamheten:

Den misstänktes livssituation kommer inte helt fram. När man är misstänkt för något så kanske man tycker att ur ett rättsperspektiv så skall allt som man har till sitt försvar o därtill hörande förklaringar återges så att man inte hamnar i en sämre situation.

Kanske kan få med 2 meningar till. Mt:s anledning till att det har blivit fel (resor ToR Kalmar)

En utredare skriver att så här komprimerade referat kräver att man noggrant stämmer av med den hörda att man uppfattat honom rätt, så att han upplever att den färdiga versionen har med allt som han tycker är viktigt. Att den hörda godtar en utskrift är ju ett viktigt kriterium, både för att det slås fast i lag och för att åklagarna annars har svårt att anföra den som bevis.

Textbedömningsenkäten ber deltagarna värdera färdiga utskriftsprodukter, men vissa utredare börjar resonera om vilken typ av dokumentationsprocess de tror skulle resultera i en viss typ av utskrift. Som jag ska belysa närmare i kapitel 9 finns det utredare som i enighet med rättegångsbalken (se 6.2) anser att man helst bör producera förhörssammanfattningen under själva förhöret, medan andra utredare föredrar att med hjälp av en ljudinspelning skriva en sammanfattning efter att förhöret avslutats. Två av de utredare som tycker att alternativ 2 är bäst menar att det är denna typ av förhørsutskrift man får om man skriver under förhöret:

Kortfattat och väl sammanfattat – åklagaren orkar läsa igenom förhöret. Snabbt nedtecknat = snabb godkännande, huvudregeln vid förhör.

Lätt att ta till sig i o m att texten är kortfattad och endast innehåller det som är viktigt för bedömning av händelseförlopp och uppsåt. Så här hade det troligen blivit om förhöret nedtecknats löpande under förhöret.

En annan, måhända mer insiktsfull utredare menar att det tar lång tid och mycket skrivmöda att sammanfatta så mycket information så kärnfullt.

6.5.3 Alternativ 3: Referat med ordagranna citat (530 ord)

Alternativ 3 följer förhörstillfallets kronologi och återberättar också flera av förhørsledarens repliker och Eriks respons på dessa. Texten återger i större utsträckning än alternativ 2 Eriks mer vardagliga och informella ordval, även i bearbetad indirekt anföring. Till exempel blir Eriks muntliga yttrande ”om du ser på rättelser och allting sånt, inget av det här kan ju liksom bara försvinna ut i tomma luften” i förhörstexten ”Erik önskar ha tillagt att detta fel inte kan försvinna ut i tomma luften”.

Till skillnad från i alternativ 2 förekommer det också flera citat markerade med citattecken och kursiv stil. Texten är dock inte helt konsekvent med att grafiskt markera röstbyten, utan det förekommer också att texten växlar över till direkt anföring, utan att detta markeras grafiskt eller med anföringsmarkör. Ett exempel är andra styckets ”När jag började titta, efter att förfrågan kom, från Skatteverket, så hittade jag den rättelsen”, som alltså återger Eriks berättelse med förstapersonspronomen. Det förekommer också grafiskt omarkerad direkt anföring för förhørsledarens frågor, som i fjärde styckets ”Du har också förstått att det var fel i redovisningsperioden okt–dec 2008”. Denna typ av omarkerad direkt anföring förekommer i autentiska utskrifter, och i vissa utredares texter är den vanlig.

Här följer alternativ 3:

Det kommer sedan en förfrågan 2009-08-05 från Skatteverket, uppvisas bilaga 2:1-2:2. Erik berättar att då ringde han till bokföraren, Fabian, och frågade vad det var för något. Fl frågar om det inte hade hänt något innan? Erik berättar ”att Fabian redan skrivit en rättelse när han fått pappren och skickat till mig”. Erik menar ”jag har missat den alltså... på något sätt”. Bokföraren ringde lite efter att Erik ringt honom och frågade vad som hänt med den rättelsen som de upprättat och skickat till styrelsen, bilaga 3. I vart fall vad han kommer ihåg.

Den blev inte inskickad, rättelsen per 2009-05-27. När jag började titta, efter att förfrågan kom, från Skatteverket, så hittade jag den rättelsen. Fl frågar om inte bokföraren och Erik hade någon form av genomgång, då rättelsen upprättades i maj 2009. Erik säger, inte vad jag kommer ihåg.

Erik tillfrågas om han såg rättelsen i maj då han var på kontoret. Erik medger att han säkert fått den. Han tillägger ”man hinner inte med osv ... då kanske jag tittar på den ... och undrar vad det är ... ex ... vad är detta ... och så... jag får ringa till han sedan... och kolla det sen... också glöms det bort.. helt enkelt”. Han berättar att under hösten, så arbetade de i Kalmar, och han åkte hemifrån klockan 5 på morgonen och var tillbaka klockan 8 på kvällen, och härefter så skulle han räkna på olika jobb.

Fl frågar om han förstår innehållet i rättelsen per 2009-05-27 (bilaga 3). Erik säger *"absolut"*. Du har också förstått att det var fel i redovisningsperioden okt-dec 2008. Han säger *"ja..ja...absolut..det står ju klart och tydligt här"*.

Fl frågar om de haft en personlig genomgång, och berättar att Fabian sagt detta, av den upprättade rättelsen? Erik säger *"på telefon möjligtvis då..jag vet inte"*. Fl frågar om vad som sagts då. Erik medger att han då säkert förklarat att det var fel i den perioden på moms, och att det måste betalas in. Fl frågar på nytt om han förstod vad han skulle göra i det läget. Erik säger *"ja"*. Varför han inte betalade och insände rättelsen berodde på att han inte hade tillräckligt med tid och att den därför blev liggande utan åtgärd.

När sedan förfrågan kommer från Skatteverket så menar Erik att Fabian säkert ringt och frågat Erik om vad som hänt med den. Fabian har då frågat om varför detta inte åtgärdats, då de ju tidigare upprättat och översänt en rättelse för perioden. Erik kommer inte ihåg ifall han hittade den på skrivbordet eller om Fabian skickade över en ny kopia på rättelsen. Vi åtgärdade i vart fall förfrågan, och skickade in rättelsen med brevet enligt bilaga 4. Erik medger detta fullt ut, och att bolaget missade att insända rättelsen, då bolagets bokförare upprättat den. Men efter förfrågan har rättelsen inskickats och pengarna betalats.

Erik önskar ha tillagt att detta fel inte kan försvinna ut i tomma luften. Fl redovisar bestämmelserna om brottstidpunkt, oriktig uppgift m m. Erik menar att siffrorna finns i bokföringsprogrammet. Erik menar att detta fel kommit fram senare och att det inte fanns någon fara att pengarna inte skulle komma att betalas.

Det är 5 av 37 utredare som tycker att detta är det bästa alternativet, och en utredare väger mellan detta och alternativ 4. Om denna utskrift råder det också vitt skilda uppfattningar. 7 utredare skriver uttryckligen att de inte kan se någon styrka hos detta alternativ, utan tycker att det är rörigt och svårläst. Också flera av dem som ser styrkor i texten lyfter ändå rörligheten, till exempel att texten missar att markera vissa citat. Vissa föreslår rubriker eller tydligare markering av förhørsledarens frågor. Andra menar i stället att texten ger en god bild och att det är klart och tydligt vem som säger vad och hur den hörda faktiskt har uttryckt sig.

I 6.3 tog jag upp att referatförhör där viktiga utsagor återges som citat är en utskriftsmodell som åklagarna säger sig uppskatta. Alternativ 3 är just ett referatförhör med inslag av citat, och bruket av citat är något som flera utredare kommenterar. Vissa framhåller citaten som en styrka – *"bra med citat"* och *"heltäckande med citat från MT"* – och vissa av dem menar att det gör texten *"levande"* eller *"inlevelsefull"*. En utredare ekar av åklagarnas kommentarer när hen beskriver en av textens styrkor:

De svar som lämnas på centrala och viktiga saker återges ordagrant

Men andra menar att citatbruket lämnar en del övrigt att önska. Så här skriver två:

Citaten inte utvalda med tanke. → Vara mera noggrann med vilka citat som anges.

För många citat som kanske inte har den tyngd som behövs för att de absolut måste vara med.

De båda kommentarerna visar att även om många håller med om att citat kan vara ett användbart redskap i förhørsutskrifter, så är det inte självklart enkelt att avgöra vad som är väsentligt nog att förtjäna ett citat.

En tredje utredare tycker också att det är för många citat och vänder sig mot att det endast är sådana ”som talar emot den hörde”. Denna synpunkt ekar av en i lagen kodifierad norm, nämligen objektivitetsprincipen, alltså att förundersökningen ska beakta och redovisa inte bara omständigheter som talar till den misstänkta nackdel utan också sådana som talar till hans fördel (se 2.2). Brottsutredaren betonar alltså här sina skyldigheter mot den hörda, vilket är en aspekt som utredare relativt ofta för på tal i intervjuer och gruppdiskussioner. Även om objektivitetsprincipen också är en viktig ledstjärna och hederssak för åklagarna, verkar många utredare uppleva att de själva i större utsträckning än åklagaren är intresserade av att utskriften ska göra den hörda perspektiv rättvisa. Åklagare kan alltså uppfattas vara för snävt inriktade på att samla bevisning som pekar mot den hörda skuld och som kan användas för att få en fällande dom. Citat som åklagaren anser vara särskilt väsentliga är sannolikt prototypiskt sådana som styrker rekvisit.

6.5.4 Alternativ 4: Medellångt referat med bearbetad kronologi (329 ord)

Det fjärde alternativet är ett referat som följer brottstillfallets snarare än förhörets kronologi. Det återger dock några av förhørsledarens repliker och Eriks svar på dessa i passager där Erik modifierar sina uppgifter efter att ha konfronterats med den bevisning förhørsledaren har på hand. Citat saknas, och de av Eriks ordval som skulle kunna uppfattas som avvikande i myndighetsprosa har omformulerats. Berättelsen är mer syntetiserad och utredande i sin stil än alternativ 3. Alternativ 4 återges här:

Erik förstår att han måste fått den självrättelse som bokföraren Fabian Håkansson skickade 2009-05-27 (bilaga 3), eftersom han får papper från bokföraren med jämna mellanrum som han ska hantera på olika sätt. Han kan dock

inte specifikt minnas just denna rättelse, men säger att han måste öppnat och läst den och förstått att det var en rättelse för perioden oktober–december 2008 och tänkt att han skulle ringa bokföraren senare och kontrollera hur det skulle åtgärdas. Men eftersom Erik vid denna period arbetade i Kalmar och åkte hemifrån kl. 5 på morgonen och hemma först kl. 20.00 och därefter haft annat pappersarbete att ta itu med har denna själv rättelse blivit liggande oåtgärdad.

Förhørsledaren frågar om inte Erik och bokföraren haft någon personlig genomgång där bokföraren tagit upp själv rättelsen och påmint om att Erik måste betala in det resterande beloppet. Erik säger att han inte kan minnas något sådant. När förhørsledaren berättar att bokföraren i förhör sagt att de haft en genomgång, säger Erik att det i så fall möjligtvis kan ha varit en telefongenomgång, och att Fabian då måste ha förklarat att Erik måste skicka in rättelsen och betala in rätt belopp till Skatteverket.

Erik minns inte exakt hur det gick till när förfrågan kom från Skatteverket 2009-08-05 (bilaga 2:1–2:2), men han tror att han meddelade Fabian och att Fabian sen ringde upp och frågade vad som hänt med rättelsen som skulle ha skickats in. Då har Erik antingen hittat den gamla rättelsen från 2009-05-27 eller så har Fabian upprättat en ny. Hur som helst har rättelsen då skickats in och rätt belopp betalats.

Förhørsledaren påpekar att det Erik gjort är brottsligt eftersom han lämnat en oriktig uppgift som han ändrar först när Skatteverket kommer på honom. Erik protesterar mot denna beskrivning och menar att han inte undanhållit något, utan att alla siffror finns dokumenterade i bokföringsprogrammet. Alla eventuella felredovisningar som Erik gjort kommer därför att komma fram och så småningom rättas till av bokföraren och rapporteras till Skatteverket.

Detta var det populäraste alternativet i enkäten: hela 24 av 37 utredare, alltså närmare två tredjedelar, har detta som förstaval, och en utredare vacklar mellan detta och alternativ 3. Många lyfter fram att alternativ 4 är en tydlig och lättläst beskrivning, och många menar också att texten lyfter fram det som behövs och utelämnar det som är ovidkommande. Som svagheter nämner dock vissa utredare att man inte kan följa förhörets förlopp, se frågor och svar eller se vad Erik egentligen berättat med egna ord:

Visar inget om MT:s val av språk eller hur frågor och svar föll i rummet

Eriks ”egna” uttryck kommer inte fram jmf alt. 1

Vet inte alltid om utskriften speglar en fri berättelse från misstänkt eller om förhørsledaren gjort en tolkning

Svårt att förstå vems uppgifter och grunden till att de kommit fram.

Men trots dessa invändningar råder det större samstämmighet om denna text än om alternativ 2 och 3: den kokar ner den mest väsentliga informationen i en form som går snabbt att läsa och förstå, men priset är att man inte vet särskilt mycket om hur den hörda egentligen formulerade sig under förhöret. En utredare tycker att alternativ 4 är det bästa förslaget men skulle vilja förbättra det genom väl valda citat:

- lägg in citat på de väsentliga delarna
- kontakten med revisorn
- orsaken till att deklaration inte lämnats

Liksom för alternativ 2 föreslår några utredare, nämligen 3 stycken, att detta är den typ av förhörstext man får när man skriver löpande under förhöret:

Lätt att läsa och ta till sig texten. Löpande berättelse som efter förhöret kan godkännas omgående i samband med förhöret.

Bra dokumenterat där texten är lättläst. [...] Lagom långt = säkert skrivet under pågående förhör = genomläst på plats och MT kommer ihåg vad vi pratat om.

Det väsentliga framgår. Det framgår vad fl sagt. Så här kan det framställas om man skrivit efter hand (löpande) under förhöret.

En fjärde utredare menar dock att alternativ 2 är den ”enda metod man kan använda om man ska sammanfatta direkt under förhöret”. Detta torde innebära att hen till skillnad från de tre utredarna ovan inte tror att alternativ 4 är möjligt att producera under pågående förhör.

6.5.5 Slutsatser av utredarnas enkätsvar

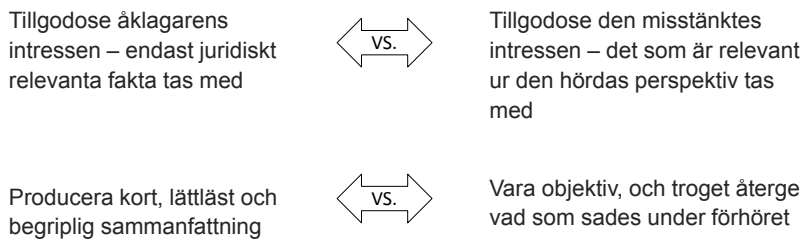
Även om nästan två tredjedelar av utredarna har samma alternativ som sin favorit, så visar enkäten att det finns en stor variation i hur utredare bedömer förhørsutskrifter. Texter som får beröm av vissa, sågas av andra. Jag menar att detta är ett symptom på att utskriften ska fylla flera olika syften, som delvis står i motsättning till varandra och gör att inget redskap perfekt kan uppfylla alla.

Redan i Åklagarutredningen (1992) erkänns problematiken med att såväl dialogförhör som korta referatförhör har varsina fördelar och nackdelar. Mycket av oenigheten bland utredarna kan kopplas till just hur samtalsnära utskriften ska vara, för att det som är en styrka också kan vara en svaghet, och vice versa. En kort och lättläst utskrift som fokuserar på det relevanta, kan ju också anklagas för att i alltför hög utsträckning bygga på utredarens subjektiva urval

och tolkningar. Den döljer om den hörda talat fritt eller fått ledande frågor från förhørsledaren, och man vet inte heller om den speglar den hördas egna ord. Omvänt är en samtalsnära återgivning betydligt mer objektiv och rättvisande, men priset är att den är lång och svårläst. Utredare behöver alltså navigera mellan dessa båda ytterligheter. Beroende på hur de rangordnar dessa styrkors och svagheters vikt kan de göra olika bedömningar av vilken utskriftsdesign som är bäst. I 6.6 diskuteras ytterligare två delaspekter av motsättningen kort–detaljerad, nämligen om förhørsledarens frågor bör framgå och i vilken utsträckning utredaren bör gå in och göra uttolkningar av den hördas ord.

En annan motsättning som utredarna måste brottas med är om de i första hand ska tillgodose åklagarens eller den hördas intressen. Det råder en bred enighet om att utskriften ska kunna användas av åklagaren för att väcka åtal och få en fällande dom. Men det råder också enighet om att utskriften ska vara den hördas chans att få dokumenterat sin version av saken. Saker som är viktiga för den hörda kan dock vara irrelevanta för åklagaren och den juridiska processen, vilket då skapar en psykologisk dubbelbindning för utredaren. Detta är en klassisk konflikt i institution–lekmanmöten. I litteraturen har den beskrivits som en krock mellan individens livsvärld och organisationens systemvärld (Habermas 1981), mellan narrativt och paradigmiskt resonerande (Heffer 2003) eller mellan en vardagsmoralisk och en teknisk-administrativ rationalitet (Hellström Muhli 2003).

Dessa två motsättningar summeras i figur 5.

FIGUR 5: Utskriftsideal som står i motsättning till varandra

Skillnaderna i bedömningen av de olika utskriftsförslagen skulle alltså till stor del kunna förklaras av att det finns mål och ideal som är gemensamma för hela gruppen, men som är oförenliga. Utredarna tvingas då prioritera, och i dessa prioriteringar resonerar de olika.

Men det finns också en annan typ av oenighet som inte enkelt kan förklaras på detta sätt, nämligen i de fall när man är helt ense om vilket mål som ska uppnås men oense om huruvida en viss text lyckas med detta. Till exempel råder det en bred enighet om att en utskrift ska belysa subjektiva rekvisit, men

utredarna är sinsemellan oense om huruvida det kortaste alternativ 2 lyckas med detta. Ett annat exempel är att vissa utredare tycker att alternativ 3 är en tydlig redogörelse, medan många andra tycker den är rörig. Här handlar oenigheten alltså inte om hur utredare ska prioritera mellan generella men oförenliga mål som gäller för förhørsutskrifter i allmänhet, utan om huruvida en viss förhørsutskrift når ett visst mål. En möjlig förklaring kan vara att det rör sig om bedömning av fenomen som är ganska diffusa och svåra att ge en uttömmande definition av. Det är ett komplext knippe samverkande faktorer som avgör om en text uppfattas som tydlig, och läsarförväntningar är en av dem. För den som inte är van vid textanalys är det ofta svårt att artikulera vad som gör att en text upplevs som tydlig eller rörig.

Vad gäller subjektiva rekvisit har jag inför mina intervjuer med åklagare bett dem ta med utskrifter från deras egna fall och under intervjun bett dem peka ut var i texterna de hittar subjektiva rekvisit. Det har varit svårt att få åklagarna att svara så konkret som jag skulle önska på denna fråga. De flesta har inte velat eller kunnat göra detta, utan har svarat i mer allmänna ordalag, som att det handlar om att försöka få en bild av vilka intentioner och vilken medvetenhet om regelverket som det är troligt att den misstänkta hade. Frågan om subjektiva rekvisit återkommer när jag nedan redovisar åklagarnas svar på textbedömningsenkäten.

Slutligen kan sägas att det är en handfull utredare som i sina svar börjar resonera om ifall utskriften är skriven under förhöret eller i efterhand, eftersom de är av åsikten att utskriften bör produceras under förhöret, alltså på det sätt som rättegångsbalken föreskriver (se 6.2). En text som är skriven i efterhand anses alltså sämre för att den är framställd på fel sätt, även om texten i sig är en god, kanske rentav bättre återgivning av förhöret.

6.5.6 Åklagarnas svar på textbedömningsenkäten

Eftersom det bara är fem åklagare som har besvarat textbedömningsenkäten, är underlaget för litet för att jag ska kunna uttala mig säkert om ifall åklagarnas värdering av utskriftsförslagen skiljer sig på något systematiskt sätt ifrån utredarnas. Vad som dock kan sägas är att de två gruppernas värdering inte är väsensskild, eftersom de styrkor och svagheter som åklagarna tar upp nästan alla är sådana som också tagits upp av utredarna. Men eftersom åklagarna är beställarna, och därigenom är de som har förstahandskunskap om förhørsutskrifters användbarhet, kommer jag att redovisa åklagarnas enkätsvar relativt detaljerat. Det kan nämligen ge ledtrådar till hur åklagare använder utskrifter i sin dagliga yrkespraktik och vad de värderar som ett funktionellt redskap. För att underlätta resultatpresentationen har jag gett åklagarna fiktiva namn, som

börjar på *D* om åklagaren uppskattar dialogförhör och *R* om åklagaren föredrar referatförhör.

Det mest anmärkningsvärda resultatet i textbedömningsenkäten är hur många av de svarande åklagarna som är positiva till dialogförhöret, alltså alternativ 1. Den dominerande bilden från åklagarintervjuerna och andra åklagar-synpunkter är att de ogillar dialogförhör (se 6.3), åtminstone i mindre komplicerade ärenden, vilket Eriks fall får räknas till. Dessutom finns det utredare som i intervjuer och enkäter uppger att de undviker dialogförhör för att åklagarna explicit har undanbett sig dem. Men i textbedömningsenkäten är det tre av fem åklagare som är positiva till dialogförhöret. Åklagaren Didrik väljer det som sitt favoritalternativ med motiveringen (understrykningar och versalbruk i original):

Dialogförhör är bäst eftersom det är ärligast, dvs redovisar frågor OCH svar objektivt.

Didrik skriver inte något om dialogförhörs svagheter, och tar alltså inte upp standardinvändningarna att dialog är tidskrävande att läsa och att det viktiga lätt drunknar i ett hav av text. Intressant är att Didrik tycker att alternativ 2, alltså det kortaste alternativet, också är bra, medan han tycker att alternativ 3 och 4 är sämre. Detta verkar dock delvis grunda sig på uttalanden som den aktuella förhørsledaren gjort under själva förhörssamtalet, något jag ska återkomma till i 6.9. En annan åklagare, Disa, tycker också att 1 och 2 är bäst. Disa och Didrik har alltså de båda ytterligheterna – det mest utförliga och det mest komprimerade – som sina favoriter. Så här skriver Disa om dialogförhörets styrkor:

Återger samtalet mycket detaljerat och visar hur den hörde liksom kommer ihåg och preciserar efter hand. Man får en bra bild av hans förhållningssätt. Ganska lågenergi-aktig. Liksom OK med misstaget.

Här verkar alltså åklagaren vara ute efter subtila attityder hos den hörda, som kanske är svåra att få fram i skrift över huvud taget. Detta kan jämföras med vad Disa skriver om alternativ 2, det allra kortaste:

Fin relevant sammanfattning – effektivt i tid. Beror på hur viktigt detta är. För översiktligt för vissa situationer. Hoppas över flera delar – missar känslor och detaljer. [...] Orsakssammanhangen blir sämre.

Disa skriver att valet av vilken utskrift som är bäst skulle få avgöras av vad som var viktigt i det aktuella fallet. Om det är viktigt med detaljer skulle hon välja dialogförhöret, men ofta behövs inte mer detaljer än vad som finns i det

kortaste alternativet, och i så fall skulle hon välja det. Kommentaren visar att även om jag försökte göra en så naturalistisk experimentdesign som möjligt med ett konkret exempelfall, så är det kanske ändå inte tillräckligt för att en åklagare ska kunna säga hur hen skulle resonera i det aktuella fallet.

En tredje åklagare, Rolf-Daniel, skriver att dialogförhøret förvisso är tungt att läsa, men att det ger ett bra underlag för bedömningen av det subjektiva rekvisitet och att det är det alternativ som bäst återger vad den hörda har sagt. Rolf-Daniel har först angett dialogförhøret som sin favorit, men sedan ändrat sig och valt alternativ 4, alltså utredarnas favoritalternativ. Detta alternativ anser Rolf-Daniel är kort och lättläst, men lyfter också att denna utskriftsmodell innebär en risk, eftersom detta sätt att skriva förhör ”förutsätter en förhørsledare som verkligen förstår vad som ska lyftas fram”. Här anas alltså perspektivet att det är bekvämt för åklagarna att få en koncis och bearbetad utskrift, men om åklagaren inte litar på att utredaren är tillräckligt skicklig i att sammanfatta så tar hen hellre en mer svårläst dialogutskrift än att riskera att missa relevanta detaljer som utredaren inte förstått borde lyftas fram.

Att tre av fem åklagare i den konstruerade situation som textbedömningsenkäten utgör är benägna att föredra eller i alla fall uppskatta dialogförhör, ska antagligen inte tolkas som att en stor andel åklagare skulle vilja ha mer dialogförhör. De är nog relativt nöjda med de referatunderlag som de får i sin dagliga verksamhet, eftersom alla generella utvärderingar pekar på att åklagare antingen är nöjda eller vill ha kortare förhørsutskrifter (se 6.3). Däremot indikerar enkätsvaren vad som sannolikt är en psykologisk realitet – man saknar inte det man inte vet att man går miste om. Men när åklagare får veta vad de hade kunnat få är det svårare att gå tillbaka till den mindre fylliga bild som referatförhøret ger.

De övriga två åklagarna är inte positiva till dialogförhøret, utan föredrar alternativ 4. Denna ena, Rebecka, väljer alternativ 4 ”utan tvekan” och skriver:

Bra sammanfattning. Tillräckligt detaljrik för bedömning av uppsätsfrågan.
[...] Det framgår bra att Erik först inte minns och sedan när han konfronteras med bokförarens uppgift har han lite mer att berätta.

Den andra åklagaren, Renée, tycker att alternativ 4 har lite för mycket information som hon bedömer saknar betydelse, men väljer ändå alternativ 4 för att hon tycker att det korta alternativ 2 visserligen är bra, men skulle behövt lite mer om uppsåt och oaktsamhet. Dessutom tar Renée upp vad som är en rätt vanlig utredarsynpunkt, nämligen att texten inte bara är till för åklagaren utan också är den hördas utrymme att få fram det han tycker är viktigt och vill ha sagt:

Kanske för knapphändigt. Missar sådant som den förhörde vill ha fram. Mer om varför Erik inte anser att det är brottsligt skulle varit med.

Flera av åklagarna är liksom utredarna inne på att alternativ 2 ger en alltför knapphändig beskrivning av det subjektiva rekvisitet:

Alla nyanser är borta. För uppsåtsbedömningen behöver man fler uppgifter.
(Rebecka)

Nyanserna i det den hörde säger går förlorade. Sämre underlag för att bedöma det subjektiva rekvisitet. (Rolf-Daniel)

En allmän slutsats från textbedömningsenkäten är att de flesta som besvarar den verkar anse att omständigheter som kan ha bäring på det subjektiva rekvisitet kräver och förtjänar utrymme för att man ska få en nyanserad bild och ett bra bedömningsunderlag. Visserligen är detta bara en fallstudie, men också i intervjuer och enkäter med åklagare är det många som menar att det subjektiva rekvisitet ofta är sämre belyst än det objektiva. I Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning (2014) instämmer 72 procent av åklagarna helt i påståendet ”Skattebrottsutredarna ställer frågor kring de objektiva rekvisiten på ett tillfredsställande sätt”. Däremot instämmer bara 48 procent helt i påståendet ”Skattebrottsutredarna ställer frågor som tar sikte på de subjektiva rekvisiten på ett tillfredsställande sätt”. När jag ställer frågor om detta i intervjuerna, säger en åklagare att subjektiva rekvisit ofta är sämre belysta än de objektiva, men att det har att göra med att subjektiva rekvisit de facto *är* svårare att belysa. Vad en annan människa faktiskt tänkte och visste är svårare att komma åt än att reda ut faktiska omständigheter. En annan åklagare tar också upp i en intervju att gränsen mellan oaktsamhet och ett likgiltighetsuppsåt kan vara hårfin och att det därför kan vara bra med en fyllig beskrivning av omständigheter som kan säga något om vad en misstänkt har tänkt och vetat.

Om en utskrift är otillräcklig för att bedöma det subjektiva rekvisitet behöver detta inte enbart bero på hur utskriften sammanfattar förhöret, utan det kan också bero på att utredaren redan i själva förhörssamtalet inte lyckas få fram sådant som belyser den subjektiva sidan. I textbedömningsenkäten verkar det dock råda nästan total enighet om att förhørsledaren i det muntliga förhöret lyckas belysa det subjektiva, så problemet med eventuell underbelysning får alltså här skyllas på de utskrifter som inte lyckas återge detta tillräckligt väl.

Bland de fem åklagarna är det ingen som tycker att alternativ 3 är det bästa. Flera av dem säger precis som utredarna att det är rörigt och otydligt vem som säger vad. Jag visade ovan att utredarna var oense om huruvida alternativ 3 använde sig av citat på ett lyckosamt sätt. Frågan är intressant, eftersom referatförhör där enstaka viktiga utsagor citeras är en av åklagarna omhuldad modell.

Trots att åklagarna som besvarar textbedömningsenkäten bara är fem stycken råder det inte heller dem emellan någon samsyn om vilka utsagor i detta förhör som är lämpliga att citera. En av åklagarna lyfter nämligen fram citaten som en styrka hos alternativ 3:

Här kommer fler viktiga – centrala – detaljer med genom direktcit av vissa uttalanden. (Disa)

Men tre andra åklagare har samma invändning som vissa utredare, nämligen att urvalet av citat inte är optimalt. Så här skriver två av dem:

Det finns i detta förhör ingen anledning att ha med direkta citat. (Rebecka)

Formen förutsätter att förhørsledaren verkligen citerar de delar som är relevanta att citera. I det här fallet tappar man ändå viktiga nyanser. (Rolf-Daniel)

Den tredje åklagaren uttrycker sig ännu bryskare:

För mycket onödiga detaljer ”kursiverat”. Varför är detta viktigt (dvs. kursiverat)? (Didrik)

Didriks formulering gör att det är ovisst om han ens läser citaten som citat, eftersom han kallar dem för *onödiga detaljer som kursiverats*. Med andra ord har vi underlag för att konstatera att det som verkar vara ett generellt önskemål från åklagare, nämligen att utredare gärna får skriva referatförhör där viktiga utsagor återges ordagrant, inte är enkelt att tillgodose. Det finns helt enkelt inte någon bred enighet om vad som är väsentligt att citera.

För att sammanfatta är det dominerande intrycket att åklagarnas svar i stort påminner om utredarnas svar, även om åklagarna är överraskande positiva till dialogförhör. Trots att åklagarna är färre än utredarna, råder det inte heller dem emellan någon samsyn om vilket av de fyra alternativen som är det bästa sättet att representera det aktuella förhørsutdraget. Liksom bland utredarna tycks det också vara långtifrån självklart i vilka lägen det kan vara befogat att ordagrant återge vissa utsagor.

Något som det råder enighet om bland de fem åklagarna är att det kortaste utskriftsförslaget, alternativ 2, inte ger något fylligt underlag för att bedöma det subjektiva rekvisitet. Men å andra sidan anser vissa av åklagarna att detta kanske inte behövs i det aktuella fallet.

6.6 Två ofta aktualiserade aspekter av motsättningen koncisk–detaljtrogen

I detta avsnitt ska jag fördjupa två aspekter av motsättningen koncisk–detaljtrogen som är återkommande i utredarnas diskussioner om hur en förhörsutskrift ska utformas. Den första är huruvida förhørsledaren bör skriva ut sina egna frågor i utskriften och den andra hur man ska betrakta utredarens tolkningar av den hördes ord. Aspekterna har aktualiserats både under kursdagar med utredare, i svaren i textbedömningsenkäten och i individuella intervjuer.

6.6.1 Bör förhørsledarens frågor framgå av utskriften?

En specifik fråga som rör detaljgrad i utskriften är om det bör synas vilka frågor förhørsledaren ställt, så att det blir tydligt om en uppgift kommit fram i en fri berättelse eller som svar på en öppen eller slutna fråga. Detta finns det olika uppfattning om, och faktum är att olika normauktoriteter ger diametralt olika råd till utredarna. Ett metodutvecklingsdokument från ekobrottsåklagarna avråder generellt från att skriva ut förhørsledarens frågor:

[Det finns] sällan anledning att notera [...] förhørsledarens frågor i det utskrivna förhöret. Jfr. domstolarnas referat av förhöret med den tilltalade, som endast innehåller en sammanfattning av den tilltalades uppgifter av betydelse för ansvarsfrågan. Det framgår aldrig av domstolarnas referat vilka frågor som ställts. (Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd 2011:5)

Läroboken *Förhørsgrammatik* ger dock motsatt råd om hur förhör ska dokumenteras:

Det är som tidigare nämnts mycket viktigt att både dina egna frågor och den hördes svar skrivs ner ordagrant. (Nilsson & Herlitz 2013:84)

Att utredarna bär på båda dessa motstridiga ideal kommer fram i textbedömningsenkäten. Där är det tydligt att *kort och koncisk* och *fokuserad på väsentligheterna* är ett ideal – det räknas typiskt upp under styrkor, medan *lång* räknas upp under svagheter. Å andra sidan är det vanligt att samma utredare skriver att det är en styrka att kunna se hur uppgifterna har kommit fram, och omvänt en svaghet när man inte vet det. Så här skriver en utredare om textbedömningsenkätens korta alternativ 2:

Vad är svar på fl's frågor och vad är fri berättelse? Kan ha betydelse om det är den mt's egna ord eller om han svarat "ja" på en fråga från fl.

Denna utredare invänder alltså mot att utskriften döljer om uppgifterna kommit fram i fri berättelse eller som svar på slutna frågor. Att det kan ha relevans för förhörets bevisvärde i vilken utsträckning förhørsledaren har styrt berättelsen och föreslagit formuleringar åt den hörda, är nog de flesta ense om – fallet Thomas Quick är väl svensk nutidshistorias mest slående exempel på detta (Råstam 2012). Samtidigt är förhørsledarens frågeformuleringar i många fall av mindre vikt, och det viktiga är vilka sakpåståenden den hörda vill ställa sig bakom och ha nedtecknade i förhørsutskriften. Med Goffmans (1981:144) termer blir alltså förhørsledaren i dessa fall författare, den som formulerat orden, medan den hörda efter granskningen anses vara huvudman, den som står bakom ordens propositionella utsaga.

Det kan vara intressant att se hur utredarna hanterar detta dilemma i den faktiska praktiken. Om man studerar autentiska förhørsutskrifter visar det sig inte oväntat att praktiken landar i en kompromiss: ibland skriver utredarna ut sina egna frågor och ibland inte. Detta kan göras på olika sätt och olika utredare gör det i olika omfattning. Jag gjorde en liten kvantitativ studie av anfört tal i 8 referatförhör skrivna av olika utredare (Byrman 2013). Den som markerade förhørsledarreplik per minst hade 2 utskrivna förhørsledarreplik per 1 000 ord, medan den skrev ut frågor mest hade 37 utskrivna förhørsledarreplik per 1 000 ord, alltså närmare 20 gånger så många. Särskilt genretypiska är personliga konstruktioner som "på fråga om X svarar [den hörda]" eller "[Den hörda] tillfrågas om X". I fyra av de åtta förhørsutskrifterna varierar anföringsmarkörerna knappt alls, utan dessa utredare verkar ha en favoritmarkör som de huvudsakligen håller sig till. I de fall som anföringsmarkörerna dessutom är frekventa kan detta ge ett repetitivt intryck:

Leif tillfrågas hur han får reda på att företaget var till salu och säger "jag känner vederbörande". Leif tillfrågas vem det är och uppger att det är Lasse Andersson. Leif tillfrågas vem Lasse Andersson är och uppger att det är en person som jobbar med evenemang i Umeå. Leif tillfrågas vilken relation han har till Lasse Andersson och säger "nä, bara-vi har lärt känna varandra".

Faktum är att 59 av denna texts 85 meningar inleds med "Leif tillfrågas". Troligen är detta förhör ett där den hörda är fåordig och svarar korthugget. Utredarens anföringsbruk blir ett slags symptom på detta och också ett sätt att visa för läsaren hur varje svar måste dras ur den hörda. Repetitiviteten är något som åklagare ibland anmärker på. Till exempel skriver en i kvalitetsuppföljningsenkäten från 2014: "Det är ett oskick att i förhören sida upp och sida ner, skriva att *på fråga uppger XX att ...*".

Det normala är dock att utskrifterna har något mer stilistisk variation, genom att växla mellan narration och anförda tal. Det gör också alla tre referatförslagen i textbedömningsenkäten, och dessa varierar också anföringsmarkörerna i någon utsträckning. Ändå finns det enstaka utredare som menar att anföringsmarkörerna tynger texten i alternativ 3 och 4:

Jag tycker det är för mycket ”Fl frågor”, vilket bidrar till att det blir jobbigt att läsa. (Utredare om alternativ 3)

Det framgår vad fl sagt, vilket blir jobbigt att läsa, ”Förhørsledaren berättar”, ”Förhørsledaren påpekar” etc. (Utredare om alternativ 4)

Två utredare önskar att alternativ 3 och 4 ska markera förhørsledarens frågor tydligare, och en av dem skriver ”justera”. Detta är gissningsvis utredare som föredrar att grafiskt markera förhørsledarens frågor genom att låta dem bilda fetade eller kursiverade rubriker, varpå den hördas svar sammanfattas i normal stil. En utredare kallar modellen för *dialogförhör light*, och här är ett exempel ur en sådan förhörsutskrift:

Omfattningen (omsättning) och tidsperiod för verksamheten?

Omfattningen framgår av bokslutet 2009. Larsson hade personer i bolaget anställda och dessa båda försvann under den här tiden vilket gjorde att hans personliga arbetsbelastning för arbetet blev att han skötte arbete till kund och att bokföringen blev eftersatt.

Antal kunder?

Inte så många. Det framgår av verifikaten.

Vilka?

De hade Terramon som en stor kund och det var en produktion som skulle igång. Det fordrade att ritningar och konstruktioner kom fram i rasande takt. [...]

Administration

Vad känner du till om bokföring?

Egentligen vet Larsson exakt hur bokföring ska göras. Han vet hur man konterar och kan intäkter och utgifter. Han är dock ingenjör och inte ekonom. Det svåra blir dock boksluten.

Med denna modell får läsaren alltså en god ungefärlig bild av hur förhørsledarens frågor lett och strukturerat samtalet, samtidigt som utskriften blir

kortare och mer lättläst än ett riktigt dialogförhör. Just förhöret ovan är dessutom nedtecknat under tiden. Att det inte är ett riktigt dialogförhör får läsaren en signal om genom att svaren inte är skrivna i första person utan i tredje. I frågorna förekommer det dock andrapersonspronomen ("Vad känner du till om bokföring?"), men i andra frågor som inte är med i ovanstående utdrag används tredjepersonspronomen ("Vem anser han haft ansvaret för bokföringen?").

Att det inte är ett riktigt dialogförhör betyder också att frågor och svar i utskriften inte exakt motsvarar frågor och svar under förhöret. Förhørsledaren har ställt frågor som inte kommer med i utskriften, och omvänt finns det svar som kommit fram utan att förhørsledaren egentligen ställt den fråga som finns nedtecknad i utskriften. Ett exempel på det senare finns i utskriftsutdraget ovan. Det gäller frågorna "Antal kunder?" och "Vilka?". Dessa uppgifter kommer fram i samtalet på följande sätt:

SAMTALSUTDRAG 1: *Exempel på förhör som nedtecknats enligt modellen "dialogförhör light"*

- 1 FL för hu- hur mycket kunder hade du i det här bolaget
2 då, antalsmässigt?
3 (0.4)
4 MT inte så många
5 FL nä
6 MT eh: de framgår ju utav bokföringen, give- eller [ja]=
7 FL [mm]
8 MT =utav=
9 FL =mm=
10 MT =<verifikaten> (LÄTT TEATRALISK RÖST)
11 FL mm
12 (0.7)
13 MT eh, men vi hade- (1.0) ehm, framför allt hade vi en
14 stor kund som vi jobbade åt å de var Terramon
15 FL mm=
16 MT =instant
17 (0.5)
18 FL Terramon, mm=
19 MT =Terramon, ja. te-e-err-err-a-emm-o-enn
20 FL mm
21 (0.9)
22 MT eh: å- å de var en produktion som skulle igång och:
23 de fordrade att- (1.4) att-eh ritningar å
24 konstruktioner kom fram (0.6) i en rasande fart
25 FL mm

Frågan om vilka kunder ställs alltså aldrig i samtalet, eftersom den hörda i stället börjar berätta att de framför allt hade en stor kund. Den i utskriften utskrivna frågan "Vilka?" fungerar alltså här textstrukturerande i stället för dialogåtergivande.

För att sammanfatta finns det i verksamheten ingen gemensam idealbild av hur ofta och hur förhørsledarens frågor ska skrivas ut i utskriften. Normauktoriteter ger oförenliga råd: i handböcker om förhörsmetodik står att förhørsledarens frågor ska skrivas ut ordagrant (Nilsson & Herlitz 2013:84), medan Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd skriver att det sällan finns anledning att skriva ut frågor (2011:5). Utifrån den splittrade idealbild som artikuleras av normauktoriteter och utredare, är det inte så förvånande att förhørsutskrifter i den faktiska praktiken uppvisar en stor variation i hur ofta förhørsledarens frågor markeras och också en variation i hur detta görs.

6.6.2 Ska förhørsledaren tolka den hördas ord?

Som diskuterades ovan är ett referatförhör att betrakta som en slags bearbetning och förädling av det råmaterial som förhörssamtalet utgör. Att författa ett referat innebär alltså alltid att förhørsledaren gör tolkningar och urval, och i viss mån också omformuleringar av vad den hörda har sagt. Samtidigt visar textbedömningsenkäten liksom intervjuer med utredare att de upplever att de inte bör gå in och tolka och omformulera vad den hörda sagt, eftersom de bör vara neutrala nedtecknare av förhöret (se 6.5.1). Ett exempel är att det ofta framhålls som en styrka att man ser den hördas egna ord i stället för förhørsledarens tolkning av dem (se 6.5.4). Detta är alltså ytterligare en delaspekt av dilemmat med att såväl *koncis* som *noggrant utförlig* kan ses som önskvärda förhørsutskriftsegenskaper.

Som jag varit inne på tidigare är den generella tendensen att åklagare gärna ser en hårdare bearbetning och komprimering av förhörets väsentligheter, medan utredare är mer benägna att redovisa förhörets förlopp och vara trogen den hördas ord. Det kan ha flera orsaker. En åklagarhypotes som kommer fram i intervjuer är att mindre duktiga utredare arbetar ganska mekaniskt och skriver långa utskrifter som har hög trohet mot förhörssamtalet. Drivna och duktiga utredare är bättre på att självständigt analysera de uppgifter som kommer fram i förhör, vilket gör att de vågar gallra bort oväsentligheter och på ett tydligt sätt redovisa den hördas inställning. I kvalitetsuppföljningen (2014) lämnar en åklagare ett enkätsvar som verkar mena att utredare har ett långtgående ansvar för att redovisa en entydig inställning, även i de fall den hörda under förhöret är vacklande och mångtydig:

Ibland önskar man en större förmåga att komprimera förhöret genom att anteckna det i ett sammanhang, inte genom att återge exakt de ställda frågorna och därefter svar. Önskemålet från min sida är alltså att utelämna frågorna och skriva svaren som en berättelse i sammanfattande form. När det gäller de objektiva och subjektiva rekvisiten vill man dock gärna ha så fullödigt återgivande som möjligt. Helst inga repetitioner av samma fråga i förhören, eftersom det då kan uppkomma olika svar. I vart fall ska en sammanfattning ske i nedtecknandet, annars kan det uppstå osäkerhet om vad som menas. (Åklagare i enkät)

Det är inte helt självklart hur de sista meningarna i citatet ska tolkas, men det verkar som att åklagaren vill ha en förhørsutskrift som inte är öppen för tolkningar. Tydligen har åklagaren erfarenhet av förhör där den hörda lämnar delvis olika inställningar eller uppgifter i olika delar av förhöret, och åklagaren verkar anse att det är utredarens uppgift att i samtalet och den sammanfattande utskriften filtrera bort motsägelser och få fram en tydlig inställning som åklagaren kan utgå från och arbeta vidare med. Men på andra håll, som i Nilsson & Herlitz (2013) och Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd (2011), lyfts motsägelser i den hördas berättelse fram som något som åklagaren kan använda för att minska den hördas trovärdighet (men det kan ju röra sig om olika typer av motsägelser). I Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd (2011) uttrycks också ett önskemål som påminner om enkätsvaret ovan. Där sägs nämligen att det är bättre om åklagaren under en huvudförhandling kan hänvisa till att den misstänkta under på varandra följande förhör lämnat olika uppgifter och inte endast i ett och samma förhör. Instruktionen till utredaren verkar här vara att få den hörda att bekänna sig till ett entydigt budskap per förhör.

Hur en sådan generell instruktion ska tillämpas i praktiken är dock inte givet. Det är förhållandevis vanligt med misstänkta som lämnar diffusa och svårtolkade svar på de frågor som åklagaren bitt utredaren ställa. Enstaka utredare menar att i så fall får man helt enkelt anteckna vad de hörda svarar. Dessa utredare betonar att det inte är deras uppgift att göra den misstänkta story bra och välsammanhängande, utan de ska bara redovisa den. Men andra utredare tycker att detta är en ansvarslös inställning, och att det ingår i förhørsledaruppgiften att reda ut oklarheter och hjälpa den hörda att göra sin ståndpunkt känd. En förhørsutskrift som innehåller obegripliga utsagor kan varken åklagare eller försvarare använda för så mycket mer än för att konstatera att personen i fråga är svår att förhöra.

I vilken utsträckning utredare kan leverera en entydig sammanfattning av den hördas budskap, vilket åtminstone den citerade åklagaren verka anse är deras uppgift, hänger alltså ihop med i vilken utsträckning utredare upplever att de får och bör filtrera, omformulera och tolka den hördas ord. Vissa åklagare verkar se en utskrift som redovisar förhørsledarfrågor och svärbegripliga svar

som ett symptom på bristande självständighet och analytisk förmåga hos utredaren. Det kan dock också vara ett tecken på att utredare uppfattar det som sin uppgift att redovisa vad den hörda faktiskt sagt, och inte en alltför tillrättalagd och färdigtolkad version.

6.7 Arbetsdelning åklagare–utredare: relationen mellan beställare och producent

Att åklagare och utredare har olika roller i förhørsverksamheten, som beställare respektive producent av förhørsutskrifter, gör också att de rimligtvis har olika perspektiv. Utifrån textbedömningsenkäten kan man dock sluta sig till att åklagare och utredare ändå gör rätt lika bedömningar av vad som är styrkor och svagheter i olika förhørsutskrifter. Även om de har olika roller, så överlappar alltså deras perspektiv och bedömningar.

Det går dock att peka på skillnader som verkar härröra från deras olika roller. En sådan är att åklagare är mer slutproduktorienterade, medan utredare är processinriktade. En indikation på detta är att utredare, i synnerhet vissa, är förtjusta i att skriva ut sina egna frågor i utskriften, medan åklagare sällan efterfrågar eller rentav undanber sig detta. Det är alltså snarare utredare som vill redovisa och göra förhøret transparent än åklagare som vill syna det. Åklagaren har i normalfallet inget större intresse av att få detaljerade rapporter om hur varje produkt kommit till. Man skulle kunna likna utredaren vid en fiskare och åklagaren vid kock som beställer fisk till sin krog. Det åklagaren är mest intresserad av är att få de fina råvaror hen behöver för att kunna laga och servera en bra meny. Arbetet går fortast om åklagaren får fin fisk av hög kvalitet, helst prydligt rensad från skinn, ben och annat oanvändbart. Däremot har hen ofta inte tid eller anledning att lyssna på historier om huruvida fisken fångats med trål eller kastspö, eller vilken typ av bete som användes. Endast när utredaren kommer hem med fel sorts fisk eller med illa rensad fisk, börjar åklagare kommentera eller instruera utredaren i hur fisket och rensningen idealt bör utföras.

En annan indikation på att utredare i högre grad än åklagare tänker på processen är att vissa av dem i textbedömningsenkäten börjar uttala sig om vilka av versionerna som kan tänkas vara nedtecknade under tiden. Att ingen av åklagarna gör detta skulle i och för sig kunna bero på att de bara är fem stycken, men åklagarintervjuerna stöder att de inte vill lägga sig i utredares utskriftsprocess. Ett belysande typexempel på åklagarnas perspektiv kommer fram i följande intervju:

Ylva: Har du några synpunkter på om förhör, det här med att skriva ut under tiden kontra att skriva ut i efterhand?

Åklagare: Alltså jag får ju alla varianter. [...] Men jag brukar inte tänka på så mycket hur dom gör.

Y: Nä.

Å: Utan jag har liksom fullt sjå med vad jag gör. Det enda är ju att om det är genomläst och godkänt, så kan jag ju få utskriften snabbare. Eller jag kan ju få utskriften ändå, men om utredaren säger ”det är inte godkänt än”, så får man det, läser det och vet att det skulle kunna ändra sig lite. Och det är ju när det ska skrivas rent och sammanfattas och sen skickas ut för godkännande. Så att det här att man gör det direkt, det är ett snabbare förlopp för mig.

Y: Mm.

Å: Oftast. Men å andra sidan, med lite mer tid så hinner man ju finputsa lite mer på det också.

Y: Men du har inte generellt känt att det är nån skillnad mellan förhör?

Å: Nä.

Y: Du tänker inte på det?

Å: Nä.

Den här åklagaren visar alltså att hen sällan tänker på detaljerna med hur utskriften blivit till, och det är väl just en av poängerna med att ha en arbetsdelning mellan åklagare och utredare. Åklagarna ska serveras färdiga produkter för att kunna göra sina egna arbetsuppgifter och inte behöva lägga tid och kognitiva resurser på att tänka på hur underlagen tagits fram.

En annan skillnad värd att nämnas är att utredare allmänt är mer kritiska till andra utredares sätt att återge dialogen. Åklagares enda egentliga invändning rör mängden av återgivna förhørsledarfrågor, särskilt om det görs på ett klumpigt, repetitivt sätt som gör texten lång och svårläst (se exemplet Leif i 6.6.1). I övrigt fäster de inte så stor vikt vid själva formen. Åklagare är ju också mer vana vid variation, för att de möter utskrifter skrivna av många olika utredare, medan utredare inte verkar läsa kollegors texter så mycket utan mest sina egna. En möjlighet är att utredare känner ett behov av att försvara sitt eget sätt att skriva, för att det hantverk och de rutiner de utvecklat är en viktig del av deras yrkesidentitet och stolthet. Ett annat symptom på viljan att stå upp för de egna valen och rutinerna kan vara hur vissa utredare i textbedömningsenkäten väljer texter som de tror är skrivna under förhöret.

En tredje skillnad är att det bland utredarna verkar vara fler som är benägna att försvara att det som den hörda tycker är viktigt måste få utrymme i

utskriften, även om detta inte har någon större relevans för utgången av den juridiska processen. Självklart anser även åklagare att objektivitetsprincipen är viktig och att den misstänkta ska få redogöra för sina synpunkter i utskriften, vilket också syns konkret i att en av de fem åklagarna i textbedömningsenkäten skriver att alternativ 2 borde ha haft med mer om ”varför Erik inte anser att det är brottsligt”. Men det är synnerligen vanligt att utredare i intervjuer och diskussioner för på tal att den hörda måste få framföra det hen tycker är viktigt. Utredarna verkar alltså vilja betona att deras uppdrag kräver stor opartiskhet eller gör att de sitter på dubbla stolar: de ska förse åklagaren med uppgifter som hen kan använda för att väcka åtal, men många av dem verkar också känna att de måste bevaka den hördas intresse gentemot åklagaren och den lagförande verksamheten. Liknande känslor och professionella ideal finns hos andra utförare i offentlig verksamhet (Tummers m.fl. 2015).

I mångt och mycket är det också så att utredarna för att kunna skapa ett bra underlag till åklagaren behöver lägga mer energi på att sätta sig in i åklagarens perspektiv än vice versa. Att lära sig mer om och förstå hur deras produkter används verkar många utredare se som en viktig del av sin yrkeskompetens och en pågående fortbildning. Till exempel brukar de läsa tingsrättsdomarna från de egna utredningarna, och många utredare nämner också att det är bra att ibland närvara vid rättegångar för att de då bättre kan förstå processen, se hur åklagare och försvarare håller förhör i rätten och se vilka frågor som där blir avgörande.

De flesta utredare vill dock gärna ha direkt återkoppling från åklagaren på de egna förhören, så att de kan förbättra produkten. Så här skriver två utredare som citeras i Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009):

Jag skulle gärna ta emot kritik kring förhöret/utskriften från åklagaren. På det sättet skulle jag bli medveten om åklagarens åsikter om bra och mindre bra delar i mina förhör samt vad jag kan förbättra.

I de fall åklagaren har synpunkter på hållet förhör, t.ex. om det är något som inte kommit fram eller annat som är onödigt långt, [är det viktigt] att denne verkligen tar sig tid att återkoppla till utredaren och ge konkreta synpunkter. Skulle det vara så att åklagaren inte får ut någonting av hållet förhör vore det ju rent av oförskämt att låta sådant få hållas. (Utredarkommentarer ur Skattebrottsenhetens förhörskartläggning 2009)

I skrivstrategienkäten liksom i intervjuer framkommer att åklagare ibland ger feedback på utredares förhör. Men de flesta utredare tycker det vore bra med mer och vissa upplever det som att de får alldeles för lite feedback:

Åklagarna lämnar ingen feedback, vilket är synd. Enda som lämnar feedback är sektionschef, vilket också är extremt ovanligt. (Utredare i skrivstrategienkäten)

I enkäten som Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning (2014) använde tillfrågades åklagare om hur ofta de ger återkoppling på utredares arbetsinsats. Drygt 40 procent svarar att de ger återkoppling efter i princip varje utredning och 26 procent att de gör det någon gång i månaden. Bara 6 procent säger att de i princip aldrig ger återkoppling, och resterande gör det någon gång per år. Åklagarna och utredarna verkar därmed ha olika bilder av hur bra åklagarna är på feedback: ungefär två tredjedelar av åklagarna tycker att de regelbundet ger feedback, medan den dominerande bilden bland utredarna är de sällan får feedback. I sina fritextsvar på kvalitetsuppföljningsenkäten visar dock många åklagare en medvetenhet om att de skulle kunna bli bättre på återkoppling, och det finns flera ursäktande svar av följande slag:

Generellt tror jag vi som åklagare kan bli bättre på att återkoppla men i den stressiga vardagen är det svårt att komma ihåg/hinna detta. Jag försöker ge utredaren ett ex av stämningen när den är klar, ta med dem på rättegång när det är lämpligt och skicka domen till dem. Det blir ett sorts kvitto på deras arbete. (Åklagarsvar i enkäten Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2014)

Former för återkoppling är något som diskuterats under lång tid och inget försök att ta fram mer systematiska återkopplingsrutiner har hittills varit framgångsrikt (*Förhör – en handbok* 2010:29).

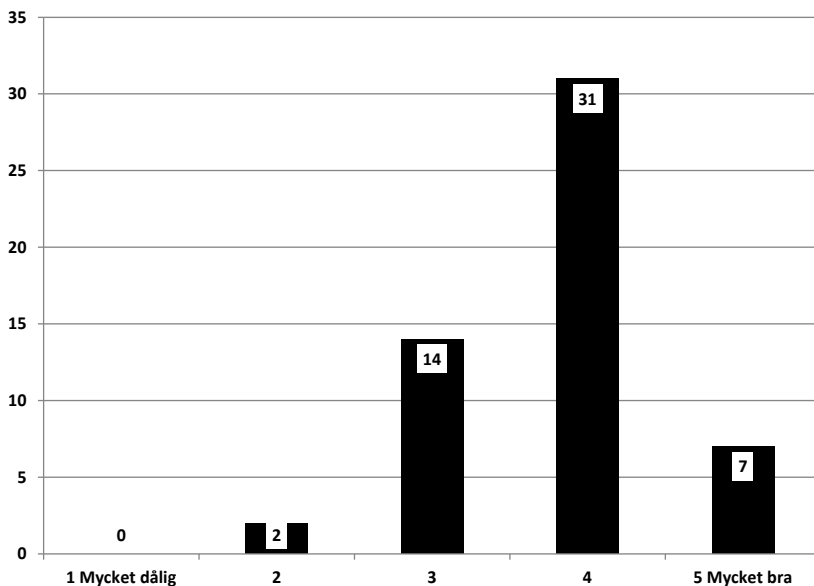
6.8 Slutsatser: Ingen förhörsutskrift är perfekt för alla syften

Detta kapitel har analyserat hur uppdragsgivare och utförare anser att en förhörsutskrift idealt bör utformas. På en allmän nivå finns det en samsyn om förhörsutskriftens syfte, eller rättare sagt: en samsyn om att den har flera syften. Det ska vara åklagarens underlag för beslut om åtal, genom att ge en god belysning av objektiva och subjektiva rekvisit. Det ska vara den hördas chans att komma till tals och få sin berättelse återgiven på ett sätt som hen och hens försvarare godtar. Dessutom ska utskriften kunna användas som bevisning i rätten, om den hörda där skulle avvika från vad hen tidigare sagt.

Hur ser då det redskap ut som svarar mot alla dessa syften, och som dessutom följer lagens anvisningar om att vara trogen den hördas talade ord? Om detta finns det ingen samsyn, varken bland utredare eller åklagare, åtminstone inte när de ombeds värdera ett konkret exempelförhör. En enkel förklaring är att det redskap vars form svarar perfekt mot ett syfte omöjligen kan svara perfekt mot de övriga, eftersom de är så pass olika. Det går därför inte att hitta en form som perfekt passar alla syften.

En konsekvens av detta är att utredare alltid kan anklagas för att göra fel, hur de än gör. Skriver de samtalsstroga förhör bryter de mot åklagarnas önskemål om korta och koncisa förhör som fokuserar på det relevanta. Utredarna kan uppfattas ha dålig självständighet och analytisk förmåga. Skriver de i stället korta förhör tvingas de göra avkall på lagens ideal om att vara objektiva och att skapa protokoll som ger en trogen bild och ligger så nära det talade ordet som möjligt. Dessutom får förhöret ett sämre bevisvärde om det behöver återopas i rätten. Utredaren slits också mellan i vilken utsträckning utskriften ska skrivas för den hörda och ge rättvisa åt hens livsvärldsperspektiv eller skrivas för åklagaren och fokusera på det som är relevant för den juridiska processen. Vilken typ av utskrift den enskilda utredaren tycker är bäst kan vi alltså anta blir en funktion av vad utredaren är mest respektive minst rädd att anklagas för (se figur 5 i 6.5.5). Olika utredare verkar här resonera olika, vilket gör att de föredrar olika utskriftsdesign.

En rimlig slutsats utifrån den bild jag tecknat är att det är svårt att skriva förhørsutskrifter och omöjligt att skriva en som uppfyller alla mål och normer. Men jag fokuserar på att fånga dilemman och visa på allt som kan vara potentiella problem och källor till missnöje. Vad som därför är relevant att påminna om är att skattebrottsutredare varje år reder ut 1 300 brott, och i enkäter uppger åklagare i stort att de är nöjda med utredarnas förhör (Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2014). På en femgradig skala där 5 är bäst ger 70 procent av åklagarna betyg 4 eller 5 (se figur 6).

FIGUR 6: 54 åklagares svar på frågan "Vad anser du om kvaliteten i skattebrottsutredarnas förhör?" (Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2014)

I verksamhetsteoretiska termer kan detta resultat beskrivas som att förhørsutskriften i stort är tillräckligt välformade redskap för att kunna användas i åklagarnas åtalsverksamhet. Det förefaller också som att utredarna lyckas producera dessa utskrifter utan att plågas av alltför stora psykologiska dubbelbindningar. Detta är i linje med vad Lipsky (2010:xvii) konstaterar i sin teori om *utförare* (*frontline workers, street-level bureaucrats*): trots de dilemman som denna typ av arbete normalt bjuder på trivs de flesta med arbetet och lyckas utföra det relativt väl. De dilemman och problem som min analys pekat ut verkar hanteras genom att varje utredare hittar sin individuella kompromisslösning för att navigera mellan de oförenliga idealen. Nu har detta kapitel förvisso bara visat vilka förhørsutskrifter utredarna säger sig föredra och hur de argumenterar för sina preferenser, inte hur de själva faktiskt utformar förhørsutskrifter. Men det finns inget i svaren som antyder att utredarna ser sig förhindrade att producera utskrifter med utgångspunkt i vad de själva finner lämpligast. Det förekommer till exempel inga kommentarer av typen ”jag tycker det vore bra att skriva så, men det är mot reglerna/åklagarnas önskemål”. Därmed verkar det rimligt att förutsätta att variationen i preferenser speglar en variation i faktisk praktik, vilket också stöds av min genomläsning av 38 förhørsutskrifter och anföringsbruksanalys av 8 av dem (Byrman 2013).

Skattebrottsutredarna förefaller således vara relativt fria att följa sina egna preferenser och utveckla individuella utskriftsrutiner som skiljer sig från andra utredares. Det är inte självklart att utförare inom myndighetsorganisationer tillåts uppvisa en sådan heterogenitet, eftersom uppdragsgivarna kan vilja motarbeta den genom detaljstyrande riktlinjer eller granskningar av arbetsprocesser. Men centrala normauktoriteter har medvetet valt att inte detaljreglera dokumentationen, utan att överlämna beslutet om hur det ska göras till utförarna, eftersom ”det inte går att lägga någon mall över förfarandet, som ska passa i samtliga utredningar” (Regeringsproposition 1994:84f). Och åklagarna, de uppdragsgivare som är konkret involverade i verksamheten, verkar snarast nöjda med att slippa engagera sig i utredarnas mikrobeslut, eftersom de har nog med sitt eget arbete.

Processen att skapa en utskrift är för åklagarna en svart låda – de ser bara vad som kommer ut. Därigenom har de heller inget underlag för att bedöma om en utskrift utelämnar för mycket, eftersom de aldrig kommer att få veta vad de missar. Deras kritik riktar sig därför föga förvånande mot den synliga motsatsen: för mycket detaljer som de inte bryr sig om. Men när de fem åklagarna i min textbedömningsenkät uppmärksammas på hur koncisa referat ger sämre insikt i den hördas inställning och sätt att resonera, är det påfallande många av dem som är positiva till dialogförhöret.

För utredarna är den egna förhørs- och representationsprocessen ingen svart låda, utan processer och rutiner som de designat för att lösa uppgiften. Denna arbetsdelning kan förklara att de är mer intresserade av att diskutera processen

och de överväganden som ingår däri samt att spekulera i om en viss utskrift är nedtecknad under eller efter förhöret. Arbetsdelningen skulle också kunna göra utredarna mer benägna än åklagarna att vara kritiska till andra utredares sätt att lösa uppgiften, en tendens man kan ana i mitt material. Insikten att andra utredare gör och tycker annorlunda kan nämligen uppfattas som ett implicit ifrågasättande av den egna metoden och skapa ett behov att legitimera den egna preferensen.

6.9 Exkurs: Förhör och utskrift behandlas som en konceptuell enhet

Detta kapitel har analyserat hur olika deltagare i förhörverksamheten anser att en skriftlig representation av ett förhörssamtal lämpligast utformas. Min ingång i denna analys var att försöka behandla *förhörssamtal* och *förhörsskrift* som två separata entiteter, som kan värderas var för sig och analyseras i relation till varandra. Men under arbetets gång blev jag varse att verksamhetsdeltagarna är betydligt mer benägna att tala om och värdera *förhör* rätt och slätt, vilket ibland gjort mig osäker på om de åsyftar själva förhöret, förhörsskriften eller kanske båda delarna. Eftersom denna referentiella mångtydighet hos ordet *förhör* kan ge ledtrådar till hur deltagarna kognitivt hanterar och ser på relationen mellan det representerade samtalet och den representerande resultatprodukten, vill jag i detta avsnitt göra en fördjupande utveckling om saken. Jag kommer att ta avstamp i Wengers (1998) teorier om *reifiering* och semantiska teorier om *konceptuell sammansmältning* (Fauconnier & Turner 2002:97), och med denna förståelse i ryggen diskutera exempel på hur samtalet och utskriften både hålls isär och glider ihop i deltagarnas beskrivningar av verksamheten.

Reifiering kan översättas till 'förtingligande'. Genom att delta i en verksamhet och ha namn eller ord på processer, levda erfarenheter eller annat som inte är konkreta materiella ting, behandlar vi dem som objekt eller koncept till vilka vi knyter mening och ibland också en slags agentivitet (Wenger 1998:58f). *Kärlek*, *kväll* eller *demokrati* är några exempel på reifieringar – företeelser vi uppfattar finns och som vi kan prata om, och som därigenom formar våra upplevelser eller uppfattas påverka oss. Ett förhör är alltså en reifiering, eftersom det är en process som är namngiven och som därför förstås som ett objekt. Som objekt får förhöret en viss autonomi och kan approprieras för nya syften i andra kontexter, till exempel när en åklagare eller försvarare åberopar det vid tingsrättsförhandlingen. Utredare uppmanas i Ekobrottsmyndighetens förhörshandbok faktiskt explicit att tänka på förhörprocessen just som ett objekt som ska ha en viss konventionaliserad form, nämligen formen av en skriven text:

Det är en lämplig arbetsmetod att redan under förberedelsen för ett förhör tänka sig detta i olika avsnitt, där varje avsnitt har en rubrik som tydligt beskriver vad avsnittet ska innehålla. Rubriker bidrar till en bättre och mer överskådlig struktur som gör att innehållet blir lättare att tillgodogöra sig för läsaren. (*Förhör – en handbok* 2010:18)

Utredaren ska alltså lägga upp samtalet på ett sätt som lämpar sig väl för en lättläst skriftlig representation. Att vara en god förhørsledare blir då inte bara en fråga om att kunna genomföra ett samtal på ett bra sätt, utan att redan från början i tanken föreställa sig förhöret som en färdig produkt som ska användas i nya syften. Processen ska formas utifrån ett produktperspektiv. Det är denna tanke jag tar fasta på i Wengers teorier, nämligen hans utgångspunkt att det inte går att delta i verksamheten utan att tänka på processer som produkter. Det sätter fingret på en dualism som jag tror är en realitet: att produkten kan frikopplas från processen och dess levda erfarenheter, samtidigt som den ses som oupplösligt länkad till den. Denna idé uppfattar jag som fruktbar för att förstå hur den brottsutredande verksamheten ser på förhör och dokumentation.

Reifiering betyder att något behandlas som ett objekt, men det behöver inte vara ett objekt med fysisk form. I min beskrivning ovan ligger det nära till hands att se det som att objektet *är* förhørsutskriften, alltså att reifieringen i detta fall är lika med utskriften. Som jag förstår Wenger (1998:60) är det rimligt att tala om förhørsutskriften som *en reifiering*, men jag vill betona att det konceptuella objektet *förhör* är någonting större. Skapandet av förhørsutskriften är bara ett av många sätt som förhör reifieras på. Förtingligandet sker också på andra sätt, till exempel genom inspelning, genom att förhör beskrivs och regleras i lag och genom att utredare och åklagare pratar om förhör och har rutiner för hur och med vilka mål de ska genomföras.

Jag menar dock att utskriften är det mest kraftfulla sättet som förhör reifieras på. Utskriften är nämligen det fysiskt konkreta objekt som normalt får representera förhöret i den fortsatta verksamheten, och som i deltagarnas språkbruk förefaller likställas med själva samtalshändelsen genom att utskrifterna också kallas *förhör*. Till exempel kallar ju verksamhetsdeltagarna skrivna texter för *referatförhör* eller *dialogförhör*.

Att *förhör* kan användas både om själva samtalet och om utskriften kan med en semantisk term beskrivas som ett fall av *metonymisk polysemi*. Langacker (1993:30) definierar *metonymi* som ”a reference-point phenomenon [...] affording mental access to the desired target”, och ett ord är *polysemt* om det har (minst) två olika men tydligt besläktade betydelser. Att använda *förhör* om såväl ett muntligt samtal som en text som återger det kan dessutom betraktas som ett fall av *reguljär polysemi* (Malmgren 1992), eftersom det finns andra ord som uppvisar samma typ av polysemi. Ett exempel är *intervju*: ”jag läste en intervju i tidningen igår” är inte en konstig mening, trots att en intervju normalt

förstås som ett muntligt samtal. Den kognitiva semantikern Fauconnier (1994) menar att detta bygger på en identifikationsprincip som tillåter oss att göra vad han kallar för referentskiften (*referential shifts*). En fråga som väcks i min studie är i vilken utsträckning deltagarna i förhörsverksamheten är medvetna om att de gör sådana referentskiften.

Inom kognitiv semantik finns det teorier om *konceptuell sammansmältning* (eng. *blending*, Fauconnier & Turner 2002), som hävdar att mänskligt tänkande till stor del bygger på att vi kan smälta samman betydelser och referenter från olika så kallade *mentala rymder*, till exempel abstrakt och konkret, till en integrerad konceptuell enhet. ”In the blend, the representation link between the thing represented and the thing representing it is typically compressed into uniqueness”, skriver Fauconnier & Turner (2002:97). Med andra ord är länk mellan en representation och ett representerat fenomen så självklar att vi inte tar hänsyn till att representationen bara är just en representation. Man kan tänka på René Magrittes målning som föreställer en pipa tillsammans med texten ”Ceci n’est pas une pipe” (”det här är inte en pipa”), vilken leker med det faktum att den kognitiva länken mellan en avbild och det avbildade är så självklar att den knappt syns.

Wengers sociokulturella teorier och teorier om kognitiv semantik kommer från helt olika fält med olika intressen. Ändå liknar begreppen reifiering och konceptuell sammansmältning varandra, genom att båda beskriver hur distinktionen mellan process och produkt, mellan fenomen och dess olika representationer, tenderar att upplösas i mänskligt tänkande och praktik.

I åklagares och utredares språkbruk finns det exempel på hur förhöret och dess representation både hålls isär och smälter ihop. En åklagare säger till exempel i en intervju, apropå återgivning av kroppsspråk och tonfall, att ”förhöret innehåller ju en massa ord, men det innehåller ju inte hur man har sagt det”. Detta får rimligtvis tolkas på följande sätt:

Förhöret [= förhörsutskriften] innehåller ju en massa ord, men det innehåller ju inte hur man har sagt det [under själva förhörssamtalet]. (Åklagare i intervju)

För den som är medlem i den brottsutredande gemenskapen uppstår det sannolikt sällan referensproblem. Om det som avses är förhörssamtalet självt, utskriften eller det mer abstrakta idéinnehållet som båda kan kommunicera, framgår av sammanhanget. Men för en utomstående kan formuleringen förvirra. Det kräver ju nämligen viss förståelse av vilka representationsformat som förhöret typiskt uppträder i. Följande exempel kan illustrera en möjlig referensproblematik:

Ett förhör under förundersökningen ska enligt huvudregeln upptecknas under förhöret och delges den hörde innan förhöret avslutas. Med uppteckning förstås endast att förhöret får sitt slutliga innehåll och innebär således inte att utsagan måste vara ut- eller renskrivna innan förhöret avslutas. (*Förhör – en handbok* 2010:23)

Min tolkning av citatet är att förhørsutskriften ska formuleras färdigt under själva förhörssamtalet, så att den hörda kan granska utskriften (vilket här kallas att *delges förhöret*). Däremot behöver inte förhørsutskriften fysiskt finnas i skriftlig form för att man ska kunna prata om att en ”uppteckning” finns. Att förhörshandboken nämner detta har sin konkreta förklaring i att vissa utredare producerar referatförhör genom att diktera in förhørsutskriften på en ljudfil, som sedan spelas upp för den hörda för granskning (se 9.2.4). För den som inte känner till detta representationsformat kan dock passagen vara svår att förstå.

Att förhörssamtal och utskrift verkar bilda en konceptuell enhet, talar för att det kanske inte upplevs naturligt eller ens meningsfullt att värdera utskrifter utan att samtidigt värdera själva samtalet. Indikationer på detta ska jag nu visa, i form av svar på textbedömningsenkäten (se 6.5). Enkäten inleddes med följande instruktion:

Nedan finns fyra olika utskriftsförslag av det förhørsutdrag som ni fått lyssna på. Läs igenom dem och anteckna efter vart och ett av dem kort vad du tycker är bra respektive mindre bra med just detta utskriftsförslag.

Instruktionen var alltså inriktad på att bedöma hur goda och användbara representationer de fyra textalternativen var, inte att bedöma hur bra själva förhörssamtalet var eller att utvärdera den aktuella förhørsledarens samtalsteknik. De flesta var lojala med denna instruktion, men eftersom informanterna både fick lyssna på förhöret och läsa en dialogutskrift fick de också en god bild av förhörssamtalet och därigenom en möjlighet att värdera det, vilket en åklagare och två utredare också gjorde.

Åklagaren Didrik kritiserar att förhørsledaren säger att det är ett brott att lämna felaktiga uppgifter i deklARATIONEN på det sätt som Erik gjort. Att förhørsledaren talar om Eriks handlande som ett brott syns i någon utsträckning i alla utskriftsförslag utom det korta nummer 2, och Didrik listar detta som en svaghet i samtliga tre utskriftsförslag där det förekommer. Hur förhørsledaren formulerar sig angående vad som är brottsligt syns tydligast i dialogförhöret:

MT: Men alltså: om du ser på rättelser och allting sånt – inget av det här kan ju bara försvinna ut i tomma luften.

FL: Nä, men det är alltså ett brott i och med att du har lämnat en oriktig uppgift, och sen kommer Skatteverket på dig med – kan man säga – fingrarna i syltburken.

I alternativ 4 återges det måhända än mer tillspetsat:

Förhørsledaren påpekar att det Erik gjort är brottsligt eftersom han lämnat en oriktig uppgift som han ändrar först när Skatteverket kommer på honom.

Didriks enda kommentar till alternativ 4 är:

Fl informerar om att något är ”brottsligt” = Helt fel. Vad som är brottsligt avgör domstol!

Ingen av de övriga fyra åklagarna har dock invänt mot formuleringen.

En av utredarna som i textbedömningsenkäten kritiserar själva förhöret snarare än utskriften, verkar delvis vara inne på samma spår som åklagaren Didrik, alltså att förhørsledaren i samtalet gör en värderande beskrivning av Eriks handlande. Hen lämnar följande kommentar om utskriftsförslag 1, dialogförhöret:

Låter inte den hörde få tala till punkt. Förhørsledaren har personliga åsikter om ”fingrarna i syltburken”. Helt onödigt och irrelevant.

Utredaren exemplifierar dock problemet med formuleringen ”fingrarna i syltburken” snarare än att ett visst förfarande beskrivs som brottsligt. Den andra utredaren tycker inte att förhørsledaren gräver tillräckligt djupt i frågan om varför självrättelsen inte skickades in:

Inte lätt att hitta ngn slutsats av förhöret. Finns inget riktigt svar på varför rättelsen inte skickades in. Men det är kanske mer en synpunkt på förhöret, inte dokumentationen.

Det kan noteras att denna utredare själv tar upp att detta är kritik av förhöret självt, snarare än dokumentationen. Deltagarna är alltså inte främmande för att separera värdering av hur en utredare håller förhör från värderingen av hur utredaren dokumenterar samma förhör, åtminstone inte när jag ber dem göra det.

Men det normala inom verksamheten verkar vara att deltagarna, framför allt åklagarna, inte problematiserar relationen mellan förhöret självt och dess skriftliga representation i den utsträckning som jag gör här eller som textbedömningsenkäten uppmuntrar till. Däremot ingår det i åklagares normala

arbetsuppgifter att värdera och ha synpunkter på utredarnas förhör. Dels finns det flera mer systematiska myndighetsegna förhörsutvärderingsprojekt, där åklagare fått lämna synpunkter genom intervjuer, enkäter eller skrivna riktlinjedokument. Dels finns det en allmän ambition och en önskan att åklagare ska ge återkoppling till de individuella utredarna om förhörens kvalitet och användbarhet, vad som är bra och vad som kan förbättras. Men det enda underlaget som åklagare i normalfallet har för denna värdering är utskriften, eftersom det i 7.1.3 kommer att visa sig att åklagare sällan eller aldrig lyssnar på ljudinspelningar (se dock 7.2 om andra sätt som åklagaren tar del av och involveras i förhørsprocessen).

Att värdera fenomen eller händelser som man aldrig själv observerat direkt utan bara fått indirekt tillgång till via en representation, är något vi alla gör dagligen. Ofta görs det utan någon diskussion om eller kanske ens tanke på huruvida representationen verkligen utgör ett tillräckligt adekvat underlag för vår värdering. ”Vad söt han är!” kan vi utbrista om en bekant visar oss ett foto av sitt barn, och det är nog bara om bilden är mörk, suddig eller verkar retuscherad som vi skulle få för oss att börja ifrågasätta om återgivningen ger oss en god bild.

Ibland kan det dock finnas anledning att ifrågasätta om en viss bedömning går att göra utifrån en viss typ av representation. I Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning (2008:28) står det till exempel att åklagarna tycker att utredarna är bra förhørsledare och mer specifikt att de ”är duktiga på att bemöta folk och har ett bra samtalsklimat”. Men i vilken utsträckning åklagarna kan bedöma samtalsklimatet när de nästan alltid möter förhören i form av skrivna referat går ju att ifrågasätta.

En annan illustration av hur samtal bedöms genom utskrift är en åklagare som i intervju säger att de allra flesta utredare är duktiga, men att det finns ”vissa som inte kan hålla förhör”. När jag ber honom utveckla detta säger han ”de skriver *på fråga om... på fråga om... på fråga om...* Man ska ställa öppna frågor!”. Denna åklagare verkar alltså inte se ett repetitivt bruk av ”på fråga om” som ett utskrifts- och läsbarhetsproblem i första hand. I stället menar han att det är problematiskt för att det indikerar att förhørsledaren har en dålig förhörsteknik, genom att ställa för många slutna frågor och inte låta den hörda berätta med egna ord. Det går ju dock att använda anföringsmarkören ”på fråga om” också för att markera frågor som i högre utsträckning kan sägas uppmana till ett fritt berättande. En öppen förhørsledarfråga som ”Kan du berätta om hur företagets bokföring sköttes?” kan ju i utskriften skrivas som ”På fråga om hur bokföringen sköttes säger X...”. Men att åklagaren förknippar anföringsmarkören med slutna frågor är inte utan grund. Studerar man autentiska förhörsutskrifter blir det tydligt att den typiskt används för sådana, kanske för att utredare upplever behovet att skriva ut sina egna frågor som mindre i de fall den hörda mer självmant börjar berätta fritt.

Samtidigt är förhörssamtalet och utskriften i andra lägen klart åtskilda, vilket syns i en av åklagarnas vanligaste invändningar: att förhören är för långa. Det åklagarna egentligen vänder sig mot här är inte att samtalet tar för lång tid. Denna dimension lägger de sig inte i, och typiskt anser åklagare att det är god förhörsteknik att ibland låta den hörda prata om sådant som har mindre betydelse, för samtalsklimatets skull. Däremot bör detta utelämnas ur utskriften (Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd 2011, se citat i 6.3).

Vilka slutsatser ska man då dra av analysen i denna exkurs? Jag menar att verksamhetens tendens att behandla förhörssamtal och utskrift som en konceptuell enhet är både en styrka och ett potentiellt problem. Det är nämligen en förenkling som rejält effektiviserar verksamheten, samtidigt som den försvårar en kritisk diskussion av villkoren och normerna för det representationsarbete utredarna gör när de skapar utskriften. Likställandet mellan förhöret och dess representation osynliggör dokumentationsprocessen och de många val den innehåller.

Wenger (1998) skriver att reifiering är ett kraftfullt verktyg, genom att komplexa levda erfarenheter komprimeras och förenklas i en hanterbar form som kan delas och spridas mellan människor och ge en känsla av att man genom reifieringen delar en gemensam förståelse av dem. Till exempel kan en politiker reifiera människors oartikulerade längtan i en valslogan som vinner deras stöd. Men dess starka kraft innebär också en fara:

[T]he power of reification – its succinctness, its portability, its potential physical persistence, its focusing effect – is also its danger. The politician's slogan can become a substitute for a deep understanding of and commitment to what it stands for. (Wenger 1998:61)

Samma sak gäller för förhör. Att tänka på dem som objekt, och på utskriften som liktydig med det rika muntliga samtalet vars dynamik, detaljer och mänskliga närvaro det aldrig kan återge annat än i en död och avskalad form, är att lura sig själv. Det finns en viss naivitet i synen på skriftlig representation när åklagare till exempel upplever att de kan ge kritik på själva förhöret och utredares förhörsmetodik på basis av skrivna förhørsreferat.

Det är dock omöjligt att tänka sig en mänsklig verksamhet där vi inte använder mer eller mindre goda representationer som bas för att bilda oss en uppfattning om händelser som vi inte själv har deltagit i. Vi kan inte heller välja att inte objektifiera levda erfarenheter – allt deltagande förutsätter reifiering (Wenger 1998:67). Vi förtinglar hela tiden. Till exempel talar jag själv i denna avhandling om att jag har ett material på ”18 förhör”. Det jag egentligen har är 18 ljudfiler, ett representationsformat som förvisso ger en betydligt mer detaljerad återgivning av dessa samtal än bara ett skrivet referat, men det är inte desto mindre en objektifiering av en händelse som är rikare än så.

En sak som min studie kan bidra med att belysa är att det finns en kulturell komponent i vilka representationsformat som uppfattas som självklara eller tillräckligt goda. I skattebrottsutredarnas förhørsverksamhet verkar det skriftliga referatet vara det mest självklara och vanliga formatet för att representera förhör, något som kommer att bli än tydligare i nästa kapitel där jag analyserar alternativ till utskriften, till exempel ljudinspelning. Det som är mest önskvärt är inte en maximalt detaljtrogen representation, utan den komprimering och förenkling av förhöret som den refererande förhörsutskriften ger. Utskriften synliggör det som är relevant och effektiviserar genom att filtrera bort de delar av händelser och levda erfarenheter som inte uppfattas som strikt nödvändiga för att nå verksamhetens mål.

7. Alternativ till och begränsningar hos förhørsutskriften

I förra kapitlet visade jag hur förhørsutskriften är ett centralt redskap i förhørsverksamheten, eftersom det är standardsättet för att kommunicera förhörets innehåll till åklagaren och för att representera det i materiellt beständig form. Men förhørsutskriften är inte det enda tänkbara sättet att kommunicera förhörets innehåll, utan det finns också andra möjligheter. En sådan är att spela in förhöret. Videoinspelning förekommer i princip inte vid Skattebrottsenheten, men i 7.1 diskuterar jag olika deltagares syn på ljudinspelning som dokumentationsredskap.

Utöver utskriften och eventuell ljudinspelning finns det ytterligare sätt som åklagare kan få information om vad som hänt under förhöret, till exempel genom att utredaren muntligen återberättar vissa detaljer eller genom att åklagaren själv deltar i förhöret. Hur utredare och åklagare betraktar och använder dessa komplement till utskrift och ljudinspelning analyseras i 7.2. Materialet för 7.1 och 7.2 är lagförarbeten och remissvar, myndighetsriktlinjer, intervjuer med åklagare och utredare samt enkätsvar från utredare.

Analysen av hur deltagarna ser på och använder alternativen och kompletmenten bidrar också till att fördjupa förståelsen av förhørsutskriftens fördelar och begränsningar, och synliggör ytterligare normer och motsättningar som finns i verksamheten. Ett resultat som framkommer i 7.2 är att det finns restriktioner på vad redskapet förhørsutskrift kan användas till. Utredarna upplever det nämligen som socialt olämpligt att skriva ner vissa saker i utskriften, som till exempel hur den hörda betar sig. Det syns också i själva förhörssamtalen att vissa ämnen, som sjukdom och de hördas sociala relationer, är känsliga och inte självklart bör dokumenteras alltför konkret och detaljerat. Några

exempel på hur förhørsledare och hörda talar om dokumentation av känsliga ämnen analyseras i 7.3, och materialet för detta är de inspelade förhören med tillhörande förhørsutskrifter. Därefter redogör jag i 7.4 för hur utredares oenighet att skriva vissa saker i utskriften kan analyseras som en orientering mot olika slags adressater, och botten i såväl vetenskapen om vem som ska läsa utskriften som konventioner om vad som är socialt lämpligt att säga och skriva i olika genrer. Kapitlets slutsatser sammanfattas i 7.5.

7.1 Ljudinspelning – lösning på ett centralt dilemma?

I förra kapitlet visade jag att det är omöjligt för utredarna att utforma utskrifter som passar perfekt för alla syften, eftersom åklagaren i de flesta fall helst vill ha en koncis redogörelse, men å andra sidan ibland är betjänt av så detaljerade återgivning som möjligt. En möjlig lösning för att nå båda målen samtidigt hade kunnat vara att utredaren skriver en kärnfull sammanfattning, men kompletterar med ett annat redskap, nämligen en ljudinspelning av förhöret som kan biläggas förundersökningsprotokollet. Då får man både den korta sammanfattningens resurseffektivitet och – i de enstaka fall det senare visar sig nödvändigt – ljudinspelningens exakthet och detaljrikedom. Den skriftliga sammanfattningen kan då koncentreras till det mest väsentliga som behövs för åklagarens åtalsprövning, samtidigt som det finns en ljudfil som vid behov kan spelas upp i rätten. Denna arbetsmodell föreslås redan i Åklagarutredningen (1992), men nämns inte i den påföljande regeringspropositionen. En anledning till detta kan vara de invändningar mot förslaget som kom från åklagarna. För dem är det nämligen krångligare och mer tidsödande att lyssna på ljudinspelningar än att få förhören i lättöverblickbar skriftlig form. Så här skriver riksåklagaren i ett yttrande som citeras av justitieombudsmannen (JO 1997), om vilka konsekvenser det kan få om man i högre utsträckning börjar tillämpa ett sådant förfarande:

En praktisk detalj som jag vill peka på [...] är följden för åklagarnas del av att polisen i väsentligt större utsträckning än nu övergår till att enbart göra korta sammanfattningar av utsagorna och att i övrigt dokumentera dessa genom bandupptagningar. En sådan ordning kommer att ställa krav på åklagaren att han går igenom och tar del av material som inte förekommer i utskriften form. Det krävs helt andra arbetsmetoder än de nu gängse för att tillgodogöra sig sådant material. Man måste t.ex. kunna ostört sitta och lyssna av band och göra anteckningar. Det är betydligt enklare att gå tillbaka och kontrollera en uppgift som förekommer i skriven text. Man kan vidare, om det finns en utskrift, genom understrykningar eller noteringar i kanten förbereda sig för förhöret i rätten. Enbart sammanfattningar av utsagan är inte tillräckligt för detta.

[19] Vad man vinner hos polisen på att inte behöva skriva ut utsagor bör därför vägas mot förluster i form av ökad arbetsbelastning hos åklagarna.

[...] Det kan också leda till ostrukturerade förhör vid huvudförhandlingar och till ett större behov av att spela upp bandupptagningar av förhørsutsagorna från förundersökningen vilket också påverkar domstolarnas arbetssituation.

Detta är ett område som enligt min mening lämpar sig väl för metodutveckling. Noggranna överväganden behöver dock göras vilka effekter detta kan få på arbetet inom rättsväsendet som helhet och vilken verkan det kan ha på rättssäkerheten. (Yttrande från riksåklagaren, citerat i JO 1997:80)

Riksåklagaren säger alltså att skrivna texter är ett mer praktiskt redskap för åklagarna att arbeta med än vad inspelade samtal är, och att bruket av ljudinspelningar kan medföra en ökad arbetsbörda för såväl åklagare som domstol. Han verkar med andra ord inte tycka att den exakthet som inspelningen erbjuder är värd tidskostnaden detta innebär för åklagaren. Men han säger att modellen med korta skriftliga sammanfattningar kombinerat med ljudinspelade förhör kan vara något för framtiden, men att det i så fall kräver ett delvis förändrat arbetssätt.

Min undersökning äger rum två decennier efter riksåklagarens yttrande. Hur betraktas och används då redskapet ljudinspelning idag? Nedan analyserar jag dels hur olika normauktoriteter ser på ljudinspelningar, dels hur utredare och åklagare i min undersökta förhørsverksamhet använder och resonerar om detta redskap i sin faktiska praktik.

7.1.1 Lagstiftning om inspelning

Under perioden som avhandlingens material samlades in nämnde varken förundersökningskungörelsen eller rättegångsbalken något om inspelning av förundersökningsförhör. Den 1 april 2017 uppdaterades dock rättegångsbalken med följande tillägg, när propositionen *Misstänkta s rätt till insyn i förundersökningar* (Regeringsproposition 2016) antogs:

19 Att åklagare inte kan använda en sammanfattning för att förbereda sig inför rätten är inte helt sant. I mina intervjuer med åklagare framkommer att de nästan alltid gör marginalanteckningar eller markerar viktiga uppgifter med överstrykningspenna, oavsett om förhöret är utskrivet ordagrant eller i sammanfattning. Men riksåklagaren kanske har en annan tolkning än jag av vad som avses med ”enbart sammanfattningar av utsagan” – det kan vara att han tänker sig mycket starkt komprimerade sammanfattningar helt utan anfört tal.

21 b §

Förhör får dokumenteras genom en ljud- eller bildupptagning.

Vid bedömningen av om ett förhör bör dokumenteras genom en ljudupptagning eller en ljud- och bildupptagning ska brottets beskaffenhet, utsagens förväntade betydelse och den hördes personliga förhållanden särskilt beaktas.

21 c § Ljudupptagningar och ljud- och bildupptagningar av förhör ska bevaras till dess att förundersökningen har lagts ned eller avslutats eller, om åtal har väckts, målet slutligt har avgjorts. (Rättegångsbalken kap. 23)

Genom dessa nya paragrafer finns det alltså numera lagstöd för att göra ljudinspelning av förhör. Lagen ger också vissa allmänna anvisningar om när det kan vara lämpligt att spela in, till exempel om förhørsutsagorna kan väntas få stor betydelse, men beslutet överläts på brottsutredaren. Argumenten för att spela in är enligt Regeringsproposition (2016:40f) att man bättre i efterhand kan kontrollera exakt vilka uppgifter en hörd lämnat och att den inspelade ut-sagan ger ett bättre underlag för bedömning än bara uppläsning ur förundersökningsprotokollet. Objektiv detaljtrogenhet lyfts alltså i regeringspropositionen fram som något användbart.

Ändringen av rättegångsbalken bereddes av en offentlig utredning kallad Förundersökningsutredningen (2011). Utredningen gav upphov till diskussioner och relativt utförliga remissvar om vilka konsekvenser regleringen kan få och särskilt vilken offentlighetsstatus som en ljud- eller videoinspelning ska ha. Förundersökningsutredningen (2011) hade i uppgift att utreda vilken sekretess som skulle gälla för bilduppgiften i ett videoförhör, och kom fram till att någon sekretessregel till skydd för den hördas integritet inte bör införas, eftersom det allmännas insynsintresse väger tyngre. Men vid analys av remissvaren framgår att de flesta remissinstanser tyckte tvärtom och ansåg att bilduppgiften i videoförhör skulle sekretesskyddas, så att den inte kan begäras ut (Remissammanställning 2011). Så skedde också genom Regeringsproposition (2016), som gick på remissinstansernas linje. I praktiken kommer ju annars videofilmer av förundersökningsförhör att kunna begäras ut, och det finns risk att de får stor spridning på internet via sociala medier. Vissa remissinstanser, till exempel Rikspolisstyrelsen, menar att det även kan finnas ett behov av att sekretesskydda ljudinspelningar, eftersom en spridning av dessa också kan innebära ett integritetsintrång för den enskilde (Remissammanställning 2011:39). Dessa fick dock inget sekretesskydd med lagändringen som gick igenom med Regeringsproposition (2016), vilket i så fall får till konsekvens att inspelningarna av förhören kan spridas via internet så att vem som helst enkelt kan lyssna på förhörssamtalet.

Eftersom inspelningars status som processmaterial inte varit lagreglerad har deras status som allmän handling varit oklar (Regeringsproposition 2016:48f).

På Skattebrottsenheten har ljudinspelningar dock länge betraktats som minnesanteckningar, vilket framgår av deras interna handledning (Skattebrottsenhetens handledning, utan årtal). Det betyder att det är förhørsutskriften som utgör den officiella uppteckningen av förhöret i förundersökningsprotokollet och att när det finns en lagakraftvunnen dom i målet så ska inspelningen gallras och alltså inte arkiveras som allmän handling. En åklagare berättade i intervju att journalister under ett medialt uppmärksammat mål kom och begärde ut ljudinspelade förhör med stöd i offentlighetsprincipen. En av Skatteverkets expertjurister på offentlighets- och sekretesslagen bedömde ärendet och kom fram till att inspelningen inte skulle lämnas ut, eftersom den inte tillförde något väsentligt utöver den transkription av förhöret som journalisterna redan hade tillgång till. Journalisterna accepterade detta och drev inte frågan vidare.

Man kan dock diskutera i vilken utsträckning det kan anses att en inspelning inte tillför något utöver förhørsutskriften. Om förhørsutskriften i stället varit en sammanfattning tillför ju ljudinspelningen alltid ytterligare uppgifter utöver sammanfattningen, och i sådant fall borde inspelningen lämnas ut (för mer resonemang om detta, se Förundersökningsutredningen 2011:203–210, 232–254). Med den nya lagen som kom 1 april 2017 och som citeras ovan är det dock fastslaget att en inspelning alltid är allmän handling, som måste bevaras tills målet slutligen har avgjorts.

7.1.2 Andra riktlinjer om ljudinspelning

Justitieombudsmannen (JO) och Rikspolisstyrelsen har kommit med yttranden om inspelningar. Rikspolisstyrelsen skrev 2000 en riktlinje om att förhör som spelats in ska skrivas ut i sammanfattning eller i sin helhet (*Rikspolisstyrelsens allmänna råd om förhör som spelats in på ljudband* 2000). Det är alltså inte tillräckligt att bara bifoga en ljudfil eller videofil i förundersökningsprotokollet, utan där ska finnas en utskrift. I ett JO-uttalande från 2006 står dessutom att förhör som spelats in ska skrivas ut i dialog:

JO har i ett tidigare ärende (JO 1996/97 s. 75) gett uttryck för uppfattningen att det som huvudregel bör gälla att förhör som spelats in på ljud- eller videoband skall skrivas ut i sin helhet och att man endast kan avstå från att göra en fullständig utskrift när det framstår som uppenbart att de uppgifter som har kommit fram vid ett förhör saknar betydelse för utredningen. (JO 2006:5)

Konsekvensen av detta uttalande från JO blir alltså att en utredare som vill skriva referatförhör måste avstå från inspelning. Detta menar Förundersökningsutredningen (2011:231) kan vara negativt ur rättssäkerhetssynpunkt, eftersom det är olyckligt om förhørsledare tvekar inför att spela in

förhör som kanske borde spelas in. Utredningen kommer i stället fram till att det är lämpligheten som bör avgöra om förhöret ska skrivas ut i sammanfattning eller i sin helhet. Ungefär samma slutsats når Sörbom m.fl. (2017) och Regeringsproposition (2016), som menar att sedan undantagsregeln infördes kan en inspelning av ett förhör som därefter skrivs ut sammanfattningsvis betraktas som en minnesanteckning. Inspelningen behöver därför inte skrivas ut i sin helhet och kan gallras när dom vunnit laga kraft.

Analys av Ekobrottsmyndighetens och Skattebrottsenhetens utvärderingar och riktlinjer visar att de ser förhörsutskriften som det självklara sättet att dokumentera ett förhör. I dessa skrifter behandlas nämligen inte ljudinspelningen som ett dokumentationsredskap med något tydligt användningsområde eller någon tydlig status i verksamheten och rättsprocessen. I Ekobrottsmyndigheten (2009) finns det två avsnitt som man hade kunnat vänta sig skulle ge råd om ljudinspelning, eftersom de har rubrikerna *Tekniska hjälpmedel* respektive *Dokumentation av förhör*. Men avsnittet *Tekniska hjälpmedel* avhandlar enbart telefonförhör, videoförhör och VoiceXpress, som är en mjukvara som omvandlar tal till text. Hur enbart ljudinspelning utan video kan eller bör användas som redskap i verksamheten tas alltså inte upp. Avsnittet *Dokumentation av förhör* nämner att en förhörsutsaga kan dikteras in, men säger inget särskilt om hur ljudinspelningar av förhöret i sin helhet ska hanteras.

I den handbok som kom året efter, och som i stora delar verkar bygga på Ekobrottsmyndigheten (2009), står dock följande i anslutning till huvudregeln att förhör ska upptecknas under förhöret och delges den hörda vid förhörets slut:

Det bör i sammanhanget också framhållas att en ljudinspelning alltid kan fungera som minnesanteckningar under ett förhör och därför vara en lämplig rutin. En sådan rutin minskar utrymmet för senare påståenden om att förhörspersonen inte skulle ha uttalat sig på ett visst sätt eller påverkats i förhörsituationen. (*Förhör – en handbok* 2010:23)

Här kallas alltså ljudinspelning av förhör för ”en lämplig rutin”. Ännu mer positiv till ljudinspelning är läroboken *Förhörsgrammatik* (Nilsson & Herlitz 2013). Det är i och för sig ingen myndighetsriktlinje, men en av författarna har anlitats vid Skattebrottsenhetens kurser i förhörsmetodik. I den står uttryckligen att det bästa är att spela in förhör. Författarna skriver att inspelningen kan visa brister i utredares förhörsteknik, men också vara en trygghet för att den blir ett bevis på att utredaren inte använt några otillbörliga tekniker. Nilsson & Herlitz (2013) tar alltså upp något som ingen annan normauktorit nämner, nämligen att redskapet ljudinspelningar kan ge ökad kvalitet, eftersom utredare kanske är mer benägna att slarva med förhörstekniken när de vet att ingen i efterhand kan granska hur förhörssamtalet förlöpte.

Skattebrottsenhetens interna handledning (utan årtal) behandlar ljudinspelningens status och hantering utförligare. Den ger praktiska anvisningar, som att inspelningen ska inledas med att datum, tid och diarienummer läses in, liksom att klockslagen för pauser eller tidpunkter då personer tillkommer eller lämnar rummet också ska läsas in. Skattebrottsenhetens handledning tar också upp vad som gäller om en hörd eller en försvarare vill göra en egen ljudupptagning (det får förhørsledaren avgöra) eller om den hörda inte går med på att förhöret tas upp på band (då ska utförliga anteckningar föras).

Den sammantagna slutsatsen blir att ljudinspelningar inte har en lika självklar och central plats som utskriften i verksamhetens riktlinjer. Det framstår mer som ett sidoredskap som kan användas för att framställa utskriften.

7.1.3 Åklagares syn på och bruk av ljudinspelningar

En av de frågor jag ställde till de åtta åklagare jag intervjuat var om de någonsin spelat upp ljudinspelningar från förundersökningsförhör i rätten. Detta visar sig vara mycket ovanligt. Två av de äldre med långa åklagarkarriärer bakom sig säger att de varit med om detta en gång var, och för den ena av dem skedde detta i ett mordåtal och alltså inte i hans nuvarande ekobrottsverksamhet. Övriga har aldrig varit med om att ett inspelat förhör spelas upp under huvudförhandling. Vad som i stället är det normala förstahandsvalet om en tilltalad i rätten skulle hävda att hans förhör är felaktigt nedtecknat, är att kalla förhørsledaren som vittne. Förhørsledaren får då under ed säga att utskriften korrekt återger förhöret. Subjektiva vittnesmål är alltså ett redskap som föredras framför den objektiva inspelningen, även om båda är ovanliga.

En åklagare säger att det oftast räcker att läsa ur utskriften. Om en tilltalad eller ett vittne i rätten lämnar uppgifter som avviker från vad som står i förhørsutskriften, brukar åklagaren bläddra fram det aktuella förhöret och läsa högt vad som står där och fråga ”har du sagt så här?”. På detta kan det komma olika svar. Utöver att de förhörda kan svara ”nej” och ifrågasätta utskriftens korrekthet, kan det också komma svar som ”jag minns inte”, ”jag var trött och förvirrad under förhöret” eller ”jag måste ha missförstått frågan”. I de fall en tilltalad vet att förhöret finns inspelat är denna vetskap ofta tillräcklig för att hen ska vara obenägen att ifrågasätta utskriften, förutsatt att den är något så när korrekt. Att den tilltalade hävdar att hen blivit hotad, pressad eller fått otillbörliga frågor kan också förebyggas genom att förhör spelas in, enligt vad åklagarna uppger.

En åklagare säger att hen mitt uppe i en förhandling, som ju är koncentrationskrävande, inte själv har tid eller resurser att leta upp ljudfilen och hitta fram till det ställe som ifrågasätts. Det blir i så fall en uppgift för utredaren, men

som då i första hand får komma och vittna. Säger hen då också ”jag har ljudfilen med mig om ni vill lyssna” kan detta ge extra tyngd till vittnesmålet, säger en åklagare i intervju. Om rätten är intresserad kan de i så fall välja att få en del av ljudfilen uppspelad. Eftersom rätten har fri bevisprövning är det deras beslut att välja hur stor vikt de vill fästa vid att det som den tilltalade säger i rätten inte stämmer överens med de uppgifter som är nedskrivna i förhørsutskriften. En åklagare, som aldrig kallat förhørsledare som vittne men varit nära några gånger, säger att när det uppstår osäkerhet om uppgifterna i en förhørsutskrift blir det ibland så att rätten ”liksom nästan lägger det lite åt sidan”. Det gäller särskilt när förhöret inte är inspelat, eftersom uppgifterna då blir så osäkra att rätten fattar sitt beslut på annan, mer tillförlitlig bevisning som finns i målet.

Fyra av de åtta intervjuade åklagarna är positiva till att förhör rutinmässigt spelas in. Enda gången det finns anledning att avstå är om en hörd inte vill tala fritt så länge bandspelaren är på. Bara en av de åtta åklagarna svarar nej på frågan om hen tycker att förhör rutinmässigt bör spelas in. Hen menar att de flesta ärenden är enkla och inte behöver spelas in, men däremot anser hen att förhör i mer komplicerade ärenden bör spelas in. De övriga tre åklagarna ser fördelar med att det finns en inspelning, men de har inte själv någon stark åsikt om huruvida förhör bör spelas in eller inte. Så här besvarar en av dem frågan första gången den kommer upp:

Ylva: Har du nån åsikt om man borde ljudbanda förhör regelmässigt?

Åklagaren: Jag vet inte. Det är lite sådär att hälsan tiger still. Dom förhören som flyter på, dom flyter. Och dom förhören som är bra, dom är bra, och huruvida dom är inspelade- Jag har aldrig suttit och efterlyssnat på en inspelning av ett förhör. Utan man utgår från att det som är nedtecknat är ungefär det som sas.

Denna åklagare har alltså aldrig lyssnat på en inspelning, och det verkar gälla generellt att åklagare sällan eller aldrig gör det. När vi senare under intervjun återkommer till ljudinspelningarna framhåller hen ändå att de verkar praktiska:

Ylva: Jo, vi pratade om det här med regelmässig inspelning av förhör. Och där du kanske inte riktigt hade nån åsikt om du tyckte att dom alltid borde spelas in eller inte.

Åklagaren: Nä, men det verkar ju praktiskt liksom. För att blir det nåt krångel så har man det inspelat. Men vilket som är lättast för utredarna, det vet inte jag.

Åklagarnas svar om vad de anser om inspelning belyser också deras syn på arbetsdelningen. Man skulle kunna tänka sig att åklagarna i egenskap av beställare anger i sina direktiv att de vill ha förhören inspelade, men detta verkar vara ovanligt. I stället verkar åklagare, särskilt vissa, visa respekt för

utredarnas autonomi genom att undvika att gå in och detaljstyra deras arbete på detta sätt. Som jag beskrivit i 6.7 är åklagare i normalfallet mest intresserade av vad man kan göra med förhørsutskriften, och så länge den är bra har de ingen anledning att fördjupa sig i själva förhørs- eller dokumentationsprocessen. Men med en inspelning förhåller det sig något annorlunda, eftersom det faktiskt också blir en resultatprodukt som åklagaren potentiellt skulle kunna använda som redskap för att stärka bevisningen. Ändå verkar åklagarna uppfatta beslutet om huruvida förhöret ska spelas in som utredarens.

Sammanfattningsvis är det mycket ovanligt att ekobrottsåklagare spelar upp inspelade förhör i rätten. Bilden är att de inte lyssnar på banden, annat än möjligtvis i undantagsfall. Det som används är den skrivna texten, och denna verkar åklagarna därmed uppfatta som tillräcklig för att nå sina mål. Som jag skrev ovan pekade riksåklagaren i början av 1990-talet på att en ökad användning av inspelningar i stället för utskrifter skulle kräva ett förändrat arbets sätt (se inledningen till 7.1). Mina resultat visar dock att arbets sättet inte verkar ha förändrats, utan åklagare förlitar sig fortfarande på utskriften. När jag frågar dem svarar en majoritet av de åtta intervjuade åklagarna att de är positiva till rutinmässig inspelning av förhör, men det verkar inte vara en viktig fråga för dem, utan de överlämnar beslutet till utredaren.

7.1.4 Inspelningens status i förhållande till en godkänd skriftlig förhörssammanfattning

Att inspelningar i Sverige faktiskt används för annat än som utskriftsstöd är alltså mycket sällsynt i ekobrottsutredningar, enligt vad åklagarna uppger i intervjuerna. Åklagarna värderar den skrivna sammanfattningen som ett användbart redskap i arbetet, medan inspelningen är något de i princip aldrig vill eller behöver befatta sig med. Skriften bedöms alltså som ett överlägset format för att representera och flytta runt förhöret. Ljudfilen hade kunnat bli gränsobjekt, men det blir den inte.

I en historisk tillbakablick kan detta framstå som intressant. När förundersökningskungörelsens ideal om att vara så nära det talade ordet som möjligt formulerades på 1940-talet var det för dyrt och krångligt att ljudinspela förhör i allmänhet. Då var det billigare att lägga en polis' arbetstid på att nedteckna en redogörelse än att skapa en inspelning. Idag är det tvärtom: Kostnaden för att skapa en ljudinspelning är liten jämfört med kostnaden för att låta arbetskraft ta fram en skriftlig sammanfattning. Ändå verkar denna kostnad vara acceptabel för verksamheten – eller kanske rentav ses som en lönsam investering – eftersom alternativet hade varit en orimligt stor tidsåtgång för åklagaren eller någon annan som vill ta del av förundersökningen. Det blir alltså värt att lägga

personalkostnader på att låta en utredare tillgängliggöra förhörets viktigaste innehåll i skrift, för att det spar så mycket tid i beställarändan, vilket till exempel riksåklagaren är inne på (se inledningen till 7.1).

Med andra ord: när det är enkelt och billigt att exakt avbilda det talade ordet, ner till minsta harkling och diskurspartikel, blir det tydligt att denna detaljriktighet och exakthet faktiskt sällan är något man vill ha. Det man vill ha är en utredare som genom tolkning och urval skapar en skriftlig representation av förhöret, som den hörda är beredd att godkänna. Den sammanfattande utskriften blir då nästan som ett kontrakt, ett perspektiv jag utvecklar i 9.5. Genom godkännandet blir den skriftliga representationen mer eller mindre liktydig med själva förhöret. Den skrivna texten kallas för *förhör* och behandlas oftast som en sann och fullständig representation av det muntliga förhöret (jfr 6.9).

Just den vikt som tillmätts en godkänd sammanfattning väcker frågor om inspelningens status i förhållande till den förhörssammanfattning som den hörda granskat och godkänt. För att få ökad klarhet i utskrifters och inspelningars ställning som offentliga handlingar och processmaterial, intervjuade jag en skattebrottsutredare som är jurist och expert på offentlighets- och sekretesslagen. Hen ställer sig frågande till om det är lämpligt att göra inspelningar av förhör som ändå sammanfattas och godkänns under förhöret. Det är ju nämligen utskriften som granskas och godkänns, och syftet är att man ska vara överens om att utskriften korrekt representerar vad den hörda vill ha sagt. Om då åklagaren kan komma med inspelningen i efterhand och säga ”men du har ju sagt så här och så här”, så tappar man syftet med granskningen, menar juristen. Hen menar att det inte är oproblematiskt att använda sig av uppgifter som inte är granskade och att det är rättsligt oklart hur detta ska få göras. Får uppgifterna till exempel användas i domstol? Dessa inspelningar kan ju nämligen innehålla känsliga uppgifter om till exempel hälsotillstånd som man väljer att inte anteckna i utskriften, något jag visar konkreta exempel på i 7.3. Juristen anser att om utredaren klart och tydligt deklarerar att inspelningen är en minnesanteckning som kommer att gallras är det en sak, men att det är mer problematiskt när ljudupptagningens status är oklar.

Enligt vad åklagare uppger i intervjuerna verkar de inte använda ljudinspelningarna för att hitta ogranskade uppgifter att använda mot den hörda. Flera åklagare har ju aldrig lyssnat på förhörsinspelningar alls, och enda gången det skulle kunna bli aktuellt för dem att göra det är om en hörd i rätten avviker från de utsagor som hen tidigare har granskat och godkänt. Då handlar det alltså inte om att använda ogranskade uppgifter, utan om att använda uppgifter som den hörda tidigare har granskat och godkänt men nu återtagit. I den mån som man betraktar den hördas godkännande som ett kontrakt om att utskriften korrekt representerar förhöret, så kan man alltså anföra att inspelningen enbart kan komma att användas om den hörda vill bryta detta kontrakt genom att

ändra eller återta sina uppgifter. Ljudinspelningar kan alltså inte användas mot en hörd som står fast vid sitt tidigare godkännande av det skrivna kontraktet.

Däremot finns det alltid en risk att ett parti som spelas upp i domstol för att styrka att utskriften korrekt representerar förhörsamtalet kan innehålla känsliga uppgifter om till exempel hälsotillstånd, som utredaren av integritetsskäl valt att inte återge så detaljerat. Men detta gäller ju inte bara inspelningar. Ett dialogförhör hade också gjort allt som sagts i förhöret till offentliga uppgifter i förundersökningsprotokollet. Inga centrala normauktoriteter kritiserar dialogförhör för att vara integritetskränkande, utan de kritiserar enbart för sitt tids- och resursslöseri. Dessutom är det numera fastslaget i rättegångsbalken (kap. 23 § 21) att förhör som spelas in och skrivs ut i sin helhet inte behöver granskas av den hörda, vilket i praktiken innebär att den hörda anses stå bakom alla utsagor som hen gjort i samtalet (jfr 6.2). Hur olika utsagor från förundersökningsförhör kan och bör användas i tingsrätt är alltså inget det råder konsensus om, något jag utvecklar i nästa avsnitt.

7.1.5 Inspelningens status i förhållande till förhör i tingsrätt

Till skillnad från den jurist på Skattebrottsenheten som refererades i föregående avsnitt, verkar Förundersökningsutredningen (2011) betrakta det som oproblemiskt att använda ljudinspelningar i domstol om en hörd återtar uppgifter. Utredningen framhåller enbart fördelarna med inspelningar, eftersom åklagaren då kan ”åberopa dokumentation som dels är svår för den hörda att ifrågasätta, dels utgör ett bättre bedömningsunderlag för rätten än enbart en uppläsning ur förundersökningsprotokollet” (Förundersökningsutredningen 2011:235). I remissvaren till Förundersökningsutredningen finns flera remissinstanser som delar utredningens uppfattning att förundersökningsförhör i högre utsträckning bör spelas in med ljud. Hovrätten för Övre Norrland skriver i sitt remissvar:

Hovrättens erfarenhet är att förhörspersoner numera i vart och vartannat mål konfronteras med vad som nedtecknats vid förhör under förundersökningen. Det är inte heller ovanligt att uppgifter i sådana förhör skiljer sig markant från vad förhörspersonen senare berättar vid huvudförhandlingen. Diskrepansen mellan uppgifterna förklaras ofta med att förhørsledaren har missuppfattat den hörde, lagt orden i munnen på honom eller henne, utövat påtryckningar eller dragit fördel av att personen i fråga varit drog- eller alkoholpåverkad. En annan vanlig invändning är att personen i fråga varit psykiskt skör efter en tids frihetsberövande och därför beredd att säga vad som helst för att bli försatt på fri fot. De allra flesta av dessa invändningar skulle enkelt kunna kontrolleras om det i vart fall fanns en ljudupptagning av förhöret. (Remissammanställning 2011:25)

Hovrättens uppfattning om hur ofta man skulle vilja spela upp förundersökningsförhör ("vart och vartannat mål") skiljer sig alltså betydligt från eko-brottsåklagarnas, som knappt verkar ha detta behov alls.

Det finns dock på vissa håll ett motstånd mot en utveckling där förundersökningsförhören blir ett allt viktigare underlag för rättens bedömning. En klassisk ståndpunkt, som förs fram i Åklagarutredningen (1992), är att man får bäst bevismaterial när beviskedjan blir så kort som möjligt och att muntliga utsagor därför har bäst bevisvärde när de läggs fram direkt i rätten av den som hörs. En omfattande och utförlig dokumentation av vad hörda sagt under förundersökningen förlänger processen så att de börjat glömma mer av händelsen vid huvudförhandlingen, vilket Åklagarutredningen anser är olyckligt. Det medför nämligen en större risk för att de hörda vid huvudförhandlingen är mer präglade av vad de sagt vid förundersökningsförhören än av den händelse de ska höras om.²⁰ Åklagarutredningen förespråkar i stället att man slår vakt om omedelbarhetsprincipen (se 2.2 för definition) och betonar att det är tingsrättsförhören som ska ligga till grund för ansvarsbedömningen i målet, hellre än att man accepterar en ordning där förundersökningsförhören i vissa typer av mål regelmässigt kommer att utgöra grund för rättens bedömning.

Samma åsikter förekommer i remissvar till Förundersökningsutredningen (2011). Advokatsamfundet anser att förundersökningen syftar till att "skaffa ett underlag i åtalsfrågan, inte att låsa fast förhörspersoner vid de utsagor som lämnas" (Remissammanställning 2011:29, jfr också 9.5). Vänersborgs tingsrätt företräder den klassiska ståndpunkten att en utsaga i rätten har större värde, eftersom vittnen där hörs under ed och eftersom försvarssidan får ställa frågor på samma sätt som åklagaren. De menar att "[det aldrig kan] bli aktuellt att lägga endast ett inspelat förundersökningsförhör till grund för en dom" (Remissammanställning 2011:30). Rätten får ju göra en prövning om det är vittnets nuvarande eller tidigare uppgifter som stöds av den övriga utredningen. Motsatt uppfattning uttrycks dock av en annan remissinstans, nämligen Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet, som ser positivt på att förundersökningsförhör får större utrymme i rätten:

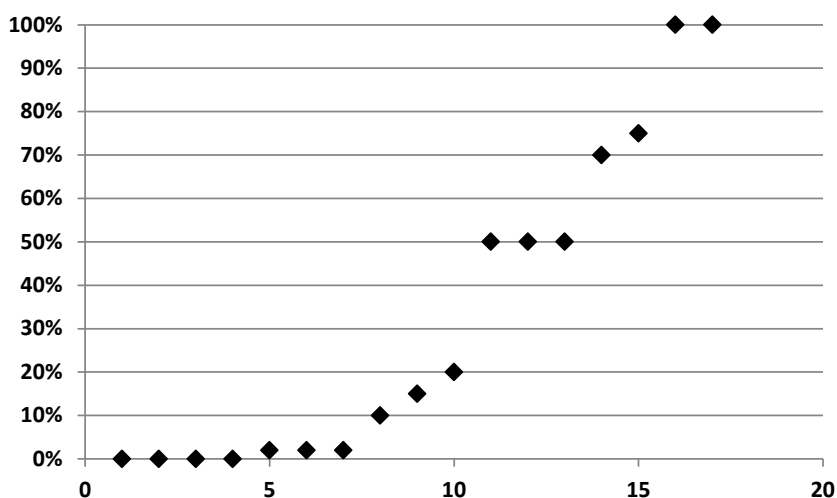
20 Justitieombudsmannen (JO 2005) har riktat kritik mot att en åklagare begärde en paus i en tingsrättsförhandling för att vittnet skulle få läsa utskriften från det förhör som hållits med honom under förundersökningen. Vittnet ville nämligen inte vittna, för att han inte just då hade något minne av saken eller ens att det hade hållits ett förhör med honom. JO anser att det i detta fall finns en risk att vittnet bara återberättar vad han nyss läst, och tar upp att åklagaren hade kunnat utnyttja möjligheten att med rättens medgivande i stället få läsa ur förhørsutskriften.

Fakultetsnämnden har inget att invända mot förslaget om att förhör under förundersökningen ska spelas in med ljud- och bild, tvärtom är detta högst önskvärt. Fakultetsnämnden vill dock understryka att detta i förlängningen kan leda till att polisförhören får en betydligt mer framträdande roll under huvudförhandlingarna än fallet är i dag. Den rådande synen är att i enlighet med principen om det bästa beviset ska fokus under huvudförhandlingen vara den enskildes vittnesmål just under förhandlingen, inte vad denne tidigare sagt till polisen. För det första kan man vänta sig att det i framtiden kommer att ifrågasättas om en sådan ordning verkligen är den rimligaste. Man kan argumentera för att domstolen får ett betydligt bättre beslutsunderlag om vad vittnet/målsäganden eller den tilltalade sagt direkt till polisen efter händelsen spelas upp för rätten, i stället för att de inblandade kanske upp till ett år senare ska berätta om vad som hände under huvudförhandlingen. Man kan rentav på goda grunder hävda att bevisvärderingen skulle bli bättre om rätten under huvudförhandlingen först fick del av den hördes version hos polisen och sedan förhördes av partsombuden. (Remissammanställning 2011:27)

Ovanstående visar att det inte finns någon samsyn bland normauktoriteter om vilket värde det har att uppgifter finns dokumenterade på band om en hörd ändå inte vill stå fast vid dem i rätten. Diskussionen visar att frågan om ljudinspelning av förundersökningsförhör kan få långtgående konsekvenser, eftersom det kan leda till en uppluckring av vissa av rättegångens grundvalar, som omedelbarhetsprincipen. En ny utredning (Kommittédirektiv 2016) har fått i uppdrag att ”analysera om det är lämpligt att införa utökade möjligheter att använda dokumenterade förhör som bevisning i domstol” och i så fall föreslå nödvändiga lagändringar. Resultatet av utredningen kommer strax efter att denna avhandling gått i tryck.

7.1.6 Utredares syn på inspelning

Eftersom lagen inte stadgar något särskilt om ljudinspelningar av förhör, är det i praktiken upp till den individuella utredaren att avgöra om ett förhör ska spelas in eller inte. Åklagaren skulle i och för sig i sina direktiv kunna ange att ett förhör ska ljudinspelas, men i min undersökta förhørsverksamhet gör de sällan detta. För att ta reda på i vilken utsträckning ljudinspelning används som redskap bad jag i skrivstrategienkäten utredarna uppskatta hur stor andel av deras förhör som ljudinspelades i sin helhet. Svaren från de 17 utredarna är inprickade i figur 7.

FIGUR 7: Hur stor procentandel av förhören ljudinspelas i sin helhet? 17 utredares uppskattningar

Som framgår av figur 7 är det sju av utredarna som sällan eller aldrig spelar in, medan två alltid gör det. Fem av utredarna spelar in relativt ofta (50–75 procent av förhören), medan de resterande tre gör det ibland (10–20 procent av förhören).

Om de 17 utredarna i skrivstrategienkäten är representativa och uppskattar sin inspelningspraktik korrekt är det runt en fjärdedel av förhören som spelas in i sin helhet. Telefonförhör med vittnen spelas vanligtvis inte in, medan förhör med misstänkta i mer kvalificerade utredningar ofta spelas in, i synnerhet om man misstänker att det finns risk för att de kommer att ändra sina uppgifter. Men nästan hälften av utredarna uppger att de aldrig eller bara i enstaka undantagsfall spelar in förhör. Anledningarna kan vara flera.

Enstaka utredare säger att de undviker att spela in för att de inte vill behöva skriva ut förhöret i dialog. Vissa har nämligen hört eller är av uppfattningen att en ljudinspelning bör skrivas ut i sin helhet, vilket sannolikt bygger på det JO-uttalande som säger just detta (se 7.1.2), även om ingen av dem hänvisar explicit till det. Det finns också en utredare som berättar om försvarare som inte velat godkänna sammanfattningar till inspelade förhör utan propstat på att inspelningen ska skrivas ut i sin helhet, vilket också kan göra att utredare drar sig för att spela in.

En del utredare tycker att en inspelning är ett onödigt intrång i den hördas integritet. Sannolikt tycker många också att inspelningen även är ett onödigt intrång i den egna integriteten, även om detta är något man mindre gärna anför. En utredare skriver dock att ljudinspelning och dialogutskrift ”begränsar såväl misstänkt som förhørsledaren att uttrycka sig ’fritt’”. Som nämndes i

7.1.1 har inspelningen idag en något oklar offentlighetsstatus. Men eftersom den utgör en handling upprättad på myndighet finns det möjlighet att den med stöd i offentlighetsprincipen kan komma att lämnas ut eller i alla fall tillåtas avlyssnas på myndigheten av en intresserad allmänhet. Om man låter bli att spela in behöver man alltså inte oroa sig för var inspelningen potentiellt kan hamna och hur den skulle kunna användas mot en eller för att granska ens arbete.

Innan obligatorisk ljudinspelning infördes i England fanns en liknande oro och ett motstånd bland poliserna där, för att inspelning blir som en ständig övervakning av deras förhørsarbete. Men sedan rutinen etablerats och utvärderats har inställningen till inspelning blivit betydligt mer positiv (Coulthard 2014). Det kan ju nämligen bli en trygghet för poliserna, eftersom inspelningar kan användas för att visa att poliserna har uppträtt korrekt när de anklagas för motsatsen. Leo & Richman (2007) skriver också att forskningen inte lyckats finna något empiriskt stöd för att en ljudinspelning skulle göra hörda mindre benägna att tala eller lämna användbar information. Men utredare i min undersökning vittnar om att det finns enstaka hörda som deklarerar att de inte tänker yttra sig förrän bandspelaren stängs av. Det betyder att det i alla fall finns särfall där ljudinspelning kan vara ett hinder.

7.1.7 Sammanfattning: Ljudinspelning

Ljudinspelningen är ett redskap som skulle kunna komplettera förhørsutskriften och därmed lösa problemet med att en och samma utskrift både kan anses för lång och för kort. Men inspelningens status är kontroversiell och var dessutom oreglerad under perioden då avhandlingens material samlades in. Analysen visar att det finns en ambivalent inställning till ljudinspelning på alla nivåer i beställarhierarkin. På den lagstiftande nivån blir frågan komplicerad, för att hanteringen av inspelningar behöver harmoniera med eller leda till ändringar av flera centrala lagar och grundprinciper, som offentlighetsprincipen, arkivlagen och omedelbarhetsprincipen vid huvudförhandling. Ska en inspelning arkiveras och kunna begäras ut av vem som helst, även om det innebär att känsliga förhör kan få stor spridning över internet? Hur påverkas rättegångssystemet om förundersökningsförhör i högre utsträckning än idag ska ligga till grund för rättsens dom?

Vissa juridiska institutioner menar att det i högre utsträckning än idag vore önskvärt att spela upp förundersökningsförhör vid huvudförhandling, men de åklagare jag intervjuat på Ekobrottsmyndigheten verkar inte uppleva det behovet. De är överlag positiva till att ljudinspelningar görs, men har inte tid att lyssna på eller använda dem. För dem verkar alltså ljudinspelningens

förtjänst bara vara att finnas till, som en extra försäkring vars blotta existens gör hörda mindre benägna att ändra sin berättelse. Jag har tidigare visat att åklagare är inriktade på vad man kan göra med förhöret som produkt, och inspelningens funktion för åklagarna är alltså att den gör värdet på utsagorna i förhørsutskriften högre och mer stabilt. Trots att inspelningen ökar värdet på den produkt åklagarna beställer, verkar de anse att det huvudsakligen är utredarens sak att avgöra om en ljudinspelning ska göras eller inte.

Skattebrottsutredarna är alltifrån positiva till skeptiska till ljudinspelning. Vissa spelar alltid in förhör, andra aldrig, och många avgör från fall till fall om det är lämpligt att spela in förhör. En uppskattning är att ungefär 25 procent av förhören på Skattebrottsenheten spelas in.

Argumenten för att spela in förhör är desamma på alla nivåer i beställarhierarkin: det ger en ökad rättssäkerhet att man kan kontrollera att utskriften stämmer och att förhöret hållits på ett korrekt sätt, och framför allt minskar det risken för att den hörda ska återta uppgifter. Argumenten mot att spela in förhör är dock lite olika. Utredarna nämner sällan inspelningars samverkan med andra principer i rättsapparaten. I stället är de mer inriktade på de praktiska konsekvenser en inspelning får för den egna arbetssituationen och för den hörda. Dels medför inspelningen extra praktiskt arbete, särskilt om man vill följa JO:s uttalande om att en inspelning alltid ska skrivas ut i dialogform. Dels anser utredarna att inspelningen är ett onödigt intrång i den hördas integritet. Att utredarna arbetar för att värna de hördas integritet är också något som konkret visas i samtalsanalysen i 7.3. Säkert vill många utredare också värna sin egen integritet, även om detta sällan nämns explicit.

7.2 Andra sätt för åklagaren att ta del av förhöret

Förhørsutskrift och inspelning är inte de enda sätt som åklagaren kan få information om vad som hänt och sagts under ett förhör. Åklagare och utredare kan nämligen kommunicera via samtal eller mejlväxlingar. Dessutom kan åklagare välja att delta vid förhör. I detta avsnitt redovisar jag synen på dessa andra kommunikationskanaler, och det bygger på uppgifter ur intervjuer och enkäter med utredare och åklagare.

En viktig sak att hålla i minnet när man läser är att ärenden kan ha olika omfattning och dignitet. De minsta ärendena, mängdmålen, ska i idealfallet inte ta mer än 8 arbetstimmar för åklagare och utredare sammantaget. Eftersom mängdbrotten normalt handhas av ett fåtal särskilda mängdbrottsåklagare, arbetar de flesta åklagare med projektmål av större eller mindre slag. Sju av åtta åklagare jag intervjuat arbetar med projektmål, även om de också kan få i uppgift

att gå till rätten med mål som förberetts av mängdåklagaren. Däremot är det en större andel av utredarna som av och till arbetar med mängdärenden, vilket är bra att tänka på när man jämför utredares och åklagares beskrivningar nedan.

En annan sak som kan ha betydelse är att skattebrottsutredarna har kontor på Skatteverket och åklagarna på Ekobrottsmyndigheten. De har alltså inte kontor i samma byggnad, ibland inte ens i samma stad, så även om fysiska möten förekommer är telefon och skriven e-kommunikation de enklast tillgängliga kommunikationskanalerna.

7.2.1 Utredaren sammanfattar förhöret muntligen för åklagaren

Åklagare, även mängdåklagaren, berättar i intervjuerna att utredare kan höra av sig med en kort, oftast muntlig sammanfattning av hur förhöret gick. Utredarna kan då också få nya direktiv om hur utredningen ska gå vidare. De flesta åklagare säger att detta är mycket värdefullt, för att man då får uppgifter när de är färska och dessutom snabbt och enkelt kan bolla idéer med utredaren om hur utredningen bäst ska fortskrida. Så här formulerar sig en intervjuad åklagare:

Min erfarenhet är att när man jobbar tajt ihop med utredare som man lär känna lite grann, det är ofta då resultatet blir som bäst. Och att man har täta kontakter med föredragningar. För då får båda parterna uppgifterna när dom är färska. Skickar man papper fram och tillbaka, där man får all information, då är risken att det drar ut på tiden och gör att man glömmer. Då tappar man lite i kreativiteten som är väldigt viktig för att komma framåt i en utredning. Alltså mycket är ju att fånga upp det väsentliga och så jobba sig framåt. (Åklagare i intervju)

Täta muntliga kontakter beskrivs alltså i citatet ovan som ett bra sätt att hålla tempo och kreativitet uppe i utredningar. En åklagare skriver i kvalitetsuppföljningsenkäten att sådana föredragningar är obligatoriska:

Förhören ska alltid föredras för åklagaren – det är inte tillräckligt att enbart ”skicka över” dem i BUS [= BrottUtredningsStöd, datasystemet där all information läggs in] till åklagaren utan kommentarer. Det [är] ju analysen av förhöret som är viktig och vad som kan bevisas. (Åklagarsvar i enkät, Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2014)

Denna åklagare anser alltså att utredares uppgift inte bara är att få fram uppgifter i förhör, utan utredarna ska också hjälpa åklagaren att analysera uppgifterna. Detta väcker frågor om i vilken utsträckning åklagare faktiskt använder förhörsutskriften som ett redskap för åtalsbeslutet och i vilken utsträckning de snarare förlitar sig på utredarnas föredragningar och värderande analys av förhöret. För att

kunna besvara en sådan fråga skulle jag behöva göra mer omfattande etnografi, där åklagare skuggas och deras samtal och läsprocesser observeras. Med de självrapporterade data jag har från åklagarintervjuerna verkar man dock kunna dra den allmänna slutsatsen att det varierar dels mellan åklagare, dels mellan olika ärenden.

Mängdbrottsåklagaren säger att när hen får ett misstänktförhör brukar hen börja med att titta sist i förhöret, för att se om den hörda erkänner eller förnekar. Om den hörda erkänner och dessutom är beredd att ta ett strafföreläggande kan resten av förhöret läsas mer extensivt. Om den hörda i stället förnekar får åklagaren läsa lite noggrannare, se vilka invändningar som finns och analysera om man kan förvänta sig en fällande dom i tingsrätten.

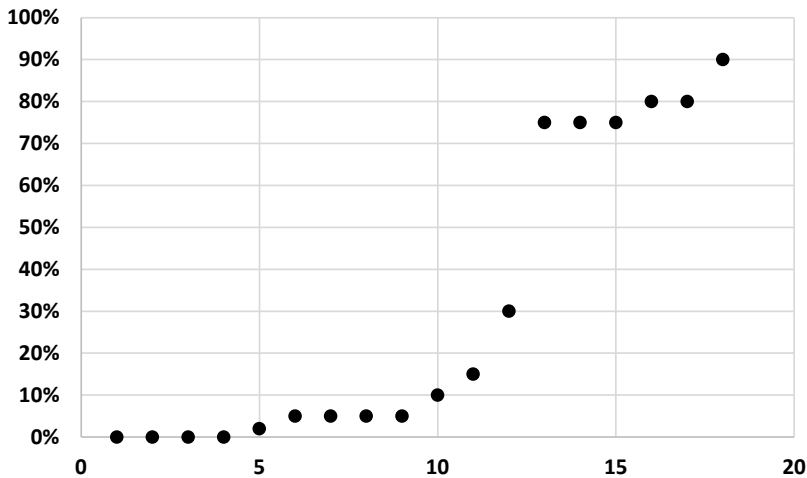
När det gäller övriga åklagare, som alltså vanligen jobbar med projekt mål, säger vissa att de alltid läser hela förhørsutskriften så fort de hinner, även om de fått en muntlig föredragning dessförinnan. En av de åtta åklagarna verkar dock tydligt föredra muntlig information framför information på papper, och säger att hen normalt inte läser utskriften förrän åtal ska väckas, och i enklare projekt mål inte förrän åtal är väckt. Hen vill ha muntlig feedback från utredaren, inte bara för att sådana rapporter går snabbare och är enklare att tillgodogöra sig, utan också för att hen då kan få ta del av utredarens bedömning av hur trovärdig den hörda är. Med andra ord finns det alltså fall där åklagare inte använder utskriften i åtalsbeslutet, utan i stället baserar sitt beslut på utredarens muntliga uppgifter.

Detta stöds också av vad vissa utredare uppgett. De nämner i intervjuer att det finns åklagare som inte läser förhören förrän i samband med åtal utan i stället frågar ”jaha, vad sa de?” och så får utredaren ge ett muntligt referat.

I skrivstrategienkäten framkommer dock att vissa utredare aldrig ger åklagaren en muntlig föredragning innan de skickar utskriften. Där fanns följande fråga formulerad:

I hur stor andel av förhören brukar åklagaren ges en kort sammanfattning strax efter förhöret, innan själva utskriften skickas?

Svaren redovisas i figur 8. Som synes varierar det rejält. Vissa utredare uppgav att de gjorde detta i 90 procent av fallen, medan andra uppgav att de aldrig gjorde det. Om de 17 utredarna är representativa indikerar detta att en mindre andel oftast ger sammanfattningar, medan en större andel gör det sällan eller aldrig. En möjlig tolkning som också är förenlig med vad åklagarna uppgett är att många utredare arbetar mest med mindre ärenden, där man inte har så mycket åklagarkontakt, medan de utredare som arbetar med större projekt mål har mer frekvent dialog med åklagaren. Detta stärks också av en kommentar från en utredare som säger att hen har åklagarkontakt i ungefär 75 procent av fallen, men i mindre ärenden skickas förhöret direkt.

FIGUR 8: I hur stor andel av förhören brukar åklagaren ges en kort sammanfattning strax efter förhöret, innan själva utskriften skickas? 17 utredares procentuppskattningar

En begränsning med enkätens frågeformulering är att den frågar efter om eventuell muntlig föredragning görs *innan* utskriften skickas. Vissa av de som svarade 0 procent lämnade kommentarer som ”skickas samma dag” eller ”jag skickar i stället den färdiga förhørsutskriften direkt, eftersom jag skriver in på datorn direkt”. Därigenom är det oklart om de utredare som säger att förhöret skickas direkt är sådana som enbart ”skickar över” förhören, på det sätt som en åklagare menade var ofullständigt, eller om de någon gång i processen också föredrar förhöret eller kanske hela utredningen när det börjar bli dags att sammanställa ett förundersökningsprotokoll. Det kan tänkas att många utredare sätter en stolthet i att deras utskrifter färdigställs omgående, inte minst för att huvudregeln i rättegångsbalken (se 6.2) stadgar att dokumentationen ska vara uppläst och godkänd vid förhörets slut.

Det är inte heller säkert att en föredragning och analys av förhörets resultat behöver vara muntlig. En utredare svarar 15 procent på enkätfrågan ovan, ihop med fritextkommentaren ”oftast skickas förhöret och analys till åklagaren”. Det betyder alltså att den sidoinformation som utredaren ger utöver förhørsutskriften också kan vara skriftlig och kan delges åklagaren både innan, samtidigt som och efter att förhørsutskriften är klar och tillgänglig för åklagaren.

7.2.2 Åklagare deltar ibland i förhör

Utöver att åklagares första möte med ett förhör ofta är en muntlig förhørsföredragning berättar vissa av de intervjuade åklagarna att de ibland sitter med

under viktigare förundersökningsförhör eller rentav håller förhören själva. För andra åklagare är detta dock uteslutet. En åklagare berättar att hen tidigare har suttit med vid förhör, men inte gör det längre för att det ändrar dynamiken på ett ofördelaktigt sätt:

En sak som jag aldrig nånsin gör längre, det är att vara med på förhör. [...] För att dom [de misstänkta] vet att jag bestämmer. Annars kan ju polisen^[21] sitta och säga, du vet ”Det är åklagaren som bestämmer, vi bara- jag ställer dom här frågorna och sen- Det är inte jag som bestämmer, utan det är åklagaren”. Och om åklagaren då sitter med, så blir det ju lite att dom vänder sig till mig. Jag var med på nåt förhör för ett antal år sen, där den häktade personen fick en fråga om nånting som han tyckte var väldigt obehagligt. [...] Så precis när han ska svara på den här frågan, så ser man liksom hur han hajar till och blir alldeles blank i ögonen. Och jag är ju inte van vid att sitta i ett litet rum med nån som liksom- att det blir sådär emotionellt. [...] Så jag blev ju alldeles så här: ”Men oj! Stackars människa”. Och sen när jag läste förhørsutskriften så fanns det ju inte med nånting av det. Och då insåg jag också att det händer ju mycket i dom där rummen som jag inte nånsin får reda på. Men jag tycker nästan att det är bättre, för vad skulle den utredaren ha skrivit liksom? ”Jonas blir blank i ögonen?” Jag tycker att det är bättre att jag får den informationen muntligen, än att det står i förhöret. För att för min del blev det att mitt fokus blev fel. [...] Men min polis som är en gammal räv, han var liksom helt oberörd. För han är mycket mer van vid den här situationen. [...] Men jag har ju kollegor som håller förhören själva under polisutredningarna. Det skulle aldrig falla mig in. Jag tycker det blir skit. Det är inte min grej. Jag är inte bra på det. Jag är bra på att göra det i rätten, när jag har allting. (Åklagare i intervju)

I utdraget ovan framkommer att åklagare är medvetna om att det förekommer gråt och andra känslöstämningar som är starkt påtagliga för de som närvarar i förhørsrummet, men som kanske inte ens går att ana för den som bara läser utskriften.

7.2.3 Uppgifter som hellre kommuniceras informellt än dokumenteras formellt

Genom min analys har jag kunnat konstatera att det finns vissa inslag i förhören som sällan dokumenteras formellt men som kan kommuniceras till åklag-

21 Åklagarnas utredningar biträds av såväl av poliser på Ekobrottsmyndigheten som av utredare på Skattebrottsenheten, och de gör i stor utsträckning samma arbete, även om de har olika bakgrund. *Utredare* är en allmän beteckning som kan täcka både polisutredare och civilutredare, men ibland händer det att åklagare i intervjuerna talar om förhørsledaren som ”polis”, kanske för att utredaren i just det fall de tänker på var polis och inte civilutredare.

aren på annat sätt. Detta kommer bland annat fram i skrivstrategienkäten, där en fråga gäller hur utredare ser på att dokumentera gråt och andra känslouttryck. Frågan lød:

Om en hörd person börjar gråta eller blir arg under förhöret, bör detta dokumenteras i förhörsutskriften? Hur brukar du i så fall dokumentera det?

På denna fråga gick svaren isär, men hälften, 8 av 17, skriver att de inte skulle dokumentera detta. Här är två exempel på svar som bestämt avvisar idén:

Ta en paus! Gå vidare utan kommentar.

Vanligt att de blir lite ledsna men inte med i förhör.

En av utredarna som säger att hen inte dokumenterar känslouttryck öppnar dock för att valet inte är självklart:

Nej, brukar inte ta med det. Rätt eller fel?

Det här svaret visar att det inte finns någon självklar norm för hur utredare bör göra. 5 av 17 utredare skriver eller antyder att de ibland väljer att dokumentera gråt eller ilska. De flesta ger inga utförliga exempel på hur, utan ger svar som:

Det har hänt att jag har dokumenterat det i en parentes.

Beror på sammanhanget. Ibland kan det vara till fördel att man dokumenterar detta.

Två utredare är dock lite mer utförliga angående hur gråt eller ilska dokumenteras:

Vid dessa fall ställer man frågan om den uppkomna situationen påverkar den hörde och hur och svar noteras. Ställer alltid frågan varför ledsen eller arg om den situationen uppkommer. Man måste laga efter läge från gång till gång. Kan vara avgörande att åklagare och jag vet om vissa saker som påverkar vilket gör att situationen uppkommer.

Från fall till fall och beroende på vad det gäller. Att någon gråter för att de är nervösa eller oroliga över situationen brukar jag inte dokumentera om de inte säger det. Under fråga "är det något utöver vad som hittills kommit fram i förhöret som du vill tillägga?" så kan oro, rädsla etc komma fram men då skriver jag vad de säger.

Citaten visar att utredarna fattar beslutet utifrån om känslouttryckarna tillför information som utredarna anser är alltför väsentlig för att undanhållas åkla-

garen och förundersökningsprotokollet. Det verkar också vara tydligt att det i första hand är den hördas ord som ska dokumenteras, så vissa utredare försöker i stället elicitera muntliga utsagor som säger något om den hördas känslor.

Ytterligare 4 utredare skriver att de aldrig dokumenterat gråt eller ilska, men öppnar för att det kanske finns tillfällen där det kan vara motiverat. Några exempel följer här:

Nej, inte om det inte tillför något till utredningen. Ja annars. Kan inte påminna mig att jag gjort det, i så fall någon kommentar och ilska/arg.

Hittills har jag inte gjort det. Hos labila personer kan sinnesstämningen under ett förhör skifta högst märkbart. Från ledsna gråttillstånd till glada skämttillstånd och tillbaka till gråt igen. Det blir för omständligt och osäkert att kontrollera vilket sinnessstillstånd som den hörde är på just den frågan och de andra frågorna. Skulle ev. kunna göras vid speciella tillfällen, men kan bli känsligt att läsa upp.

Kommentaren om att dessa beskrivningar kan bli känsliga att läsa upp är sannolikt en väsentlig anledning till varför sinnesstämningar normalt inte dokumenteras, något jag utvecklar i 7.4. Utredarens uppgift är ju att nedteckna vad den hörda har sagt, och därefter ska den hörda granska de utsagor som utredaren har skrivit ner, så att den hördas mening blivit korrekt representerad. Förhørsutskriften ska alltså representera den hördas ord, snarare än utredarens uppfattning om den hördas sinnesstämning. Som en annan utredare skriver anses det senare inte ha med sakfrågan att göra:

Nej. Anser inte att det har med sakfrågan att göra. Däremot kan denna info förmedlas till åklagaren på annat sätt då det kan ha betydelse för hur åklagaren hanterar ärendet i rätten.

Denna utredare påpekar att det finns möjligheter att delge åklagaren informationen på annat sätt än genom att skriva ner den i utskriften och att uppgifter om en persons beteende eller sinnesstämning kan vara bra för åklagaren att ha.

Åklagarna är inne på ungefär samma spår som utredarna. Information om en hörd persons beteende kan vara till nytta, men den bör inte nödvändigtvis stå i utskriften, eftersom den kan anses vara känslig eller alltför värderande. En åklagare säger att det ibland händer att utredare ringer efter förhöret och säger ”han sa det eller det mellan raderna, men jag vill inte skriva det”.

Ett viktigt specialfall som tas upp av en åklagare är när utredaren misstänker att den hörda har ett intellektuellt funktionshinder eller en psykisk sjukdom som skulle kunna påverka straffansvaret. Åklagaren säger att hen inte vill komma till rätten och upptäcka att hen aldrig skulle ha valt att åtala personen om hen

hade sett och vetat hur denne betedde sig. Det kan till exempel vara fall där det framstår som relativt uppenbart att någon blivit utnyttjad, för att de lurats att skriva på papper som gör dem till målvakter, alltså formella företrädare för ett bolag, men att de själva inte verkar kapabla att förstå vilket ansvar detta innebär.

En annan typ av muntlig sidoinformation som inte kan skrivas ned i utskriften är utredarens bedömning av hur trovärdig den hörda personen verkar. Den intervjuade åklagare som i hög utsträckning förlitar sig på muntliga föredragningar tog upp att det är värdefullt att få ta del av utredarens intryck och beskrivningar av hur den hörda betett sig och berättat sin historia. ”Förhöret^[22] innehåller ju en massa ord, men det innehåller ju inte hur man har sagt det”, säger hen. I rätten kommer nämligen inte bara ord att bedömas, utan rätten kommer – vare sig de vill eller inte – också att bedöma personens trovärdighet utifrån hur hen uppträder. Därför är det en fördel för åklagaren att också få del av denna information.

Åklagarna vill alltså gärna ha muntliga sidorapporter från utredare om sådant som anses svårt eller olämpligt att ha med i utskriften. En åklagare började dock under vår intervju fundera över om inte rättssäkerheten egentligen kräver att det dokumenteras, eftersom uppgiften är minst lika viktig för en eventuell försvarare som för åklagaren:

Jag har inte funderat över det, men nu när du säger det, det ska ju vara så att förhöret ska ju rätt återspegla vad som har sagts. Och dokumenterar du det då, så att man i efterhand kan- det ska ju inte bara vara så att åklagaren får den här informationen, utan det ska ju vara så att till exempel en advokat som inte är närvarande ska få den här informationen... egentligen, om det ska vara rätts-säkert, och det ska det ju vara. Det är ju en spännande tanke, hur man så att säga beskriver vad som egentligen har sagts. Det har jag inget bra svar på. Det är ju en sak att jag får det som åklagare då, så läggs det i mitt lilla huvud då, och så kommer jag ihåg det, men det skulle ju också kanske vara bra om det vore dokumenterat. (Åklagare i intervju)

Citatet åskådliggör att det i vissa lägen kan bli ett rättssäkerhetsproblem att utredare upplever vissa saker som olämpliga att skriva i utskriften.

7.2.4 En specialmodell för extra effektivitet

Utöver vad som sagts ovan om hur åklagare kan delges information om förhöret utöver den färdiga utskriften, vill en åklagare lyfta fram en modell som

22 *Förhöret* refererar här inte till samtalet utan till utskriften. Se 6.9 för tidigare resonemang om innebörden hos *förhör*.

hen framgångsrikt använt. I ett fall där hen använde modellen fanns det tre misstänkta, och alla hämtades samtidigt till förhör och förhördes samtidigt av olika utredare. Man ville nämligen undvika så kallad kollusionsfara, alltså att de misstänkta pratar ihop sig om vilka uppgifter de ska lämna i förhöret. I varje förhör deltog två utredare, där den ena ledde samtalet och den andra fungerade som sekreterare och löpande producerade en utskrift. Denna utskrift skrevs i ett dokument som åklagaren hade tillgång till via datorn på sitt kontor. Hen kunde då se utskrifterna växa fram i realtid och jämföra vilka historier de olika misstänkta lämnade. När förhørsledarna i ett av förhören hade ställt alla grundfrågor gjorde de en paus i förhöret och gick upp till åklagarens kontor för att få nya direktiv. Åklagaren och förhørsledaren kunde då ha en kort diskussion, där förhørsledaren fick veta vilka uppgifter som kommit fram i de övriga förhören och nya instruktioner om ytterligare frågor som skulle ställas, till exempel att den misstänkta skulle höras mot uppgifter som de övriga misstänkta lämnat.

7.2.5 Sammanfattning: Andra sätt att ta del av förhöret

Enkäter och framför allt intervjuer med åklagare visar att förhørsutskriften ofta inte är den första eller enda kanalen som åklagare får information om förhöret via. Enstaka gånger kan det hända att åklagare sitter med vid förhör eller rentav håller dem själva. Det verkar däremot mycket sällsynt att de under förundersökningen lyssnar på inspelade förhör. Vanligt är däremot att utredare föredrar förhören för åklagaren, ofta muntligen, vilket verkar komplettera utskriften på två sätt. Det kan ge följande:

1. En snabb sammanfattning av det som sedan hamnar i utskriften och ibland också en analys och diskussion av hur den viktigaste informationen kan användas vidare.
2. Information utöver den som står i utskriften, för att informationen är känslig eller svår att förmedla i utskriften (gråt, avvikande beteende, en misstanke om att personen ljugar eller undanhåller information eller information som den hörda inte ville skulle föras till protokollet).

Verksamheten blir alltså effektivare genom att deltagarna använder dessa komplement till redskapet förhørsutskrift, eftersom komplementen kompenserar för begränsningar som finns hos utskriften. Begränsningarna är att utskriften inte kan innehålla utredarens analys eller socialt känsliga uppgifter, att det tar längre tid för åklagaren att tillgodogöra sig det viktiga från en utskrift än från ett snabbt muntligt referat och att utskriften inte möjliggör någon dialog med utredaren.

En generell tumregel verkar vara att i större och mer komplicerade ärenden,

där det kanske sitter misstänkta frihetsberövade, så bollar utredare mer med åklagaren genom (muntliga) föredragningar och har tätare samtal om hur utredningen fortskrider. Men i de mindre mängdbrotten, som alla hanteras av särskilda mängdåklagare, är det vanligare att utredaren bara får ett skriftligt direktiv från åklagaren, håller förhör med en misstänkt och eventuellt en bokförare eller revisor och därefter skickar utskrifterna till åklagaren.

Den typ av känslig information som utredare hellre kommunicerar informellt än dokumenterar formellt (se punkt 2 ovan) kan delas in i två huvudkategorier. Den som aktualiserats oftast i mina enkäter och intervjuer är beskrivningar eller värderingar av den hördas beteende, och jag kommer att återkomma till detta i en analys av adressatorientering i 7.4. Men det kan också vara känsliga uppgifter som den hörda berättar om, till exempel sådana som rör hälsotillstånd eller sociala relationer. Att utredare är försiktiga med att protokollföra denna typ av information blir synligt också i själva förhörssamtalen, något jag nu ska visa.

7.3 Hur dokumentation av känsliga ämnen diskuteras under förhören

I detta avsnitt ska jag ge några exempel på när utredare eller hörda under förhörssamtalet orienterar sig mot ett ämne som känsligt eller potentiellt olämpligt att dokumentera i förhörsutskriften.

7.3.1 Sjukdom som ett känsligt ämne

Ibland berättar hörda om hur sjukdom och dåligt mående varit en bidragande orsak till deras redovisningsproblem. Men utredare är försiktiga med hur de dokumenterar de uppgifter som hörda lämnar om sitt hälsotillstånd. I förhöret med Håkan Sander har han två gånger under förhöret kommit in på att han varit sjuk och hur det påverkat hans situation. Andra gången han nämner sjukdomen ställer förhørsledaren en fråga om vad han vill ha protokollfört om den:

SAMTALSUTDRAG 2: *Håkan Sanders sjukdom, del 1 (8.20–9.18, FL Karin, skriver direkt)*

- 1 FL e:uh du pratar om sjukdomen, vill du: exempl- vi-
2 vill du liksom att jag skriver vad de e för typ av
3 sjukdom så att de liksom komm- eller (0.3) [så (xx)]
4 MT [den- den]

5 har ju en väldigt stor del av de [här] problemet
6 FL [ja]
7 (0.3)
8 MT för den e:, de e egentligen liksom→ (2.0) känns som
9 att jag har ju haft den här sen tvåtusen: (1.0) °ska
10 vi se° tvåtusentvå ungefär
11 FL mm
12 MT utan å riktigt förstått å inte fått förklarat å
13 sjukvården har också varit väldigt svävande för dom
14 har inte (0.5) dom har inte vetat om den sjukdomen då
15 (0.8) dom visste inte riktigt vad de var
16 FL nä=
17 MT =(utan de e) senaste sju åren som de har (0.2) kommit
18 på vad de e för nånting
19 FL mm
20 MT .h eh så de har varit en lång process ända [sen→]
21 FL [mm]
22 (0.5)
23 MT sen då liksom
24 FL mm
25 (0.4)
26 MT i ovisshet å→
27 (0.9)
28 FL mm
29 MT ja, allmänt läskigt eh allmäntillstånd=
30 FL =men om jag skriver att du varit under utredning
31 (0.9) sedan tjugohundratvå då [så] stämmer de
32 MT [ja]
33 (0.2)
34 FL [mm]
35 MT [de] stämmer
36 (0.5)

Förhørsledarens inledande tur (rad 1–3) behandlar sjukdomsdetaljerna som något som inte självklart ska dokumenteras. I stället försöker förhørsledaren göra Håkan delaktig i beslutet om huruvida det ska antecknas eller inte. Men Håkan svarar inte direkt på frågan om han vill att det ska stå i utskriften vad det är för sjukdom han har – faktum är att sjukdomens namn inte nämns någon gång under förhöret. I stället säger Håkan att sjukdomen varit en stor del av bokföringsproblemen och börjar beskriva sin situation, med mycket långa vårdutredningar där sjukvården länge inte visste vad det var för sjukdom

han hade. Förhørsledaren försöker på rad 30–31 föreslå en lagom abstrakt sammanfattning att skriva i utskriften: ”men om jag skriver att du varit under utredning sedan 2002 då så stämmer det?”. Håkan bekräftar detta (rad 32, 35) och fortsätter sedan i samtalsutdrag 3 att beskriva sin situation som att han svävat mellan liv och död. Under detta gör förhørsledaren två försök att formulera slutsatser om Håkans nuvarande hälsotillstånd, på rad 50–51 och 62–63:

SAMTALSUTDRAG 3: *Håkan Sanders sjukdom, del 2 (9.18–10.39, FL Karin, skriver direkt)*

37 MT sen blev de ju en: (1.5) en: väldig (1.1) smäll här
38 tvåtusennio
39 FL mm
40 (2.5)
41 MT å de var då: (0.6) då blev jag riktigt allvarligt
42 liksom
43 FL mm
44 (1.3)
45 MT jag e glad att jag sitter här idag
46 FL mm
47 (1.4)
48 MT för de e inte säkert (.) °att jag° (0.9) de var inte
49 självklart att jag [skulle överleva]
50 FL [nä nä okej.] men nu e du
51 liksom: botad?
52 (0.6)
53 MT nä, jag har ju fortfarande min sjukdom kvar (men)
54 jag [äter ju] dom mediciner som behövs [å]
55 FL [ja ja] [mm] mm
56 MT jag gör mina→
57 (0.4)
58 FL mm
59 MT förebyggande operationer [å] såna saker
60 FL [mm]
61 (9.0 MED TANGENTTRYCK)
62 FL men du kan- du kan leva normalt men du får ändå
63 liksom→
64 (0.8)
65 MT jag kan leva normalt men jag har ju liksom inte
66 hämtat mig [från] tvåtusennio
67 FL [nä]
68 (0.3)

69 FL °mm°
70 MT rent psykiskt=
71 FL =mm
72 MT å de arbetar jag ju på
73 (1.6)
74 MT hos både kbt-terapeuter å andra terapeuter å s-
75 psykologer å-
76 (1.7)
77 MT läkare å allting=
78 FL =mm
79 (2.5)
80 MT de blir liksom ingen vila i de här för jag e [hos]=
81 FL [nä]
82 MT =sjukvården en gång i veckan
83 FL mm
84 (0.5)
85 MT å vi tar prover å träffar mina läkare
86 FL mm
87 (0.4)
88 MT de e ett kontinuerligt <deltidsjobb>
89 FL mm (°xx xx xx xx xx xx xx först°)
90 (1.6)

Förhørsledarens första fråga om Håkan nu är botad (rad 50–51) får ett nekande svar och en utveckling om hur sjukdomen påverkar honom än idag, även om han nu får korrekt behandling. Hon frågar då i stället ”men du kan leva normalt men du får ändå liksom...” (rad 62–63). Håkan svarar med en upprepning– ”jag kan leva normalt” – följt av ett ”men” och en utveckling med detaljer om hur hans liv fortfarande är starkt påverkat av sjukdomen. Episoden ovan följs av att förhørsledaren avslutar det kommunikativa projektet att enas om hur sjukdomen ska beskrivas i utskriften genom att säga att hon antecknar en preliminär beskrivning som Håkan får ha synpunkter på vid den avslutande genomläsningen av utskriften:

SAMTALSUTDRAG 4: *Håkan Sanders sjukdom, del 3 (10.39–10.51, FL Karin, skriver direkt)*

91 FL ja mm. ha: (0.4) +men ja vi- vi skriver lite här+ så
92 få- får du känna om du [(xx)] vill ha nåt mer=
93 MT [°mhm°]
94 FL =ditskrivet lik[som, de] finns en gräns för hur
95 MT [°mhm°]

96 FL (0.3 .h)
 97 MT abso[lut]
 98 FL [hur] mycket vi- vi skriver där [men] du- de ska=
 99 MT [mm]
 100 FL =ju du bedöma ock[så °att] du känner att de blir bra°
 101 MT [°mm°]

Förhørsledaren konstruerar här Håkan som en medförfattare av utskriften och tydliggör att han har rätt till stort inflytande över hur sjukdomen ska beskrivas. Det görs dels genom det kollektiva ”vi skriver” (rad 91), dels genom att förhørsledaren tar upp att han själv får bedöma de färdiga formuleringarna och då kan göra tillägg. Det senare gör hon på rad 92–94 (”du får känna om du vill ha nåt mer ditskrivet”) och 100 (”så att du känner att det blir bra”). Användningen av verbet *känna* signalerar att det inte är sakuppgifternas korrekthet som är i fokus, utan deras lämplighet – Håkans känsla för vad som är en passande beskrivning.

Även om Håkan erbjuds stor makt över sjukdomsbeskrivningen orienterar sig förhørsledaren i utdraget också mot vad som verkar vara en yttre norm för hur sjukdomen kan och bör beskrivas: ”det finns en gräns för hur mycket vi skriver där” (rad 94, 98). Det är inte helt självklart vad det är för gräns och vem är den uppsatt av och för. Jag tolkar det som en gräns för vad som är ett socialt passande sätt att beskriva ett privat och känsligt ämne som sjukdom i genren förhørsutskrift.

Det som slutligen hamnar i utskriften är följande, och det som står inom hakparentes är uppgifter som kommit fram före samtalsutdrag 2:

[Nu sedan han kom till Vikstad har det varit samma jobb fast i mindre omfattning. P.g.a. sin sjukdom kan han inte vara så fysiskt aktiv.] Han har varit under utredning sedan 2002 och så blev det en väldig smäll 2009. I dag äter han de mediciner som behövs och kan leva normalt men har inte återhämtat sig psykiskt ännu.

Utskriftsformuleringarna ligger nära de som använts i samtalet, och det är både sådana som Håkan själv använt (”det blev en väldig smäll 2009”, ”äter de mediciner som behövs”, ”inte återhämtat sig psykiskt”) och som förhørsledaren föreslagit och fått bekräftade av den hörda (”varit under utredning sen 2009”, ”kan leva normalt”).

I ett annat förhör har den hörda Stefan Dahlin varit psykiskt sjuk till följd av en utpressningssituation, något som har bidragit till att han inte skött sin bokföring:

SAMTALSUTDRAG 5: *Stefan Dahlins sjukdom, del 1 (20.40–21.15, FL Christian, skriver efteråt)*

- 1 MT jag har tyvärr varit-eh (0.7) psykiskt sjuk, jag
2 hamnade på psyket i Måsbacka
3 (0.5)
4 FL okej=
5 MT =för några år sen här tack vare den här härvan då med
6 den här utpressaren å allt annat, så att→
7 MT (1.2 .h)
8 MT å→ (HÄRREL)
9 (0.9)
10 MT å då tappar man ju mycket, då b- blir man ju av med
11 familj å allting
12 (0.5)
13 FL mm
14 MT å då- då blir helt plötsligt å öppna ett kuvert e
15 jävligt tungt
16 (1.1)
17 FL hur pass illa e de:, e de nånting som du vill anföra
18 i den här utredningen=
19 MT =ne:j, jag får väl försöka stå på egna ben, men de e
20 klart, de var ju så pass jobbigt så att jag låg ju
21 inne en månad på psyket då
22 (0.7)
23 MT å försökte få kraft igen va
24 FL ja

Förhörledaren frågar på rad 17–18 om den psykiska sjukdomen är något Stefan vill ”anföra i den här utredningen”. Det är lite annorlunda än i exemplet med Håkan ovan, där förhörledaren i stället frågade vad hon skulle skriva i utskriften (samtalsutdrag 2, rad 2). Genom valet av *anföra* öppnar förhörledaren för att sjukdomen är något som skulle kunna påverka utgången av utredningen.

Stefan säger först nej till att anföra sjukdomen (rad 19). Efter utdraget fortsätter Stefan att i en halv minut prata om hur han påverkats, varpå förhörledaren åter tar upp frågan om det är något som borde anföras i utredningen. Denna gång nämner förhörledaren också explicit att det skulle kunna vara en grund att undgå juridiskt straffansvar (rad 1–3 nedan):

SAMTALSUTDRAG 6: *Stefan Dablins sjukdom, del 2 (21.46–22.31, FL Christian, skriver efteråt)*

1 FL men- men eh alltså eh om man har varit allvarligt sjuk
2 så skulle väl de kunna vara en grund för att inte
3 straffas här, men de väljer du om du vill anför
4 eller inte=
5 MT =jo jag tycker att de finns ju- om man vill ta reda
6 på de så kan man ju kontakta polisen:eh (0.5) eh:
7 och: dom vet ju att jag eh var inne å var tvungen å→
8 (1.8)
9 komma på fötter igen å få mediciner och: sådant va
10 FL hur långt tillbaka ligger de?
11 MT detta e: (.) tvåtusen (1.8) elva
12 (2.5)
13 MT sommaren tvåtusenelva (1.9) ehm: (0.7) å när man blir
14 ps- man blir sjuk så- så e de jävligt svårt å se
15 saker å ting, å man orkar fan inte ta tag i grejer
16 allt[så]
17 FL [nä]
18 (1.0)
19 MT de e hemskt e de

De diskuterar i ytterligare 44 sekunder hur Stefans situation varit, varpå förhørsledaren för tredje gången frågar om sjukdomen är något Stefan vill anför i utredningen (rad 1–2 nedan):

SAMTALSUTDRAG 7: *Stefan Dablins sjukdom, del 3 (23.14–23.33, FL Christian, skriver efteråt)*

1 FL men om jag frågar k- rent konkret, e de nånting som
2 du tycker att vi ska an[föra i de här sammanhanget=
3 MT [+ja+ (.) de=
4 FL =eller]
5 MT =tycker] jag, för hade inte de skett+ så hade jag ju
6 inte haft problem med bokföringen, för då hade jag ju
7 kunnat s:itta ner å arb- fungera som människa- som en
8 människa idag
9 FL kan du förse mig med nån form av sjukintyg
10 (0.6)
11 MT absolut. de kan jag göra
12 (0.8)
13 FL mm

Här hade frågan kunnat vara avgjord, eftersom Stefan denna gång svarar att han vill anföra sjukdomen och att han ska förse utredningen med ett sjukintyg. Men diskussionen fortsätter med att Stefan nu orienterar sig mot sjukdomen som ett känsligt ämne, något som han inte ”skyltar med precis” (rad 15):

SAMTALSUTDRAG 8: *Stefan Dahlins sjukdom, del 4 (23.33–24.11, FL Christian, skriver efteråt)*

14 MT de:- de kan jag be Måsbacka att ta fram, eh:, jag har
 15 ju inget som jag har- som jag skyltar med precis va=
 16 FL =nä (.) men för du väljer lite själv tycker jag (0.3)
 17 om du vill ta skiten här eller om du vill anföra de
 18 (0.4) som en förmildrande omständighet å- [å så, tar=
 19 MT [ja:-a =
 20 FL =du skiten själv-]
 21 MT =] de kan väl vara en [(de:l i- de=
 22 FL [då- då menar=
 23 FL =jag att då-] [då]
 24 MT =kanske)] [de-] de kanske har- de kanske e en de
 25 i de, eh: (0.6 .h) som kanske kan- s:om kanske kan
 26 hjälpa mig lite grann va, men sen e jag ju helt
 27 medveten om att jag har gjort ett fel
 28 FL ja
 29 (0.5)
 30 MT jag kan ju [inte] sitta här å- jag e så pass
 31 FL [°mm°]
 32 MT utbildad å .h haft *bolag* så jag vet väl (0.3 .h)
 33 FL [ja]
 34 MT [att dom] här rutinerna måste ju skötas=
 35 FL =ja
 36 (0.6)
 37 MT de vet jag
 38 (0.7)

När Stefan tar upp att sjukdomen inte är något han skyltar med, säger förhørsledaren att ”du väljer lite själv” (rad 16) och börjar orientera sig mot att de båda alternativen har för- och nackdelar. Förhørsledaren lyckas dock aldrig slutföra sitt resonemang om konsekvenserna med att anföra sjukdomen som en förmildrande omständighet, eftersom Stefan tar över turen (rad 21, 24) med en beskrivning om hur han ser på sjukdomen i förhållande till sitt ansvar för bokföringsproblemen. Det är möjligt att förhørsledaren skulle fortsatt sitt ”tar du skiten själv...” (rad 18–20) med ett ”så slipper du skylta med att du varit sjuk”.

Förundersökningsprotokollet blir ju nämligen en offentlig handling om inte utredningen läggs ned.

Episoden ovan fortsätter med att förhørsledaren en fjärde gång frågar om Stefan vill att sjukdomen ska ingå i utredningens dokumentation (rad 39):

SAMTALSUTDRAG 9: *Stefan Dahlins sjukdom, del 5 (24.11–24.35, FL Christian, skriver efteråt)*

39 FL men vill du- vill du ha med ett sjukintyg
40 [i utredningen=
41 MT [+ja:+] ja de skulle jag kunna- jag tycker
42 faktiskt de, för [att] [de- de] har ju f- de har ju=
43 FL [ja] [mm]
44 MT =ändrat mig som människa väldigt mycket tyvärr den
45 hän[delsen] för jag har ju inte varit→
46 FL [mm]
47 (1.2)
48 MT jag har ju aldrig liksom haft proble:m med såna saker
49 tidigare [va], de har ju bara gått på
50 FL [nä]
51 FL mm
52 (0.7)
53 FL men då-eh: förse mig med de=
54 MT =ja=
55 FL =så- så tar jag med de
56 MT absolut. (.) nä men de- de gör jag
57 FL mm

Utredaren och den hörda når alltså slutligen fram till att Stefan vill att sjukdomen ska dokumenteras i utredningen. I utskriften beskrivs den på följande sätt:

Anledningen till att boksluten blivit försenade är att Dahlin haft personliga bekymmer där han tappat fart och kraft. Det började sommaren 2011 då Dahlin blev pressad på pengar. Det medförde i sin tur att Dahlin blev psykiskt sjuk. Enkla vardagsgrejor blir då väldigt tungt säger Dahlin. Dahlin låg då inne på sjukhus en månad. Om jag inte blivit sjuk så hade jag kunnat sköta bokföringen bättre säger Dahlin. Dahlin är dock medveten om att rutinerna måste skötas ändå men anser att sjukdomen bidragit till bristerna.

[...]

Dahlin erkänner brott av oaksamhet men vill ha med att han varit psykiskt sjuk som påverkat.

Utskriften säger alltså explicit upp att den hörda själv ”vill ha med att han varit psykiskt sjuk” och att detta påverkat honom.

Sjukdom behandlas dock inte alltid som ett känsligt ämne. I ett förhör har den hörda Morgan Westling haft cancer, och sjukdomsförloppet beskrivs tämligen utförligt i utskriften:

Mellan 2004-2014 var den period som Westling var aktiv i bolaget. Anledningen till att han utträdde ur bolaget var att han blev sjuk. Den 12 december 2013 blev han dålig på jobbet, han fick akut åka in till sjukhuset där det visade sig att han hade flertalet tumörer i magen och det blev en akut operation. I maj 2014 så blev det ytterligare en operation då de hade hittat ännu fler tumörer. Westling beskriver att han låg kvar länge på sjukhuset och han kommer aldrig att bli frisk från den här sjukdomen. De kan egentligen inte operera honom något mer nu då de redan gjort stora operationer. Nu har ännu fler tumörer hittats. Det positiva i det här säger Westling själv är att reagerar bra på medicineringen.

Under perioden när deklarationen för taxeringsåret 2014, inkomståret 2013, skulle lämnas in så säger Westling att han fokuserade på att överleva. Han medger själv att han gjort fel och han trodde att skatten reglerats via kontrolluppgifter som bolaget skickat in.

Westling säger att de här pengarna har han använt för att leva, betalat av lån med mera. Han vill påpeka att han inte undanhållit de här skattepengarna med vilja utan han trodde verkligen att det var gjort på rätt sätt. Han säger att han vill betala skatt. Speciellt med tanke på hur mycket hjälp som han fått från sjukvården.

Under samtalet som ligger till grund för ovanstående utskrift behandlar varken förhørsledaren eller den hörda dessa uppgifter som känsliga eller olämpliga att ha med i utskriften. Eftersom förhöret dokumenteras genom diktamen hör också Morgan hur allt dikteras in och kommenterar det inte. En anledning till att det skiljer sig mellan Morgans förhör och Håkan och Stefans förhör ovan, kan vara att sjukdomar med en psykisk ohälsokomponent är mer skamfyllda och socialt tabubelagda än cancer.

I Morgans förhör berättar han ganska ingående om sjukdomen, och förhørsledaren har en empatisk lyssnarstil, med flera inkännande ”oj” som respons på de förhållandevis dramatiska detaljerna i den hördas berättelse.²³ Att

23 Denna typ av i vardagssamtal nära nog obligatoriska respons har inte en lika självklar plats i institutionella samtal. Ekström, Lindström & Karlsson (2013) visar hur handläggare på Centrala studiestödsnämnden (CSN) ger påfallande lite stöd och uppbackning när återbetalare över telefon beskriver de svåra livsomständigheter som gör att de inte kan betala sin amortering just nu. Skattebrottsutredarna uppvisar alltså mer empatiska responser än dessa CSN-handläggare.

också dokumentera den hördas sjukdomsberättelse kan vara ett sätt att bekräfta dess relevans. Utöver att berättelsen kan ha relevans för brottsutredningen, kan det faktum att svåra livsomständigheter får utrymme i den institutionella dokumentationen fungera som ett erkännande som ger den hörda viss moralisk upprättelse.

Utredaren står därigenom inför ett dilemma, genom att sjukdomsbeskrivningar blir något av ett tveeggat svärd. Å ena sidan innebär de en bekräftelse av den hördas svåra livsomständigheter – att institutionen erkänner dem som en faktor som bidragit till redovisningsbristerna. Även om sjukdomen inte är av sådant slag att domstolens syn på straffansvaret påverkas, bidrar det till att reparera den hördas sociala ansikte. Å andra sidan kan sjukdomsdokumentation bli en kränkning av den hördas integritet, för att det rör sig om privata och känsliga detaljer, som man kanske inte precis vill skylta med, för att använda Stefans ord.

Ett sätt som utredarna hanterar dilemmat är att göra de hörda delaktiga i beslutet och explicit tillfråga dem hur de vill att sjukdomen ska beskrivas i den officiella dokumentationen. En förutsättning för denna lösning är att förhöret dokumenteras i referatform. Om man i stället skulle använda dialogförhör eller låta ljudinspelningen ingå i den officiella dokumentationen i förundersökningsprotokollet, så försvinner möjligheten att abstrahera bort känsliga detaljer för att skydda den hördas integritet. Detta visar alltså en styrka hos redskapet referatförhör jämfört med dialogförhör och ljudinspelning.

7.3.2 Den hörda orienterar sig mot saker som känsliga att dokumentera

Förra avsnittet visade på den känsliga balansgång som utredarna går när det gäller frågan om hur sjukdomar ska dokumenteras, och hur lyhördhet inför hur den hörda vill ha det är en viktig del av lösningen. Men ur den hördas synvinkel finns ytterligare en dilemmatisk avvägning utöver integritetsdimensionen, och den har med moral och socialt ansikte att göra. I utdragen ovan syns denna moraliska dimension tydligast i förhöret med Stefan. Å ena sidan vill han betona att sjukdomen är en starkt bidragande orsak till bokföringsproblemen: det blir tungt att ens öppna kuvert, händelsen förändrade honom som människa och om han hade mått bättre hade han kunnat sitta ner och arbeta normalt. Å andra sidan orienterar han sig mot en norm att det är skamligt att skylla ifrån sig och framstå som en hjälplös och inkapabel person. När förhørsledaren första gången frågar om han vill anföra sjukdomen svarar han ”nej, jag får väl försöka stå på egna ben” (samtalsutdrag 5, rad 19). Senare betonar han också att han är medveten om att han gjort fel och säger ”jag är så pass ut-

bildad och haft bolag så jag vet väl att dom här rutinerna måste ju skötas” (samtalsutdrag 8, rad 30–34). Utredaren hjälper den hördas ansiktsarbete genom att säga att detaljen är potentiellt relevant för brottsutredningen, men han överlåter beslutet om huruvida den ska anföras till Stefan.

Det finns dock andra förhör där den hörda är i samma moraliska dilemma som Stefan, men där förhørsledaren mer bestämt förespråkar att förklarande omständigheter ska dokumenteras, trots att den hörda orienterar sig mot det som lite genant. Ett sådant är förhöret med Morgan Westling, vars utskrift citerades ovan. Han är misstänkt för försvarande av skattekontroll, för att han i sin inkomstdeklaration inte tagit upp en sju­siffrig kapitalinkomst som han plockat ut från sitt aktiebolag. Morgan tar upp att det tidigare alltid varit så att hans revisor skött arbetet med att fylla i och skicka in den bilageblankett (K10-blankett) där kapitalinkomster redovisas. Men det året som brottsmisstanken gäller gjorde revisorn av någon anledning inte detta, vilket framkommer på följande sätt:

SAMTALSUTDRAG 10: *Morgan Westlings K10-blankett, del 1 (35.39–36.05, FL Sofia, dikterar)*

- 1 MT men de (räk-) har ju- då har jag ju varit mer på
2 tårna å då har de ju reglerats på den där
3 kå tie-blanketten
4 FL mm
5 MT å genom revisorn å→
6 (0.3)
7 MT lite grann e jag-eh: (0.8) nu ska man ju inte vara
8 bitter men (.) varför skickade inte revisorn in de
9 här?
10 (0.6)
11 FL mm
12 (0.3)
13 MT de kan jag sitta här å (.) de e så [att jag får]
14 FL [att rev] att
15 revisorn skickade in din deklaration
16 MT ja
17 FL ja
18 MT han har ju alltid gjort de
19 FL okej så har de ju gått till tidigare
20 MT ja
21 FL okej (MED TONFALL SOM MARKERAR NYHETSVÄRDE)
22 (0.9)

Morgan har alltså varit van vid att revisorn redovisat kapitalinkomster åt honom. Detta reagerar förhørsledaren på med ett tonfall som signalerar att det är viktig information (rad 21). Men Morgan fortsätter nu med att säga att han är osäker på om han vill att förhørsledaren ska skriva detta, eftersom han inte vill dra in revisorn i utredningen (rad 24–26):

SAMTALSUTDRAG I I: *Morgan Westlings K10-blankett, del 2 (36.05–36.32, FL Sofia, dikterar)*

23 MT eller jag har gjort min re- deklARATION själv i å för
24 sig men jag har fått (1.3) från revisorn, men de:-
25 jag vet inte om j- ens du ska skriva de för jag vill
26 inte d- dra in:
27 (0.7)
28 AD ja men [(de tycker jag)] [ja]
29 FL [nä men de kan vara] bra å ve[ta] varför de
30 inte har varit fel tidigare om man säger
31 MT ja
32 FL att då har revisorn alltid hjälpt till med dom här
33 blanketterna å [de som- som behövs] [mm]
34 MT [jo man har fått kå] kå ti[e] (.) å
35 sen då [helt] plötsligt så-
36 FL [mm]
37 (1.1)
38 MT eh
39 (1.1)
40 FL å den här gången så gjorde du de själv
41 (0.7)
42 MT ja
43 FL mm

I detta fall är det alltså Morgan som på rad 24–26 orienterar sig mot att en viss uppgift är lite känslig och kanske inte något han vill ha dokumenterat i utskriften. Men både hans advokat (rad 28) och förhørsledaren (rad 29–30, 32–33) invänder då och uppgraderar uppgiften till en relevant sakomständighet som förtjänar att tas upp i utskriften.

Det som hamnar i utskriften är följande (det inom hakparentes har behandlats innan samtalsutdrag 10):

[På fråga från förhørsledaren om han fått någon annan ersättning än lön från bolaget under den tid som han varit aktiv i bolaget så säger Westling att han troligen fått någon aktieutdelning utöver den utdelning som skett under 2009.]

Det har i så fall reglerats på en K10-blankett. Westling säger att tidigare så har revisorn i bolaget alltid hjälpt honom med dessa blanketter. Han har själv skickat in deklARATIONEN, men han har fått hjälp med att fylla i blanketterna så att det ska bli rätt. Vid deklARATIONEN för inkomståret 2009 (taxeringsår 2010) så fyllde Westling själv i alla uppgifter.

Uppgiften att Westling tidigare fått hjälp av revisorn men inte fick det under året som brottsmisstanken rör kommer därmed med i utskriften.

7.3.3 ”Stort stök i familjen” – dokumentation av besvärliga sociala omständigheter

Det är ganska vanligt att hörda för på tal besvärliga sociala omständigheter som skilsmässor eller konflikter med bokförare och konkursförvaltare. Dessa brukar dokumenteras, men ofta i ganska korta och allmänna ordalag som ”familjesituationen var komplicerad under perioden”. Ofta görs detta utan någon diskussion om hur omständigheten bör dokumenteras, men jag ska här visa ett exempel på när förhållanden försöker föreslå en lagom abstrakt förklaring till varför bokföring inte lämnats till konkursförvaltaren i tid. Det är förhöret med Sverker Persson. Hans företag begärdes i konkurs och Sverker beskriver det som en ganska förtvivlad period. Han och hans sambo var tvungna att sälja huset och flytta till något mindre, deras barn fick byta skola, Sverker själv mådde inte bra och förhållandet med sambon var nära att ta slut. Konkursförvaltaren, nedan omnämnd som *hon*, begärde samtidigt in en bokföring. Sverker hade inte råd att betala sin bokförare, men försökte att göra en bokföring själv:

SAMTALSUTDRAG 12: *Sverker Perssons besvärliga livssituation (53.18–54.58, FL Christian, skriver direkt)*

- 1 FL men dom hä:r- din egen bokföring har du förevisat men
2 hon tyckte inte att eh:, hon har inte den
3 MT nä
4 (5.3 MED TANGENTTRYCK)
5 MT jag kom ju med den här kassaboken då å allt å:, jag
6 hade väl inte med mig tillräckligt eller va:eum när
7 jag kom dit, ja:→
8 (1.7)
9 MT som sagt, eum:
10 (2.1)
11 MT ä: de e- de e väl dumt å säga så, ja: får skylla på
12 euh: hur jag mådde vid den tiden, de-e:→ de dumt å

13 säga nu men jag e ingen slarver i den:eh→
14 (1.7)
15 FL hon har inte tagit emot den
16 (1.2)
17 MT nä hon tyckte inte den var fullständig, så hon ville
18 att jag skulle göra i ordning den å skicka in den
19 till henne
20 (15.5 MED TANGENTTRYCK)
21 FL eh men då (0.6) på grund av- ska jag skriva de då,
22 att på grund av:eh f- flytt å:→
23 (1.4)
24 MT °ja jag vet inte, ps- psykisk ohälsa° ehm ehm, jag
25 var- vi var- vi var helt:- familjen var i:→
26 (2.1)
27 FL stort stök i familjen?
28 (0.8)
29 MT °ja (3.1) ä vi fick ju lämna hus å vi fick-eh: flytta
30 på barn från skolan å s- de har inte varit nån
31 roli:→°
32 (0.5)
33 FL nä men de- de- du fick inte- du fick inte ihop de här
34 [till:eh] konkursförvaltaren=
35 MT [nä nä]
36 MT =nä
37 (10.4 MED TANGENTTRYCK)
38 FL jag skriver att de blev inte kompletterat i tid

På rad 21–22 försöker förhørsledaren stämma av med Sverker hur de i utskriften ska förklara att bokföringen inte lämnades till konkursförvaltaren. Förhørsledaren föreslår ”flytt och...” och ger sedan Sverker utrymme att komplettera. Sverker viskar ”jag vet inte, psykisk ohälsa”, och söker sedan vidare efter ord: ”familjen var i...”. Efter en 2 sekunder lång paus föreslår förhørsledaren ”stort stök i familjen”, och det är denna förklaring som hamnar i utskriften:

Konkursförvaltaren har sett Perssons egen bokföring men hon har inte tagit emot den. Hon ville att den skulle kompletteras. På grund av flytt och stort stök i familjen blev materialet inte kompletterat i tid till konkursförvaltaren.

Utredaren hjälper alltså Sverker att formulera en lagom abstrakt förklaring att föra till utskriften.

7.4 Orientering mot olika slags adressater

I detta avsnitt analyserar jag närmare varför viss typ av information anses opassande att skriva i utskriften. Jag bygger denna analys på dialogiska teorier om konkreta och virtuella adressater och på Goffmans (1981) indelning i avsändarkategorierna huvudman, författare och uttalare (se 3.4).

Behovet av kommunikation vid sidan av utskriften skapas bland annat av regeln att hörda ska granska och ställa sig bakom utskriften, vilket gör att man ogärna kan låta den innehålla utredarens värderande omdömen av den hörda eller beskrivningar av hans beteende. När utredaren författar utskriften måste hen tänka på den hörda som en adressat och designa utskriftsformuleringarna med den hördas möjliga responser i åtanke. Men den hörda är inte bara en adressat utan ska också bli en avsändare av utskriften. Om och när den hörda godkännt utskriften kan ju nämligen rättssystemet konstruera hen som huvudman för de yttranden som görs däri (*principal*, Goffman 1981:144), det vill säga en som står bakom de sagda orden. Man kan se på den refererande utskriften som ett kontrakt som utredaren drar upp utifrån samtalet, men det måste göras på ett sådant sätt att den hörda vill underteckna kontraktet efteråt.

Att det oftast är socialt knepigt att ha beskrivningar eller värderingar av hördas beteende i utskriften betyder dock inte att det är fullständigt omöjligt. Det förekommer inte i mina förhørsutskrifter, men däremot i de förhørsutskrifter från polisen som beforskats av Almström Persson (2009) och Pappinen (2010). Almström Persson ger följande exempel ur en förhørsutskrift som ingår i hennes material:

Fransson är mycket arrogant och vägrar först att svara på några frågor. Därefter säger han "släck ljuset för faaan". "Du kan dra åt helvete, jag tänker inte snacka med dig". Undertecknad försöker ånyo förklara allvaret med den aktuella händelsen samt delge F hans rättigheter med försvarare o s v. Då ber åter F att undertecknad skall besöka en för undertecknad mycket varm och ohälsosam plats i underjorden. P G A ovan måste fortsatt förhör anses som meningslöst varför detta avbryts kl 04.40. (exempel ur Almström Persson 2009:22)

Exemplet visar att beskrivningar blir möjliga i förhör där den hörda över huvud taget inte vill samarbeta. I ett fall som det ovan är det också rimligt att förutsätta att den hörda inte velat granska och godkänna utskriften, utan att den får läggas till handlingarna utan godkännande.

Men beskrivningar av hördas beteende eller att förhørsledaren i utskriften dokumenterar sina egna observationer kan förekomma också i förhör där den hörda samarbetar. Pappinen ger följande exempel, som kommer från ett fall av misshandel (*fhl* står för *förhørsledaren*):

Deng-Wus visar sin vänstra överarm där ett litet märke finns som knappt är synbart, fhl notering. Höger vad några skönjbara blåmärken, ca 1x1 cm uppvisade för fhl.

(exempel 1 ur Pappinen 2010:28)

Han knuffar henne, ger henne utskällningar, ”hytter” med näven (Fhl. ant: Erna håller upp sin knutna näve framför sig.) (exempel 2 ur Pappinen 2010:27)

I Pappinens exempel dokumenteras alltså observation av skador (”Deng-Wus visar sin vänstra överarm där ett litet märke finns”) och den hördas visuella förtydligande av vissa berättelseelement (”Fhl. ant: Erna håller upp sin knutna näve framför sig”). I den förundersökningskorpus som Pappinen hämtat sitt material ifrån är det ganska vanligt, vilket kan förklaras av att samtliga dessa fall berör våld i nära relationer, där skadedokumentation har relevans.

Men i skattebrottsförhören förefaller det vara en norm att utskriften inte ska beskriva hördas beteenden. En möjlighet som finns för utredaren är att i stället försöka åskådliggöra den hördas beteende genom att övergå till dialogförhör (*show, don't tell*-principen). Det kan nämligen synliggöra saker som att den hörda svarar aggressivt, undanlidande eller på ett sätt som antyder att de inte förstår frågan. En av utbildarna i förhörsmetodik tog under en kursdag upp hur detta kan användas för att göra besvärliga hörda mer samarbetsvilliga. Hen återberättade en anekdot från när en manlig hörd inlett förhöret med förolämpningar och sexistiska tillmälen mot den kvinnliga förhørsledaren. Hon hade då skrivit ned den hördas yttranden, visat för honom och sagt ”är det detta du vill ska stå i förhöret när vi skickar det vidare till åklagaren?”

Genom att välja dialogförhör görs den hörda inte till huvudman för allt som står i utskriften. I stället gör utskriftens struktur det tydligare att den hörda är författare och huvudman till sina repliker, medan utredaren är författare och huvudman till sina. I och med nedtecknandet av dem får den materiella utskriften rollen som uttalare av bådas repliker, om man analytiskt går med på att betrakta materiella objekt som en slags egen röst och aktör. Därmed blir dialogförhöret mindre kontraktliknande än den refererande utskriften.

I vilken utsträckning skattebrottsutredarna använder övergång till dialogförhör som en strategi – för att kunna visa och slippa återberätta – kan jag inte säga utifrån mina data. Men en utredare skriver i skrivstrategienkäten att dialogförhör har fördelen ”att det visar av ordval kanske mer om den misstänkte som person, kunskap etc”. Utredare tar också upp att dialogförhör kan användas om den hörda är petig och inte vill godkänna en sammanfattning.

Skattebrottsutredares obenägenhet att ha med beskrivningar och värderingar av hördas beteende kan alltså förklaras med att de utformar utskriften med den hörda läsning och granskning i åtanke. Men i förhørs- och utskriftssituationen orienterar de sig också mot andra adressater. Att åklagaren betraktas som den viktigaste har redan blivit tydligt i kapitel 6, särskilt 6.4. Åklagaren är faktiskt den enda som utredaren kan räkna med läser utskriften efter att den hörda godkänt. Men vid en rättegång kommer utskriften att lämnas in till domstol och bli en offentlig handling som vem som helst har rätt att begära ut. När jag frågade utredare om vem de såg som huvudsakliga mottagare av utskriften var det ingen som tog upp ”allmänheten”, men däremot tog flera upp rättsens ledamöter och att utskriften blir ett utredningsmaterial som ingår i förundersökningsprotokollet (se 6.4). Ett protokoll som lämnats in till domstol är offentligt och har därigenom en potentiellt mycket stor publik. Detta ger en förklaring till att utredare är försiktiga med att dokumentera inte bara hördas beteende utan också delar av det de säger, nämligen sådant som rör privatliv, hälsa eller sociala konflikter.

Men enligt dialogisk teori designar vi inte bara våra yttranden med konkreta mänskliga läsare som vi vet är eller kan bli mottagare av texter vi skriver, utan också utifrån hur andra i största allmänhet skulle kunna reagera eller döma oss för vad vi säger (Linell 2009). Bachtin skriver att vi alltid yttrar oss ”with a sideward glance” (citerat i Linell 2009:99ff) och med en utomstående tredje parts möjliga responser i åtanke. Detta kan ses som en *dubbel dialogicitet*: att vi på en och samma gång är i dialog både med de vi tror ska lyssna eller läsa och med mer virtuella och generaliserade andra, vars hypotetiska responser på brott mot normer och konventioner är något vi ständigt förhåller oss till. Varje yttrande som utredare gör under förhöret eller antecknar i utskriften designas både med hänsyn till konkreta adressater – hörda, åklagare och rättsstatens intresserade allmänhet – och hänsyn till konventioner och normer för vad som är lämpligt (det som inom retoriken kallas *decorum*).

Att utredare inte vill beskriva hördas beteende eller privata detaljer är både en orientering mot den hörda som läsare och mot en allmän norm om att det skulle kunna uppfattas som socialt kränkande. Förhørsledaren Karin talar ju i förhöret med Håkan om att ”det finns en gräns för hur mycket vi skriver” om sjukdom (samtalsutdrag 4 i 7.3.1). Gränsen är åtminstone en gräns för vad som är passande inom genren förhørsutskrift, men kanske är det också en mer allmän norm för hur man talar om privata saker i offentligheten – en slags superadressat (Bachtin 1981). En grundprincip verkar vara att integritetsintrång eller uppvisande av någons privata detaljer måste kunna motiveras, helst både genom att det är relevant och att den det berör samtycker. I tull och säkerhetskontroll kroppsvisiteras vi. Hos läkaren klär vi av oss och berättar om problem med vårt mående. Och i till exempel våldtäktsmål är intima detaljer högrelevanta. I skattebrottsförhören är det dock en förhandlingsfråga både om

de socialt känsliga detaljerna är relevanta i sammanhanget och om den hörda vill visa upp dem i offentligheten utanför förhørsrummet. Utredarna orienterar sig mot båda dessa aspekter när de skapar utskriften.

Idén om dubbel dialogicitet innebär att jag utgår från att utredarnas samtal och dokumentationspraktiker formas av deltagarnas föreställningar om såväl potentiella mottagare som vad som är socialt passande i olika muntliga och skriftliga genrer. En intressant fråga är hur de två dialogaspekterna samverkar, alltså hur stor roll konkreta mottagare respektive konvention spelar för hur yttranden designas. Utskriften och ljudinspelningen av förhöret har åtminstone i teorin samma potentiella mottagare, eftersom båda skulle kunna lämnas ut till allmänheten med stöd i offentlighetsprincipen. Ändå visar samtalsexemplen i 7.3, som kommer från förhör som skattebrottsutredarna spelade in vilket gör inspelningarna till myndighetshandlingar, att vad som behandlas som lämpligt att säga under ett inspelat förhörssamtal respektive skriva i förhørsutskriften skiljer sig åt rejält. En trolig förklaring är att samtalsdeltagarna utgår från att ingen utomstående någonsin kommer att lyssna på inspelningen, utan att det bara är utskriften som kan få spridning i offentligheten. Det verkar i praktiken ovanligt att någon faktiskt lyssnar på inspelningar. Men om lagar och praxis förändras, så att inspelningar i högre utsträckning börjar användas i domstol eller begäras ut av allmänheten, kan detta komma att leda till en förändring av samtalsgenren och synen på vad som är lämpligt att säga i ett förhör som spelas in. En prognos är att framför allt utredarna skulle anpassa sig till att publiken för samtalen vidgas, och att samtalsexempel av de slag jag visat i 7.3 skulle försvinna, eftersom de skulle tappa sin mening.

7.5 Slutsatser: Transparens står i motsättning till integritet

Ett huvudresultat i kapitel 6 var att en alltför detaljerad och utförlig förhørsutskrift visserligen är överlägsen ibland, men tar för mycket tid och resurser från verksamheten. Åklagarna vill ha en analytiskt bearbetad representation av förhöret, hellre än en komplett och ofiltrerad. De vill inte heller lägga sig i utredarnas arbete för mycket, utan lämnar beslutet om hur ett visst förhör ska dokumenteras till utredarna själva. Lagstiftaren har också valt en tillåtande hållning i fråga om hur förhör ska dokumenteras, vilket ger utredarna frihet att utveckla egna dokumentationsrutiner som kan skilja sig från andra utredares. Alla dessa resultat från kapitel 6 stärks eller bekräftas av analysen i detta kapitel, och attityderna till ljudinspelning varierar ungefär lika mycket som attityderna till olika utskriftsmodeller, på alla nivåer i auktoritets- och beställarhierarkin.

Men kapitel 7 synliggör ett nytt resultat, nämligen att en alltför detaljerad dokumentation inte bara är opraktisk utan också kan vara integritetskränkande och socialt olämplig. Genom att dokumentera förhör som skriftliga referat kan privata och känsliga detaljer i den hörda berättelse filtreras eller abstraheras bort, vilket fungerar som ett socialt skydd och ett sätt att bevara integritet. Att detta är en norm för skattebrottsutredarna syns både i autentiska förhör och i utredarnas resonemang i enkäter och intervjuer.

Att skattebrottsutredare är så pass tydligt orienterade mot att värna hörda integritet kanske är ett överraskande resultat. De flesta som inte haft något att göra med förhørsverksamhet skulle nog intuitivt föreställa sig att utredarnas främsta mål är att få ur den misstänkta så mycket information som möjligt och att dokumentera allt som är potentiellt institutionellt relevant, oavsett om det är besvärande för den hörda eller inte. Men min analys visar att så inte är fallet. Tvärtom ger utredarna den hörda makt och inflytande över hur deras privata livsomständigheter ska dokumenteras i förhöret. Samtidigt har utredarna inte en passiv roll i detta beslutsfattande, utan de försöker att synliggöra för den hörda att det kan vara önskvärt – för dem själva eller utredningen – att viss information dokumenteras.

Synen på integritet och hörda rätt att slippa sociala kränkningar skiljer sig mellan de olika nivåerna i auktoritets- och beställarhierarkin. De centrala myndighetsriktlinjerna och läroböckerna i förhörsmetodik tar inte upp att det kan vara önskvärt att av sociala och integritetsmässiga skäl utelämna detaljer i den officiella skriftliga dokumentationen. I dessa texter verkar transparens vara ett mål som är överordnat individens rätt till integritet, och transparensens fördelar för rättssäkerhet och möjlighet till effektiv granskning lyfts fram. Visserligen förs i utredningar och remissvar en del principiella resonemang om integritet, när det argumenteras för att bilduppgiften i videoinspelningar bör vara sekretessskyddad. Men att ordagranna transkriptioner skulle kunna vara ett integritetsintrång är inte ens uppe till diskussion. Att utredarna betraktar det som ett potentiellt och ofta onödigt integritetsintrång framgår dock tydligt av analysen ovan.

Också åklagare säger i intervjuer att det kan finnas saker som är olämpliga att dokumentera och som de hellre får information om från utredaren på informell väg. Det gäller utredarens intryck av den hörda: sinnesstämning, avvikande beteende eller en misstanke om att den hörda inte berättar hela sanningen. Jag har inte frågat åklagarna om hur de ser på dokumentation av känsliga sakuppgifter som den hörda delar med sig av, så därför går det inte att säga i vilken utsträckning de resonerar som utredarna.

Utredare är de som sitter med en person av kött och blod framför sig och som ska fatta besluten om vad som ska föras vidare efter förhöret och på vilket sätt. Som utförare av detta uppdrag kan de plågas av en psykologisk dubbelbindning: Ska de värna integriteten hos personen framför dem eller följa

uppdragsgivares ideal om rättslig transparens och relevans? Tidigare policy-implementeringsforskning har konstaterat att utförarna ofta utnyttjar sitt handlingsutrymme till att följa personliga och professionella ideal och normuppfattningar snarare än fyrkantiga institutionella riktlinjer (Haynes & Licata 1995, Gofen 2013, Gary 2013). Resultatet kan bli en förhållandevis tillmötesgående och empatisk behandling av det individuella fallet. Många utförare visar professionell autonomi och personlig flexibilitet snarare än en mekanisk tillämpning av institutionella regelverk. Vad som är institutionellt relevant att dokumentera övertrumfar alltså inte nödvändigtvis den hörda rätt till integritet och inflytande, enligt utföraren. Att utredaren inte bara vill tillgodose institutionens perspektiv utan också individens syntes redan i kapitel 6 (se figur 5 i 6.5.5). Där beskrev utredare hur de ibland väljer att i utskriften anteckna saker som inte har så stor institutionell relevans med motiveringen att det är sådant som den hörda upplever som viktigt.

Den huvudkonflikt som detta kapitel synliggör är den mellan transparens i rättsprocessen och individens integritet. Transparens och allmänhetens möjlighet att granska hela rättsprocessen anses ofta ge ökad rättssäkerhet, men det ger minskad integritet för individen. Transparens hänger ihop med materialitet, alltså i vilken utsträckning alla steg i myndigheters processer beständiggörs på ett sätt som möjliggör allmänhetens insyn.²⁴ I Skattebrottsenhetens förhørsverksamhet är det föredragna formatet för att beständiggöra samtalen den skrivna sammanfattningen. Skriften har såväl praktiska som integritetsmässiga fördelar, eftersom utredarna då kan välja att enbart beständiggöra det som är relevant och socialt lämpligt att föra vidare. En högre grad av transparens skulle vara möjlig med obligatorisk inspelning av förhör och en rättspraxis där dessa kunde avlyssnas av allmänheten, så att de kunde ta del av hela och inte bara valda delar av processen. Priset för detta skulle vara minskad integritet för hörda men också för utredare. Om en sådan utveckling sker kan det få till konsekvens att karaktären på samtalen ändras och blir mindre förtrolig, för att framför allt utredare skulle börja designa sina yttranden för att de ska passa inte bara den hörda utan lämna sig för permanent lagring i ett objekt som allmänheten kan begära tillgång till.

Ett annat resultat i kapitlet är att de normer och regler som finns för hur utskriften ska upprättas och godkännas, tvingar fram informella sidopraktiker, som att utredare och åklagare behöver ha samtal om vad som hänt och vad som

24 Visserligen skulle man kunna tänka sig att insyn tillgodosågs genom att förhör hölls offentligt inför publik, utan att de spelades in eller dokumenterades på annat sätt. Detta skulle ge transparens utan att ge materiell beständighet. Men om man vill ha möjlighet till efterhandsgranskning krävs att samtalet representeras i ett beständigt materiellt objekt.

sagts mellan raderna, men aldrig dokumenterats. Som ensamt redskap för att föra över information om förhöret till åklagaren är utskriften alltså inte alltid tillräcklig, men deltagarna löser detta genom att komplettera med informell kommunikation. Denna lösning verkar deltagarna tycka fungerar tillfredsställande. Men en av åklagarna påpekar att det ur rättssäkerhetssynpunkt kan vara problematiskt att hen får sidoinformation som kanske också försvarsadvokaten vore betjänt av.

Slutligen vill jag lyfta fram en metodologisk aspekt, nämligen att resultatet i detta kapitel är en produkt av att min studie kombinerar flera typer av material och metoder. Genom kombinationen av etnografi och text- och samtalsanalys blir det möjligt att mycket tydligare belysa varför verksamhetsdeltagarna hanterar alternativen till utskrift som de gör. Utan enkäter och intervjuer hade forskaren kanske naivt fått utgå ifrån att utskriften är det enda redskap som medierar förhöret till åklagaren och att det som inte fastnar där kommer åklagaren aldrig få veta något om. Min studie visar i stället att vissa åklagare inte ens läser utskriften förrän efter åtal är väckt, utan förlitar sig på utredares muntliga föredragningar. För den utomstående textanalytikern är detta redskap betydligt svårare än utskriften att få syn på och tillgång till, men de muntliga föredragningarna förefaller alltså vara minst lika viktiga för verksamheten, åtminstone för vissa av åklagarna. Om min metod också hade inkluderat observationer av hur åklagare faktiskt läser utskrifter och kommunicerar med utredare, så hade insikterna om verksamhetens tal- och skriftbruk kunnat bli mycket djupare. Men bara den självrapportering som enkäter och intervjuer ger breddar väsentligen förståelsen av utskriftens roll i förhållande till andra redskap.

Frågan om varför inte ljudinspelning tränger undan de skrivna texterna i verksamheten, visar sig också vara mer komplex än man först hade kunnat ana. Denna komplexitet blir möjlig att synliggöra tack vare de jämförande analyserna av lagstiftares och domstolars resonemang över tid, åklagares och utredares uppfattning om vad som lämpar sig och är praktiskt önskvärt samt autentiska förhörssamtal och utskrifter.

En metodologisk slutsats blir alltså att om forskningen vill fördjupa förståelsen av och kunna teoretisera förhållandet mellan texters form och funktion, så gynnas detta av att kombinera olika metoder och samla ett material som är större än bara de texter man vill undersöka.

8. Förhörssamtalets upplägg i riktlinjer och faktisk praktik

Kapitel 6 och 7 har fokuserat på att analysera resultatprodukter av förhör, alltså hur den information som kommer ut av ett förhör ska representeras och användas. Vilken information som kommer ur ett förhör har ju dock mycket att göra med hur själva samtalet går till. I detta kapitel ska jag fokusera på själva förhörssamtalets upplägg, både i normativa beskrivningar och i faktisk praktik, alltså på processen som ska elicitera den information som sedan ska hamna i resultatprodukten.

För utredaren är ett centralt mål med samtalet att få fram tillräckligt med relevant information för att åklagaren ska kunna fatta beslut om åtal, strafföreläggande eller nedläggning. Eftersom förhören i min korpus är mängdbrott ska de inte heller ta för lång tid, utan bör genomföras på ett rimligt fokuserat och effektivt sätt. Samtidigt upplevs ofta alltför renodlade utfrågningar som konfrontativa och socialt hotfulla. Därtill tillkommer den grundläggande svårigheten att förhöret är en obehaglig situation för den misstänkta. De flesta i min korpus är småföretagare som inte tidigare varit brottsmisstänkta och säkert inte ens tänkt sig att de någonsin skulle kunna bli. Förhöret är därigenom en starkt ansiktshotande situation. För att samtalet ska löpa så smärtfritt som möjligt behöver utredaren därför inte bara förhålla sig till den brottsutredande verksamhetens mål och regler, utan också arbeta för att minska hotfullheten och förhålla sig till allmänna sociala regler för hur man visar respekt för sin samtalspartners sociala ansikte. Det är denna balansgång mellan att effektivt få fram relevant information som behövs till utskriften och att bevara ett fungerande samtalsklimat som är i fokus för kapitlet.

Kapitlet inleds i 8.1 med en analys av normauktoriteters formulerade ideal om hur förhör bör gå till. Materialet för analysen är dels lagar och myndighetsriktlinjer (se 5.3.1), dels läromedel och utbildningar i förhörsmetodik (se 5.3.2). Jag har deltagit vid tre olika kurstillfällen i förhörsmetodik för skattebrottsutredare. Dessa har hållits av erfarna poliser som brukar ge kurser i förhörsmetodik eller av universitetsforskare i psykologi som är specialiserade på förhörsforskning. Jag har också analyserat de två kursböcker som rekommenderas utredarna i samband med dessa kurstillfällen: *Avancerad förhørs- och intervjumetodik* (Christianson m.fl. 1998) och *Förhörsgammatik – samtals-teknik för att söka sanningen* (Nilsson & Herlitz 2013).

Efter denna översiktliga presentation av råd och riktlinjer från auktoriteter, följer i 8.2 en mer omfattande analys av hur utredare genomför förhör i den faktiska praktiken. Fokus ligger på de strategier och redskap som används i ansiktsarbetet och hur den hörda erbjuds tillfällen att förklara sig och berätta sin historia. Materialet för denna analys är 13 ljudinspelade förhör med de fyra förhørsledarna Sofia (1 förhör), Karin (3 förhör), Christian (4 förhör) och Cilla (5 förhör). Dessa har samlats in, valts och transkriberats på det sätt som tidigare beskrivits i 5.3.5 och 5.3.6. Totalt samlades 18 förhör in under studien, men de 13 som valts ut för detta kapitel är alla förstagångsförhör i mängdbrott.

Kapitlet avslutas i 8.3 med slutsatser om hur normativa ideal förhåller sig till faktisk praktik samt en summering av de motsättningar som utredare har att förhålla sig till vid genomförandet av förhör.

8.1 Lagstiftning och råd om förhörssamtal

Lagen säger att brottsutredare får hålla förhör med vem som helst som antas kunna lämna upplysningar av betydelse (rättegångsbalken 23 kap. 6 §). I övrigt står inte så mycket om hur ett förhör ska gå till. En ekobrottsåklagare förklarar det på följande sätt i ett internt metodutvecklingsdokument:

Varje förhör är unikt. Förhørsledaren anpassar förhöret till den misstänkte, de aktuella misstankarna, och övriga omständigheter i utredningen. Det är väl också förklaringen till att det inte finns några generella direktiv eller andra anvisningar om hur man genomför förhör på bästa sätt. (Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd 2011:1)

Lagen stadgar dock vissa yttre ramar, som att misstänkta inledningsvis måste delges misstanke och få veta vissa grundläggande rättigheter, som rätt till försvarare och rätt att tiga och ta del av viss information. Dessutom stadgar lagen att en person som inte är frihetsberövad normalt inte får hållas kvar för förhör

i mer än 6 timmar (rättegångsbalken 23 kap. 9 §). Förhören som jag analyserar i detta kapitel rör dessutom mängdbrott, och dessa utredningar ska enligt Ekobrottsmyndighetens riktlinjer inte ska ta mer än 8 arbetstimmar för åklagare och utredare sammanlagt. I praktiken mäts inte detta genom något timrapporteringsystem eller liknande, utan utredare får ge ett ärende den tid det behöver. Men det är ändå en signal om att mängdbrottsförhören inte ska ta för lång tid – ofta kan de klaras av på en timme eller mindre.

Om vilka frågor som får ställas i förhör skriver rättegångsbalken:

Under förhör må ej i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande i viss riktning användas medvetet oriktiga uppgifter, löften eller förespeglningar om särskilda förmåner, hot, tvång, utröttning eller andra otillbörliga åtgärder.^[25]
(Rättegångsbalken 23 kap. 12 §)

Att ställa ledande frågor är dock inget som lagen avråder från. Stig Danielssons *Förundersökning i brottmål*, som är en klassiker på polishögskolans litteraturlistor, skriver i stället att ledande frågor ibland är nödvändiga i förhör med misstänkt (Danielsson 2011:72). I domstolsförhandling får de dock normalt inte ställas (jfr fotnot 25 nedan).

8.1.1 Ideal förhörsmetodik: fri berättelse, koncentrerat lyssnande och empatisk hållning

I den skraddarsydd utbildning som skattebrottsutredare får gå när de antas ingår kurser i förhörsmetodik. Där lärs ut vad utbildarna kallar och vad som allmänt brukar kallas *kognitiv intervjuteknik* (Christianson m.fl. 1998). Det går ut på att försöka uppnå ett icke-hotfullt klimat, där den förhörda i lugn och ro uppmanas berätta så mycket som möjligt med egna ord, utan påverkan från förhørsledaren. Först när den hörda har gjort detta kan förhørsledaren ställa mer slutna frågor, för att kontrollera att allt är korrekt uppfattat och för att få den hörda att fylla ut luckor i berättelsen. Anledningen till att metoden kallas kognitiv intervjuteknik är för att man i de mer fullständiga tillämpningarna av metoden använder olika minnesframkallande knep, där man ber de hörda tänka sig in i situationen de ska berätta om. Till exempel kan förhørsledaren

25 Det är lite mildare formulerat än vad som gäller för frågor i tingsrätten, där formuleringen mer explicit säger att ledande frågor inte ska ställas: "Frågor, som genom sitt innehåll, sin form eller sättet för deras framställande inbjuder till visst svar, får inte ställas annat än om det vid förhör enligt andra stycket behövs för att undersöka i vad mån vittnets berättelse stämmer med det verkliga händelseförloppet" (rättegångsbalken 36 kap. 17 §).

be dem att blunda och beskriva en plats de varit på, med allt de ser, känner och luktar, och kanske med fokus på en viss detalj, som hur en viss person såg ut. Ibland får de också beskriva händelseförlopp både framlänges och baklänges, för att de kan komma att minnas och berätta ytterligare detaljer då. När den hörda har tömt ut hela minnesbilden ska förhørsledaren göra en återblick, vilket innebär att upprepa all relevant information som den hörda lämnat, för att kontrollera att de tolkat allt rätt.

I litteraturen och under kurstillfällena är det inte alltid tydligt om en förhörsmetodik eller vissa råd gäller alla typer av förhör eller mer specifikt är inriktade på målsäganden, vittnen eller misstänkta. Kognitiv intervjuteknik beskrivs dock i första hand som användbar för att få vittnen och brottsoffer att minnas och berätta så mycket som möjligt, men också som möjlig i fall där en misstänkt erkänt ett brott men där lite eller ingen bevisning finns (Christianson m.fl. 1998:112). I prototypiska misstänktförhör kan alltså de minnesframkallande teknikerna vara mindre gångbara, men i övrigt rekommenderas samma teknik. Nilsson & Herlitz (2013:63f och kapitel 4) skriver att om man misstänker att personer ljugar är det ofta taktiskt riktigt att först köpa den uppfattade lögnen och bara ställa frågor som gör att man försäkras sig om att man uppfattat den hördas ståndpunkt och version korrekt. Därefter kan man presentera bevisning som motsäger den hördas version och be den hörda förklara motsägelsen. Men målet är inte nödvändigtvis att få ett erkännande. Om de misstänkta kan lämna alternativa förklaringar, som är rimligt trovärdiga och som är kompatibla med annan bevisning, så ska de gå fria. Om de misstänkta i stället ändrar sin berättelse flera gånger eller lämnar förklaringar som inte är trovärdiga och motsägs av övrig bevisning, kan detta vara nog så värdefullt för att hjälpa åklagaren att få en fällande dom.

För att få ett bra förhör vill man skapa en god kontakt, och därför ska man inte underskatta vikten av ”socialt snack” skriver Nilsson & Herlitz (2013:58). Christianson m.fl. (1998) tar upp samma strategi för att avhjälpa blockeringar hos ett vittne. ”Fråga exempelvis om hon brukar titta på tv-programmet ’Mitt i Naturen’ eller om hon någonsin har åkt go-cart”, är ett av deras konkreta tips (1998:107). Vikten av att våga sitta tyst som förhørsledare betonas också, liksom att bara ge uppmuntrande fortsättnings signaler i form av nickar eller blickar.

Vissa misstänkta är dock inte särskilt intresserade av att medverka i förhör alls. Nilsson & Herlitz råder förhørsledaren att inte positionera sig själv som den som ska ta reda på hur det är för att sätta dit den misstänkta, utan hellre formulera det som att man gemensamt behöver lösa ett problem. Rent konkret kan alltså förhørsledaren säga: ”Om det är som du nu säger, att du är oskyldig till det här, så får vi hjälpas åt att ta bort de misstankar som finns mot dig så att vi kan släppa ut dig igen. Men då måste du hjälpa till själv” (2013:60f).

I Christianson m.fl. (1998) betonas vikten av att lyssna och vara empatisk i ännu större utsträckning. Det är viktigt att förhørsledaren skapar en personlig kontakt för att det "låter information flöda fram och åter på en jämlik nivå" (1998:49). Det är också viktigt att visa ett intresse för vad den hörda personen har att säga. Lyssnande kräver energi och uppmärksamhet, skriver de, och förhørsledaren ska "ge talaren uppmärksamhet och se på denne, iaktta minspel, hållning, rörelser, röstläge och tonfall" (1998:54). Sitt aktiva lyssnande visar man "med fördel genom hummanden, öppen kroppshållning, deltagande mimik och nickningar, och inte minst genom en lugn, förtroendeingivande ögonkontakt" (1998:54).

8.1.2 Rekommenderade och avrådda frågetyper

Ett resultat av litteraturanalysen som jag vill lyfta fram är att läroböckerna har ganska kategoriska råd för vilka frågor som bör ställas och inte. I avsnittet "Grundregler för frågor" i *Förhørsgrammatik* inleder Nilsson & Herlitz med att skriva "Det är viktigt att du endast använder dig av öppna och neutrala frågor: när, var, hur, kan, vet, varför och så vidare" (2013:40). Anledningen som anförs är att bevisvärdet då blir högre, för att förhørsledaren inte påverkar svaret. Däremot tar författarna upp att varför-frågor kan bli hotande eftersom de lätt uppfattas som anklagande, så man bör vara försiktig med dessa. Om andra frågetyper står det att ledande och retoriska frågor bör undvikas, liksom två frågor på rad, eftersom man då bara får svar på den sista. Däremot kan vad Nilsson & Herlitz kallar *negativa frågor* som "men körde ni inte till Stockholm från Norrköping?" användas som kontrollfrågor, men inte för att få fram ett första svar.

Forskningsstödet för denna typ av råd är varierande. Oxburgh m.fl. (2010), som är en slags metastudie av förhörstekniker, skriver visserligen att flera studier funnit att förhör som använder fler så kallade öppna frågor ger längre och mer detaljerade svar, men samtidigt tar Oxburgh m.fl. upp att det i litteraturen inte finns någon riktig samstämmighet i vad som ska räknas som öppen, sluten eller ledande fråga. Ska Nilsson & Herlitz' (2013) citerade uppmaning ovan till exempel tolkas som att frågor som börjar med *när, var, hur, kan* eller *vet* automatiskt är att betrakta som "öppna och neutrala"? Att det är just val av frågeord som avgör en frågas karaktär och lämplighet ifrågasätts också av samtalsforskaren Landqvist (2012), och både han, Ruusuvuori (2000) och Lindholm (2003) har visat att en frågas form har mindre betydelse för svarets längd och innehåll än vad normativ litteratur föreslår.

Christianson m.fl. (1998:63) skriver också att slutna frågor bör undvikas, men att de kan vara nödvändiga i slutet av förhör för att reda ut någon oklar

detalj. Ibland kan dock slutna frågor vara nödvändiga för att ”fokusera och extrahera specifika skeenden”, men författarna betonar att det finns en klar risk att en sådan fråga kan påverka de hörda att lämna missledande information eller felaktiga svar för att de vill vara till lags (1998:63).

Däremot uppmanar både litteratur och kurser i förhörsmetodik att man ställer frågor för att försäkra sig om att man har förstått, vilket också enligt *Avancerad förhørs- och intervjumetodik* har funktionen att bygga social kontakt:

Ett aktivt lyssnande innebär att man måste ställa frågor, men *inte* fråga enbart då det förekommer oklarheter utan även när man anser att man har förstått. Det senare är betydelsefullt för att bekräfta den andre som person, hans uppfattningar och känslor, ja, ge sändaren ett kvitto på att man har fattat budskapet rätt. (Christianson m.fl. 1998:54, kursiv i original)

Men sådana kontrollfrågor eller tillbakabollningar, som i samtalsanalytisk litteratur brukar kallas *formulation* (Heritage & Watson 1979, 1980), är ju en form av ja/nej-frågor och alltså slutna. Dess förväntade respons är ju nämligen en bekräftelse eller ett avvisande av riktigheten i tolkningen som förhørsledaren presenterat. Också här är det prefererade att bekräfta, varför det kan föreligga samma risk att för felaktiga bekräftelser som i andra ja/nej-frågor.

Vidare råder Christianson m.fl. att man undviker formuleringar av typen *kan du berätta...* eller *kommer du ihåg...*, eftersom svaren på dessa egentligen kan bli enbart ja eller nej (1998:67). De förespråkar att man hellre är direkt och säger *berätta om...* Det är möjligt att detta bygger på beprövad erfarenhet av att förhörspersoner ibland tolkar frågor bokstavligen snarare än pragmatiskt (kanske för att obstruera?). Utifrån samtalsanalytisk forskning skulle man dock kunna gissa att den personliga kontakt och empati som litteraturen annars omhuldar gynnas av att man använder normala artighetsstrategier, till exempel indirekta språkhandlingar där uppmaningar formuleras som frågor för att bli mindre ansiktshotande.

8.1.3 Sammanfattning: Lagstiftning och råd

Lagen ger inga specifika direktiv om hur förhör ska genomföras. Däremot får utredare genom utbildning och kurslitteratur lära sig förhörsmetoder som utgår från såväl psykologisk forskning som beprövad polis erfarenhet. Den har dock ingen förankring i den samtalsanalytiska forskning som görs inom språkvetenskap och sociologi, och vissa av litteraturens råd om frågetyper är av det slag som samtalsanalytiker ifrågasatt. Råden kan sammanfattas som att man ska ha ett empatiskt och aktivt lyssnande förhållningssätt och använda öppna frågor där man uppmanar den hörda att berätta att fritt, även om detta ger en ostruk-

turerad berättelse. Under berättelsen ska man lyssna koncentrerat, gärna iaktta den hörda och eventuellt för egen del anteckna stolpar om sådant man vill återkomma till. Först efter att den hörda har fått berätta fritt kan man ställa mer slutna frågor för att fylla ut berättelsen och kontrollera att man tolkat allt riktigt.

8.2 Förhörssamtalen i den faktiska praktiken: 13 fallstudier

I detta avsnitt analyseras autentiska förhörssamtal och hur utredare genomför dem. Som framgår i 8.1 betonar normativ förhörslitteratur vikten av att försöka uppnå ett icke-hotfullt klimat, för att den hörda ska känna sig trygg och avslappnad nog att våga och vilja prata. Jag har därför fokuserat på det ansiktsarbete som sker medan utredaren eliciterar information och presenterar några huvudsakliga redskap som utredarna använder i detta. En annan sak som belyses är relationen mellan fritt och styrt berättande, eftersom den normativa förhörslitteraturen så tydligt framhåller det som ett ideal att förhören inleds med att den hörda får berätta fritt.

Några saker som beskrivs i den normativa litteraturen kommer jag inte alls att beröra. En är de kognitiva minnesteknikerna, eftersom det inte finns något exempel på att de används i mina förhör. Eftersom jag enbart har ljudinspelningar och ingen bild kommer jag heller inte att undersöka om utredare använder icke-verbala signaler för att signalera empati eller uppmuntra berättande.

Avsnittet inleds med en översiktlig presentation av förhörens faktiska fasstruktur och de ansiktsbevarande redskapen i 8.2.1. För att konkret illustrera hur mer ansiktshotande topiker typiskt aktualiseras har jag valt ut ett exempel-förhör, förhöret med Tommy Larsson, vars linjära utveckling analyseras detaljerat i 8.2.2. I analysen visar jag hur hotfullheten i samtalet kan minskas genom att börja med mindre hotfulla topiker, så att den hörda själv får möjlighet att ta ett förklaringsansvar i stället för att utredaren explicit efterfrågar förklaringar. I 8.2.3 sammanfattar jag förklaringsansvarets preferensstruktur och ger ytterligare exempel på hur förklaringar från de hörda kan efterfrågas eller bemötas.

Utöver att förhörsledarna går från trygga till mer hotfulla ämnen, kommer exempelförhöret med Tommy Larsson också att visa en annan återkommande resurs i ansiktsarbetet, nämligen hur förhörsledarna orienterar sig mot frånvarande deltagare och institutionell rutinmässighet. Det möjliggör för utredaren att positionera sig själv som en neutral insamlare och förmedlare av olika människors röster, som bara följer på förhand givna rutiner. En närmare analys av dessa redskap görs i 8.2.4 om röstlån och 8.2.5 om orientering mot institutionell rutinmässighet och underliggande samtalsmall.

8.2.1 Förhörens fasstruktur

Typiskt för institutionella samtal är att de oftare följer en mer tydligt urskiljbar fasstruktur än vardagliga samtal (Drew & Heritage 1992, Linell 1990, 2011:200). I alla mina inspelade förhör går det att urskilja tre tydliga huvudfaser:

- Introduktionsformalia: Den hörda informeras om sina rättigheter och gärningsbeskrivningen läses upp. Förhørsledaren frågar om den hörda förstått gärningsbeskrivningen och ger ibland möjlighet för den hörda att avge en preliminär inställning till brottsmisstankarna.
- Huvuddel:
 - Allmänna frågor om företaget och den hördas yrkesbakgrund och bokföringskunskaper
 - Specifika frågor med tydlig koppling till brottsmisstankarna
- Avslutning: Den hördas inställning till gärningsbeskrivningen sammanfattas.

Huvuddelens topiker och disposition varierar med vad som behöver utredas i det aktuella fallet och vilka ämnen den hörda för på tal, men några i princip obligatoriska topiker är:

- Den hördas yrkesliv och utbildning
- Företagets historik och verksamhet
- Den hördas kunskaper om bokföring och bokföringslagstiftning
- Ansvarsfördelning inom företaget, t.ex. vem som är faktisk företrädare
- Hur företagets ekonomiska administration hanterades
- De specifika redovisningsbrister som brottsmisstanken rör – hur och varför de uppkommit

Den exakta ordningen mellan dessa ämnen varierar mellan förhör – inte ens en och samma utredare har en så fast mall att frågorna alltid prickas av i en och samma ordning. Vad som däremot är ett tydligt och generellt mönster är att förhörets huvuddel aldrig börjar med hotfulla frågor som antyder att de hörda misskött sig på något vis, alltså aldrig med frågor om de specifika redovisningsbrister som är anledningen till förhöret. I stället börjar huvuddelen alltid med mer allmänna och inte så hotfulla frågor om den hördas bakgrund och normala företagungsverksamhet. Detta gäller inte bara de 13 förhör som näranalyseras i detta kapitel, utan samtliga 18 förhör som jag samlat in under studien (jfr 5.3.5).

Denna säkerligen medvetna strategi från utredarna har två konsekvenser, som är i linje med de ideal som de normativa råden om förhörsmetodik stipulerar:

1. När de hörda inledningsvis får berätta fritt om sig själv och företagets verksamhet kommer de ofta in på ytterligare av de obligatoriska topikerna, som då helt eller delvis täcks utan att förhållaren behövt styra dem dit.
2. Ansiktsbevarande. Den hörda ges möjlighet att få skapa en berättelse som konstruerar hen som en hårt arbetande och kompetent yrkesperson som med stolthet byggt en framgångsrik rörelse. Därefter kan den hörda själva successivt själv få föra in samtalet på de problem med redovisningen som är anledningen till att hen kallats till förhör och ur sitt eget perspektiv berätta hur de uppkommit.

Ett konkret exempel på detta följer nedan i 8.2.2. Att utredaren börjar med ohotande drag som inte innebär någon anklagelse eller hot mot den hörda sociala ansikte är dock en sanning med modifikation. Förhöret inleds ju nämligen, och måste inledas med, att den hörda anklagas för att potentiellt ha begått ett brott, i och med att gärningsbeskrivningen delges. Förhöret börjar alltså med en anklagelse, varefter förhållaren initierar en betydligt mindre hotfull topik, genom att uppmuntra den hörda att berätta om företagets verksamhet och historik. Jakobsson Öhrn (2005) talar om hur trygga ämnen kan användas för att bygga en fungerande relation och en relativ trygghet, så att den misstänkta vågar ge sin berättelse trots den hotfulla inramningen. Det förhör med en mordmisstänkt som hon studerar menar hon kännetecknas av en pendling mellan trygga och hotfulla ämnen. I mitt material är det inte så mycket en pendling, som att förhållaren efter gärningsbeskrivningen startar i sådana trygga ämnen för att slutligen mjukt och successivt föra in samtalet på anklagelsen igen. I vissa förhör kan det dröja så lång tid som två tredjedelar in i förhöret innan förhållaren börjar ställa frågor om den misskötsel som misstanken rör.

Det kan nämnas att mina bandinspelningar bara innehåller själva det formella förhöret. Det inleds alltid med en formell öppningsfras av typen "Då är klockan 8.28 den 14 november 2010, och det är förhör med Sverker Persson", vilket alltså påminner om hur en ordförande med hjälp av ritualiserade språkhandlingar öppnar ett möte (jfr Milles 2003, Linell 2011). Men interaktionen mellan utredaren och den hörda börjar ju innan dess. Eftersom ingen av de misstänkta i min korpus sitter frihetsberövade, börjar kontakten med att utredaren kallar den hörda till förhör, antingen per telefon eller skriftligen. När den hörda kommer till myndigheten blir hen hämtad i receptionen och får lämna ett register-dna-prov. Den hörda blir också erbjuden en kopp kaffe och säkerligen är det vanligt att utredaren redan under denna pre-förhållaren-interaktion arbetar för att minska obehaget och hotfullheten i situationen. Den hörda får

då också information, till exempel om hur förhöret kommer att dokumenteras.

För att konkret illustrera hur mer ansiktshotande topiker typiskt aktualiseras och för att läsaren ska få en tydligare bild av hur ett förhørs linjära utveckling typiskt ser ut, följer nu en mer ingående analys av ett utvalt exempel, nämligen förhöret med Tommy Larsson. Till skillnad från övriga analyser i avhandlingen, där det professionella perspektivet är i fokus, kommer detta kapitel att analysera såväl utredares som hördas handlingar och perspektiv. Anledningen är att mönstret för hur många hörda väljer att förklara sig är en nyckel för att förstå varför utredares förhørsstrategier fungerar som de gör. En för ansiktsarbetet framgångsrik strategi är nämligen att skapa förutsättningar för att de hörda ska kunna initiera vissa topiker.

8.2.2 Det gemensamma ansiktsarbetet i förhöret med Tommy Larsson – att ta och ålägga förklaringsansvar

I detta avsnitt görs en analys av ett förhör där den hörda själv för de specifika problem som brottsmisstanken rör på tal och initierar en förklaring. Förhöret är på många sätt typiskt i sättet som ansiktshot mildras genom ett samarbete mellan utredare och hörd. (Ett exempel på hur det kan se ut när hörda inte initierar förklaring kommer dock att ges i 8.2.3.1.)

Tommy Larsson är misstänkt för bokföringsbrott som enligt åklagarens gärningsbeskrivning består i att han underlåtit att göra två saker. Dels har han under en period från januari 2010 fram till den 4 april 2012 då hans bolag likviderades inte bokfört alternativt inte bevarat räkenskapsinformation på ett betryggande sätt. Dels har han inte upprättat årsredovisningen för 2010 i tid.

När gärningsbeskrivningen med dessa två punkter lästs upp efterfrågar förhørsledaren Karin en preliminär inställning till detta, något utredarna ibland men inte alltid gör. Hon börjar med den första punkten, som är att Tommy underlåtit att löpande bokföra sina räkenskaper:

SAMTALSUTDRAG 13: *Tommy Larssons preliminära inställning (02.48–03.41, FL Karin, skriver direkt)*

- 1 FL om vi tar din <inställning> då: h, å då är de ju
- 2 egentligen (0.5) <löpande bokföra> (0.6) som du kan
- 3 ta ställning till först då.
- 4 (0.9)
- 5 FL å då e de ifrån tiden 18 januari 2010.
- 6 (1.0)
- 7 MT °mm°=

8 FL =om du ska- ska liksom ha nån egen inställning ti-,
9 finns de nån löpande bokföring från 18 januari 2010?
10 MT de- de finns ingen lö- löpande bokföring, den- eum
11 bokföringen har bestått i att jag har samlat alla
12 papper i en pärm.
13 FL mm (SKRIVER)
14 MT eller i flera pärmar.
15 (1.1)
16 FL mm
17 (0.5)
18 MT men de: ha-, jag har alltså gjort fel=
19 FL =m[m]
20 MT [pre]cis som de står här [(i)]
21 FL [ja.]
22 (0.5)
23 FL "att ha[n samlat"]
24 MT [(anklagelsen)], mm
25 (7.0 MED TANGENTTRYCK)
26 FL å då bestrider du ju själva bevarande[t så] att säga
27 MT [mm]
28 FL mm

Karin presenterar här gärningsbeskrivningen inte som ett absolut faktum, utan som en möjlig verklighetsbeskrivning som Tommy erbjuds kommentera. Formuleringen ”om du liksom ska ha nån egen inställning, finns det nån löpande bokföring?” (rad 8–9) öppnar ju nämligen för att åklagarens påstående kan vara felaktigt. Detta kan alltså i sig ses som ett mildrande av ansiktshotet. Tommy bekräftar på rad 10 att bokföring saknas, men modifierar sedan påståendet med tillägget att ”bokföringen har bestått i att jag samlat alla papper i en pärm” (rad 11–12). Därigenom avfärdar han påståendet om att han inte skulle ha bevarat räkenskapsinformationen, vilket förhørsledaren också formulerar på rad 26: ”och då bestrider du ju själva bevarandet så att säga”. Tommys inledande inställning är alltså i praktiken ett erkännande av allt utom att han inte bevarat räkenskapsinformationen, eller med hans egna ord: ”jag har alltså gjort fel precis som det står här i anklagelsen”. Efter samtalsutdrag 13 får Tommy kommentera gärningsbeskrivningens andra del om att årsredovisning upprättats för sent, och också detta bekräftar han med förklaringen att det är en följd av att bokföringen inte blev gjord, vilket i sin tur beror på ”för mycket arbete och fel prioritering”. Redan under denna preliminära inställning orienterar sig alltså Tommy mot att han har ett förklaringsansvar, i och med denna mycket korta förklaring till varför årsredovisningen inte blev inlämnad.

8.2.2.1 Företagets verksamhet och den hördas yrkesbakgrund

Efter att den obligatoriska konfrontativa inledningsformaliam klarats av startar förhörets huvuddel. Den inleds av åtta minuter förhör där förhørsledaren ställer frågor inom topiken *Företagets verksamhet och den hördas yrkesbakgrund* (5.24–13.46). Närmare bestämt ställer förhørsledaren följande frågor:

- Vilken verksamhet drevs i det här bolaget?
- Är det civilingenjör du är då, eller?
- Hade verksamheten drivits tidigare?
- Ungefär vilken omfattning och tidsperiod var verksamheten i det här bolaget?
- Men det var verksamhet fram till likvidationen 4 april eller?
- Du skötte arbetet till kund helt enkelt?
- Hur mycket kunder hade du i det här bolaget?
- Din nuvarande sysselsättning [...] du har den här verksamheten fortfarande eller?
- Anställd personal?
- Och omsättningen ungefär per månad?

Två saker kan noteras. För det första är detta inte öppna *berätta*-frågor, alltså den typ som förhörsmetodiklitteraturen förespråkar (se 8.1.2), utan mer riktade och insnävande frågor. Vilken typ av responser olika frågetyper kan få återkommer jag till i 8.2.5.2. För det andra är det ingen av dessa frågor som tar sikte på några oegentligheter eller avvikelser, utan tvärtom bjuder de in Tommy till att konstruera sig som en normal företagare och yrkesperson. Därigenom kan frågorna sägas stötta ansiktsarbetet. Men under dessa åtta minuter initierar Tommy själv topiken *Skuld och misskötsel* och ger en förklaring till sitt avvikande beteende. Första gången är som svar på frågan om det var verksamhet ända fram till likvidationen:

SAMTALSUTDRAG 14: *Tommy Larsson initierar förklaring i fri berättelse 1 (9.37–10.46, FL Karin, skriver direkt)*

- 1 FL nä men eh (0.5) de var verksamhet (.) fram till
2 likvidationen 4 april eller=
3 MT =nä de var så hära (0.3) å de e en utav anledningarna
4 varför de blev skit utav de [på] ren svenska
5 FL [mm]
6 FL mm
7 MT eh att jag (0.3) de- de fanns- jag hade anställt folk

8 i- i bolaget (0.6) eh som jag hade: väldigt stort
 9 förtroende för och av olika skäl (0.5) så försvann
 10 (0.9) båda (0.5) de var två personer=
 11 FL =mm
 12 (0.6)
 13 MT försvann båda personerna under den här tiden
 14 FL mhm=
 15 MT =vilket (1.1) gjorde att min personliga
 16 arbetsbelastning vart (0.4) så mycket större (1.0)
 17 att (0.7) för å klara dom löpande arbetsuppgifterna
 18 FL mm
 19 (0.8)
 20 MT å då (1.0) återigen då, felprioritering=
 21 FL =mm
 22 MT så (0.4) de som fick stryka på foten var-euh
 23 bokföringsarbete
 24 FL mm
 25 (8.6 MED TANGENTTRYCK)
 26 FL du skötte arbetet till kund helt enkelt=
 27 MT =ja
 28 FL mm

Förhørsledarens inledande fråga om huruvida det varit verksamhet fram till likvidationen (rad 1–2) får aldrig något svar i förhöret, utan i stället initierar Tommy en problemberättelse om de otursamma omständigheterna kring hans missköta bokföring. Man kan notera de opersonliga konstruktionerna som konstruerar det inträffade som händelser och inte som handlingar: ”det blev skit” (rad 4) och andra personer ”försvann” (rad 9–13). Också nominaliseringarna bidrar till att Tommy inte blir ett handlande subjekt. Det gjordes en ”felprioritering” (rad 20), och det nominala ”bokföringsarbete” blir på rad 22–23 ett subjekt som ”får stryka på foten”. Berättelsen konstruerar Tommy som att han fick kämpa för att klara av sitt ansvar som företagare gentemot sina kunder, vilket då ledde till att han brast i sitt ansvar mot Skatteverket och bokföringsskyldigheten. Detta ansiktsarbete hjälper också förhørsledaren till med (rad 26): ”du skötte arbetet till kund helt enkelt”. I stället för slutsatsen *du struntade i att bokföra* så lyfter hon fram en positiv slutsats: *du tog ditt ansvar för att sköta firmans dagliga sysslor*. Denna typ av samtalshandling har observerats i andra slags institutionella samtal. Mäkitalo (2006) visar hur arbetsförmedlare i samtal med arbetslösa hjälper till att bevara den arbetslösas ansikte genom att erbjuda överslätande förklaringar och behandla problem som något som kommer att lösa sig. Att avsluta

en problemtopik med något positivt är enligt Adelswärd (1998b) en vanlig professionell strategi i hälsosamtal.

Den andra gången Tommy tar ett förklaringsansvar under topiken *Företaget och den hördas yrkesbakgrund* är i samband med frågan om hur många kunder bolaget hade. Tommy svarar att de inte hade ”så många kunder” och utvecklar sedan detta:

SAMTALSUTDRAG 15: *Tommy Larsson initierar förklaring i fri berättelse 2 (11.48–12.19, FL Karin, skriver direkt)*

- 1 MT ehm, framför allt hade vi en stor kund som vi jobbade
2 åt å de var Terramon
3 FL mm=
4 MT =Construction
5 (0.5)
6 FL Terramon, mm=
7 MT =Terramon, ja. te-e-err-err-a-emm-o-enn
8 FL mm
9 (0.9)
10 MT eh: å- å de var en produktion som skulle igång och
11 de fordrade att- (1.4) att-eh ritningar å
12 konstruktioner kom fram (0.6) i en rasande fart
13 FL mm
14 (4.2 MED TANGENTTRYCK)
15 MT de är ingen ursäkt, men de e en förklaring
16 FL mm

Det är egentligen inte självklart att Tommys tur på rad 10–13, om att Terramon krävde att ritningar och konstruktioner skulle göras i en rasande fart, ska betraktas som en förklaring till varför Tommy misskött bokföringen. Att detta ska ses som en förklaringsansats explicitgörs dock av Tommy själv på rad 15: ”det är ingen ursäkt, men det är en förklaring”. Denna moraliska utvärdering kommer dock inte med i utskriften, som endast lyder:

De hade Terramon som en stor kund och det var en produktion som skulle igång. Det fordrade att ritningar och konstruktioner kom fram i rasande takt.

En trolig trigger till förklaringen är att Tommys uppgift om få kunder försämrar trovärdigheten i hans tidigare utsagor om att det är hans höga arbetsbelastning som är anledning till att bokföringen blivit lidande. Genom att förklara att deras huvudkund var mycket stor och innebar mycket arbete med

tajt deadline föregriper han en potentiell varför-fråga som förhørsledaren hade kunnat ställa.

Genom att själv initiera förklaringar i samband med frågor som egentligen inte rör bokföringen (samtalsutdrag 14–15) har Tommy visat att han bekräftar påståendena om att han misskött bokföringen och dessutom ser detta som att han inte levt upp till ett ansvar som han vet att han hade ("fel-prioritering" och "det är ingen ursäkt"). Dessa förklaringar har alltså bäring på såväl objektiva som subjektiva rekvisit, och ger därigenom institutionellt relevant information utan att den direkt har efterfrågats.

8.2.2.2 Den hördas bokföringskunskaper

Efter att bakgrundsfrågorna är avklarade styr förhørsledaren knappt 14 minuter in i förhöret in på nästa obligatoriska topik, nämligen den hördas *Bokföringskunskaper* (som åtföljs av och ramas in som en del av topiken *Företagets ekonomiska administration*). Detta ämne är potentiellt mer ansikts-hotande, eftersom såväl goda som bristande bokföringskunskaper är något som kan behöva förklaras när man som företagare sitter misstänkt för bokföringsbrott. Att helt sakna bokföringskunskaper när man är företagare kan ses som ansvarslöst. I Tommys fall gäller dock att han kan bokföring:

SAMTALSUTDRAG 16: *Tommy Larssons bokföringskunskap, del 1 (13.46–14.58, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL så. (0.6) då kommer vi ner till dom här-
2 (1.2)
3 FL eh:: konkreta frågorna kring administrationen helt
4 enkelt å ja- ja- jag kör
5 MT jaja, kör rakt av [xxx]
6 FL [+va- va-] vad+ känner du till om
7 bokföring?
8 (1.5)
9 MT hhhh (1.6) ja alltså (0.7) egentligen så vet jag
10 exakt hur bokföring ska (.) göras
11 FL mm
12 (1.1)
13 MT me- med kontering å så vidare, ja- jag vet (1.2) ut å
14 in å fram å tillbaka å- å kontering å- å inko- eller-
15 eh intäkter å utgifter
16 (1.2)

17 MT jag är ju (0.7) ingenjör, jag e inte ekonom
 18 (1.8)
 19 MT men (1.3) egentligen är ju bokföring inte speciellt
 20 krångligt, de som e krångligt de e å göra boksluten:
 21 (4.3 MED TANGENTTRYCK)
 22 MT så jag kan inte skylla på att jag är-uh: dum i huvet
 23 å inte för- [(xxx)]
 24 FL [mm mm] (0.3) eh
 25 (11.0 MED TANGENTTRYCK)

Förhållaren inleder med att på rad 1 och 3 explicit annonsera att de nu ska gå in på nästa huvudpunkt på dagordningen, med sitt ”då kommer vi ner till dom här konkreta frågorna kring administrationen”. Att i en försekvans anslå ämnet som en rutinartad dagordningspunkt som måste bockas av kan vara ett sätt att försöka göra en potentiellt ansiktshotande fråga mindre hotfull (jfr Stokoe & Edwards 2008 om hur poliser urskuldar vissa frågor med hänvisning till dagordning). Tommy accepterar med sitt ”jaja, kör rakt av” (rad 5) den givna ordningen att det finns vissa utifrån givna måsten som måste klaras av.

Tommy beskriver sina egna bokföringskunskaper som goda, men orienterar sig mot detta som något som behöver förklaras. En första markering av detta är *egentligen* på rad 9: ”egentligen så vet jag exakt hur bokföring ska göras”. Det signalerar att det finns en problematisk diskrepans mellan att å ena sidan veta hur man bokför, men å andra sidan ändå underlåta att göra det. Förklaringsansvaret markeras än tydligare av Tommy på rad 22–23: ”så jag kan inte skylla på att jag är dum i huvudet och inte för- [ohörbart]”. Återigen är denna moraliska utvärdering inte något som antecknas i utskriften, utan där står:

Egentligen vet Larsson ~~exakt~~^[26] hur bokföring ska göras. Han vet hur man kon- terar och kan intäkter och utgifter. Han är dock ingenjör och inte ekonom. Det svåra blir dock boksluten.

Förhållaren kommenterar inte heller någon del av Tommys berättelse, utan kvitterar bara med ”mm”, vilket kanske också fungerar som en strategi för att elicitera mer fri berättelse. Omedelbart efter samtalsutdrag 16 fortsätter för- höret med att Tommy får frågor om vad han kan om bokföringslagen, vilket får honom att med fler praktiska detaljer utveckla förklaringen till varför bok- föringen missköts:

26 Vid genomläsningen ber Tommy att få stryka ”exakt” ur utskriften.

SAMTALSUTDRAG 17: *Tommy Larssons bokföringskunskap, del 2 (14.58–16.43, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL å bokföringslagens bestämmelser då (1.2) känner du
2 till nåt om de?
3 (0.4)
4 MT nä
5 (15.1 MED TANGENTTRYCK)
6 FL men lö:pande bokföring
7 (2.0)
8 MT ja jag vet att eh: man eh jag tror det står utan
9 dröjsmål ska: bokföra:eh:: skeenden (0.6) >händelser<
10 [tror] jag man använ- använder som [ord]
11 FL [mm] [mm]
12 (1.1)
13 MT å där har ju jag gjort fel
14 FL mm
15 (1.3)
16 FL va- vad sa du "utan dröjsmål ska bokföra" sa du?
17 MT ja
18 FL mm
19 (5.5 MED TANGENTTRYCK)
20 FL (du) kan nog lite om bokföringslagen ändå (MED LÄTT
21 FINURLIG RÖST)
22 MT [(SKRATTAR) okej då] [(SKRATTAR)]
23 FL [* (xxx xxxx xxx x) *] ja [(SKRATTAR)]
24 MT å då är de- i [sam]band med de kan jag ju säga då
25 FL [*ja*]
26 MT att min- min tanke har givetvis varit eftersom jag då
27 har samlat på mig alla (0.7) eh: alla verifikat, har
28 ju varit att, jo men när månaden är slut här så ska
29 jag springa ikapp
30 FL mm
31 MT å så har månad efter månad [gått]
32 FL [mm]
33 (1.0)
34 MT där har du en: väldigt förkortad version av varför de
35 har blivit fel
36 (8.6 MED TANGENTTRYCK)
37 MT om man ska fortsätta litegrann på de så är (de) nog
38 egentligen (0.5) orsaken till att de blev fel att jag

SAMTALSUTDRAG 18: *Första konfrontativa frågan till Tommy Larsson (20.01–20.36, FL Karin, skriver direkt)*

- 1 FL eum:, nå å→ (1.0) vi har ju varit inne på de här
2 också då, men med hjälp av handlingar från
3 konkursförvaltaren så påstås de ju där att (0.4 .h)
4 de kom in påminnelser å- å trots: detta då så- så kom
5 de inte in nån bokföring å→ (0.6) eh, varför har vi
6 varit inne på, e de nåt ytterligare förutom de:→
7 (0.5) som vi ska s- skriva in där då
8 (0.9)
- 9 MT nä, de e: de e ju samma [anledning] som förut
10 FL [mm]
11 FL mm
12 (3.6 MED TANGENTTRYCK)
13 MT fel prioritering, de e jättelätt å vara efterklok.
14 FL mm

Förhørsledaren pekar på rad 1–7 ut att Tommy fått flera påminnelser från konkursförvaltaren om att lämna in sin bokföring, men att han ändå inte gjort det. I de tidigare samtalsutdragen 13–17 har det varit Tommy som orienterat sig mot att det finns en diskrepans mellan hans beteende och det förväntade beteendet, och han har gjort ansatser till att förklara avvikelserna.

I samtalsutdrag 18 är det i stället för första gången förhørsledaren som pekar ut Tommys beteende som avvikande och ber om en förklaring, genom en fråga som skulle kunna parafraseras som *varför lämnade du ingen bokföring till konkursförvaltaren, trots att hon begärde det flera gånger?*. Förhørsledaren inleder med en försekvens om att topiken redan berörts ("vi har ju varit inne på det här", rad 1). Därefter gör hon vad Goffman (1981:144) kallar en *shift of footing*, genom att göra sig själv till språkrör för vad en annan talare har sagt: "med hjälp av handlingar från konkursförvaltaren så påstås det ju där att det kom in påminnelser och trots detta då så kom det inte in nån bokföring" (rad 2–5). Att Tommy inte lämnat bokföringen positioneras då språkligt inte som ett objektivt faktum eller en uppfattning som förhørsledaren ställer sig bakom, utan förhørsledaren blir bara budbärare för en anklagelse som en tredje part formulerat. Att inte själv ställa sig bakom anklagelser utan presentera dem som röster från en tredje part är vanligt i förhören (fler exempel ges i 8.2.4). I fortsättningen på förhørsledarens tur presupponeras dock det påstådda faktumet trots allt som sant, med förhørsledarens "varför har vi varit inne på". Det är ju inte heller märkligt sett till att Tommy redan medgett att bokföring saknas och lämnat förklaringar till varför. Därigenom är inte ämnet lika hotfullt längre.

Förhørsledarens avslutning av turen ramar in den förklaringskrävande handlingen inte som ett krav, utan mer som ett erbjudande²⁷ till Tommy för att se till att hans berättelse ska bli så fullständig och korrekt som möjligt i protokollet: ”är det nåt ytterligare förutom det som vi ska skriva in?” (rad 6–7). Här blir utskriften som en tredje part i samtalet – det är den som kräver en förklaring, medan förhørsledaren låter sig själv bli ”vi” ihop med Tommy. Orientering mot sådana frånvarande tredjepartsdeltagare, både bakåt i tiden till vad konkursförvaltare påstått i en handling och framåt mot förhørsutskriftens kommande läsare, verkar vara ett redskap i ansiktsarbetet. Den möjliggör för förhørsledaren att positionera sig som en neutral part, som inte är avsändare av krav och anklagelser, utan bara språkröret som måste göra sitt jobb.

Omedelbart efter samtalsutdrag 18, kommer ytterligare en fråga som kan uppfattas som konfrontativ och anklagande, för att den pekar ut hur Tommy hade kunnat undvika bokföringsmisskötseln genom att låta en bokföringsbyrå sköta den löpande bokföringen. Eftersom Tommy har aktiebolag måste han låta en auktoriserad revisor göra revision inför årsredovisningen. Tommy har tidigare i förhöret beskrivit att hans revisor Lundkvist ”surnat till” för att Tommy lämnade underlagen för sent. Revisorn tyckte att Tommy också skulle börja köpa bokföringstjänsterna av dem, medan Tommy ”hade en idé om att göra saker och ting själv”.

Förhørsledarens andra förklaringskrävande fråga skulle kunna parafraseras som *varför anlätade du inte en extern bokförare?* men den ställs på ett betydligt ordrikare sätt:

SAMTALSUTDRAG 19: *Andra konfrontativa frågan till Tommy Larsson (20.55–22.14, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL vad innebär de liksom- du hade ehm: ehm: den här
2 +externa+ så att säga bokföraren Lundkvist var ju
3 inne på att dom kunde tänka sig å- (.) å göra uppdrag
4 då, eh, (vi) pratar om-eh- (1.1) hur- hur allvarligt
5 funderade du på å använda-ehm:- Lundkvists tjänster
6 så att säga i an- nån annan skepnad då naturligtvis,
7 man kan ju inte både upprätta (0.4 .h) den löpande
8 bokföringen och: revidera den, men- .h men (0.4) eh:
9 [hur-]
10 MT [jo] de- de fa[nns]:

27 Att erbjudandesequenser prefereras framför begäransequenser har noterats av bl.a. Schegloff (2007:82).

11 FL [+hur+] funderade du på de?
12 (4.3)
13 MT måste ju tänka flera år tillbaka [i tiden här]
14 FL [mm:], de
15 här är ju tjugohundra→ (1.2) tio, tjugohundraelva
16 blir de ju lite skarpt läge då när du uttryckte de
17 han surna till för dig å de=
18 MT =ja=
19 FL =de e väl där nånstans du befinner dig då (i så
20 här→), de [här läget]
21 MT [ja] ja, just de. de e- de e-ehm:
22 (0.9) de var så att jag- jag undersökte li:tegrann
23 (0.7) eh andra vägar å få hjälp med bokföringen
24 FL mm
25 MT eh, när jag såg att jag då trots goda intentioner
26 inte gjorde de jag skulle
27 FL mm
28 MT eh:, men de rann ut i sanden. [eh], arbete, sömn å-
29 FL [mm]
30 (1.2)
31 MT så där vidare
32 (0.8)
33 FL mm, å de var arbetsbelastningen [egent]ligen där då=
34 MT [ja]
35 FL =som→
36 MT ja, de e-, den (skyller|skymmer) allt
37 FL mm. mm

Ordrikedom och de många omtagningarna är ett vanligt drag hos dispreferade samtalshandlingar, något som också syns i förhørsledarens inledande tur. Liksom i samtalsutdrag 18 tar förhørsledaren spjörn mot att det är ett tidigare aktualiserat ämne och vad Tommy sagt då. Frågan formuleras sedan som ”hur allvarligt funderade du på att använda Lundkvists tjänster” (rad 4–5), och kan alltså sägas presupponera att Tommy måste tänkt på möjligheten att skaffa extern bokföringshjälp. Efter en viss paus för att minnas säger Tommy att han undersökte andra vägar att få hjälp med bokföringen, men att ”det rann ut i sanden, arbete, sömn och så där vidare” (rad 28, 31). Förklaringen accepteras i samtalet med förhørsledarens formulation ”det var arbetsbelastningen egentligen där då” (rad 33, för definition av formulation, se 8.1.2).

Jag ska visa ett sista exempel på hur förhørsledaren konfronterar Tommy med uppgifter som är problematiska för hans sociala ansikte. Detta görs mot

slutet av förhöret, under en topik som förhørsledaren benämner *Övriga frågor*. Topiken lanseras nämligen med försekvensen ”vi har nån övrig fråga här”. Den första övriga frågan handlar om att Tommy ungefär två år tidigare varit på förhör för att han var misstänkt för ett bokföringsbrott i ett annat bolag. Verksamheten i det bolaget flyttades sedan över till Tommys nuvarande bolag, vilket Tommy inte tidigare nämnt, trots att förhørsledaren fiskade efter eventuella överflyttningar tidigare i förhöret under topiken *Företagets verksamhet*. Den andra övriga frågan återges nedan i samtalsutdrag 20 och pekar ut att Tommy ljugit för konkursförvaltaren, eftersom han till henne sagt att det fanns en bokföring:

SAMTALSUTDRAG 20: *En sista konfrontativ fråga till Tommy Larsson (38.07–39.25, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL ja, f- för sen e de en annan övrig grej som jag-euh
2 tänkte- (0.4) °jag kallade den bilaga, vart var vi nu
3 (0.6) ett, två, [tre,] fyra var vi på
4 MT [fyra]
5 FL (0.7 h) °så° (1.0 MED ANDNINGSLJUD) ehm: (1.1) eh:,
6 jo, konkursförvaltaren har i sin anmälan (0.6) jag
7 vet inte, den har- jag vet inte om: euh, att
8 konkursförvaltaren pratade med dig i de läget när de
9 anmäler eller så eller hur de har gjort [men:] hon=
10 MT [nä]
11 FL =har i alla fall (0.5) skrivit där i sin anmälan att
12 du själv har sagt att de finns bokföring fram till
13 konkursutbrottet
14 (0.4)
15 MT mm, de e de här
16 FL mm
17 MT som jag har med mig
18 FL mm mm
19 (7.8 MED TANGENTTRYCK)
20 MT a- ja d- de e riktigt, precis de du- de du läser upp,
21 de e riktigt. (0.4) och-eh:, eftersom jag nu (0.9)
22 som du hör (1.1) försöker vara så ärlig de bara går
23 FL mm
24 MT så var min tanke när jag pratade med henne att jag
25 skulle se till att de där blev [bok]föringen
26 FL [mm]
27 (6.4 MED TANGENTTRYCK)
28 MT de hade ju egentligen redan då varit fel då, eftersom

29 de inte hade bokförts på (ohörb)
30 FL mm. jaja, men=
31 MT =men [så var tanken]
32 FL [(SKRATT)] *ja* (SKRATT)

Liksom för tidigare ansiktshotande ämnen är försekvensen som leder upp till detta relativt lång jämfört med de ohotande frågorna – den löper från rad 1 till 9. Ett annat drag som är gemensamt med hur det hotfulla ämnet förs på tal i samtalsutdrag 18 är att förhørsledaren bara återger vad en tredje part har sagt: ”konkursförvaltaren har i sin anmälan [...] skrivit [...] att du själv har sagt att det finns bokföring fram till konkursutbrottet” (rad 6, 11–13). En tredje sak att notera är det som jag tog upp tidigare, nämligen hur detta ansiktshotande ämne ramas in som en ”övrig fråga”, alltså som en rutinmässig checklistepunkt som bara ska stämmas av för fullständighets skull. Denna underliggande checklista skulle också kunna analyseras som en slags tredje part i samtalet – en institutionellt bestämd agenda som de två samtalsdeltagarna måste förhålla sig till. Att Tommy är med på denna ordning syns också i hur han sufferar förhørsledaren med rätt bilagenummer (”fyra”, rad 4), redan innan hon hunnit bläddra rätt i pappren.

I de två tidigare konfrontativa passagerna (samtalsutdrag 18 och 19) ber förhørsledaren explicit om en förklaring, om än inlindat (”är det nåt ytterligare förutom det som vi ska skriva in” respektive ”hur allvarligt funderade du på att använda Lundkvists tjänster?”). Men i samtalsutdrag 20 för hon bara ämnet på tal, varpå Tommy initierar en förklaring på rad 15. Hans ”mm, det är det här” åsyftar den samling med obokförda verifikat som han tagit med sig till förhöret. Han fortsätter med att säga att den verklighetsbeskrivning förhørsledaren just presenterat är korrekt (rad 20) och vidareutvecklar sedan sin förklaring med att säga att de uppgifter han lämnat till konkursförvaltaren speglade hans intentioner att bokföra alla verifikaten. Förklaringen accepteras i samtalet genom förhørsledarens ”mm”, och när Tommy fortsätter att utvärdera sitt eget beteende gör förhørsledaren vad som är närmast ett avrundande initiativ på rad 30 (”mm. jaja, men”) och sekvensen avslutas med ett överslätande skratt från förhørsledaren på rad 32.

8.2.2.4 Sammanfattning

Förhöret med Tommy Larsson är på många sätt typiskt, så till vida att han visar en normal grad av samarbetsvillighet och hans sätt att initiera förklaringar följer ett mönster som återfinns i många andra förhör. I analysen av förhöret med Tommy framträder två redskap i ansiktsarbetet.

Det första är hur utredare skapar möjligheter för den hörda att självinitiera förklaringar i stället för att omedelbart pressas på dem av förhørsledaren. Detta analyseras vidare i 8.2.3.

Det andra redskapet är orienteringen mot frånvarande eller icke-mänskliga tredje deltagare. I analysen av förhöret med Tommy syntes hur dessa kan vara:

- röster ur skriftliga handlingar
- förhørsutskriften som ”ska ha sitt”
- den underliggande dagordningen.

Hur röster ur skriftliga handlingar och den underliggande dagordningen syns i förhören beskrivs vidare i 8.2.4 respektive 8.2.5.

8.2.3 Förklaringsansvarets preferensstruktur: sammanfattning och fler exempel

Förhöret med Tommy Larsson belyser förklaringsansvarets preferensstruktur, som kan sammanfattas på följande vis, rangordnad från mest till minst prefererat (jfr reparationens preferensstruktur, s. 31):

1. **Självinitierad förklaring utan uppenbar koppling till det aktuella samtalsämnet:** Den som gjort något avvikande för ämnet på tal och försöker förklara det.
2. **Självinitierad förklaring triggad av samtalspartnerns ämnesval:** Den som gjort något avvikande försöker förklara det, efter att avvikelsen synliggjorts eller aktualiserats genom en annan deltagares ämnesval eller fråga. Den andra samtalsdeltagaren har dock inte markerat något problem.
3. **Annan-initierad förklaring:** Annan samtalsdeltagare pekar ut att personen gjort något avvikande och inväntar eller kräver förklaring.

Självinitierade förklaringar kan man se i samtalsutdrag 14–17, där Tommy själv orienterar sig mot det egna beteendet som en problematisk avvikelse som behöver förklaras. I samtalsutdrag 14 verkar den dessutom sakna koppling till det aktuella samtalsämnet, alltså falla i kategori 1, eftersom Tommy som svar på en fråga om huruvida det var verksamhet i bolaget ända fram till likvidationen i stället börjar prata om de misskötta bokföringen.

Man skulle kunna argumentera för att samtliga Tommys förklaringar egentligen är annan-initierade snarare än självinitierade, eftersom den tydligt deklarerade anledningen till att förhöret över huvud taget äger rum är att åklagaren

vill anklaga Tommy för brott. Gärningsbeskrivningen som läses upp i förhörets början är ju egentligen förhörets första konfrontation, eftersom förhørsledaren där pekar ut en avvikelse som behöver förklaras. Men lokalt i samtalet är det ändå Tommy och inte förhørsledaren som orienterar sig mot det egna beteendet som avvikande och börjar urskulda det på olika sätt.

Förklaringsinitiativen kan dock vara triggade av förhørsledarens frågor på olika sätt. Atkinson & Drew (1979, kap. 5) menar att misstänkta ofta tolkar informationssökande frågor som försekvenser som ska leda fram till en anklagelse. Förhørsledarens fråga om hur många kunder bolaget hade är till exempel en som triggar förklaring (samtalsutdrag 15). Tommy svarar att han hade få kunder, och även om inte förhørsledaren på något synligt sätt orienterar sig mot svaret som problematiskt fortsätter Tommy med en narrativ expansion (Galatolo & Drew 2006), som lyfter fram hur deras största kund var tillräckligt arbetskrävande för att ge en stressig arbetssituation. Också i andra institutionella samtal, som vid hälsorådgivares besök hos nyblivna mammor (Heritage & Sefi 1992), orienterar sig mammorna mot hälsorådgivarens frågor och råd som att de potentiellt försöker ifrågasätta mammornas babyskötsel.

I samtalsutdrag 18–20 visas exempel på kategorin annan-initierad förklaring, alltså när förhørsledaren pekar ut att den misstänkta gjort något avvikande. Att peka ut någon annans avvikande beteende blir förklaringskrävande (Scott & Lyman 1968), även om förhørsledaren inte explicit ber om en kommentar. Samtalsutdrag 20, där förhørsledaren pekar ut att Tommy tidigare lämnat andra uppgifter än de han lämnar i förhöret, uppfattas nog som den mest ansiktshotande av konfrontationerna, och förklaringskravet är så uppenbart att förhørsledaren inte explicit behöver be om en förklaring innan Tommy initierar en. Det verkar alltså med andra ord inte vara graden av explicititet i förklaringskravandet som avgör graden av hotfullhet, utan i stället hur skadlig den utpekade avvikelsen är för samtalspartens ansikte.

I förhöret med Tommy accepteras hans förklaringar av utredaren, det vill säga de behandlas som tillräckliga och ifrågasätts inte. Det förekommer i andra förhör att förhørsledaren ifrågasätter giltigheten i den hördas påståenden eller hållbarheten i deras förklaringar. En anledning till att förhørsledaren Karin inte gör det kan vara att förhöret med Tommy så tydligt är på väg mot ett erkännande, varför ytterligare ifrågasättanden framstår som onödiga. I förhör där den hörda verkar vilja förneka vissa sakomständigheter eller att ett brott begåtts finns det större anledning att hårdare pröva problematiska detaljer i den hördas berättelse.

En slutsats är att det vardagliga samtalets preferensorganisation, där man vill få peka ut sina misstag själv hellre än att riskera att någon annan gör det, också opererar i förhören. Att vardagssamtalslogik får genomslag i institutionella samtal är också en slutsats som dragits av Linell (2011:587).

Genom att lägga ohotande och lättbesvarade frågor först, kan de trots allt nödvändiga konfrontativa frågorna skjutas upp till dess att ett relativt tryggt samtalsklimat skapats. Då har de ibland redan besvarats eller i alla fall blivit mindre tabubelagda, för att ämnet redan varit uppe på den hördas initiativ och ibland också behandlats som en avvikelse av den hörda själv. Förhörsmetodiken att inleda med allmänna frågor om den hörda, företaget och bokföringskunskap verkar alltså gynna ansiktsarbetet, eftersom många hörda då själva för den missköttade redovisningen på tal och utan anmodan ger de förklaringar som behövs för protokollet. Ibland blir det dock så att de hörda tar upp och börjar förklara avvikelser som inte är institutionellt relevanta, och exempel på detta ges nedan i 8.2.3.2. Det är heller inte alltid så att hörda faktiskt vill eller kan förklara sig alls, och exempel på det följer nu i 8.2.3.1.

8.2.3.1 Konfrontation med hörda som inte själva tar förklaringsinitiativ

I förhöret med Tommy Larsson initierar han förklaringar, både självmant i anslutning till ohotande topiker och när förhørsledaren pekat ut en avvikelse som ålägger ett förklaringsansvar. Det finns dock enstaka exempel på förhör i min korpus där den hörda inte själv orienterar sig mot det egna beteendet som problematiskt och inte själv utnyttjar möjligheten att ta på sig skuld och initiera förklaringar i anslutning till ohotande topiker. Ett sådant är förhöret med Lily. Hon har inte svenska som modersmål, verkar någon gång ha problem med att förstå förhørsledarens frågor och uttrycker sig rätt fåordigt. En av punkterna i misstanken mot henne rör det faktum att det belopp som kommit in på bankkontot via kunders kortbetalningar vissa dagar är högre än den försäljning som registrerats i kassaapparaten. Detta betyder att det måste finnas oredovisad försäljning, alltså intäkter som undandragits från beskattning genom att inte registreras i kassaregistret. Men felet syns ändå i bokföringsbyråns bokföring, eftersom byrån räknat ut kontantkassans storlek genom att ta den totala försäljningen som registrerats i kassaapparaten minus alla kortbetalningar som registrerats på bankkontoutdraget. Det som inte betalats med kort måste ju nämligen betalats kontant. Vissa dagar har bokföringsbyrån då fått ett negativt saldo, vilket förhørsledaren påpekar i nedanstående utdrag:

SAMTALSUTDRAG 21: *FL ber Lily Cheng Lai förklara oredovisad försäljning (56.23–57.41, FL Cilla, skriver efteråt)*

- 1 FL då ska vi titta lite på- hrm (0.4) sen var de
- 2 oredovisad försäljning då
- 3 (1.2)

4 FL som hade betalats med kontokort

//NÅGRA TURER UTELÄMNADE, DÄR DE PLOCKAR FRAM BILAGAN

5 FL i promemorian så står de så här, bokföringsbyrån
6 har bokfört (.) dagskassans kortbetalningar utifrån
7 vad som framgår av bankkontoutdraget
8 (2.1)

9 FL eh å därefter så har dom- ja salderas beräknas
10 omfattningen av dom kontanta betalningarna (1.0) å
11 detta förfarande har vid sju tillfällen under 2012
12 inneburit att redovisad kassabehållning blivit
13 negativ
14 (4.7)

15 FL å man kan ju inte ha en (.) negativ (1.3) ja
16 kassabehållning
17 (1.6)

18 FL eh
19 (2.9)

20 FL hu- hu- hur kommer de sig att eh kortbetalningarna
21 kan vara högre (0.3) än (1.0) registrerad försäljning
22 i kassaregistret?

Efter en försekvens lägger förhørsledaren på rad 11–13 fram en omständighet som är klart besvärande för Lily, något som är förklaringskrävande. Detta följs av en paus på 4,7 sekunder (rad 14), där Lily inte tar turen eller gör någon förklaringsansats. Förhørsledaren fortsätter därefter med att explicit påpeka att det nyss redovisade faktumet är orimligt: ”man kan ju inte ha en negativ kassabehållning” (rad 15–16). Efter ytterligare pauser ställer förhørsledaren *varför*-frågan om hur kortbetalningarna kan vara högre än den totala registrerade försäljningen (rad 20–22).²⁸

Efter samtalsutdrag 21 följer drygt 2 minuter förhör där förhørsledaren visar konkreta exempel på dagar där den uträknade kassabehållningen blivit negativ och säger att Lily borde märkt detta när hon räknade kassan och stämde av kortbetalningarna. Lily säger att kunderna kanske tagit ut kontanter från sina

28 En möjlighet skulle givetvis kunna vara att pauserna beror på att Lily inte riktigt förstår innebörden i de presenterade faktumen, eftersom det ju är en viss abstrakt räkneexercis bakom dem och kanske inte självklart att negativ kassabehållning innebär svartförsäljning. Jag bedömer dock det som mindre troligt, eftersom Lily dels har haft gott om tid på sig att läsa promemorian, dels ger intryck av att hänga med i kvantitativa resonemang i resten av förhöret.

kort, men förhørsledaren visar hur detta är osannolikt som ensam förklaring. Därefter pressar förhørsledaren på nytt frågan om huruvida Lily kan förklara det besvärande faktumet och går mot slutet av samtalsutdrag 22 över till att själv lansera den mest ansiktshotande förklaringen, nämligen att det rör sig om medveten svartförsäljning:

SAMTALSUTDRAG 22: *FL formulerar den för Lily Cheng Lais ansikte mest ofördelaktiga förklaringen (59.57–1.00.40, FL Cilla, skriver efteråt)*

1 FL har du nån förklaring till hur:eh kortbetalningen kan
2 (1.1) överstiga registrerad försäljning i
3 kassaregistret alltså att (1.3) de du fått in på
4 kortet de e (.) högre än vad som- än dagens
5 försäljning på zätarapporten
6 (7.4)
7 MT (ja får jag tänka nu) (SKRATTANDE RÖST)
8 FL ja
9 MT [xxx]
10 FL [men kassa-] (0.3) eh Skatteverkets revisorer dom
11 säger ju att det är dett- (0.5) dom menar ju på då
12 att d- den enda förklaringen som finns
13 (0.3)
14 MT (°mm°)
15 FL de e att- att ni inte har registrerat all försäljning
16 i (0.8) kassaregistret
17 (0.9)
18 MT [(ohörb)]
19 FL [att ni har] kört svart eller att ni ehm[:] ni har=
20 MT [nä]
21 FL =inte redovisat allt
22 MT .hnä nej vi har inte gjort

På rad 1–5 ber förhørsledaren återigen explicit om en förklaring till omständigheterna. Det följs återigen av en lång tystnad från den hörda, varpå förhørsledaren först formulerar den ansiktshotande slutsatsen i en mer teknisk-byråkratisk tappning: ”den enda förklaringen som finns, det är att ni inte registrerat all försäljning i kassaregistret”. Kanske kan man med en välvillig tolkning tänka sig att det kan vara ett misstag att viss försäljning inte registrerats i kassaapparat. Denna tolkningsmöjlighet stängs dock helt på rad 19 med förhørsledarens vardagligare omformulering: ”att ni har kört svart”. Lily avvisar dock denna tolkning, men lyckas fortfarande inte leverera någon särskilt tillfredsställande

alternativ förklaring, mer än att en i personalen är lite virrig och ibland slår in fel.

Exemplet visar att när en hörd inte själv orienterar sig mot det egna beteendet som problematiskt, så får förhørsledaren så småningom göra det. Metoden att börja med de ohotande frågorna kan fungera ansiktsbevarande, så som visats i fallet Tommy Larsson, men bara om den hörda gör sin del av ansiktsarbetet genom att själv föra problemen på tal. Många gör det i större eller mindre utsträckning, medan andra – som Lily – inte gör det.

8.2.3.2 Förklaringar som är oönskade

I exemplet Tommy Larsson (avsnitt 8.2.2) är de självinitierade förklaringarna ofta sådana som har institutionell relevans. Vad som är institutionellt relevant är inte självklart enkelt att avgöra för den som inte är del av verksamheten, men jag grundar bedömningen i mina etnografiska studier (se kapitel 2, 6 och 7) och i hur utredaren hanterar förklaringen i det aktuella samtalet. Att utredaren antecknar en förklaring i utskriften eller återkommer till den med en *varför*-fråga senare i samtalet (t.ex. i samtalsutdrag 18) tar jag som en indikation på institutionell relevans.

Att det är prefererat att självinitiera förklaringar snarare än att åläggas ett förklaringsansvar av någon annan, gör dock att hörda också börjar förklara avvikelser som inte faller inom förhörets agenda. Det finns flera exempel på när förhørsledaren verkar vara ute efter att få bekräftat en sakomständighet, men att detta triggat en förklaring som förhørsledaren då försöker begränsa eller markera som onödig i sammanhanget (se också 8.2.5.1 om hur förklaringar som kommer för tidigt skjuts upp). Att hörda ger institutionellt irrelevanta förklaringar kan bero på dels att de inte förstår den institutionella agendan tillräckligt bra för att avgöra om deras förklaring har relevans, dels att de har en annan vardagsmoralisk agenda, nämligen att upprätthålla sitt eget sociala ansikte genom att förklara att de inte är dåliga människor.

En fråga vars institutionella relevans kan vara svår att förstå för hörda är den om huruvida utgifter betalats kontant, vilket förhørsledare ibland frågar. Anledningen är sannolikt att kontanter enligt bokföringslagen ska bokföras senast följande arbetsdag eller hanteras i särskild kassabok, medan andra affärshändelser får bokföras betydligt senare. Gärningsbeskrivningen i de bokföringsbrott där frågan förekommer tar ju sikte på att de misstänkta inte bokfört händelserna inom den tidsram som bokföringslagen anger. Två av de hörda verkar dock tolka frågan som en implicit anklagelse om att det är något fel på inköpet i sig, inte att det är tidpunkten för bokföring som är den springande punkten. Låt oss titta på ett av dessa exempel, med den hörda Louise Ekberg. Strax innan utdraget nedan har förhørsledaren frågat om den hörda Louise

Ekberg har haft någon kassabok eller om hon någon gång fått betalt eller betalat med kontanter, vilket enligt Louise bara har skett en enda gång när hon hyrde ut ett rum.

Samtalsutdrag 23 nedan börjar med att förhørsledaren initierar ett nytt ämne, nämligen en konkret verifikation som avser drygt 30 affärsluncher som bokförts som en enda post i bokföringen med verifikationsdatum 2011-12-31. Louise responderar med att börja förklara och försvara varför hon låtit firman betala dessa luncher:

SAMTALSUTDRAG 23: *Louise Ekbergs kontanthantering, del 1 (38.08–39.04, FL Cilla, skriver efteråt)*

1 FL (SMACK) .h ehm: nu sk- ehm bilaga ett i promemorian
2 MT mm
3 (0.7)
4 FL hä:r så är (1.0) eh: (1.7) (de) avser verifikation- ja
5 verifika- de e verifikation sextiofem (0.3) (du ska
6 ha bott-) de ska vara arbetslunch med Tradavia
7 MT ja
8 (0.4)
9 FL Tradavia, var de dom här eh:=
10 MT =ja ja de e de företaget
11 FL °mm°
12 MT å då vahettere:=
13 FL =de företaget som du sk:ötte bokföringen åt
14 MT ja
15 FL ja=
16 MT =de e ju ändå så att eh vahettere (.) jag har ju en
17 till två dagar [där] (.) och vahettere: å då: så: då=
18 FL [mm]
19 MT =vahettere då e de ju så att man har affärslunch, man
20 diskuterar å grejer, jag hjälper dom andra å lä:r dom
21 andra också .h
22 FL mm
23 MT å då: vahettere då säger han att vahettere: då vill
24 jag att eh man e ute å pratar affärer under lunchen
25 .h
26 FL mm
27 MT sedan så här i efterhand när vi har diskuterat å
28 grejer .h om de e riktigt rätt eller inte (0.7) så:-
29 (1.1)

30 FL mm
31 MT men jag tänkte inte på det sättet=
32 FL =nä men dom här luncherna, har du betalt dom kontant

Louise orienterar sig här mot att det är avdraget i sig som är potentiellt otillåtet. Detta kommenterar dock inte förhållanden, utan hon ställer i stället på rad 32 frågan om luncherna betalats kontant. Utdraget fortsätter nedan, där Louise nu börjar beskriva hur hon redovisat alla luncherna i bokföringen och betona att eventuella kontanta uttag från företagskortet (konto 1930) har bokats mot egna insättningar (konto 2018):

SAMTALSUTDRAG 24: *Louise Ekbergs kontanthantering, del 2 (39.04–39.33, FL Cilla, skriver efteråt)*

33 (0.9)
34 MT nä jag brukar betala på: vahettere (.) Ic- vahettere
35 mitt-eh: mitt företagskort
36 FL med företagskort[et]
37 MT [ja]
38 FL å bok- har du bokfört sen som egen insättning
39 (0.6)
40 MT ja
41 FL ja (0.5) (0.3 .h) eh: har du- du har inte haft några
42 kontanta utbetalningar alls: eller kontan[ta]
43 MT [ibland] har
44 jag ju tagit ut pengar från mitt fö:r- mitt
45 företagskort men jag har ju re:- då har jag ju visat
46 (0.3 .h) jag har ju gjort så att jag [be-] tagit=
47 FL [mm]
48 MT =alla då från nitton-trettio .h men ja: s- vahettere
49 .h tagit ifrån tjugo arton om jag har tagit ut
50 peng[arna] [ja]
51 FL [mhm] [mm]
52 (0.6)

När den hörda sagt att hon betalat med företagskortet och bokfört det som egen insättning frågar förhållanden på rad 41–42 om det innebär att det inte förekom kontanthantering alls i verksamheten. Frågan om huruvida luncherna kan ha betalats kontant upprepas på nytt, när utdraget fortsätter:

SAMTALSUTDRAG 25: *Louise Ekbergs kontanthantering, del 3 (39.33–39.47, FL Cilla, skriver efteråt)*

- 53 FL men har du då betalat lunchen- har du betalat med
54 kort eller med kontanter
55 (0.8)
56 MT ja de kan väl va: kanske både [och de vet] jag inte
57 FL [ja]
58 FL mm
59 MT du vet man inga pengar har å: liksom [ja]
60 FL [mm]
61 (1.8)
62 MT jag har ju tagit ganska stora lån under 2011 med
63 FL mm
64 (0.8)

Louise besvarar frågan med att ta upp att hennes huvudproblem är att hon knappt har några pengar, att det är rationellt att betala med de pengar som finns och att det då blir sekundärt att komma ihåg exakt hur alla de individuella luncherna betalats. Att Louise börjar förklara sig är en indikation på att hon uppfattar en anklagelse i frågan, men hon behandlar det som obegripligt att betalättet som sådant skulle vara ett problem.

I samtalsutdrag 25 ovan säger Louise att hon nog kan ha betalat både kontant och med kort, och förhørsledaren konfronterar henne då med att det i bokföringen ser ut som att det betalats kontant, vilket Skatteverkets revisor Lars också skrivit i revisionspromemorian:

SAMTALSUTDRAG 26: *Louise Ekbergs kontanthantering, del 4 (39.47–40.59, FL Cilla, skriver efteråt)*

- 65 FL som Lars har skrivit här dom har betalats (.) kontant
66 för dom har bo- (0.3) kats bokförts mot egna: egen
67 insättning
68 (0.2)
69 MT ja
70 (0.4)
71 FL eh kan de stämma att dom har betalats kontant
72 allihopa
73 MT äh de e väl även att dom e- de e ju vahettere .h de e
74 även att de har varit från företagskontot men jag

75 [har väl] kanske s- gjort alltihopa så (.) å så har=
76 FL [ja]
77 MT =jag skrivit tjugo arton (.) om man säger (0.5) ja-
78 nu- nu v→
79 FL mm
80 (0.8)
81 MT? hh (SUCKANDE)
82 (0.6)
83 FL för de har inte bokförts mot företagskontot utan de
84 har bokförts som- mot (0.5) egen insättning
85 (0.4)
86 MT ja
87 (0.5)
88 FL så då verkar de som om du har betalat dom kontant
89 (0.9)
90 MT (0.4 .h) jag kan vahettere (.) så här kan de va (.)
91 att vahettere jag gjorde allihopa (0.5) vahettere du
92 vet, att jag satte ihop dom å gjorde en totalsumma så
93 de blir en verifikation (.) å så (sä-sk-ätter) jag
94 tjugo (0.4) arton men för sedan så stämmer jag ju av
95 mot slutet (.) mot nitton trettio så att de stämmer=
96 FL =mm=
97 MT =å alla uttag som e gjorda (.) dom debiterar jag
98 [mig själv]
99 FL [mm] mm
100 MT så de blir ju ändå riktigt
101 FL mm ja jo (.) [jag bara funderar på om du] betalar=
102 MT [ja- ja- jag ve- ja]
103 FL =kontant .h för just de här med att kontanter m-
104 måste bokföras senast påföljande arbetsdag
105 (1.3)
106 FL visste du om de?

Under samtalsutdrag 26 fortsätter förhørsledaren att pressa Louise på svar om huruvida luncherna betalats kontant eftersom det ser ut så i bokföringen (rad 65–67, 71–72, 83–84, 88), samtidigt som Louise fortsätter att säga att hon även använt företagskontot (rad 73–75) och att försvara det rationella i sin bokföringsstrategi, eftersom allt blir riktigt redovisat och stämmer i slutändan (rad 90–95, 97–98, 100).

Först på rad 103–104 får den hörda veta varför ämnet är uppe och varför det är problematiskt att luncherna eventuellt betalats kontant, nämligen för

att kontanta transaktioner enligt bokföringslagen ska bokföras senast påföljande arbetsdag, medan Louise bokfört dem i mars året efter att transaktionerna skedde. Att de övriga förklaringarna saknar institutionell relevans bekräftas också av att de inte kommer med i utskriften, som av ovanstående bara tar upp följande: ”Ekberg tror att luncherna betalats kontant eller med företagskortet”. Utskriften konstaterar också att Louise Ekberg ”inte fört kassabok” och att hon inte visste om att kontanta in- och utbetalningar skulle bokföras senast påföljande arbetsdag.

I ett annat förhör, där Håkan Sander får frågan om verksamheten hanterat kontanter, berättar förhørsledaren Karin aldrig att särskilda bokföringsregler gäller för kontanter. Håkan får därigenom aldrig riktig klarhet i varför frågan ställs, men börjar liksom Louise försvara det rationella i de enstaka kontanta inköpen och att betona att han alltid fått kvitto med.

Analysen visar att hörda ofta behandlar frågor och topiker från förhørsledaren som att de tar sikte på något potentiellt problematiskt som de behöver försvara (jfr Atkinson & Drew 1979, Heritage & Sefi 1992), men att de inte alltid lyckas förstå vilken problematik frågan tar sikte på, till exempel att kontant-hantering kräver särskilda bokföringsåtgärder. Liknande exempel har också visats av Linell (2011:545f), alltså där lekmannen i ett institutionellt samtal inte alltid lyckas genomskåda funktionerna och innebörderna hos specifika yttranden.

8.2.4 Röstlån som ansiktsbevarande redskap

Det är ett generellt mönster i förhören att förhørsledarna framför anklagelser genom att citera den tredje part som formulerat anklagelserna, något jag kallar för *röstlån* eller *röstbyte* och som bygger på idéer från Goffman (1981) och dialogism (Linell 2009:102, 120, Linell 2011:280f). Exempel på detta har redan visats: förhørsledaren citerar vad *konkursförvaltaren* skrivit i sin anmälan (Tommy Larsson, samtalsutdrag 18 och 20) eller säger att *Skatteverkets revisorer* tror det rör sig om svartförsäljning (Lily Cheng Lai, samtalsutdrag 22). Med Goffmans terminologi kallas detta för en *change of footing*, där förhørsledaren inte längre är avsändare av en anklagelse utan bara språkrör för någon annans ord. Strategin används också i andra institutionella samtal för att framföra negativa eller kontroversiella budskap (Linell 2011:284). Att frånsäga sig avsändarrollen för att kunna positionera sig mer neutralt kan förstås som i linje med normativ förhörsmetodik. Nilsson & Herlitz (2013:60f) råder ju utredaren att inte framställa sig själv som den som ska sätta dit den misstänkta, utan snarare den som ska hjälpa till att ta reda på hur det är genom att låta alla röster komma till tals.

Flera tidigare studier har analyserat röstbyten i förhörs inledningsfaser (Heydon 2005, MacLeod 2010, Riis-Johansen 2016), för att det är där hörda obligatoriskt måste informeras om sina rättigheter och skyldigheter. Eftersom detta ofta innebär att ställa frågor med självklara svar eller att komma med ansiktshotande krav hamnar det i konflikt med ett annat mål som är extra viktigt i förhörets inledning, nämligen att etablera ett samförstånd och avslappnat samtalsklimat. Genom att förhørsledarna språkligt markerar att de bara är uttalare av och inte huvudman för det ansiktshotande budskapet kan de hantera dilemmat.

Det kanske viktigaste röstbytet – och som finns i alla mina förhör – är när brottsmisstanken inledningsvis presenteras. Då presenteras gärningsbeskrivningen som en möjlig verklighetsbeskrivning, men detta kan göras på lite olika sätt. I nedanstående samtalsutdrag pekas åklagaren explicit ut som gärningsbeskrivningens huvudman (rad 13):

SAMTALSUTDRAG 27: *Gärningsbeskrivning delges Håkan Sander (00.01–03.06, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL så, då e de (.) tjugosjätte april tjugohundratio,
2 förhör med Håkan Sander född sjuttiotre tio tjugotvå.
3 (0.4 .h) förhöret börjar fjorton å tjugotvå. (0.5) å
4 så e de de här (.) formella som jag (.) sa till dig,
5 om <underrättelsen av> misstanken då.

//TURER UTELÄMNADE, DÄR GÄRNINGSBESKRIVNINGEN LÄSES
UPP, FL STÄMMER AV ATT HÅKAN SANDER FÖRSTÅR OCH ATT
HAN VALT ATT HA FÖRHÖRUTAN FÖRSVARARE

6 FL vad har du för <inställning> till brottsmisstanken då
7 (0.5)
8 FL °om man→°
9 MT asså[:→]
10 FL [(säger] så, din-)
11 (0.5)
12 MT ja→=
13 FL =>de- de åklagaren påstår< e att de finns ingen
14 bokföring å du har (0.5) ja om jag nu får använda då
15 medvetet eller uppsåtligen då som- som åklagaren
16 skriver, eller i andra hand av oaktsamhet eller ja
17 slarv kan en ju också säga

Först konstrueras misstanken som ett objekt och en formaliapunkt som förhørsledaren redan tidigare verkar ha förklarat att de ska bocka av: ”så är det det här formella som jag sa till dig om underrättelsen av misstanken” (rad 4–5). Efter delgivningen frågar förhørsledaren om en preliminär inställning från den hörda, och i samband med detta så parafrazerar hon gärningsbeskrivningen och parafrasen inleds med den explicita anföringsmarkören ”det åklagaren påstår är att...” (rad 13).

Motsvarande sekvens i ett förhör med utredaren Christian ser ut så här:

SAMTALSUTDRAG 28: *Gärningsbeskrivning delges Lars Wender (00.32–02.27, FL Christian, skriver efteråt)*

1 FL gärningbeskrivning, de e så de heter de du e
2 misstänkt för (0.4) du får den (0.7) jag ska läsa
3 upp→ (0.9) förklara (0.3) i den mån de behövs
4 (1.3)
5 FL rubriken e bokföringsbrott

//TURER UTELÄMNADE, DÄR GÄRNINGSBESKRIVNINGEN LÄSES
UPP

6 FL så de- de som påstås e att de e du som e företrädare
7 för bolaget (.) å att de var du som var ansvarig för
8 att→ (.) för bokföringen
9 (0.5)
10 MT ja de stämmer
11 FL å att-eh: du inte har (0.4) sett till så att
12 årsredovisningen blivit upprättad
13 (1.5)
14 FL senast sex månader efter räkenskapsårets utgång (0.6)
15 för dom här fyra åren
16 (1.0)
17 FL å de i sin tur har medfört att man inte kan utläsa
18 rörelsens (.) resultat (0.7) å ställning
19 (1.0)
20 FL på grund av de.
21 (0.8)
22 MT ja de begriper jag ju verkligen inte de sista, när
23 bokför- när res- bok- (0.2) slutet har kommit in så
24 ser man ju resultatet
25 (0.3)

26 FL ja
 27 (1.1)
 28 FL men de- de e så misstanken e formulerad
 29 (0.5)
 30 MT okej
 31 (1.4)
 32 FL men du e med på vad de handlar om
 33 (1.0)
 34 MT ja jag f:örstår (0.4) [texten]
 35 FL [ja]
 36 (0.3)
 37 FL sen kan man- behöver man inte hålla med

Här är inte åklagaren explicit utpekad som handlande subjekt, utan i stället används passiv form: ”det som påstås är att...” (rad 6) och ”det är så misstanken är formulerad” (rad 28). Här sägs det dessutom explicit att man inte behöver hålla med om misstanken (rad 37).

Det är ett genomgående drag i mina förhör att gärningsbeskrivningen antingen behandlas som ett externt formaliaobjekt som utgör en ram för förhöret eller som åklagarens hållning, eller som en blandning av dessa två. Därigenom bekräftas bilden från tidigare forskning (Heydon 2005, MacLeod 2010, Riis-Johansen 2016) att metaspråkligt markerade röstbyten är ett genretypiskt, kanske rentav obligatoriskt drag i förhörsinledningar. Ett annat genredrag är att anklagelser över huvud taget normalt framförs genom en tredje part. Eftersom det är så typiskt ska jag här visa exempel på en utredare som ibland avviker från mönstret, nämligen den nyss citerade utredaren Christians förhör. Vid förhörets inledning gör han alltid ett röstbyte på det sätt som visats ovan i samtalsutdrag 28, med formuleringar som ”det påstås alltså att du uppsåtligen eller av oaktsamhet misskött bokföringen” eller ”han påstår alltså att du inte har bokfört”. Men när Christian i förhörets avslutande del ska be om den misstänkta inställning till gärningsbeskrivningen, händer det i tre av fyra förhör att han språkligt konstruerar sig själv som avsändare av det anklagande budskapet genom formuleringen ”jag har påstått att”. Så här ser det ut i avslutningen av förhöret med Lars Wender:

SAMTALSUTDRAG 29: *FL gör sig till avsändare mot misstanken mot Lars Wender (46.51–47.23, FL Christian, skriver efteråt)*

1 FL eh: nu har jag ju påstått att du gjort dig skyldig
 2 till bokföringsbrott, om jag frågar dig om din
 3 inställning till de vad- vad säger du då?=-

4 MT =ja vad jag ska jag svara?
5 (0.8)
6 MT alltså jag:eh, jag har inte gjort nåt som jag är
7 medveten om var ett brott
8 FL nä
9 (1.1)
10 MT men det faktiska förhållandet (0.5) är korrekt som du
11 har redovis- sat det=
12 FL =mm
13 MT men jag har inte:eh jag känner mig inte som en
14 brottsling
15 FL nä

Alla tre förhören där Christian använder formuleringen ”jag har påstått att” är med hörda som är tydligt pratsamma, och där samtalsklimatet framstår som gott, så till vida att förhöret innehållit partier av mer socialt småprat och anekdoter som faller klart utanför förhörets egentliga agenda. Att göra sig själv till avsändare av den obehagliga anklagelsen kan då vara ett sätt att påminna om och återgå till den institutionella rollen. Det är ju nämligen en balansgång mellan att å ena sidan skapa en vänlig och förtroendefull relation som borgar för ett gott samtal, men å andra sidan undvika att tappa den professionella rollen och bli för mycket av den hördas kompis och allierade i relation till den frånvarande åklagaren.

8.2.5 Samspelet mellan fritt berättande och underliggande fast mall

I den normativa förhörslitteraturen påbjuds att den hörda inledningsvis ska få berätta fritt, och först när den hörda har lämnat en relativt fyllig fri berättelse kan förhørsledaren gå in och ställa mer styrande frågor i syfte att få fördjupad information om vissa delar, fylla ut luckor och reda ut sådant som verkar oklart eller motsägelsefullt i den hördas berättelse (se 8.1). Viss nyare forskning om polisförhör pekar på att dessa normativa råd följs i stor utsträckning. Riis-Johansen (2016:83ff) ser i sina förhör med målsägande i sexualbrott att förhörens huvuddel inleds med att de hörda uppmanas berätta allt som har hänt. Dessa skiljer ju sig dock från misstänktförhör, för att den hörda själv sökt upp polisen för att berätta om vad som hänt. Men också i Jönssons (1988) äldre studie av misstänkta i mindre grova brott inleds 17 av 29 förhör med att den misstänkta mer eller mindre fritt får producera en översiktlig bild av vad som har hänt, till exempel med en igångsättare av typen ”det enklaste är kanske

att du börjar berätta vad som hänt” (1988:17). En nyare studie som pekar i motsatt riktning är dock Jakobsen (2010), som i stället menar att polisen ställer få frågor som uppmuntrar till ett fritt berättande.

Men en uppmaning att berätta fritt kräver att det finns en samsyn om vilken episod det ska berättas om. För en målsägande som vill anmäla ett nyss begånget övergrepp eller för en misstänkt som blivit ertappad med och kanske erkänt en stöld, finns det en relativt välavgränsad episod att berätta om. Förhören i min korpus handlar i stället om underlåtenhet, alltså om vad den misstänkta *inte* gjort under en längre tidsperiod, ibland flera år. Flera av de misstänkta säger dessutom i förhören att de inte hade en aning om att deras förfaranden är att betrakta som brottsliga förrän de fick kallelsen till förhöret. Bokföringsbrott och försvårande av skattekontroll kräver inte uppsåt, utan det räcker med oaktsamhet respektive grov oaktsamhet (se 2.2). Det betyder alltså att man kan dömas bara genom att ha hamnat efter med bokföringen, eftersom det kan ses som oaktsamt att som företagare inte känna till och följa bokföringslagens bestämmelser. I min korpus är det vanligt med misstänkta som erkänner alla faktiska omständigheter som åklagaren vill lagföra dem för, men ändå förnekar brott, för att de inte anser att deras underlåtenhet är brottslig, eftersom de inte gjort någon vinning eller velat undanhålla någon information.

Det är alltså inte svårt att se hur en öppningsfråga som ”berätta vad som hänt” skulle fungera sämre i skattebrottsförhör än i andra förhör, och den förekommer heller aldrig i mitt material. Det skulle dock vara möjligt att tänka sig att den misstänkta fick berätta sin version fritt direkt efter att gärningsbeskrivningen lästs upp, och hur sådana initiativ uppmuntras eller begränsas visas i 8.2.5.1. Men ett fritt berättande direkt i anslutning till att anklagelsen lästs upp skulle också innebära att förhörets huvuddel började i de specifika brottsmisstankarna i stället för att först kartlägga de allmänna och mindre hotfulla bakgrundsämnen, det vill säga att man frångår den strategi som verkar vara gynnsam för samtalsklimatet och ansiktsarbetet.

Att förhören i min korpus aldrig inleds med ett ”berätta vad som hänt” betyder inte att hörda inte ges någon chans till ett mer fritt berättande. Hörda får ofta berätta relativt fritt och ingående om sitt företagande och sina problem – men enligt den tematiskt ordnade dagordning som förhørsledaren försöker strukturera förhöret efter. Det betyder alltså att berättande får göras i anslutning till de teman som förhørsledaren pekar ut, som *Den hördas bakgrund*, *Bokföringskunskaper* och *Företagets ekonomiska administration*. Detta är vad Gamst (2011) kallar för *kontextinföring*, alltså att förhørsledaren först introducerar det fokuserade temat och sedan ger en uppmaning till den hörda att tala fritt om det. Ett exempel på hur det kan se ut i förhör med barn som utsatts för övergrepp är: ”Jeg vet at noe har skjedd med deg lørdagen når du var hos pappa. Fortell meg hva som hendte!” (Gamst 2011:220).

Även om förhørsledarens tematiskt organiserade dagordning kan tillåta viss flexibilitet i form av tillfälliga utvecklingar eller omkastning av vissa topiker (se 8.2.5.4), så är det påfallande att förhören har en rutinartad fasstruktur. Det är också tydligt att det är förhørsledaren som leder mötet och därigenom ska styra och guida den hörda igenom den för hen säkert till största delen okända dagordningen. I detta avsnitt ska jag visa exempel på hur förekomsten av en underliggande dagordning på olika sätt blir synlig under samtalet och också hur den är något som både förhørsledaren och den hörda orienterar sig mot. Utifrån dialogisk teori kan också dagordningen förstås som en deltagare i samtalet – en icke-mänsklig virtuell deltagare, som liksom vid röstlånen kan få rollen av en extern kravställare.

8.2.5.1 Hur hörda inledningsvis får kommentera gärningsbeskrivningen

Uppläsningen av gärningsbeskrivningen är obligatorisk som inledande punkt i förhöret, och efter att denna lästs upp är det rutin att förhørsledaren frågar om den hörda förstått den. Ibland försöker de också förklara eller parafraasera den. Gärningsbeskrivningen är ju åklagarens version av vad som hänt, och när den delgivits skulle man kunna tänka sig att den hörda gavs ordet och fritt fick ge sin version av vad som hänt – det skulle vara i linje med de ideal som stipuleras av normativ förhörsmetodik. Men hur mycket utredare tillåter eller uppmuntrar den hörda att på denna plats i förhöret kommentera misstanken varierar. Utredarna Karin, Cilla och Christian skiljer sig åt sinsemellan så till vida att Karin alltid ber om en kort inledande inställning (3 förhör), Cilla gör det aldrig (5 förhör) och Christian gör det ibland (2 av 4 förhör). Karins sätt att hålla denna inledande inställning kort är att förklara att detta är en topik som de ska återkomma till senare. Ibland gör hon detta redan när hon ställer frågan (rad 1 nedan, ”vi kan komma tillbaka till det, men...”):

SAMTALSUTDRAG 30: *Jerry Svensson tillfrågas om sin preliminära inställning (02.18–02.30, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL vi kan komma tillbaka till de men men .h har du nån
2 (0.4 .h) <inställning> till brottsmisstanken, så här
3 spontant, om du medger brott eller (0.3 .h) bestrider
4 brott eller:eh (0.5) ja (0.2) °eum°

Ytterligare en sak som kan bidra till att uppmuntra ett kort svar, utöver påpekandet att ämnet ska utredas mer senare, är att Karin redan i frågan pekar ut att den har två typiska svarsalternativ: ”medger brott eller bestrider brott” (rad

3–4). Till detta får hon också ett koncist svar, där Jerry deklarerar att han inte tycker att han är skyldig, eftersom det i första hand är revisorn som bär skuld för den försenade årsredovisning som brottsmisstanken rör.

Om upplysningen att topiken *Inställning* ska behandlas längre fram i samtalet inte ges redan när frågan om preliminär inställning ställs, så använder Karin den för att runda av topiken och kunna gå vidare till de bakgrundsfrågor som inleder förhörets huvuddel. Så sker i nedanstående exempel, när den hörda tar ett berättarinitiativ som från rad 26 och framåt glider för långt bort från frågan om hur han ser på gärningsbeskrivningen:

SAMTALSUTDRAG 31: *Håkan Sanders första inställning (02.47–04.03, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL vad har du för <inställning> till brottsmisstanken
2 då
3 (0.5)
4 FL °om man→°
5 MT asså[:→]
6 FL [(säger] så, din-)
7 (0.5)
8 MT ja→=
9 FL =>de- de åklagaren påstår< e att de finns ingen
10 bokföring å du har (0.5) ja om jag nu får använda då
11 medvetet eller uppsåtligen då som- som åklagaren
12 skriver, eller i andra hand av oaktsamhet eller ja
13 slarv kan en ju också säga [(xxx xx xxx)]
14 MT [ja medvetet,] eh: (0.3)
15 jag vet ju om de (0.3) eh och:
16 (2.2)
17 MT har liksom inte haft energi å ork. (0.8) för att jag
18 har haft (0.5) min sjukdom å tänkt på (.) hela
19 [tiden]. (jag) har varit (0.3) helt innesluten i den=
20 FL [mm]
21 MT =här→ (0.4) dödsångesten som ja:g→ (0.7) råkade ut
22 för (0.4) eftersom det va:r så himla allvarligt
23 (1.0)
24 MT eh
25 (2.0)
26 MT men jag vill ju väldigt gärna→ (0.7) lösa de, för
27 [alla] papper finns ju [hos kon]kursförvaltaren
28 FL [mm] [mm]

29 (2.9)
 30 MT så→
 31 (2.3)
 32 MT eh (0.5) ja=
 33 FL =mm=
 34 MT =jag kan boka en tid å så:→ (0.4) får nå: (0.7)
 35 bringa (0.3) ordning i mina papper. jag [har] ju en=
 36 FL [mm]
 37 MT =viss ordning, men [jag vet] att jag måste liksom→
 38 FL [ja:]
 39 FL nu- nu: ja precis. ja vi kan- vi kan prata [mer om]=
 40 MT [mm]
 //ÖVERGÅNG TILL FÖRHÖRETS HUVUDEL
 41 FL =de sen men .h om vi- om du beskriver lite kort
 42 verksamheten nu under den här perioden (0.2) som de
 43 har varit här förste januari

I denna passage av förhöret skriver förhørsledaren under tiden den hörda talar, och den hördas relativt många pauser är sannolikt en anpassning till detta. Det som hamnar i utskriften är följande:

Inställning till brottsmisstanken

Sander vet om det men har inte haft energi och ork p.g.a. sjukdom. Han har haft dödsångest p.g.a. att sjukdomen varit allvarlig.

Den hördas fortsättning om hur han vill ordna upp bokföringen kommer inte med, utan i samtalsutdraget ser vi på rad 39 hur förhørsledaren skjuter upp detta med ett ”vi kan prata mer om det sen” och lanseringen av den nya topiken *Företagets verksamhet*.

Utredaren Christian ger ibland den hörda möjligheten att kommentera misstankarna, men inte nödvändigtvis genom att som Karin använda ordet ”inställning”, utan i stället genom formuleringen ”är det nånting du vill kommentera direkt?” (rad 1):

SAMTALSUTDRAG 32: *Sverker Persson erbjuder kommentera misstanken (03.09–03.16, FL Christian, skriver direkt)*

//FL LÄSER UPP GÄRNINGSBESKRIVNINGEN OCH STÄMMER AV
 ATT DEN HÖRDA FÖRSTÅTT
 1 FL e de nånting du vill kommentera direkt?
 2 MT nå nå kör på

3 (1.1) //ÖVERGÅNG TILL FÖRHÖRETS HUVUDEL
4 FL eh: då börjar jag alltid lite med dig som person
5 MT mm (0.3)
6 FL skolor å så, vad har du där?

I detta utdrag är det snarast den hörda som med sitt ”nä nä kör på” (rad 2) orienterar sig mot att förhørsledaren har en dagordning som den hörda gärna följer. Christians användning av ”direkt” på rad 1 gör att han liksom Karin signalerar att detta är en topik som kommer att återkomma. När Christian sedan går vidare till nästa topik i förhöret, nämligen *Den hördas bakgrund*, synliggör han en genrekonvention för den hörda genom ordet *alltid* i ”då börjar jag alltid lite med dig som person” (rad 4).

I Christians förhör med Jens Linnér framläggs erbjudandet att avge en preliminär inställning på följande vis:

SAMTALSUTDRAG 33: *Jens Linnér erbjuds kommentera misstanken (01.59–02.07, FL Christian, skriver efteråt)*

//FL LÄSER UPP GÄRNINGSBESKRIVNINGEN OCH STÄMMER AV
ATT DEN HÖRDA FÖRSTÅTT
1 (4.7)
2 FL eh: ja, vill du säga nånting om de direkt?
3 (1.1)
4 FL så får du, annars så kan vi avsluta med din
5 inställning

Här antar den hörda erbjudandet och ger en fem minuter lång beskrivning av hur han ser på omständigheterna, en berättelse som förhørsledaren stöttar med uppbackningar och inte gör någon ansats att avsluta. Detta är det enda förhöret i korpusen som har en sådan episod – i de övriga är det antingen så att den hörda inte försöker ta eller inte tillåts ta något längre berättarinitiativ som svar på gärningsbeskrivningen. Jens Linnérs fria berättelse återges också relativt utförligt i den i efterhand skrivna utskriften (197 ord) och får där rubriken ”Egen inledning av Linnér”. Men när den så småningom ebbar ut i detaljer om hur samarbetet med bokförare och revisor varit upplagt och hur den hörda skriver under redovisningarna in blanco innan de upprättats, samlar Christian ihop med en framåtblickande agendaorientering och med explicit hänvisning till sin dagordning – ”jag följer min lilla mall” (rad 15 nedan):

SAMTALSUTDRAG 34: *Jens Linnérs preliminära inställning avrundas (06.53–07.12, FL Christian, skriver efteråt)*

- 1 MT papprena kommer hem till mig å då skriver vi på så
2 här (0.5 MED LJUD AV SLARVIG UNDERSKRIFT)
3 Britt kommer in till mig å säger "skriv på här", så
4 skriver jag på den så
5 FL mm
6 MT så skickar hon dom till Bosse
7 (0.8)
8 FL ja (0.4) mm
9 MT (FRUSTAR TILL)
10 (0.8)
11 FL ja nå vi tar- vi tar de efter hand här så, vi kommer
12 tillbaka till de:eh med bokföringen å [så]
13 MT [mm]
14 (1.0)
15 FL eh: jag följer min lilla mall
16 MT ja gör de
17 (0.9) //ÖVERGÅNG TILL FÖRHÖRETS HUVUDEL
18 FL eh lite först om dig som person
19 (1.0)
20 FL du berätta- du sa- du har redan sagt att du har
21 försörjt dig som företagare hela livet

I utdraget synliggörs också att de teman Jens berört i sitt fria berättande kommer att återkomma "efter hand" (rad 11), och att bokföringen är en topik som kommer att fördjupas under en egen dagordningspunkt (rad 11–12).

Utredaren Cilla efterfrågar aldrig någon preliminär inställning i samband med att gärningsbeskrivningen delges, utan avvaktar alltid med inställning till slutet av förhöret. Det händer dock att de hörda initierar förklaringar som svar på gärningsbeskrivningen, till exempel när Cilla frågar om de har förstått misstanken. Ett sådant fall visas här:

SAMTALSUTDRAG 35: *Louise Ekberg bemöter frågan om hon förstår med en längre in-
vändning (02.11–03.22, FL Cilla, skriver efteråt)*

//FL LÄSER UPP GÄRNINGSBESKRIVNINGEN, SOM RIKTAR IN
SIG PÅ ATT DEN MISSTÄNKTA INTE BOKFÖRT I KRONOLOGISK
OCH SYSTEMATISK ORDNING

1 FL eh: (0.8) förstår du v- vad du e misstänkt för eller
2 (0.9)

3 MT inte riktigt men ja- jag bara tän[kte] på vahettere=
4 FL [mm]

5 MT =kronologisk ordning så var de ju .hh fakturorna .h
6 men jag har ju vahettere: uhm (0.3) dels så börja de
7 ju med att i mitt hus så vahettere: gick ju strömmen
8 eller de explodera i mina lampor å grejer, jag har ju
9 gammalt hus om man säger [.hh]

10 FL [mm]

11 MT och vahettere: min skrivare å alltihopa .h vahettere:
12 gick sönder .hh så jag skicka de med j- de tog ju
13 veckovis i stället (de|där) jag visade där jag följde
14 veckorna varje vecka om man säger .h för de var-eh
15 jag vet inte hur- de e ju- euh
16 (0.2)

17 FL mm

18 MT å jag liksom har gjort i ordning å reda alltihopa, å
19 gjorde så som man fick lära sig på bokföringsbyrå

20 FL mm

21 MT att man bara- .h att man stämmer av sedan med tjugo
22 arton å jag har redovisat varje krona .h å jag har-
23 de e två stycken såna fina pärmar .h alla
24 bankkontoutdrag å alltihopa=
25 FL =m[m]

26 MT [så] jag har (0.3) allting är med
27 (0.4)

28 FL mm (0.7) men du- ja du vet vad som menas med
29 kronologisk å systematisk [ordning] ja men då- då=
30 MT [jajemän]

31 FL =förstår du egentligen
32 (0.3)

33 FL [de kan] vi gå in på i detalj [(xx xx)]

34 MT [ja] [ja precis] som att jag
35 visar [=att (xx)] [ja] [ja mm]

36 FL [men du] [ja] men du förstår [va:d] vad:eh
37 MT ja
38 (0.4)

39 FL vad som menas. [du] förstår gärningsbeskrivningen
40 MT [mm]

41 MT m[m]

42 FL? [m]m
43 (1.2) //ÖVERGÅNG TILL FÖRHÖRETS HUVUDEL
44 FL eh lite kort om utbildning: gymnasie,

I utdraget ovan ger den misstänkta en beskrivning och legitimering av sitt handlande (rad 6–14) och betonar att allting har blivit bokfört (rad 18–26), vilket kan tolkas som att hon ser den kronologiska ordningen som mindre viktig. I stället framhålls att hon trots besvärliga omständigheter haft allt noggrant sparat i ”fina pärmar” och att hon har ”redovisat varje krona”. Det vi ser här skulle kunna analyseras som en annan-initierad förklaring (8.2.3), eftersom gärningsbeskrivningen pekar ut att den hörda gjort något avvikande. Att den hörda börjar förklara och försvara sig kan alltså ses som en respons som relevantgjorts av anklagelsen i gärningsbeskrivningen. Förhørsledaren omdefinierar då frågan till att mer specifikt handla om text- och ordförståelse: ”men du vet vad som menas med kronologisk och systematisk ordning” (rad 28–29), ”du förstår vad som menas” (rad 36, 39) och slutligen ”du förstår gärningsbeskrivningen” (rad 39). Dessa får positiv bekräftelse från den hörda, och förhørsledaren har klarat av det kommunikativa projektet *delgivning av gärningsbeskrivning* och kan gå vidare i förhöret. Det gäller genomgående för Cilla att eventuella förklaringsinitiativ från den hörda på denna plats i förhöret bemöts med uppskjutningsavrundningar som ”vi ska gå igenom varenda punkt sen, jag ska bara förklara så att du förstår”.

Sammantaget kan sägas att det varierar från utredare till utredare hur mycket utrymme för fritt berättande som ges i anslutning till att gärningsbeskrivningen presenteras. Men oavsett om utredarna lämnar mycket eller lite utrymme för den hörda att initialt förklara sig, så brukar sådana förklaringssekvenser avslutas med en agendaorienterande tur från förhørsledaren, som signalerar att denna topikens egentliga plats är längre fram i förhöret. Dessa kan lyda ”du ska få berätta allt det sen”, ”vi kan gå in i detalj sen” eller ”vi kan ju återkomma till det också lite, jag brukar göra så i slutet av förhöret att vi återkommer till det här”.

Detta avviker alltså från påbjuden förhörsmethodik, så till vida att initiala berättarinitiativ från den hörda, där hen själv får välja tema och struktur, sällan uppmuntras. Tvärtom avbryts de och styrs om till en av förhørsledaren bestämd topikstruktur. Men man ska kanske inte förstå råden om förhörsmethodik som att de hörda ska få berätta helt fritt, utan snarare som att de hörda ska få berätta fritt på vart och ett av de teman som förhørsledaren vill ha fördjupat. Som jag skrev i inledningen till 8.2.5 kan det vara så att förhörsmethodikråden utgår från att temat är givet och uppenbart för både förhørsledare och hörda, vilket många gånger är fallet i brott som utgörs av en handling i stället för en underlåtelse, men att skattebrottsförhören har

lite andra villkor. Där är det nämligen normalt mindre uppenbart för den hörda vad som är institutionellt relevant, vilket då skulle kunna motivera en högre grad av tematisk styrning från förhørsledaren. I så fall utformas förhørsmetodiken snarare enligt den princip som Gamst (2011) kallar *kontextinföring*, alltså att förhørsledaren anslår ett tema och sedan försöker sätta igång ett berättande. Hur detta kan se ut i skattebrottsförhören är ämnet för nästa avsnitt.

8.2.5.2 Uppmuntra fritt berättande inom en viss topik

Föregående avsnitt visade hur utredarna gör för att begränsa och avrunda berättarinitiativ från den hörda, nämligen sådana som kommer i anslutning till att gärningsbeskrivningen delges. I detta avsnitt visas i stället motsatsen, nämligen hur ett mer fritt berättande från den hörda kommer till stånd och vilka slags turer från förhørsledarna som föregår detta.

Det är ett dilemma för förhørsledarna att de hörda helst ska berätta fritt, men å andra sidan bör det fria berättandet gälla relevanta ämnen. Också för en hörd som vill vara till lags kan alltför fria ramar vara socialt obekvämt. Att begränsa samtalspartens talutrymme något genom att peka ut vad som är relevanta svar är ju inte bara att styra berättandet utan också att stötta det. Riis-Johansen (2016) visar att vissa hörda tycker det är svårt att berätta själva och vänder sig till förhørsledaren för att få vägledning om vad som är ett relevant svar. I dessa delar av förhöret blir alltså slutna frågor eller förslag på möjliga svar en uppmuntran och ett sätt att hjälpa till att driva berättelsen framåt. Liknande stöttning i andra institutionella samtal har också analyserats av Svennevig (2012). Exempel på det har också förekommit i samtalsutdrag 30 och 31, då förhørsledaren Karin frågar de hörda om deras inställning till brottsmisstanken och sedan föreslår alternativen *erkänna/bestrida* och *uppsåt/oaktsambet*.

Ett vanligt sätt för förhørsledarna i mitt material att starta ett fritt berättande inom en ny topik är att först anslå topiken och sedan lite noggrannare specificera vad den ska innehålla. Ibland kan det finnas en paus mellan de två stegen, som i samtalsutdrag 36 nedan, där det skulle vara möjligt för den hörda att ta turen redan under pausen på rad 3:

SAMTALSUTDRAG 36: *Morgan Westling uppmanas berätta om sin bakgrund (4.15–4.24, FL Sofia, dikterar)*

1 FL (xx xx) ska du få börja med å berätta lite grann om
2 din (0.3) bakgrund
3 (0.5)
4 FL alltså utbildning å tidigare arbeten å→ (0.5) bolag å
5 så dära
//DEN HÖRDA BÖRJAR BERÄTTA OM SIN UTBILDNING OCH VAD
HAN ARBETAT MED

Denna typ av konkreta berättaruppmaningar resulterar oftast i att den hörda ger en liten biografi över sitt yrkesliv. Så är fallet i samtalet som utdraget ovan kommer från, där den hörda också kommer in på de problem som är orsaken till att han nu sitter i förhör.

Någon gång förekommer det också att de hörda söker lite mer konkret information om vad det är förhørsledaren vill att de ska säga (rad 8):

SAMTALSUTDRAG 37: *Håkan Sander uppmanas berätta om sin verksamhet (3.56–4.27, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL .h om vi beskri- om du beskriver lite kort
2 verksamheten nu under den här perioden (0.2) som de
3 har varit här förste januari (.) eh å (0.5) ja, du
4 kan ju ta lite historiskt också, när du drog igång
5 de, vad- (0.5 .h) för de var ju ett antal år innan
6 där som→
7 (0.6)
8 MT ja min verk[samhet], vad den→
9 FL [°mm°]
10 (0.4)
11 FL +ja+ lite v::ad de var å hur stor verksamheten var,
12 om du hade anställda å[:→] [(xxxxx)]
13 MT [ja] nä jag har in[te haft]
nån [an]ställd utan jag har (0.5 .h) ehm enbart-eh=
14 FL [nä]
15 MT =försökt och frilansat runt på några olika firmor
//MT FORTSÄTTER BERÄTTA OM SIN FRILANSVERKSAMHET

När Håkan på rad 8 trevar lite efter vad som kan vara ett relevant svar, ger förhørsledaren på rad 11–12 förslagen att han kan berätta vad det var för verk-

samhet, hur stor den var och om han hade anställda, och Håkan börjar berätta.

En variant på topikstartare är att topikannonseringen följs av en formulation (för definition se 8.1.2) av något som den hörda tidigare berättat, vilket är fallet i samtalsutdrag 38 och 39 nedan. Denna formulation pekar då ut en ungefärlig riktning för berättandet (jfr Tiitinen & Ruusuvuori 2014, där formulationer används för att uppmuntra fortsatt berättande på ett visst ämne):

SAMTALSUTDRAG 38: *Tobias Lundgren uppmanas berätta om sin bakgrund (2.59–3.05, FL Cilla, skriver efteråt)*

1 FL lite om din bakgrund (0.5) du hade gått på
2 naturbruksskola
3 MT ja
4 (0.8)
5 FL eh: å sen?

SAMTALSUTDRAG 39: *Jens Linnér uppmanas berätta om sin bakgrund (7.12–7.26, FL Christian, skriver efteråt)*

1 FL eh lite först om dig som person
2 (1.0)
3 FL du berätta- du sa- du har redan sagt att du har
4 försörjt dig som företagare hela livet
5 MT ja
6 (0.9)
7 FL vi kan:, ja vad e de för branscher? (0.3) jag vet att
8 de e glasögon nu på slutet

Båda dessa utdrag ger utrymme för den hörda att börja berätta mer fritt. Det kan noteras i samtalsutdrag 39 att förhållningsledarens första och ganska allmänna tur på rad 1 ("lite först om dig som person") följs av en sekund lång paus, där Jens inte tar turen. Därefter gör förhållningsledaren en formulation av information som Jens gett i samband med sitt fria berättande direkt i anslutning till gärningsbeskrivningen (rad 3–4). Jens bekräftar förhållningsledarens formulation på rad 5, men utvecklar inte ämnet under den 0,9 sekunder långa paus som följer. Förhållningsledaren söker då en konkret startpunkt för berättandet och landar så småningom i den riktade frågan "ja, vad är det för branscher?" (rad 7). Denna fråga kan besvaras med ett ord eller en kort fras, men ger ett något längre berättande.

Också slutna ja/nej-frågor kan i detta sammanhang sätta igång ett mer fritt berättande på ett visst ämne, vilket sker i utdraget nedan:

SAMTALSUTDRAG 40: *Håkan Sander berättar om sin yrkeskompetens som svar på slutna fråga (6.03–6.20, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL .hh eh lite egen bakgrund å utbildning eh ja, du
2 nämnde tidigare här att du har gått eh treårigt
3 gymnasium, har du nån speciell ljudutbildning då
4 [också eller]
5 MT [+nä+]
6 FL nä=
7 MT =ingen ljudutbildning [utan] jag e bara eh: (0.6)
8 FL [nä]
9 MT självlärd
//DEN HÖRDA FORTSÄTTER ATT BERÄTTA OM SIN KOMPETENS

Ruusuvuori (2000:81) visar hur ett disprefererat svar relevantgör en expansion. Detsamma sker i samtalsutdrag 40, där förhørsledarens fråga ”har du någon speciell ljudutbildning?” på rad 3 kan sägas preferera ett ja. Eftersom Håkan måste svara nej på frågan, blir det relevant att förklara hur han lyckats utveckla den kompetens som krävs för hans jobb.

Förhörslitteraturen uppmanar utredare att i början av förhör bara använda sig av öppna frågor, eftersom ja/nej-frågor inte gynnar ett fritt berättande. Även om de nyss visade utdragen är långt ifrån en tillräcklig grund för att säga något mer systematiskt om hur frågetyper och fritt berättande hänger ihop i förhör, så illustrerar de att de frågor som avråds i litteraturen faktiskt kan sätta igång ett fritt berättande. Samma sak har visats i annan samtalsforskning (Ruusuvuori 2000, Lindholm 2003, Landqvist 2012). En maximalt öppen fråga kan rentav vara mer svårbesvarad, för att samarbetsvilliga hörda blir osäkra på vad som är ett relevant svar.

I förhörslitteraturen uppmanas utredaren att inte underskatta värdet av ”socialt snack” i sin strävan efter att etablera en god social kontakt och ett öppet och nyfiskt samtalsklimat (se 8.1.1). I min korpus finns exempel på hur förhørsledare intar en empatisk hållning eller visar intresse för vad den hörda berättar, trots att ämnet faller utanför förhörets egentliga agenda. Ett sådant är förhöret med Lars Wender, som är 54 minuter långt. Efter att introduktionsfasen är avklarad utgörs förhöret från 02.58 till 20.10 av en fri berättelse, där den hörda upptar den allra största delen av talutrymmet. Under de första 13 minuterna (02.58–15.38) kommer förhørsledaren bara med fem turer eller turssekvenser som inte är rena uppbackningar, varav de fyra första återges i samtalsutdrag 41:

SAMTALSUTDRAG 41: *Förhørsledarens initiativ under Lars Wenders fria berättelse (02.58–10.17, FL Christian, skriver efteråt)*

1 FL ska vi:† börja lite med de (0.9) en kort personlig
2 bakgrund (0.7) vem- vem du e (1.6) skolutbildning
3 (eller), vad har du där?

//TURER UTELÄMNADE, DÄR MT BERÄTTAR OM SIN
UTBILDNING, HUR HAN STARTADE FÖRETAG OCH ATT HAN
JOBBAR MED DATORSTYRNING

4 FL [vad] vad innebär de, datorstyrning?

//TURER UTELÄMNADE, DÄR MT BERÄTTAR HUR DATORSTYRNING
AV PROCESSER GÅR TILL

5 FL okej (.) men de- de e styrning av såna program som
6 du→ (0.3)
7 MT ja just de
8 FL jobbar med, [ha]

//TURER UTELÄMNADE, DÄR MT BERÄTTAR OM HUR JOBBET
BLEV STRESSIGT VILKET GJORT ATT HAN BLIVIT FÖRSENAD
MED ÅRSREDOVISNINGARNA. HAN GILLAR SITT JOBB OCH HAR
DÄRFÖR PRIORITERAT DET FRAMFÖR MYCKET ANNAT. I EFTER-
HAND TYCKER HAN ATT HAN BORDE LAGT PENGAR PÅ
REDOVISNINGSHJÄLP HELLRE ÄN PÅ FÖRSENINGSAVGIFTER

9 MT jag har alltså gjort bokföringen (1.0) eh (0.4) men
10 (1.1) sen har jag då haft en revisor som har gjort
11 bokslutet
12 FL ja (0.4) vem e de

Frågor på det tema som den hörda slagit in på, som ”vad innebär det, datorstyrning?” (rad 4), fungerar stöttande och berättaruppmuntrande, eftersom det signalerar intresse.

I den sista turen i samtalsutdrag 41 ställer förhørsledaren en typisk checklistefråga, nämligen vem företaget haft som revisor (rad 12). Denna flikas in efter att den hörda själv fört revisorn på tal. Här finns en ganska naturlig punkt att lämna det redan ganska utförligt dryftade temat *Den hördas yrkesbakgrund* och gå över på frågor med tydligare relevans för brottsmiss-

tanken. Men några minuter senare återkommer förhørsledaren till den hördas yrkesliv, och samtalet kommer under sju minuter att handla om tryckimpregneringsteknik:

SAMTALSUTDRAG 42: *FL intresserar sig för Lars Wenders tryckimpregneringsteknik (15.36–19.02, FL Christian, skriver efteråt)*

1 FL mm
2 (2.4)
3 FL eh: men- men du har jobbat med detta i jobbet i:
4 större delen av livet?

//TURER UTELÄMNADE, DÄR MT BERÄTTAR PASSIONERAT OM
VAD HAN JOBBAT MED OCH KOMMER IN PÅ TRYCK-
IMPREGNERINGSTEKNIK

5 FL =va- vad e de för:eh medel annars som man
6 tryckimpregnerar med=
7 MT =ja (0.3) från början var de ju arsen[ik]=
8 FL [ja]=
9 MT =[(SKRATTAR)]
10 FL =[å de e gamla] järnvägsslipers de [antar jag att de]
11 MT [exakt]
12 FL [de: e inte] tillåtet längre [(antar jag)]
13 MT [(SKRATTAR)] [nä] å de
14 brukar jag säga e en miljömässig bra grej, de var en
15 anläggning uppe Brasund som:eh

//TURER UTELÄMNADE, DÄR DE PRATAR OM TRYCK-
IMPREGNERINGENS MILJÖPÅVERKAN

16 MT så alla medel e kopparbaserade, finns ingen arsenik
17 eller nånting sånt
18 FL men koppar e ju en metall
19 (0.9)
20 MT ja men: tillräckligt små (0.6) *(pih) bitar* (SKRATT)
21 FL [ja]
22 MT [(SKRATT)]
23 MT du menar att de e miljöfar[ligt]
24 FL [nä nä] nä nä jag förstod
25 bara inte hur man får in koppar i trät

26 (0.5)
 27 MT nå ja de e ju (li) så mikroskopisk:ehm:
 28 (0.4)
 29 FL va:eh: s- slipar man eller hur [(vad e- vad e=
 30 MT [(nä alltså ska xx)]
 31 FL =utgångs]punkten)
 32 (0.5)
 33 MT? va?
 34 FL vad e utgångspunkten, e de metall som e
 35 utgångspunkten?
 36 (0.2)
 37 MT ingen aning (.) e de- de- de: kommer alltså: den
 38 innehåller koppar, de: u:
 39 FL okej
 40 MT de vi har an[vänt]
 41 FL [men] men de e en vätska då
 42 MT de e vätt- i vätska ja=
 43 FL =ja=
 44 MT =de e vätska alltså

Förhöret med Lars Wender ovan innehåller alltså en lite längre episod av det som Linell (2011, kap. 13) kallar ”prat utanför saken”, något som annars inte är så vanligt i förhören i min korpus, men som uppmuntras av förhörsmetodiklitteraturen.

8.2.5.3 Checklistefrågor som återkommer trots att de fått svar

I 8.2.1 och 8.2.2 skrev jag att den beskrivna förhörstekniken att börja med allmänna bakgrundsfrågor ofta gör att frågor om de specifika brottsmisstankarna aktualiseras och får svar genom den hördas fria berättande. Detta betyder dock inte nödvändigtvis att frågorna aldrig behöver ställas. Låt oss återvända till förhöret med Tommy Larsson, som presenterades i 8.2.2. När förhöret pågått i 20 minuter och när topikerna *Företagets verksamhet och den hördas yrkesbakgrund* och *Bokföringskunskaper* är avklarade, verkar flera faktum ha blivit etablerade. Ett sådant är att bokföring saknas. Huruvida Tommy anser att det saknas bokföring befrågas och får ett första svar redan tre minuter in i förhöret, när Tommy tillfrågas om sin preliminära inställning:

SAMTALSUTDRAG 43: *Första gången Tommy Larsson bekräftar att bokföring saknas*
(03.05–03.20, FL Karin, skriver direkt)

1 FL =om du ska- ska liksom ha nån egen inställning ti-,
2 finns de nån löpande bokföring från 18 januari 2010?
3 MT de- de finns ingen lö- löpande bokföring, den- eum
4 bokföringen har bestått i att jag har samlat alla
5 papper i en pärm.

Erkännandet av att bokföring saknas är dock inte helt rent, eftersom Tommy omedelbart modifierar påståendet ”det finns ingen löpande bokföring” med tillägget ”bokföringen har bestått i att jag har samlat alla papper i en pärm”. Detta tillägg kan ju ses som att Tommy tycker att hans verifikatsamling är en slags bokföring. Knappt 20 minuter in i förhöret återkommer förhørsledaren till hur Tommys verifikat hamnat i pärmar med aldrig bokförts:

SAMTALSUTDRAG 44: *Andra gången Tommy Larsson bekräftar att bokföring saknas*
(19.25–19.53, FL Karin, skriver direkt)

1 FL å vi har ju varit inne på de här själva
2 administrativa hanterandet också, där du- [där du]=
3 MT [°mhm°]
4 FL =satt de i pärmar liksom
5 MT ja
6 FL gjorde du de löpande, eller [hu-,] ja
7 MT [°ja°]
8 (11.0 MED TANGENTTRYCK)
9 FL men-eh (0.7) de blev aldrig- aldrig så att säga
10 upprättat nån reell bokför[ing] då?
11 MT [nä]
12 (0.5)
13 FL eller var de [de] [korr]ekt, ja=
14 MT [>de e] rikt[igt<]
15 MT =de e korrekt uppfattat=
16 FL =mm

Förhørsledaren nämner explicit på rad 1–2 att de nu kommer in på ett ämne som avhandlats tidigare men som det nu är dags att stämma av lite noggrannare. På rad 9 ombeds Tommy att tydligare bekräfta påståendet ”det blev aldrig så att säga upprättat nån reell bokföring”. Tommy bekräftar detta med ett ”nä” (rad 11), vilket följs av att förhørsledaren ber om ytterligare en för-

säkran att Tommy vill stå fast vid detta påstående: ”eller var det korrekt?” (rad 13). Trots denna försäkran gör förhørsledaren ytterligare en avstämning 8 minuter senare, i samband med att hon nu kommit fram till de mer specifika frågorna med tydligare koppling till brottsmisstanken:

SAMTALSUTDRAG 45: *Tredje gången Tommy Larsson bekräftar att bokföring saknas (27.19–27.29, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL ja, då kommer vi tillbaka den här bo:okföringen då,
2 men men rent- formell bokföring, e de korrekt att de
3 saknas [från] januari 2010 å framåt
4 MT [ja]
5 MT ja

Anledningarna att frågan ställs en tredje gång i samtalsutdrag 45 kan vara flera. Förhørsledarna förbereder ju sina förhör genom att skriva ner de frågor som de behöver ha svar på. För att inte riskera att missa något viktigt behöver de ha en viss systematik i hur dessa bockas av. I och med att frågor som rör brottsmisstanken förläggs till förhörets senare del kan det hända att utredaren inte minns exakt hur de tidigare besvarats och därför stämmer av dem igen för säkerhets skull. Att Karin dessutom skriver utskriften under tiden kan göra behovet av att följa mallens struktur ännu större.

En skillnad mellan samtalsutdrag 44 och 45 är att den senare avstämningen innehåller gärningsbeskrivningens exakta tidpunkt för när bokföring upphörde (”januari 2010”, rad 3). Därigenom kan förhørsledaren vara helt säker på att Tommy vitsordar ett centralt objektivet rekvisit exakt så som det är beskrivet i gärningsbeskrivningen. Det kan alltså både vara frågans vikt och den underliggande mallens inflexibilitet som gör att frågan återkommer.

Det finns också exempel på när Karin upprepade gånger söker förklaringar till olika slags förseningar i den ekonomiska redovisningen, trots att svaret torde vara relativt givet utifrån Tommys tidigare berättande. Han har ju sagt att den ekonomiska redovisningen har missköts för att han haft stor arbetsbelastning och prioriterat annat, något han själv anser är beklagligt (se samtalsutdrag 13–17). Det faktum att Tommy inte har haft någon löpande bokföring gör att det är sannolikt att andra redovisningar som bygger på bokföringsunderlagen också blir sena, utöver den försenade årsredovisning för 2010 som brottsmisstanken gäller. Dit hör till exempel skattedeklarationer (för månadsvis redovisning av moms och arbetsgivaravgifter till Skatteverket) och tidigare årsredovisningar. För Tommys del gäller att de ibland varit sena, men dessa förseningar är inte av det slaget att åklagaren åtalar för dem. Men Karin tar ändå upp dem som en punkt på agendan. Först frågar hon hur Tommy

räknat fram momsbelopp och lönespecifikationer till de månatliga skattek-
deklarationer som han lämnat in. Därefter tar hon upp att dessa deklarationer
ibland varit sena:

SAMTALSUTDRAG 46: *Förhørsledaren söker förklaring till protokollet (26.56–27.08, FL
Karin, skriver direkt)*

1 FL och: sen noterade jag också att- att vissa av dom här
2 deklARATIONERNA lämnades sent.
3 MT mm
4 (0.6)
5 FL eh: å[:] [an-] ja, arbetsbelastningen
6 MT [samma] [(an-)]
7 MT ja
8 FL mm

På rad 1–2 pekar förhørsledaren ut en avvikelse som Tommy bara bekräftar
med ”mm” på rad 3. Efter en kort paus på 0,6 sekunder (rad 4) går förhørs-
ledaren in och söker en fortsättning, och när Tommy på rad 6 börjar med ett
yttrande som antagligen skulle lyda ”samma anledning” fyller förhørsledaren i
”ja, arbetsbelastningen”.

Brottsmisstanken rör att årsredovisningen för 2010 varit sen, men också års-
redovisningen för 2009 lämnades sent. Den förseningen är inte så stor att åkla-
garen åtar för den, men däremot behöver revisorn nämna förseningen i sin
revisionsberättelse, som är en av de handlingar som förhørsledaren visar fram
under förhöret. Hon pekar ut förseningen och Tommy får bekräfta att det är
hans underskrift som är i årsredovisningen för 2009. Därefter vill förhørs-
ledaren ha en anledning till förseningen att anteckna i utskriften:

SAMTALSUTDRAG 47: *Förhørsledaren söker på nytt förklaring till protokollet (29.09–
29.26, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL å nu blir de här lite tjtatigt här, men *anledningen
2 till* att den lämnas sent där då, de e→ (KORT SKRATT)
3 (0.4)
4 MT mm
5 (0.9)
6 FL arbetsbelastningen=
7 MT =arbetsbelastningen
8 FL ja.
9 (0.9)

10 MT jag tillhandahöll (0.4) grejerna till-eh (0.4)
11 underlaget ti- till Lundkvist [för sent]
12 FL [mm] (0.3) mm

I detta utdrag uttrycker förhørsledaren tydligare att hon vet vad svaret på frågan är, genom att ursäktande säga ”nu blir det lite tjatigt här” och skratta på rad 1–2. Tommy ger bara ett bekräftande ”mm” på rad 4, och efter en kort paus fyller förhørsledaren i ”arbetsbelastningen” på rad 6.

Först efter ganska många avstämningpunkter och efter att arbetsbelastningen blivit nämnd som orsak ett flertal gånger (samtalsutdrag 14, 15, 18–19, 46, 47) låter Karin helt bli att ställa denna fråga, utan konstaterar bara att den redan blivit besvarad (rad 5–6):

SAMTALSUTDRAG 48: *Förhørsledaren konstaterar att förklaring redan har getts (FL Karin, skriver direkt, 34.56–35.08)*

1 FL å de e ju korrekt att de inte e upprättat nåt
2 årsbok[slut så de] e de. °så°
3 MT [ja (precis)]
4 (0.9)
5 FL eh (0.7) så. (.) å varför skriver vi inget mer om för
6 nu har vi skrivit de flera gånger

Genom att ändå ta upp frågan om att årsbokslutet inte upprättats trots att de varit överens om detta ända från början, synliggör förhørsledaren för Tommy att detta är en institutionellt relevant dagordningspunkt som nu kommer att protokollföras. Utöver att ha funktionen av en försäkran om att man verkligen är ense om vissa sakomständigheter kan alltså avstämningarna vara ett sätt att göra den institutionella ordningen mer transparent för den hörda. Men det kan också innebära en risk att ställa frågor som har ett förhållandevis givet svar, för att man då kan riskera att framstå som en oförstående samtalspart och därigenom förstöra det uppbyggda samförståndet. Å andra sidan måste detta vägas mot risken att lägga ord i den hördas mun och råka protokollföra en uppfattning som den hörda kanske inte har, för att förhørsledaren gör för snabba slutledningar på basis av tidigare samtal.

Förhöret med Tommy är inte helt representativt sett till hur och hur många gånger frågor med givna svar ställs. I många andra förhör är det vanligt att förhørsledaren gör avstämningen med en formulation av vad den hörda tidigare berättat på ämnet, som på rad 3–4 i följande exempel:

SAMTALSUTDRAG 49: *Förhørsledaren formulerar i stället för att fråga (15.39–15.51, FL Christian, skriver efteråt)*

- 1 FL min nästa punkt e bokföringen
2 (1.3)
3 FL å du sa de att e de i- i företaget så e de din fru
4 Britt som (0.5) har skött pappren
5 (0.8)
6 FL de har varit så?
7 (0.4)
8 MT jaja
9 (0.3)
10 FL ja

Sammanfattningsvis kan sägas att det finns vissa frågor som förefaller obligatoriska i förhören, eftersom de förekommer i samtliga förhör och ofta stämmer av centrala brottsrekvisit. Dessa närmast checklistestartade frågor eller faktum brukar förhørsledaren återkomma till och be den hörda bekräfta, även om svaret redan getts eller antytt av hördas fria berättelse.

8.2.5.4 Följsamhet och flexibilitet

Hittills har jag visat hur förhören följer en tämligen rigid mall, med obligatoriska frågor som ska bockas av i en viss förutbestämmd ordning. Jag har visat exempel på hur berättarinitiativ från den hörda som kommer på fel plats skjuts upp av förhørsledaren (8.2.5.1) och hur ämnen som den hörda redan pratat om ändå tas upp på nytt när förhørsledare kommit fram till den punkten i sin mall (8.2.5.3). I detta avsnitt vill jag i stället nämna två sätt som förhørsledarna visar följsamhet mot den hördas samtalsbidrag och ämnesval.

Det första sättet är att ge de hörda relativt mycket utrymme att berätta om sig själva, sina problem och livsomständigheter. Typiskt kommer sådana berättelser i anslutning till de fasta topiker som förhørsledaren slagit an (se 8.2.5.2). Men hörda tillåts också ta berättarinitiativ i anslutning till rena checklistefrågor:

SAMTALSUTDRAG 50: *Louise Ekberg tar ett berättarinitiativ i anslutning till en sluten fråga (11.57–12.14, FL Cilla, skriver efteråt)*

- 1 FL eh: omsättningen under: eh (0.3) tjugohundraelva,
2 stämmer de att de var ungefär fyrahundratusen lite
3 drygt=

4 MT =a de var ett katastrofår
 5 FL mm=
 6 MT =men kan jag få berätta vad de var som hände där
 7 FL ja
 8 MT [ja]
 9 FL [du-] du får berätta hur mycket som helst här, jag
 10 ska bara bocka av lite såna här [eh]
 11 MT [ja]
 12 (0.6)
 13 MT de var ju såhär
 //LOUISE BERÄTTAR UNDER DRYGT FYRA MINUTER OM ALLT
 BESVÄRLIGT SOM HÄNT UNDER 2011

Här ber förhørsledaren bara den hörda att bekräfta omsättningen för 2011 (rad 1–3), men den hörda använder frågan som avstamp för en flera minuter lång expansion om de besvärliga omständigheter som gjorde omsättningen så liten just detta år.

En annan typ av följsamhet som ibland syns är att förhørsledare flikar in sina checklistefrågor i samband med att den hörda aktualiserat topiken som checklistefrågan tillhör. I nedanstående utdrag lanserar förhørsledaren Karin topiken *Bokföringskunskaper* (rad 1). När den hörda svarar att han inte kan så mycket och därför lämnat bort det (rad 4–5), frågar förhørsledaren inte vidare om bokföringskunskaper utan börjar i stället fråga vem han lämnat bort bokföringen till (rad 9):

SAMTALSUTDRAG 51: *Förhørsledaren hakar på en följsam fråga (10.52–11.09, FL Karin, skriver direkt)*

1 FL eh: men om vi tar bokföringskunskaper då
 2 (0.6)
 3 FL hu- hur e de med de? dina egna alltså
 4 MT nej, jag har inte så mycket bokföringskunskaper utan
 5 jag har ju lämnat bort de där
 6 FL mm
 7 MT men: inte gj_ort de de senaste
 8 (2.1)
 9 FL tidigare lämnade du bort de till?

Efter detta utdrag pratar de om hanteringen av bokföringen, och Håkan kommer in på sina problem och hur hans sjukdom gjort att han inte orkat med administrationen. Först 4,5 minuter senare återvänder förhørsledaren Karin till frågan

om bokföringskunskap genom att fråga vad Håkan kan om bokföringslagen.

Det är inte givet hur frågor som hakas på teman som de hörda initierar ska analyseras. De kan ses som uppmuntran från en uppmärksam lyssnare som är intresserad och vill veta mer (jfr också förhørsledarens turer när Lars Wender berättar om sitt yrke, 8.2.5.2). En lyssnare som bara ger korta uppbacknings-signaler som ”mm” uppfattas sannolikt som mindre stöttande än en som ställer intresserade följdfrågor. Men frågorna innebär ju alltid en styrning mot vissa berättelsekonstituentier som kanske är helt andra än de som den hörda hade tänkt fortsätta med. Frågorna kan därför sägas göra berättandet mindre fritt. Dessutom utgör frågor från förhørsledaren ett slags avbrott i den hördas fria berättelse. Det här problemet är inget jag ska fördjupa mig vidare i. Men det kan vara något att tänka på för de som utformar råd i förhörsmetodik, eftersom litteraturen ger tämligen kategoriska råd om vilka frågetyper som är bra respektive dåliga under olika faser av förhöret.

8.2.5.5 Sammanfattning: Mallen som samtalsdeltagare

I avsnitt 8.2.5 har jag visat hur fritt berättande uppmuntras eller tillåts under förhören, men hur detta ofta är inordnat i förhørsledarens övergripande dagordning. Förekomsten av en underliggande mall eller dagordning blir tydlig, inte bara för mig som analytiker som kan konstatera att alla förhör följer ungefär samma topikstruktur, utan också för att utredare och ibland även hörda explicit orienterar sig mot den i samtalet. Det görs genom att utredare säger saker som ”vi kommer tillbaka till det med bokföringen”, ”då börjar jag alltid lite med dig som person” och ibland ännu mer explicit: ”jag följer min lilla mall”. Mallen blir alltså liksom vid röstlänan närmast en tredje kravställande deltagare i samtalet, på det sätt som frånvarande människor eller artefakter kan bli (se Linell 2011:280ff). Det är en slags virtuell deltagare som inte ens behöver ha fysisk form, men som ändå tillskrivs närmast en slags agens i egenskap av abstrakt rutin. Med Wengers (1998) terminologi skulle mallen kunna beskrivas som ytterligare en av förhørsverksamhetens kraftfulla reifieringar (se 6.9).

8.3 Slutsatser: Normativa modeller följs bara delvis i praktiken

I tidigare resultatkapitel har jag visat hur lagstiftare och liknande centrala normauktoriteter låter bli att detaljstyra förhörsdokumentation. I stället överlåter de på utförarna att fatta beslut om hur en utskrift ska utformas och huruvida

förhör ska spelas in. Det har också varit så att det i centrala normauktoriteters diskussioner har syns aningen åsiktsskillnader eller ett erkännande av att det inte är självklart vad som är bästa policy, eftersom individuella fall skiljer sig åt och det som är bra i ett syfte kan vara dåligt i ett annat. Även om dessa motstridiga ideal gör det svårt att göra helt rätt, blir det också svårt att göra helt fel. Det är svårt att bryta mot en policy som har så breda ramar att nästan allt ryms däri.

När det gäller detta kapitelns ämne – hur förhørsledare ska elicitera information genom samtal – ger lagen återigen bara allmänna hänvisningar om att hot, tvång eller falska löften inte får användas. Men på detta område finns också en annan aktör som formulerar riktlinjer och allmänna ideal, nämligen utbildare i förhörsmetodik. Brott mot utbildarnas råd kan knappast leda till sanktioner, vilket brott mot myndighetsriktlinjer skulle kunna. Men utbildarna positioneras som experter genom att myndigheten anlitar dem – och deras normer positioneras därigenom som något utredarna bör följa. Till skillnad från lagstiftarna ger utbildarna råd som dels är mer samstämmiga, dels betydligt mer specifika. Därmed blir det också lättare att bryta mot dem. Utbildarna tipsar om kognitiva tekniker för att framkalla minnesbilder. Förhørsledarna uppmanas att alltid ställa öppna frågor och endast undantagsvis slutna, liksom att låta den hörda berätta fritt och ostrukturerat. Målet är att skapa ett icke-hotfullt klimat, där den hörda känner sig trygg och uppmuntrad att berätta sin historia.

Följer då de förhör jag undersöker de ideal som normativ förhörslitteratur stipulerar? Svaret är både ja och nej. De kognitiva minnestekniker som förhörslitteraturen lägger mycket utrymme på att beskriva förekommer aldrig, sannolikt för att mängdbrottsförhören på Skattebrottsenheten sällan är ute efter den typen av information. Förhörda får inte heller inleda förhöret med att berätta fritt och ostrukturerat. I stället visar min analys att förhören har en mallartad struktur och att förhørsledaren vill avhandla ämnen ett i taget enligt en rutinemässig tematisk struktur.

Vad gäller förhörsmetodiklitteraturens råd om frågetyper, har jag redan i forskningsöversikten (4.4) redogjort för hur dessa knappast kan följas slaviskt, åtminstone inte om man vill ha något som liknar ett normalt samtal. Även om jag inte gjort någon systematisk analys av fråge- och svarstyper indikerar de exempel jag har visat samma sak som tidigare forskning (Lindholm 2003, Ruusuvuori 2000, Landqvist 2012), nämligen att det inte finns någon prydlig korrelation mellan en frågas form och graden av fritt berättande i den påföljande responsen. Jag visar i 8.2.5.2, i likhet med Riis-Johansen (2016), hur alltför öppna frågor kan vara svåra att besvara, medan insnävande frågor och svarsförslag kan fungera uppmuntrande och berättelsestödande. Det finns alltså en motsättning i att en och samma fråga både kan ses som dålig, för att

den är styrande eller får hörda att lämna felaktig information för att vara till lags, och bra, för att den är stöttande eller hjälper förhørsledaren att försäkra sig om att hen tolkat den hörda rätt.

Men även om förhørsledarna inte använder tekniker från normativ förhörslitteratur är bilden att de lyckas väl med att skapa ett fungerande samtalsklimat, minska hotfullheten i situationen och få hörda att med egna ord redogöra för de problem och de livsomständigheter som präglat tidpunkten för brottet. Ett redskap i detta arbete är just den tämligen mallartade organiseringen, där förhørsledaren inleder med ohotande ämnen. Det ger nämligen den hörda möjlighet att själv initiera förklaringar i stället för att ställas mot väggen av förhørsledaren.

Ett annat redskap är orienteringen mot frånvarande röster eller deltagare. Tidigare forskning har visat att röstbyten är vanligt förekommande i förhör (Heydon 2005, MacLeod 2010, Riis-Johansen 2016), och de nämns också som en strategi i förhörsmetodiklitteraturen (Nilsson & Herlitz 2013:60f). Röstbyten blir ett sätt att hantera dilemmat med att man å ena sidan måste föra fram vissa ansiktshotande budskap och ställa vissa frågor, och å andra sidan behöver fortsätta bygga ett mellanmänskligt samförstånd i stället för en byråkratisk distans. Mina förhör bekräftar att detta är genretypiskt – förhørsledaren gör sig sällan till avsändare av anklagande budskap, utan enbart till budbärare, med hjälp av formuleringar som ”åklagaren påstår alltså att...” (jfr Goffmans begrepp *huvudman* och *uttalare*, som förklaras i 3.4). Då citeras alltså typiskt en konkret mänsklig röst, om än via skriftliga handlingar. Men det förekommer också en orientering mot mer abstrakta eller objektliknande kravställare, budskapsbärare eller traditioner, som också skulle kunna betraktas som en slags deltagare i samtalet, enligt dialogisk teori om virtuella andra (Linell 2011:280ff, Adelswärd 2003). Dit kan räknas förhørsutskriften och den underliggande institutionella dagordningen. Båda dessa synliggörs under förhöret, och verkar fungera som en resurs i ansiktsarbetet. Förhørsledaren kan till exempel rama in en konfrontativ fråga som ett erbjudande till den hörda om hen önskar få något ytterligare tillagt i förhørsutskriften (samtalsutdrag 18). Andra konfrontativa frågor ramas in som rutinmässiga checklistefrågor som bara ska bockas av för fullständighetens skull (samtalsutdrag 20).

Att förhören har ett så pass trevligt samtalsklimat överlag som denna analys visar kan i sig framstå som ett överraskande resultat, även om det redan indikeras i tidigare forskning (Jönsson 1988, Linell 2011:458). På pappret är ju förhören en hotfull situation, och de fiktiva förhör man ser i polisserier på teve är ofta obehagliga och med pressad stämning. Utöver tekniken att ha ett lugnt och vänligt sätt och att försöka ställa sakligt utforskande snarare än konfrontativa frågor, möjliggörs den relativa trevligheten också nog till viss del av att utredaren faktiskt bara är språkrör och mellanhand, och inte den som ska åtala

eller döma den hörda. Visserligen ingår utredaren i en organisation med det uttalade målet att lagföra begångna brott, men beslutet är inte deras – något utredare ibland också säger till den hörda.

Utöver arbetet med att försöka genomföra ett hotfullt samtal på ett så ohotfullt sätt som möjligt, har utredarna också att hantera dilemmat med att den hörda å ena sidan enligt idealen helst ska få berätta fritt utan att avbrytas, samtidigt som berättandet idealt ska beröra relevanta teman och inte ta för lång tid. Det hanteras i praktiken så att förhørsledaren håller sig till mallen och låter den bilda en ryggrad i förhöret, samtidigt som den hörda tillåts berätta fritt utifrån mallens teman. Viss flexibilitet tillåts också, till exempel vissa mindre omkastningar i ordningen mellan topikerna liksom möjligheten för den hörda att ibland glida iväg från ämnet.

Att förhören har en struktur och inte bara följer de hördas associativa tankesträng är nog helt nödvändigt för den som skriver direkt eller ska diktera tematiska avsnitt. Det lär också underlätta arbetet väsentligt för den som ska skriva en förhörssammanfattning i efterhand. Också läsningen av ett dialogförhör torde vara enklare om det har någon typ av tematisk struktur (åklagare nämner att också dialogförhör bör ha rubriker så att de går att hitta i). Med andra ord kan man säga att samtalen anpassas för att kunna bli en strukturerad och användbar skriftlig redogörelse. Detta är också ett råd i Ekobrottsmyndighetens *Förhör – en handbok* (2010), som uppmanar utredaren att redan i planeringen av förhöret strukturera det under olika rubriker (se 6.9).

Sammanfattningsvis kan sägas att detta kapitel liksom tidigare har visat på motsättningar som utredare har att hantera i sitt arbete. De tre huvudsakliga motsättningar som specifikt kännetecknar samtalspraktiken sammanfattas i tabell 6.

TABELL 6: *Tre samtalspecifika motsättningar*

Förhöret gynnas av ett gott samtalsklimat och att sociala ansikten bevaras	Förhörets uppgift är att framställa en anklagelse och belysa omständigheter kring hur den hörda misskött sig
Ett fritt berättande är idealiskt enligt normativ förhörsmetodik	En förhørsledarstyrd tematisk organisation underlättar och kan effektivisera såväl samtal som utskrift
Insnävande frågor och svarsförslag kan fungera berättelsestöttande och signalera att förhørsledaren lyssnar och förstår	Insnävande frågor och svarsförslag kan fungera berättelsestyrande och begränsande

En slutsats man skulle kunna dra av kapitlet är att det utredarna får lära sig av förhörsmetodikexperter inte är skraddarsytt för deras behov – eller i alla fall inte för de mängdbrottsförhör som min korpus innehåller. De förhörstekniker

som förespråkas i litteraturen verkar utgå från viktiga högprofilfall, där man har gott om utredningsresurser och där ljudinspelningar och dialogutskrifter görs. Därigenom förefaller de vara långt ifrån de mängdbrottsförhör som inte får ta för lång tid och helst ska sammanfattas under tiden. Ett av de viktigaste redskapen i mängdbrottsutredarnas arbete verkar i stället vara mallen. Den skapar en effektivitet och trygghet, om än också en onödig rigiditet ibland, till exempel att förhørsledare ställer om frågor om sådant de redan fått svar på.

Resultatet att utredarna ibland avviker från normauktoriteternas råd, ofta på goda grunder, är i linje med tidigare forskning om relationen mellan normativa modeller och faktisk praktik (se 4.4). Därmed är det inte sagt att utbildningarna i förhörsmetodik är meningslösa. Även om skattebrottsutredarna inte följer råden helt – och inte ens kan följa dem om samtalen ska fungera – är det möjligt att råden fungerar som pedagogiska redskap. Även om samtalsanalys visar att så kallade slutna eller specifika frågor visst kan ge ett längre berättande, så kan idén om öppna frågor ändå leda utredares förhörstil i en riktning som främjar goda förhör.

Avslutningsvis vill jag peka på en skillnad mellan detta och tidigare resultatkapitel. Kapitel 6 och 7 visade att det finns en heterogenitet i verksamheten, alltså hur utredare gör och resonerar olika när det kommer till dokumentation, vilket samtalsanalysen i detta kapitel inte gör på samma sätt. Resultatet bör dock inte tolkas som att förhörsverksamhetens samtalspraktik nödvändigtvis är mer uniform än dess dokumentationspraktik, utan har nog snarast sin förklaring i analysernas olika material och metod. Eftersom samtalsmaterialet är så omfattande har jag sett det som nödvändigt att avgränsa analysen till att beskriva det som är gemensamma återkommande strategier för hur utredare genomför dessa mängdbrottsförhör. Jag har inte heller systematiskt jämfört olika utredares faktiska förhörssamtalspraktik. För att kunna göra det skulle jag behöva ett annat material. Det skulle vara önskvärt med åtminstone 4–5 förhör från varje utredare och gärna ännu fler, för att med större säkerhet kunna säga vad som är typiskt för en viss utredare. Jag har inte heller kompletterat med material där utredare ombeds beskriva eller argumentera för sin egen samtalspraktik eller värdera något exempelförhör. Till skillnad från tidigare resultatkapitel har detta kapitel enbart jämfört centrala normauktoriteters riktlinjer med utförarens faktiska praktik.

En metodologisk slutsats att lyfta fram är att sättet som man som forskare väljer att samla in och analysera materialet, kan antas få ganska stor betydelse för hur homogen eller heterogen den undersökta text- och samtalspraktiken förefaller vara. Mina resultat indikerar att ju närmare man går och ju mer man ber deltagare jämföra eller värdera olika detaljer i hur en praktik kan utföras, desto mer heterogenitet blir synlig.

9. Praktiska metoder för att producera en förhørsutskrift

I kapitel 6 och 7 har jag fokuserat på de produkter som dokumenterar förhör och i kapitel 8 på själva samtalsprocessen. Detta sista resultatkapitel handlar också om en process, nämligen om utredarnas praktiska arbete med att skapa en förhørsutskrift och vilka regler och överväganden som omgärdar det. Som visats tidigare finns det junormer både för hur utskriften och förhörssamtalet ska se ut, liksom regler för hela förhørsprocessen. Det är rimligt att förut-sätta att såväl utskriften som samtalet påverkas av om utskriften produceras under tiden eller efteråt (se 4.2.3 och 4.2.4 för tidigare forskning om detta). Dessutom påverkar det utredarnas arbetsituation, eftersom olika utskrifts-metoder kan innebära större eller mindre stress, möda och tidsåtgång.

I verksamhetsteori används termen *redskap* inte bara om fysiska ting, utan också om abstrakta idékoncept och rutiniserade sätt att tänka och handla (se 3.1). Olika utskriftsmetoder är alltså redskap, som används för att representera förhörssamtalet i skrift. I detta kapitel kommer jag dock att tala om utskrifts-metoderna just som *metoder*, eftersom *redskap* i formuleringar som ”redskap för att producera en utskrift” lätt leder tankarna till fysiska redskap som datorer och diktafoner i stället för metoder och rutiner.

Kapitlet besvarar följande frågor: Hur bör dokumentationsprocessen gå till enligt uppdragsgivare och normauktoriteter? Hur går processen till i praktiken, enligt skattebrottsutredarnas egna beskrivningar? Hur resonerar utredarna om sin egen praktik och om vad som är det lämpligaste sättet att dokumentera förhör?

Jag inleder i 9.1 med en presentation av vilka riktlinjer som uppdrags-givare och normauktoriteter formulerat för processen att dokumentera förhör.

Materialet för detta är lagar och myndighetsriktlinjer (se 5.3.1), utbildningar och litteratur i förhörsmetodik (se 5.3.2) samt åklagarintervjuer och rapporter som innehåller åklagarsynpunkter (se 5.3.3). Avsnitt 9.2–9.4 ägnas åt en analys av utredarnas självrapporterade faktiska praktik och deras argument för och emot att använda sig av en viss arbetsmetod för att skapa utskriften.

I 9.2 går jag igenom de fyra metoderna *dialogförhör*, *skriva i efterhand*, *diktamen* och *skriva direkt* och redogör för hur vanliga de är och hur utredarna resonerar om deras för- och nackdelar. Det primära materialet för detta är skrivstrategienkäten och intervjuer med utredare. I skrivstrategienkäten fick 17 utredare uppskatta hur ofta de använder olika dokumentationsmetoder och resonera om när och varför de använder eller inte använder respektive metod. Utredarnas argument kommer att synliggöra mål som utredarna själva tycker är viktiga att uppnå och normer som de anser bör följas. Om inte annat anges kommer utredarcitaten i kapitlet från denna enkät. Jag bygger dock också på Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009). Den redovisar uppskattningar av hur vanliga de olika utskriftsmetoderna är och innehåller också utredarförslag om hur förhørsprocessen kan förbättras. Denna kartläggning har jag framför allt använt som källa till hur frekventa olika metoder är, men också för att stämma av och ibland komplettera den bild som skriv-strategienkäten och utredarintervjuer gett.

I 9.3 redovisas en sammanfattande analys av vilka huvudtyper av argument som utredarna tar upp när de resonerar om olika metoders för- och nackdelar. I 9.4 adresserar jag den regionala och individuella variation som framträder i materialet, alltså varför olika utredare väljer olika metoder och hur heterogeniteten ska betraktas. I 9.5 tar jag upp frågan om den hördas granskning av utskriften, vilken funktion och vilket värde granskningen har samt hur olika typer av granskade och ogranskade utsagor kan användas i den fortsatta rättsprocessen. Slutligen sammanfattar jag analysen av utskriftsprocessen i 9.6.

9.1 Lagstiftning och råd om utskriftsprocessen

I detta avsnitt analyseras lagar och riktlinjer om utskriftsprocessen (9.1.1, 9.1.2), åklagares åsikter om utskriftsprocessen (9.1.3) och vad utbildare i förhörsmetodik säger om hur skriftlig dokumentation ska göras (9.1.4). Störst fokus får frågan om huruvida sammanfattande förhørsutskrifter bör produceras under själva förhöret eller efteråt.

9.1.1 Myndighetsriktlinjer om att skriva i efterhand

Som tidigare nämnts i 6.2 ska förhørsutskriften enligt rättegångsbalkens huvudregel vara färdig vid förhörets slut, så att den hörda kan granska den då. Endast om förhöret är ”särskilt omfattande eller behandlar komplicerade sakförhållanden” (rättegångsbalken 23 kap. 21 §) får utredaren skriva en sammanfattning efter att förhöret avslutats, vilket kallas för *undantagsregeln*. Undantagsregeln infördes med bland annat med komplicerad ekonomisk brottslighet i åtanke, för att förhørsledare ska få bättre möjlighet att kontrollera att sifferuppgifter och händelseförlopp redovisas korrekt (Regeringsproposition 1998:47). Den största delen av förhören ska dock behandlas i enlighet med huvudregeln, står det i propositionen. Slutsatsen blir att lagstiftaren anser att en ensam förhørsledare i normalfallet ska klara av att parallellt genomföra såväl uppgiften att hålla ett förhör som uppgiften att uppteckna den hördas utsagor.

För att få klarhet i när undantagsregeln anses tillämplig enligt auktoriteterna högst upp i normhierarkin har jag studerat uttalanden från justitieombudsmannen (JO) som berör frågan. Dessa tar fasta på lagstiftarens formulering om att regeln bara ska tillämpas undantagsvis, och JO har flera gånger riktat kritik mot att undantagsregeln tillämpats alltför generöst (JO 2002a, 2002b, 2012). Till exempel har Konkurrensverkets förhörsdokumentation JO-anmälts. Konkurrensverket anförde då att de förhör som anmälningarna gällde hade varit upp till en och en halv timme långa och genererat förhörs-sammanfattningar som var upp till sex sidor. Vidare ansåg Konkurrensverket att förhören ”inte varit okomplicerade till sin natur” (JO 2012:6). Ombuden för de personer som hördes ansåg dock att förhören behandlat okomplicerade förlopp, och JO menade att förhören borde ha dokumenterats enligt huvudregeln, det vill säga att förhørsutskriften borde ha varit färdig och granskad innan förhören avslutades. Dessutom skriver JO att det inte är acceptabelt att som Konkurrensverket ljudinspela förhören i sin helhet och först efter att förhöret är slut avgöra om det ska skrivas ut i sin helhet eller i sammanfattande form. Förhørsledaren måste redan innan förhöret besluta i vilken form det ska dokumenteras och göra det klart för alla närvarande. Det krävs alltså att förhørsledaren kan sja om framtiden och göra förutsägelser om hur förhöret kommer arta sig för att kunna fatta ett lämpligt beslut.

Skattebrottsenhetens interna handledning (utan årtal) tar upp undantagsregeln och ger sin tolkning, som bland annat baseras på ett JO-uttalande (JO 2002a). Det aktuella fallet rörde en förhörs-sammanfattning på drygt tre sidor som skrivits ut i efterhand, och JO menade att detta inte var tillräckligt omfattande för att undantagsregeln skulle vara tillämplig. Skattebrottsenhetens handledning skriver att man därför ”kan anta att det krävs betydligt mer än en sammanfattning på tre sidor för att ett förhör ska anses som särskilt omfattande”.

När det gäller den andra omständigheten som kan göra undantagsregeln tillämplig, nämligen att förhöret behandlar komplicerade sakförhållanden, anger handledningen att ett förhör som behandlar ekonomiska transaktioner inte per automatik kan anses behandla komplicerade sakförhållanden. Däremot skriver handledningen att regeln bör vara tillämplig på följande fall:

- Omfattande transaktioner mellan flera bolag som behöver kartläggas
- Omfattande och tvistigt siffermaterial behöver gås igenom
- Komplicerade redovisningsfrågor behöver behandlas.

Ekobrottsmyndighetens *Förhör – en handbok* (2010) skriver att ”så många förhör som möjligt ska vara ut- eller renskrivna innan förhöret avslutas” (2010:23). Där står också att förhör i mängdärenden, alltså utredningar som rör mindre brott, alltid ska dokumenteras enligt huvudregeln. Det är dock ovisst i vilken utsträckning Ekobrottsmyndighetens förhörshandbok är spridd och läst på Skattebrottsenheten.

9.1.2 Myndighetsriktlinjer om den hördas granskning

Det främsta skälet till att förhörsutskriften ska vara klar under förhöret verkar vara att den hörda ska få granska och godkänna den direkt. Om hur denna granskning ska gå till skriver Sörbom m.fl. (2017) i sin kommentar till rättegångsbalken:

Uppläsningen måste ske tydligt och får inte gå fortare än att den hörde har god möjlighet att följa med. Ett alternativ är att den hörde får läsa uppteckningen från t.ex. en bildskärm. (Sörbom m.fl. 2017, kommentar till RB 23 kap. 21 §)

Citatet sätter alltså upp regler för hur den hörda ska få granska utskriften, till exempel att uppläsningen inte får gå för fort. Men forskning visar att det inte är helt säkert att hörda förmår göra en god granskning, även om uppläsningen sker i ett lugnt tempo. Till exempel visade ett psykologiskt experiment av Christianson m.fl. (2007) att personer inte alltid lägger märke till och korrigerar sakfel i uppteckningar av deras vittnesmål. Deltagarna i studien var dessutom sämre på att hitta felen om de fick protokollet uppläst för sig än om de fick läsa det själva.

Förarbetena till förundersökningskungörelsen (1947) tar också upp att många förhörspersoner inte har en så god granskningsförmåga. Många hörda kan även dra sig för att framföra anmärkningar, menar de, varför den som dokumenterar ett förhör har ett stort ansvar för att uppteckningen blir en korrekt återgivning av vad den hörda sagt:

Värdet av den garanti för att utsaga blir rätt antecknad som ligger däri, att utsagan skall granskas av den hörde sedan den antecknats, får ej överskattas. Man får visserligen aldrig underlåta att lämna den hörde tillfälle till sådan granskning, och han bör få verkställa den under så gynnsamma förhållanden som möjligt. Erfarenheten torde emellertid giva vid handen, att i de flesta fall förmågan att genomföra en sådan granskning är tämligen ringa; stundom torde den hörde draga sig för att rikta anmärkning mot en verkställd uppteckning av hans utsaga, även om han skulle finna den ej fullt riktigt återge vad han yttrat. Vikten av att uppteckningen verkställs fullt korrekt är alltså mycket stor. (Ur förarbetena till förundersökningskungörelsen, citerat i JO 1999:106)

I förarbetena ovan står att man aldrig får underlåta att ge den hörda tillfälle till granskning, men JO (1999:103) skriver att förhör som spelas in och skrivs ut i sin helhet, dialogförhör, inte behöver granskas av den hörda. Detta är sedan 1 april 2017 också fastslaget i rättegångsbalken.

När undantagsregeln tillämpas behöver utredaren ordna ett nytt tillfälle efter förhöret där den hörda får granska den sammanfattande utskriften. Lagstiftaren skriver att utskriften i normalfallet bör färdigställas nästa arbetsdag och att den hörda därefter får ta del av den ”på lämpligt sätt, t.ex. med post” (Regeringsproposition 1998:47). En anledning till att införa undantagsregeln var enligt lagstiftaren att det ökar den hördas möjligheter att bedöma om det som upptecknats stämmer med hans uppfattning. Också Advokatsamfundet verkar anse att det ligger i de hördas intresse att förhör sammanfattas i efterhand, eftersom de i sin remiss till lagförslaget menade att möjligheten att skriva ut i efterhand borde finnas generellt, inte bara i långa och mer komplicerade förhör (Regeringsproposition 1998:45).

Det kan noteras att det inte finns något närmare stadgat om hur hörda ska avge sitt godkännande, till exempel om det ska ske muntligen eller skriftligen. När jag gick igenom ett antal förundersökningar i Skattebrottsenhetens arkiv såg jag att det förekommer att hörda skriver under förhørsutskriften när de tagit del av dem. Men ofta görs godkännandet muntligt, och till utskriften förs en formulering av typen ”uppläst och godkänt” eller ”förhöret genomläst och godkänt av Tommy Larsson”, ibland också med tillägg av datum och klockslag.

9.1.3 Åklagares syn på dokumentationsprocessen

I Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljningar från 2008 och 2009 har åklagare intervjuats och bland annat fått ge synpunkter på hur förhör dokumenteras. Synpunkterna redovisas dock i form av komprimerade sammanfattningar, vilket gör att det är svårt att få en uppfattning om hur olika åklagare uttryckt sig och vilken grad av konsensus som råder dem emellan. Men enligt kvali-

tetsuppföljningarna anser åklagarna att alltför många förhör sammanfattas i efterhand och sänds ut för godkännande, något åklagarna tycker tar för lång tid (Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2008:30, Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning i Stockholm 2009:7). De vill att huvudregeln tillämpas i mycket högre utsträckning. Detta är i linje med den tidigare citerade *Förhör – en handbok* (2010), författad av Ekobrottsmyndighetens chefsåklagare (se 9.1.1).

När jag tidigare i avhandlingen analyserade hur en ideal utskrift ser ut, tog jag i 6.3 upp att så gott som alla åklagare tycker att en bra utskriftsmodell är referatförhör där vissa avgörande partier återges ordagrant. Men detta torde vara svårt att åstadkomma för den som protokollerar direkt, åtminstone om det är mer än bara ett par ord som ska återges ordagrant. Har man däremot en ljudinspelning är det enkelt att återge ordagranna citat, när de hörda säger något som är extra viktigt. Åklagarna förefaller alltså inte tänka på att den produkt som de själva framhåller som ett ideal är svår för utredarna att åstadkomma, om de också ska följa den process som åklagarna förespråkar. Här finns alltså en motsättning mellan två ideal som åklagarna uttrycker.

Mina åklagarintervjuer ger dock en annan bild än kvalitetsuppföljningarna, nämligen av åklagare som är mindre benägna att lägga sig i dokumentationsprocessen. Visserligen nämner flera av åklagarna att det är praktiskt för dem att få förhöret direkt och inte behöva vänta på utskrift och godkännande (jfr 6.7 om arbetsdelningen och den åklagare som citeras där). Men de flesta åklagare som jag intervjuat verkar anse att det är utredaren som får avgöra om det aktuella förhöret lämpligast upptecknas enligt huvudregeln eller undantagsregeln. Flera av dem säger att de förstår att det kan vara svårt att hinna med att skriva samtidigt som man ska hålla förhör. En tar också upp att texten vid efterhandsreferat blir bättre och prydligare, med mindre språkfel, något som också Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning i Stockholm (2009) nämner.

En av åklagarna säger att ”nyckelfrågan är tillförlitlighet” och att ”ett bra återgivet referat, där man har återgett från en bandinspelning i efterhand nog många gånger kanske är det bästa alternativet”. En annan åklagare menar dessutom att rättegångsbalken är föråldrad, eftersom den är skriven för en annan tid med mycket enklare förhör. Denna åklagare menar att det skulle vara mer rättssäkert om man inte tvingades skriva ut direkt, och resonerar sig fram till detta på följande vis:

Ylva: Har du synpunkter på om förhör skrivs ut under tiden eller om dom skrivs ut i efterhand?

Åklagare: Om man ska följa huvudregeln i rättegångsbalken, så ska dom ju vara utskrivna i princip innan dom går därifrån. Vilket är oändligt svårt, så det tummas ju väldigt mycket på den regeln. Jag menar det är ju gjort för en gång i tiden när man stod med en polis som sa: ”Var det med höger eller vänster hand

han slog dig i ansiktet?”. ”Det var med höger hand, och jag kallade honom idiot innan”. Jag menar det går ju lätt att nedteckna. [...] Men ska du beskriva ett händelseförlopp i ett företag, när jag kom in och vad vi gjorde, och då köpte vi den grejen och vi sålde den och därför att, så är det ju väldigt svårt att få det förhöret utskrivet i tid så att dom kan lämna. Sen finns det ju då en proportionalitetsprincip i och med att du bara får sitta sex plus sex [timmar],^[29] som misstänkt. Om han inte ska frihetsberövas. Men ska han sitta och vänta då i sex timmar för att jag ska skriva ut ett långt förhör, enligt huvudregeln, när han kan få gå hem i stället och godkänna det sen. Jag menar regeln är ju ganska tydlig vad som gäller, men kvaliteten i förhöret kanske blir bättre om han får komma tillbaka dagen efter och godkänna det då, när han fått sova på det. I stället för att han först ska sitta sex timmar i förhör, sen vänta medan man skriver ut det under tre timmar, och sen får han läsa igenom det och vill bara hem.

Y: Mm.

Å: Men det har ju inte lagstiftaren- rättegångsbalken har ju inte tänkt på det.

Y: Nä.

L: Och det är ju nånting som har hållit på i jättemånga år, det där med om man måste skriva ut det direkt eller om dom ska godkänna det eller så där. Så det är en väldigt svår fråga som inte har nån lösning. Det finns en huvudregel som man ska följa, men det är inte så många som följer den.

Y: Nä.

Å: Och korta förhör, tycker jag, där kan man ju skriva ut direkt. Om du ska höra en revisor. ”Han blev kund då och då. När jag skulle granska bokslutet så fanns det följande fel. Anledningen till det var att det var undermåliga underlag, och han har varit jättesvår att få kontakt med, och han har inte betalt för sig.” Såna kortare förhör på nån sida går ju att skriva ut och att dom får se direkt. Men är det nåt längre så är det ju svårt. Jag har ingen lösning på det.

Y: Man kan ändra lagen.

Å: Ja, göra den mer funktionell. Jag tycker det skulle vara mer rättssäkert också om man inte tvingas skriva ut det direkt.

Här är alltså ett exempel på en åklagare som kritiserar rättegångsbalkens huvudregel, för att den inte gynnar verksamhetsmål som kvalitet och rätts-säkerhet. Endast en av de sex åklagare som jag intervjuat om huvud- och

29 Den som inte är anhållen eller häktad är inte skyldig att stanna kvar för förhör i mer än sex timmar. En misstänkt kan dock i undantagsfall vara skyldig att stanna kvar i ytterligare sex timmar, om det är av synnerlig vikt att han är tillgänglig för förhör (rättegångsbalken 23 kap. § 9).

undantagsregel är av den uttryckliga åsikten att huvudregeln alltid bör följas i förhör som är under 3–4 timmar. Också denna åklagare anför rättssäkerheten som argument och menar att det är bäst för den misstänkta att få granska direkt.

Intervjuerna visar att åklagare har sinsemellan olika åsikter om huruvida det är mest rättssäkert att få granska direkt eller att få slippa granska direkt i ett trött och utsatt läge. Den åklagarkonsensus som framtonar i kvalitetsuppföljningarna om att förhör helst inte bör sammanfattas i efterhand, bekräftas alltså inte av mina intervjuer, som i stället visar en större åsiktsspridning.

Om undantagsregeln tillämpas väcks frågan om hur och när den hörda granskar. Ett sätt är att skicka förhöret med post eller e-post, som Regeringsproposition (1998) föreslår. Detta är ett förfarande som vissa åklagare anser fungerar bra i de flesta fall, men som andra åklagare är kategoriskt skeptiska till (Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning i Stockholm 2009:7). Under pågående förundersökning råder det nämligen sekretess för allt material, så att bevisuppgifter som är viktiga för åtalet kan skyddas. När de åklagare jag intervjuat har framfört uppfattningen att förhörsutskrifter ogärna ska lämnas ut till hörda, har jag ibland tagit upp att alla icke frihetsberövade som är inblandade i ett ärende ändå muntligen kan berätta för varandra vilka uppgifter de lämnat i förhör. Motståndare till att skicka ut förhörsutskrifter tar då upp att det med en utskrift blir lättare för de hörda att komma ihåg vad de sagt, vilket gör att historien kan övas in och upprepas vid kommande förhör. De verkar alltså vilja minimera spridningen i den utsträckning det är möjligt, i synnerhet av viktiga förhör. Så här argumenterar en åklagare i intervju:

Åklagare: Förenklat kan man väl säga det att finns det- ju viktigare det där förhöret är för utredningen, för att kunna ro i land det, desto sämre idé är det ju att skicka ut det.

Ylva: Mm.

Å: Det kan ju spridas också. Och dom kan ju teoretiskt, speciellt när dom är häktade, då kan dom ju sitta i cellen och lära sig det där utantill. Och framstå som oerhört trovärdiga sen i rätten.

Y: Fast det kan dom ju ändå göra för sen får dom ju fuppen [FUP = förundersökningsprotokoll³⁰] och då kan dom ju alltid läsa på.

30 Förundersökningsprotokollet blir alltid offentlig handling inför huvudförhandling i rätten, och den tilltalade får en kopia.

Å: Jo, men det kan ju vara till exempel fråga om då att dom kan läsa igenom och minnas vad dom har sagt, och sen kan dom i nästa förhörsituation parera saker, genom att ha tänkt igenom färdiga svar. På följdfrågor och på andra saker som kommer upp som har samband med gamla förhöret. Dom kan liksom styra det på ett annat sätt.

Y: Så du tycker att grundregeln är att man inte ska skicka ut.

Å: Ja. Dom får komma och läsa det då, men inte ta med det. Men sen finns det ju liksom- om en advokat tar det och stoppar det i fickan, då kan du ju inte göra nåt.

En annan åklagare tar upp att det finns advokater som är duktiga på att under förhöret anteckna alla svar deras klienter ger, något de har rätt till. Det är faktiskt inte heller illegalt för advokater att i smyg spela in samtal på mobiltelefon, eftersom de deltar i samtalet, påpekar en annan intervjuad åklagare.³¹ Men det är alltså flera åklagares uppfattning att man bör vara restriktiv med att skicka ut förhörsutskrifter för godkännande, eftersom det är bättre ju mer man försvarar för uppgifter att spridas under pågående förundersökning.

9.1.4 Förhörsmetodikutbildares råd om dokumentation

Eftersom förhørsledaren är ålagd att i normalfallet producera en förhörssammanfattning under själva förhöret, har jag studerat vad förhörsmetodiklitteraturen säger om dokumentation. I den nästan 300 sidor långa *Avancerad förhör- och intervjumetodik* står inget om detta, utan boken ”begränsas helt och hållet till att spegla förhöret utifrån ett psykologiskt perspektiv” och har ett uttalat fokus på ”individens förmåga att minnas olika händelser, samt att kommunicera omkring dessa” (Christianson m.fl. 1998:16). Med andra ord lämnar författarna över det praktiska problemet med hur dokumentationen ska integreras i samtalet till förhørsledaren att lösa själv.

Förhörsgrammatik (Nilsson & Herlitz 2013) är mer praktiskt inriktad på konkret polisarbete, och erbjuder också mer handfasta tips om dokumentation. Där står:

31 Icke frihetsberövade hörda har också fått ha sina mobiltelefoner med sig i förhörsrummet, men sedan 1 juli 2016 får förhørsledare omhändertata elektronisk kommunikationsutrustning (rättegångsbalken 23 kap. 9a §).

Det allra bästa är att använda sig av bandspelare eller videofilma förhöret. Idag är det möjligt att efter samråd med förundersökningsledaren banda ett förhör och sedan skriva ut ett kortfattat referat av bandets innehåll. Själva bandet ska arkiveras tillsammans med arkivhandlingarna. Om bandet har stor betydelse kan det vara bra att förse åklagaren med en kopia för användning i domstolen. (Nilsson & Herlitz 2013:22)

Författarna verkar med andra ord hänvisa till undantagsregeln, som medger att förhørsledaren kan skriva en sammanfattning i efterhand. Hur denna ska granskas av den hörda och att det krävs att förhöret då är särskilt omfattande eller behandlar komplicerade sakförhållanden tas inte upp i framställningen. Modellen som här presenteras är alltså densamma som nämns i Åklagarutredningen (1992), men som enligt riksåklagaren skulle kräva ett förändrat arbets sätt för åklagare och domstol (se 7.1).

Ingen av de två läroböckerna diskuterar mer explicit frågan om när ett förhör ska sammanfattas, det vill säga under tiden eller efteråt. Men eftersom den kognitiva intervjuteknik som rekommenderas ”kräver full koncentration hos dig som förhørsledare” (Nilsson & Herlitz 2013:25), får vi gissa att man inte samtidigt kan sitta och skriva ner berättelsen under förhöret.

Under två av de kurstillfällena i förhörsmetodik som jag deltog i var kursledarna erfarna poliser. Vid båda dessa tillfällen frågade kursledarna kursledarna hur de ser på att man sitter och skriver under tiden, eftersom utredare i normalfallet uppmanas undvika såväl att sammanfatta enligt undantagsregeln som att skriva dialogförhör. Den ena kursledaren säger att det är utredaren som får avgöra om det i det aktuella förhöret är lämpligt att skriva ut under tiden eller i efterhand. Detta motsägs dock av JO, som har kritiserat till exempel Konkurrensverket, som skrev ut i efterhand just för att de själva bedömde det som lämpligt i det aktuella fallet (9.1.1). Den andra kursledaren säger att man kan göra ett avbrott i förhöret för utskrift. Då kan man sammanfatta det väsentliga och sedan återuppta förhöret för att den hörda ska få godkänna det. Denna kursledare hävdar också att JO godkänner detta förfarande, eftersom godkännandet då åtminstone formellt sett sker innan förhöret avslutas. För att detta ska vara en praktisk strategi bör dock den hörda sitta frihetsberövad, och helst nära utredarens arbetsplats. I många av Skattebrottsenhetens förhör sitter de hörda inte frihetsberövade, och lösningen blir då betydligt mindre tilltalande, eftersom man inte får hålla kvar någon i mer än sex timmar och inte gärna vill besvara den hörda i onödan.

Båda kursledarna liksom litteraturen om förhörsmetodik verkar bedöma att det ofta är olämpligt att en ensam förhørsledare skriver en sammanfattande utskrift under själva förhöret, åtminstone i mer kvalificerade förhör. Detta understöds också av Jakobsson Öhrn (personlig kommunikation), som utformat och undervisat på kurser i förhörsmetodik vid polishögskolan i Solna

och skrivit en doktorsavhandling om polisförhör (Jakobsson Öhrn 2005).

Men enligt lag ska ju utredaren i normalfallet producera en förhörssammanfattning under själva förhöret. Förhörsmetodiklitteraturen säger inget om hur detta ska gå till, alltså hur protokolleringen ska integreras i samtalet. Snarare verkar författarna till böckerna förutsätta att en utskrift inte produceras under förhöret, eftersom den rekommenderade förhörsmetodiken ju kräver förhörsledarens fulla uppmärksamhet.

Däremot uppmanar litteraturen förhörsledaren att föra egna anteckningar under den hördas fria berättande. Detta antecknande är inte alls för den officiella dokumentationen, utan stolpar om sådant förhörsledaren vill återkomma till senare och be den hörda fördjupa. I *Avancerad förhørs- och intervjumetodik* ges följande råd:

Anteckna i princip endast det som behövs för att återskapa en bild av scenariot för brottet. Anteckna även nyckelord eller speciella fraser som den intervjuade uttryckt, för att bättre kunna hjälpa henne återerindra sig specifika delar av redogörelsen senare. (Christianson m.fl.1998:103)

Det avslutande momentet i den kognitiva intervjun kallas för *Återblick* och beskrivs på följande sätt i boken: ”I detta moment upprepar förhörsledaren all relevant information som den hörda har förmedlat, antingen från anteckningsblocket eller ur minnet” (Christianson m.fl. 1998:107). Här framställs alltså skrivande under själva förhöret inte som ett redskap för att dokumentera berättelsen åt eftervärlden, utan som ett kognitivt hjälpmedel för förhörsledaren att organisera samtalet på bästa sättet.

I *Avancerad förhørs- och intervjumetodik* står mycket om minnesfunktioner och kognitiv belastning, men bara med fokus på den hörda personen. Författarna förklarar hur korttidsminnet fungerar och att det framför allt är de enheter man hör sist som stannar kvar i minnet. Av denna anledning menar de att det är lämpligare att en person själv får läsa igenom ett förhörsprotokoll i stället för att det läses upp för personen (Christianson m.fl. 1998:75, se också Christianson m.fl. 2007). Men inget sägs om förhörsledarens kognitiva belastning och hur förhörsledaren ska kunna minnas alla detaljer den hörda sagt, utom de enstaka uppmaningar som finns att anteckna nyckelord och fraser som den hörda sagt för att kunna återkomma till dessa senare. Dessutom står det att en förhörsledare i momentet *Återblick* ska upprepa all relevant information som den hörda har sagt ”antingen från anteckningsblocket eller ur minnet”, men Christianson m.fl. (1998) nämner här inte risken med att en förhörsledare som bara upprepar från minnet också riskerar att glömma detaljer som sades tidigt under förhöret.

9.1.5 Sammanfattning: Lagstiftning och råd

Enligt lag får förhørsreferat endast undantagsvis skrivas efter avslutat förhör. Samtidigt menar utbildare i förhörsmetodik att ett bra förhör kräver fullt fokus hos förhørsledaren. Lite tillspetsat kan man alltså säga att lagen kräver att utredaren sammanfattar under pågående förhör, medan den ideala förhörsmetodiken kräver att man inte gör det. Denna påtagliga motsättning ställer utredaren inför ett dilemma, och varken lagstiftare eller kurser och litteratur i förhörsmetodik ger någon mer hållbar vägledning i hur det ska hanteras.

Bland åklagare finns det relativt stor åsiktsspridning i hur de ser på att skriva ut sammanfattningar i efterhand. I kvalitetsuppföljningar och handböcker är bilden att åklagare vill se att huvudregeln följs i största möjliga utsträckning. Det tyngsta skälet för detta är det tar för lång tid att vänta på utskrift och godkännande annars, även om åklagare ibland också hänvisar till lagens skrivningar. Men i mina intervjuer är åklagarna betydligt mindre negativa till att utredare skriver ut i efterhand, och säger att de respekterar om utredare säger att kvaliteten på förhör och utskrift blir alltför lidande annars. En åklagare tar upp att det faktiskt vore rättssäkrare om man inte tvingades skriva ut direkt, eftersom hörda sällan är i stånd att göra en bra granskning vid slutet av förhör.

9.2 Utskriftsprocessen i praktiken

I detta avsnitt presenteras de praktiska arbetsmetoder som utredare uppger att de använder sig av. Jag redovisar först i 9.2.1 hur vanliga de olika metoderna är, varefter jag i resten av 9.2 analyserar utredarnas syn på de olika metodernas för- och nackdelar. När jag i 9.2.2–9.2.5 diskuterar metodernas för- och nackdelar utgår jag i första hand från att metoden används av en ensam förhørsledare som både håller förhöret och gör utskriftsarbetet. Men i praktiken är det många utredare som arbetar i par, och alltså är två utredare närvarande vid förhöret. I 9.2.6 tar jag upp hur detta kan påverka dokumentationspraktiken, framför allt för dem som skriver direkt. Då finns nämligen möjligheten att dela upp arbetet, så att en tar huvudansvaret för samtalet medan den andra fungerar som sekreterare och producerar en utskrift som är färdig vid förhörets slut.

9.2.1 Översikt av utskriftsmetoderna och deras frekvens

Som diskuterats i kapitel 6 kan förhör antingen skrivas ut i sin helhet, så kallat dialogförhör, eller sammanfattningsvis. En sammanfattning kan göras under

själva förhöret eller efter förhörets slut med hjälp av en ljudinspelning. De utredare som sammanfattar under själva förhöret gör antingen detta genom att sitta och skriva på dator eller genom att med jämna mellanrum muntligen diktera in sammanfattningar. Därefter transkriberas det indikterade till en förhørsutskrift, normalt av förhørsledaren själv. Rent praktiskt får man därigenom fyra huvudsakliga sätt att producera utskriften: dialogförhör, skriva sammanfattning i efterhand, skriva sammanfattning direkt under förhöret och diktera sammanfattning direkt under förhöret. Vid dialogförhör eller sammanfattning i efterhand blir det nödvändigt³² att ljudinspela förhöret i sin helhet, medan de som sammanfattar direkt kan välja om de dessutom vill spela in förhöret eller inte.

Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009) lät landets samtliga 200 skattebrottsutredare uppskatta i vilken utsträckning de använder de fyra dokumentationsmetoderna beskrivna ovan. Svarsfrekvensen var närmare två tredjedelar, och med utgångspunkt i svaren har Skattebrottsenheten tagit fram uppskattade andelar för hur vanliga de olika utskriftsmetoderna var per region. Deras uträkningar visar att dialogförhör användes i mycket liten omfattning (mindre än 1 % av förhören), och de övriga tre metoderna hade den ungefärliga procentuella fördelning som visas i tabell 7.

TABELL 7: Uppskattade procentandelar för hur vanliga utskriftsmetoder är i olika regioner (Skattebrottsenhetens förhörskartläggning 2009)

Regioner	Skriva efteråt	Skriva direkt	Diktera
Norra	15	7	78
Mitt	16	76	8
Mälardalen	0	18	81
Stockholm	18	80	2
Östra	0	4	96
Västra	67	27	6
Södra	0	21	79

Även om siffrorna i tabellen bara bygger på uppskattningar kan det konstateras att olika metoder dominerade i olika regioner. I Västra regionen skriver man mycket referat i efterhand, i Stockholm och Mittregionen skriver man mycket direkt och i de övriga är det vanligast att diktera. Handuppräckningar på kursdagar med nyare utredare från hela landet visar dock att det bland dessa är fler

32 Man kan också teoretiskt tänka sig dialogförhör som skrivs under tiden som förhöret pågår, men att transkribera i realtid är inte en realistisk möjlighet för de flesta.

som skriver direkt än som dikterar, vilket antyder att metoden att skriva direkt vinner mark på bekostnad av diktamen.

Jag går nedan igenom metoderna dialogförhör (9.2.2), skriva sammanfattning i efterhand (9.2.3), diktera sammanfattning (9.2.4) och skriva sammanfattning direkt under förhöret (9.2.5), och argumenten för eller emot var och en av metoderna. Argumenten åskådliggör hur väl utredarna upplever att olika redskap, nämligen olika arbetsmetoder, uppfyller verksamhetsmål samt följer normer och regler som finns inom verksamheten. I 9.2.6 diskuterar jag också pararbete. En syntetiserande analys av argumenten görs därefter i 9.3.

9.2.2 Dialogförhör

Dialogförhör är ovanliga på Skattebrottsenheten. I skrivstrategienkäten uppger endast 3 av 17 utredare att de någon gång använder detta alternativ, och i så fall sällan. Utredarna uppger att de skulle välja denna metod om åklagaren angett det i sina direktiv eller att den enstaka gånger kan användas om den hörda är petig och inte vill godkänna den sammanfattande utskriften. I övrigt undviks metoden, och det främsta argumentet är att det tar så oerhört mycket mer tid, både för utredaren att skriva och för åklagaren att läsa och tillgodogöra sig. Just läsarperspektivet är något som många utredare nämner explicit i sina kommentarer, och här är två exempel:

Det tar lång tid (efterarbetet). Åklagaren får svårt att bearbeta förhöret. Onödig information kommer med. Men det blir inte en tolkning av vad som sagts.

Får den mest exakta återgivningen av förhöret men tidsåtgången och det faktum att utskriften inte blir "läsvänlig" gör att jag inte arbetar så.

Vissa nämner också att åklagarna explicit undanbett sig dialogförhör. Utredarna orienterar sig alltså tydligt mot målet att skapa en god och användbar produkt åt sin beställare. Samtidigt väger utredarna ovan fördelar hos produkten och därigenom för beställaren (exakthet och objektivitet) mot nackdelar som framför allt drabbar dem själva som utförare (stor tidsåtgång och mycket efterarbete). Det antyder att utredarna visserligen vill göra ett bra jobb, men att deras egen kostnad inte får vara oproportionerligt stor i förhållande till vinsterna för den som ska använda produkten. Enligt en norsk utvärdering tar en timmes förhör sju timmar att skriva ut i dialog (Rachlew 2003). Men i detta fall drabbar tidsåtgången också åklagaren, som får vänta längre på produkten. Dessutom tar utskriften längre tid att läsa och relevanta detaljer blir svårare att hitta.

Svaren i skrivstrategienkäten visar alltså ett resultat jag redan tidigare presenterat i kapitel 6: Det finns en motsättning mellan exakthet och detaljrikedom

å ena sidan, och relevans, läsbarhet och resurseffektivitet å andra sidan. För skattebrottsutredarna liksom för ekobrottsåklagarna väger det senare nästan alltid tyngre, varför dialogförhör väljs bort. Exakthet kostar tid – i det här fallet både för utredarna och åklagarna.

Att utredarna väljer bort en metod som kostar dem mycket tid kan hänföras både till individuella och organisatoriska mål. De flesta individer tenderar att välja bort tidsödande och oinspirerande arbete om möjlighet finns, men det ligger i minst lika hög utsträckning i organisationens intresse att utnyttja de anställdas betalda arbetstimmar effektivt. En del åklagare har sagt att poliser som har tillgång till skrivhjälp blir mer benägna att använda dialogförhör, för att de då spar sin egen tid och kraft genom att den mödosamma delen av dokumentationsarbetet görs av någon annan.

En annan anledning till att välja bort dialogförhör är att metoden kräver att man gör en ljudinspelning. Som diskuterats i 7.1.6 finns det utredare som tycker att inspelning utgör ett onödigt integritetsintrång.

9.2.3 Skriva sammanfattning i efterhand

Enligt Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009) utnyttjas undantagsregeln i ungefär 16 procent av förhören. Då producerar alltså utredaren ett referat av förhöret i efterhand med hjälp av en ljudinspelning av förhöret. Den regionala variationen är dock stor. I vissa regioner verkar metoden inte användas alls, medan en region, nämligen Västra regionen, sticker ut genom att många utredare där har efterhandsreferat som standardmetod.

9.2.3.1 Argument för att skriva i efterhand

Utredare som helst skriver i efterhand menar att såväl samtalet som utskriften påverkas alltför negativt om de ska producera en sammanfattning under förhöret. Med efterhandssammanfattning kan de låta den hörda berätta sin berättelse fritt, i eget tempo och utan avbrott för skrivpauser.³³ Om utredarna i stället ska skriva direkt blir förhörssituationen onödigt stressig, och dessutom menar de att detaljer lätt missas för att det är svårt att lyssna och skriva samtidigt. Här ekar förhörsmetodikens ideal om fullt fokus på samtalet

33 Många av argumenten för efterhandsreferat är också tillämpliga på dialogförhör, men nämns oftare i diskussioner om efterhandsreferat. Sannolikt beror detta på att utredarna knappt använder och därigenom inte behöver försvara dialogförhör.

(se 8.1.1), och ibland explicit görs orienteringen mot förhørsutbildningarnas metodologiska ideal, som när utredaren nedan använder fackbeteckningen ”kognitivt förhör”:

Vid komplicerad grov brottslighet har jag valt att inte skriva direkt eftersom jag anser att det stör min förmåga att hålla ett kognitivt förhör. (Utredarcitat i Skattebrottsenhetens förhörskartläggning 2009)

Även flera utredare som ofta skriver direkt menar att det är lättare att få till en välskriven och lättläst förhørsutskrift om de skriver den i efterhand. De tar också upp att det är lättare att vara trogen den hördas ord och få med ordgranna citat. Dessutom innebär genomlysningen av inspelningen ett tillfälle till analys, där utredarna ibland kan få upp ögonen för detaljer i berättelsen, uppslag till följdfrågor eller nya utredningsspår eller helt enkelt en bättre bild av vad förhöret visar. En aspekt som ingen av utredarna spontant lyfter fram, men som också skulle kunna vara en fördel ur metodutvecklingssynpunkt, är att genomlysningen blir en möjlighet för utredarna att analysera sin egen förhörsteknik.

Argumenten som används för att skriva ut i efterhand handlar alltså framför allt om samtalets och utskriftens kvalitet, men också i viss utsträckning om den egna arbetsmiljön, som man vill ha fri från onödig stress. Utöver kvalitets- och arbetsmiljöargumenten tar vissa utredare också upp den hördas perspektiv. De menar att det känns mer respektfullt mot den hörda om de som förhørsledare kan vara helt närvarande i samtalet och att den hörda då känner sig mer uppmuntrad att prata och säga allt den vill ha sagt. Detta har visst stöd i tidigare forskning. Jakobsen (2010) har i studerade polisförhör funnit exempel på att den hörda under själva förhörssamtalet uttrycker irritation över att utredaren inte tittar på honom utan har blicken på datorn. Att datorn blir som en tredje part i samtalet, som deltagarna anpassar sin turtagning efter, har också visats för läkare–patient-samtal (Greatbatch m.fl. 1995). Läkare har ibland blicken riktad mot datorn mer halva samtalet (Luke m.fl. 2008), och ju mer läkaren tittar mot datorn, desto mindre psykosocialt och responsivt engagerad blir hen mot patienterna (Margalit m.fl. 2006).

Som synes är argumenten *för* att skriva i efterhand snarast argument *mot* att skriva direkt. Argumenten tar ju nämligen sikte på kvalitetsproblem som kan uppstå med att skriva direkt, till exempel att man behöver ha blicken på datorn alltför mycket. De utredare som föredrar att diktera skulle dock sannolikt ge dessa argument lägre giltighet, eftersom de hävdar att muntliga sammanfattningar möjliggör såväl hög närvaro i samtalet som att sammanfattningen finns färdig vid förhörets slut.

Ett annat argument som också bottenar i empati för den hörda är att själva förhöret går fortare om utredaren inte dokumenterar samtidigt. Då behöver

den hörda inte stanna kvar lika länge i vad som oftast uppfattas som en påfrestande situation. En utvärdering av förhörsdokumentation i Norge kom fram till att förhörstiden kan bli upp till dubbelt så lång om man protokollerar samtidigt jämfört med om man inte gör det (Rachlew 2003).

Utredare berättar om långa förhör som kan ta upp till sex timmar och menar att den hörda vid slutet av ett sådant förhör ofta är för trött för att kunna göra en bra genomläsning och granskning av förhöret. Det är inte ovanligt att hörda har sovit dåligt natten innan på grund av nervositet och anspänning. Vid sådana omfattande förhör menar många utredare, också bland dem som oftast skriver direkt, att det är bättre att låta bli att skriva under förhöret och i stället tillämpa undantagsregeln. Då har både utredare och den hörda bättre chans att hålla sig fräscha förhöret igenom, och den hörda kan få granska utskriften i efterhand, i lugn och ro när hen är utvilad. Detta är alltså samma argument som också en av de intervjuade åklagarna tog upp (9.1.3).

9.2.3.2 Argument mot att skriva i efterhand

Som framgick av Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009), tabell 7 i 9.2.1, och som också framkommer i min skrivstrategienkät, finns det utredare som helt undviker att skriva ut i efterhand. Ett argument är att metoden tar för mycket tid i anspråk. Även om förhöret blir något kortare av att man inte dokumenterar under tiden, blir efterarbetet desto större. Den norska utvärderingen visar att en timmes förhör kan ta allt från drygt två till drygt fem timmar att sammanfatta skriftligen, beroende på förhöret och skribenten (Rachlew 2003). Det tar därför några dagar och ibland ännu längre tid innan åklagaren kan få en helt färdig utskrift, eftersom den både ska hinna skrivas och underställas den hörda för godkännande. Utredningstakten kan därmed bromsas, något som dock delvis kan kompenseras med muntliga föredragningar som ger åklagare tillräckligt med underlag för att ge nya direktiv och låta utredningen löpa vidare (se 7.2.1). Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009) noterar dock att det inte går att påvisa några skillnader i genomströmningstider mellan de kontor som dokumenterar mycket i efterhand och övriga kontor.

Just detta att förhörssammanfattningen inte är klar och godkänd när den hörda lämnar förhöret, är en frekvent nämnd anledning till att efterhandsreferat undviks. Vissa utredare som aldrig använder metoden ställer sig frågande till hur de då ska veta om de får ett godkännande över huvud taget. Så här skriver en:

Den hörde godkänner??? Kan inte ha ett förhör hängande på detta sätt! Avslut måste till.

Den här utredaren betraktar alltså ett förhör som oavslutat i någon mån, fram tills att den hörda godkänt det. Som tidigare nämnts i 6.2 behöver en förhörssammanfattning ha godkänts av den hörda för att ha ett bra bevisvärde i rätten, så ett icke godkänt förhör riskerar att bli ett mer eller mindre obrukbart redskap för åklagaren. Flera utredare har erfarenheter av att hörda kan vara svåra att få tag på, för att de efter förhöret varken svarar på brev eller i telefon. Efterhandsreferat innebär därmed alltid en risk, antingen för att man inte får något godkännande alls eller att man behöver lägga tid och möda på att få det. Av denna anledning finns det utredare som tycker att metoden är lämplig när den hörda sitter frihetsberövad, men inte annars:

Används framför allt när den misstänkte är anhållen eller häktad. Fördelen är att man kan få en bättre sammanfattning. Undviker det när den misstänkte inte sitter inlåst då man inte vet om den misstänkte går att få tag på igen.

För att förebygga svårigheter med att få godkännande finns det enstaka utredare som i början av förhöret alltid läser upp och i förhörsutskriften antecknar en formulering av följande slag:

Information har lämnats om att förhöret kommer att spelas in på ljudmedia och skrivas ut i sammanfattningsform. Sammanfattningen av förhöret kommer sedan att skickas hem till Ekberg för genomläsning och godkännande. Därefter har Ekberg en vecka på sig att inkomma med invändningar och synpunkter på förhörsutskriften. Hör inte Ekberg av sig till förhørsledaren inom en vecka, utgår förhørsledaren från att Ekberg inte vill göra några ändringar, utan godkänt förhörsutskriften i dess ursprungliga form.

Formuleringen visar tydligt att utredaren fullgjort sina plikter när det gäller att bereda den hörda tillfälle att granska och yttra sig. Det är dock tveksamt vilket värde denna typ av passiva godkännanden har om utskriften skulle behöva åberopas vid en eventuell rättegång. Dessutom kräver detta att utskriften skickas till den hörda, något som många utredare tar upp kan vara problematiskt, eftersom uppgifter då kan spridas medan det fortfarande råder förundersökningssekretess. Ofta tar utredarna upp att det är den förundersökningsledande åklagaren som äger beslutet om huruvida utskriften kan skickas ut eller inte, och säger att vissa åklagare inte vill att det sker, precis som redovisades i 9.1.3.

Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009) frågade specifikt efter hur utredarna gick tillväga för att få efterhandsgodkännanden från de hörda. Svaret blev att det fanns flera olika sätt och att samma utredare ofta gjorde en bedömning från fall till fall. I utredningar där någon hörs flera gånger kan man inleda varje nytt förhör med att låta den hörda granska utskriften från det förra. Om det inte blir några ytterligare förhör finns det utredare som ändå ber

den hörda att personligen inställa sig på nytt för att läsa igenom och godkänna utskriften. Ett alternativ är att ringa och läsa upp utskriften i telefon.

Ett i praktiken vanligt förfaringssätt verkar vara att utredaren skickar ut utskriften efter att ha stämt av med åklagaren att det går bra, vilket det många gånger gör. I de fall där åklagare bedömer utskick som olämpligt får utredaren ringa upp för telefongodkännande eller be den hörda att på nytt inställa sig fysiskt. Några utredare tar upp att det kan ha ett psykologiskt värde att en hörd undertecknar utskriften i samband med godkännandet, men underskriften har inte större juridiskt värde än en förhørsledaranteckning om att utskriften godkännts muntligen.

Att brist på godkännande försvagar en sammanfattande förhørsutskrifts bevisvärde råder det enighet om. Men flera utredare menar att också godkända efterhandssammanfattade förhørsutskrifter alltid har sämre bevisvärde än en förhørsutskrift som godkännts i samband med förhöret. Ju mer tid det går mellan förhöret och godkännandet, desto mer anses bevisvärdet sjunka, för att den hörda kommer att glömma allt mer av vad hen sa under förhöret. Om förhørsledaren misstänker att den hörda kanske kommer att ändra sig och ta tillbaka vad de sagt under förhöret, kan detta också vara ett argument för att få ett godkännande direkt. I fall där den hörda vid efterhandsgodkännandet några dagar senare inte längre vill stå bakom de utsagor som nedtecknats blir utskriften svår att använda som bevis. Om förhöret finns inspelat är ett alternativ i dessa lägen att i stället³⁴ göra en dialogutskrift, eftersom en sådan inte kräver något godkännande från den hörda och dessutom visar exakt vad som sades.

Resonemangen ovan väcker frågan om vilken typ av utsagor som man egentligen vill ha dokumenterade i utskriften och deras värde för utredning och som bevis. Är det bäst med en beständig inställning som den hörda kan tänka sig att stå fast vid, eller är även utsagor som den hörda senare tar tillbaka användbara? Den brottsutredande verksamheten förefaller en smula kluven på denna punkt, något jag återkommer till i 9.5.

Sammanfattningsvis är de två vanligaste argumenten mot efterhandsreferat att metoden tar tid och att man inte kan få ett godkännande i samband med förhöret. Det kan ses som att utredare är orienterade mot mål på verksamhetsnivå som att spara arbetstimmar, förkorta leveranstiden till åklagaren och garantera utskriftsproduktens bevisvärde. Men det skulle också åtminstone delvis kunna botten i en personlig preferens. Många utredare vill för sin egen skull undvika arbetsmetoder som är tidsödande eller innebär risk för mödosamt krångel för att få ett godkännande från hörda.

34 Huruvida det är tillåtet att ändra uppteckningsform efter avslutat förhör är dock inte givet, se referat av JO (2012) i 9.1.1.

Ibland orienterar sig utredare även mot lagens regler, som säger att förhör enligt huvudregeln ska vara godkända vid förhörets slut och bara får sammanfattas i efterhand om förhören är särskilt omfattande eller behandlar komplicerade sakförhållanden (rättegångsbalken 23 kap. 21 §). Detta lagrum är självklart känt av alla utredare, som i intervjuer och samtal talar om ”huvudregeln” och ”undantagsregeln”. Men i skrivstrategienkäten är det bara 2 av 17 utredare som i sina kommentarer orienterar sig mot formulerade regler snarare än kvalitets- och resursspararideal, och det gör de genom att kommentera efterhandsreferat på följande vis:

Ej rekommenderat att användas som förhörsmetod.

Enligt rekommendationer bör detta användas enbart vid mycket komplicerade ärenden.

Båda utredarna formulerar avrådan av efterhandsreferat som en *rekommendation*, inte som en *lag* eller *regel*. Därigenom är det inte riktigt självklart vilken normauktoritet som detta påbud kommer ifrån. Flera utredare från Stockholmsregionen berättar att deras lokala chefer sagt att förhör ska skrivas ut direkt i så stor utsträckning som möjligt. Dessa Stockholmsutredare förklarar alltså sin praktik med hänvisning till ett regelpåbud uppifrån, men ”uppifrån” verkar här snarare vara de närmaste cheferna och åklagarna än den mer fjärran lagformuleringen. I Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009) finns det dock utredare som explicit hänvisar till ”JO:s riktlinje” och ”lagens krav” om att nedteckning ska ske under förhöret. I intervjuer är det också flera utredare som nämner att förhörssammanfattningen i normalfallet ”ska” vara klar vid förhörets slut. De utredare som oftast skriver ut i efterhand hänvisar också till undantagsregeln och stödjer sig på att den införts just med ekonomisk brottslighet i åtanke (se Regeringsproposition 1998:47).

Slutligen förekommer det enstaka utredare som nämner att de generellt är skeptiska till att spela in förhör, vilket ju krävs för en god efterhandssammanfattning (se 7.1.6 om attityden till inspelning).

9.2.3.3 Sammanfattning: Skriva sammanfattning i efterhand

Utredarnas resonemang om efterhandssammanfattning visar på en klassisk motsättning mellan två mål: att göra ett bra och noggrant jobb samtidigt som man hushållar med tid och resurser. Utredare som växlar mellan att skriva direkt och i efterhand är eniga om att efterhandsvarianten tar mer tid, vilket också har visats i en norsk utvärdering (Rachlew 2003). Samtidigt menar många att både samtalet och sammanfattningen vinner på att dessa inte

behöver genomföras samtidigt. Vissa utredare kan över huvud taget inte tänka sig att sammanfatta under tiden, annat än möjligtvis i mycket korta och enkla förhör. De verkar se efterhandssammanfattningen som ett nödvändigt redskap för att slå vakt om sina professionella ideal om förhör där de till 100 procent kan koncentrera sig på att få ett bra förhörssamtal med den hörda. Dessa utredare verkar orientera sig mot samma kvalitetsideal som formuleras av utbildare i förhörsmetodik, att ett bra förhör kräver fullt fokus. Man vill alltså följa ideal man tror på för att kunna göra ett bra utredningsarbete. Det handlar till stor del om att leverera en bra och användbar produkt till åklagaren, med möjlighet till ordagranna citat som kan belysa rekvisiten och vara användbara i rätten, men också om att ge den hörda ett bra bemötande. Givetvis kan det också ligga individuella preferenser och tillkortakommanden i botten: att de aktuella utredarna inte förmår eller orkar förhöra och sammanfatta samtidigt.

Att utskriften inte är godkänd och klar i samband med förhöret hamnar dock i konflikt med flera ideal. Vissa av utredarna hänvisar till formulerade regler: att lagen, lokala chefer eller ”rekommendationer” är emot det. Vanligare är dock att också här hänvisa till utskriftens användbarhet, för att utskriften anses tappa i bevisvärde när det går tid mellan förhöret och godkännandet. Många utredare verkar också av bekvämlighets skull vilja undvika det krångel och extraarbete som kan krävas för att få den hörda att godkänna förhöret.

9.2.4 Diktera förhör

Även om det finns indikationer på att diktamen tappat lite mark på senare år, är det den gängse metoden i flera regioner. En utredare ger ”alla jobbar så på enheten” som förklaring till varför hen använder detta arbetssätt.

En fördel med att diktera jämfört med att skriva i efterhand är att sammanfattningen är klar för godkännande vid förhörets slut. En fördel gentemot att skriva direkt är att utredarna kan hålla ögonkontakt med den hörda medan de dikterar, vilket gör det lättare att uppfatta små signaler av tvekan hos den hörda. Både utredaren och den hörda hör hur något uppfattas när det läses in, och det kan ge upphov till omedelbara förtydliganden från den hörda, och gör också klart för utredaren om frågan blivit ordentligt besvarad. En utredare menar dessutom att metoden kan göra en misstänkt mer benägen att revidera alltför uppenbara lögner:

Fördel mot att skriva: Man kan se den misstänkte i ögonen, notera kroppsspråk lättare. Den misstänkte hör upprepat vad han själv har sagt och ibland blir det väldigt tydligt när man ljuger när man hör någon annan säga det.

Jämfört med att skriva direkt menar också förespråkarna av diktamen att metoden är kognitivt fördelaktig både för utredarna och de hörda, eftersom båda kan koncentrera sig på en sak i taget. För utredarna är detta kanske inte riktigt sant, eftersom de i någon utsträckning under samtalet måste föra fysiska eller mentala anteckningar om vad som ska dikteras in nästa gång. Som förhörsmetodiklitteraturen tar upp (se 9.1.4) kan ju sådana anteckningar också fungera som ett kognitivt stöd i samtalet. För den hörda innebär dikteringen att man systematiskt kan avhandla en berättelsebit i taget, först i samtalet och sedan genom att lyssna när utredaren explicitgör sin tolkning av berättelsen genom att återupprepa den i diktafonen. Detta anser dikterarna är ett enklare sätt för den hörda att granska utskriften, i stället för att läsa igenom en färdig text vid förhörets slut:

Den misstänkte kan koncentrera sig på att det som sagts just då uppfattats rätt.
I stället för efter x antal timmar behöva läsa igenom förhöret.

Vid slutet av diktamensförhör brukar den hörda erbjudas att lyssna igenom den kompletta dikteringen från början till slut, något som de typiskt avböjer eftersom de redan hört allting medan det lästes in. En utredare menar att misstänkta ofta slappnar av vid en sammanfattning, eftersom det ger dem en känsla av att ha kontroll över situationen och den information som kommer att stå i förhörsutskriften.

Nackdelar som nämns av utredare som själva använder diktamen är att det ibland kan vara svårt att minnas exakt vad man tidigare dikterat in. Det kan göra att man får en lite sämre strukturerad text, för att man kan råka diktera in samma sak på två olika ställen. Metoden kan också det göra det svårare att ställa följdfrågor, menar en utredare. Ingen av de utredare som själva dikterar har tagit upp det, men när man skriver en text på dator kan man skrolla fram och tillbaka i dokumentet för att se vad man tidigare skrivit ner. Om det framkommer en ny liten detalj om en tidigare avhandlad passage kan den som skriver direkt eller i efterhand välja att addera detaljen till stycket där den tematiskt hör hemma, i stället för att den ska bilda en lösryckt exkurs i en del av förhöret som rör något helt annat. Jämför man mina inspelade förhör och deras utskrifter ser man inte oväntat att det framför allt är utredare som skriver i efterhand som gör så. Den skrivna texten ger en visuell överblick som man inte kan få över innehållet i ljudfilen. Å andra sidan verkar det som att utredarna oftast använder papper och penna, både för att kunna hålla koll på dagordningen, göra noteringar om detaljer de vill ställa följdfrågor om och formulera stolpar inför nästa diktering. Anteckningsblocket kan därigenom fylla samma funktion som den framväxande utskriften gör för den som skriver direkt.

En utredare tar som nackdel upp att man vid diktamensförhör ”missar lite av flytet i ett löpande samtal”. Utredaren måste ju nämligen då och då bestämma att det är dags att ta en paus i samtalet för att sammanfatta det senast sagda. I det exempel på diktamensförhör som finns i Linell (2011:454f) är diktamensintervallen täta – det går bara ett par bara turer mellan varje. I de två diktamensförhör som jag har bland mina 18 förhör får samtalet i stället löpa på under flera minuter, varefter förhørsledaren dikterar in ett längre stycke text.

En annan utredare tar upp att dikta men kräver noggrann struktur och att förhørsledaren styr förhöret. Det är inte självklart om detta ska förstås som en fördel eller en nackdel (jfr 8.3). Sett ur den ideala förhørsmetodikens perspektiv är det en nackdel att den hörda inte får berätta sin berättelse i ett fritt flöde, strukturerat på ett sätt som passar den hörda själv. Men för den utredare som vill hålla tidseffektiva förhör kan ju den mer förhørsledarkontrollerade strukturen ses som en fördel.

En nackdel med diktamensförhör jämfört med att skriva direkt, är att metoden kräver visst efterarbete, eftersom dikteringen ska transkriberas. Några utredare, framför allt i en region, använder ett program som automatiskt gör en grov omvandling från tal till text. Efterredigering av den automatiska texten krävs dock, och många utredare väljer därför att transkribera för hand i stället, för de tycker att kvaliteten på den automatiska omvandlingen är för dålig för att det ska bli någon tidsvinst.

Vissa utredare använder nästan alltid dikta men, eftersom de anser att det är ett lättarbetat arbetssätt som passar de flesta förhör, såväl enkla som kvalificerade. Andra utredare skriver ibland direkt och dikterar ibland. Dikta men väljs då för längre förhör, och direktskrivning för kortare. En utredare uppger att hen försöker skriva direkt om det går, men om hen inte tycker att hen hinner med att skriva direkt för att den hörda pratar fort och mycket brukar hen övergå till dikta men.³⁵ Indikteringarna blir alltså en metod för att styra och tillfälligt blockera den hördas talflöde, som kan användas med hörda som inte anpassar sitt tal efter det faktum att utredaren behöver hinna skriva ner berättelsen. Att plocka upp dikta fonen och börja prata blir en stark signal om att den hörda inte kan ta turen; utredaren gör sig aktivt otillgänglig för mer ny berättelse. Den utredare som i stället sitter och skriver blockerar inte lika tydligt den hörda från att ta turen och kan alltså uppfattas som helt eller delvis mottaglig för nya muntliga initiativ.

35 I 9.1.1 tog jag upp att JO skrivit att förhørsledaren innan förhöret startar måste göra klart för alla inblandade vilken dokumentationsmetod som ska användas och hålla sig till den. Men att byta från skriven till dikterad sammanfattning som denna utredare gör är gissningsvis tillåtet, eftersom förhöret fortfarande redovisas i sammanfattande form.

9.2.5 Skriva sammanfattning direkt

Att skriva direkt är en vanlig metod, som många utredare har som standardmetod och som ännu fler använder i någon omfattning, till exempel vid kortare och enklare förhör. Metodens förespråkare framhåller den som en resurseffektiv metod, där utskriften både är godkänd och färdigutskriven vid förhörets slut. Förespråkarna menar dessutom att skrivandet precis som dikterandet kan fungera som kognitivt hjälpmedel för utredaren, för att man genom sammanfattningen på nytt processar det man nyss hört:

Att skriva samtidigt gör att man får en klarare bild ifall man verkligen har fått svar på den fråga man ställt.

En annan utredare är inne på samma spår, men tar också upp att metoden samtidigt kan vara kognitivt belastande och dessutom samtalsstörande:

Fördelar: Tidseffektivt. När sammanfattning skrivs ges bra tillfälle till att hitta följdfrågor och det blir tydligt vad som saknas direkt.

Nackdelar: Svårt att sammanfatta ”på stående fot”. Blir oönskade avbrott, sämre flöde, än i andra förhör.

Kommentaren om att direktskrivning ger ”oönskade avbrott” och ”sämre flöde” kan sättas i relation till förhörsmetodikens ideal, som ju betonar att berättelsen ska få flöda fritt från den hörda och att förhörsledaren ska vara följsam (se 8.1.1). Det verkar råda enighet om att just svårigheten att hinna med, särskilt om den hörda är någon som pratar oavbrutet, är den största nackdelen med direktskrivande. Det verkar dock finnas ganska stor variation mellan utredare i hur svårt eller lätt de tycker det är att skriva under förhöret. Vissa verkar tycka att det oftast är problemfritt, medan andra ger kommentarer om att det är svårt:

Har testat att direktsammanfatta i dator under förhör med misstänkt. Tyckte det var svårt. (Utredarcitat i Skattebrottsenhetens förhörskartläggning 2009)

Det finns säkerligen stora individuella skillnader i både simultanförmåga och hur flink man är på att integrera samtalande och skrivande. I Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009) framkommer bland förbättringsförslagen att vissa utredare borde tränas i maskinskrivning, för att de enligt sina kollegor använder ”pekfingervalsen”.

Vid ett direktskrivet förhör brukar granskningen och godkännandet göras vid förhörets slut genom att utskriften skrivs ut på papper, och den hörda

och eventuell försvarare får varsitt exemplar för genomläsning. En nackdel, som redan tagits upp i 9.1.3, är att den hördas förutsättningar att göra en god granskning inte alltid är så bra just då, särskilt inte om förhöret varit långt och den hörda är trött och mest vill komma därifrån. Vissa direktskrivare bryter dock ner godkännandet i mindre delar på samma sätt som vid diktamen. Förhørsledaren låter då den hörda ta del av det senast nedtecknade stycket förhör, antingen genom att läsa upp det eller genom att låta den hörda läsa direkt från datorskärmen.

9.2.6 Arbeta i par

Om det är två utredare närvarande vid förhöret går det att fördela arbetet så att en är den huvudsakliga förhørsledaren och leder det muntliga samtalet, medan den andra direkt skriver en sammanfattning på datorn. Denna metod används av 7 av 17 utredare i skrivstrategienkäten. En fördel som nämns är att en utredare kan koncentrera sig helt på samtalet och titta på den hörda i stället för in i en datorskärm, medan den andra kan sitta och lyssna och formulera sammanfattningen. På så sätt får man alltså direktsammanfattningens fördelar i form av tids-effektivitet och en utskrift som är klar att godkännas vid förhörets slut, samtidigt som man minskar risken för det kvalitetstapp som kan ske till följd av att en och samma utredare ska förhöra och skriva parallellt. Så här skriver en utredare:

Ett fantastiskt bra arbetssätt som jag gärna skulle ha till 100 %. Viktigast vid omfattande utredningar och svåra frågeställningar.

Fördelar: Kollegan kan komplettera upp frågeställningar. Jag får mer tid att "tänka själv" samt kan lägga mer krut på "mitt egna lyssnande". Kollegan kan även vara ett bollplank under och efter förhöret.

Men det kan ibland vara svårt för den som ska skriva att hänga med, och den som leder samtalet måste se till att det inte går fortare än att kollegan hinner med att skriva. Flera utredare tar därför upp att metoden bara är lämplig för kollegor som har ett väl upparbetat samarbete och att det kräver tillit dem emellan. Vissa utredare litar nämligen inte på att alla deras kollegor ska skriva det som de själva tycker är viktigt, och här är två kommentarer som visar detta:

Nackdel är om man jobbar ihop med någon som inte skriver det som man själv tycker är viktigt. Man behöver vara sammansvetsade eller kunna ha överblick över det som skrivs.

Krävs att man är överens om vad som ska vara med i förhöret. Den som håller förhöret får inte prata för fort.

Av denna anledning är det vissa utredare som inte vill låta andra skriva under de egna förhören, eftersom de som förhørsledare anser att de har ansvar för slutprodukten. De har erfarenhet av att kollegor har gjort utskrifter som de själva inte är helt nöjda med. Två av utredarna i skrivstrategienkäten uppger att de därför själva både leder samtalet och skriver utskriften under förhören i de egna utredningarna, medan de har en kollega som sitter bredvid och lyssnar. Denna kollega fungerar då som extra resurs för att hålla ordning på att inga viktiga detaljer eller följdfrågor tappas bort.

Det finns tydlig regional variation när det kommer till pararbete. I Stockholm är det standard att man är två utredare med vid förhör, främst av säkerhetsskäl. Utredarna som arbetar i glesbygdsregioner säger dock att kontoret av resursskäl sällan kan avvara två utredare per förhör. På grund av långa avstånd är det vanligt att utredare i Norrland får lägga flera timmars resande bara för att komma till förhørsplatsen. Flera av dessa utredare framhäver att de gärna skulle arbeta två och två om resurserna medgav det, eftersom de tycker att detta ger bättre resultat än ensamarbete.

Det kan nämnas att en åklagare i Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning (2014) anser att man som huvudregel bör vara två utredare vid förhör ”för att inte missa relevanta omständigheter och följdfrågor”. Särskilt viktigt anser hen att detta är när nya utredare är inblandade, eftersom man annars kan behöva göra om förhör.

Argument för att arbeta i par orienterar sig sammanfattningsvis mot arbetsmiljö, säkerhet och kvalitet. Metoden kan också spara tid genom att förhöret är färdigutskrivet när den hörda går därifrån utan att vidare efterarbete krävs, men däremot sparar det inte mantimmar, eftersom det krävs två personer. Alla utredare litar inte heller på att deras kollegor ska sammanfatta förhöret på ett sätt som de själva är nöjda med.

9.2.7 Sammanfattning

I den lagreglerade praktik som skattebrottsutredning är hade man kunnat förvänta sig en relativt stor likformighet i hur förhör dokumenteras. Men resultaten i 9.2 visar att utredarna sinsemellan väljer olika redskap och praktiska tillvägagångssätt för att skapa förhørsutskriften. De kan också argumentera för fördelarna med sin egen föredragna metod och problem med andra kollegors metoder. Nedan kommer jag först att sammanfatta och analysera argumenten för olika utskriftsmetoder i 9.3. Därefter kommer jag att diskutera hur heterogeniteten ska betraktas i 9.4.

9.3 Argumenten för olika metoder – syntes och analys

Genomgången i 9.2 ovan visar att det går att peka ut för- och nackdelar med alla utskriftsmetoder. Det verkar alltså gälla för alla metoder att de är bättre på att uppnå vissa mål och tydligare följer vissa regler och normer, medan de är sämre på andra. I detta avsnitt sammanfattar jag de argument som utredarna anför och analyserar hur de används i förhållande till varandra. Argumenten kan delas in i fyra huvudkategorier utifrån vad de orienterar sig mot, nämligen kvalitet på samtal och utskrift, arbetsmiljö, resurshushållning och regler. Kategorierna presenteras en i sänder i 9.3.1–9.3.4. I 9.3.5 gör jag sedan en sammanfattande reflektion över hur utredares argument orienterar sig mot mål och upplevd verksamhetsnytta oftare än auktoritetens formulerade regler och riktlinjer.

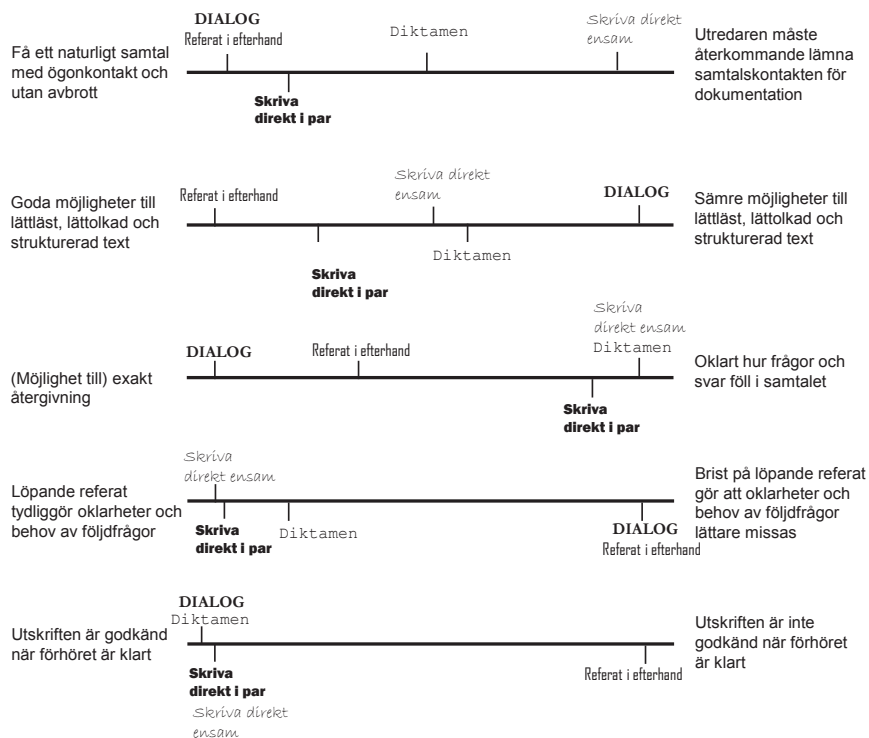
9.3.1 Kvalitet på samtal och utskrift

Vanligast är argument som tar sikte på att förhörssamtalet eller utskriften blir bättre av att man använder sig av en viss metod. Efterhandsreferat är en metod som många utredare anser ger både bättre samtal och bättre utskrifter, eftersom de då får fokusera på en uppgift i taget. Å andra sidan lyfter vissa utredare som sammanfattar direkt att detta kan hjälpa dem att tydliggöra huruvida de verkligen fått svar på allt och ge impulser till följdfrågor. Ett problem med efterhandsreferat är också att de inte kan få ett omedelbart godkännande, något som många betraktar som ett problem som gör att förhöret tappar i värde.

I figur 9 gör jag en sammanfattande värdering av vilka relativa för- och nackdelar de fem metoderna har, när det gäller aspekter som relaterar till kvalitet på samtal och utskrift. Den översta skalan visar alltså att dialogförhör och efterhandsreferat är bra för att få ett naturligt samtal med ögonkontakt och utan avbrott, medan ensamt direktskrivande är sämst på detta, eftersom utredaren återkommande måste lämna samtalskontakten för skriva. Diktafon och direktskrivande i par placerar sig mitt emellan – de möjliggör bättre samtalskontakt än ensamt direktskrivande, men sämre än efterhandsreferat och dialogförhör.

Fördelar

Nackdelar

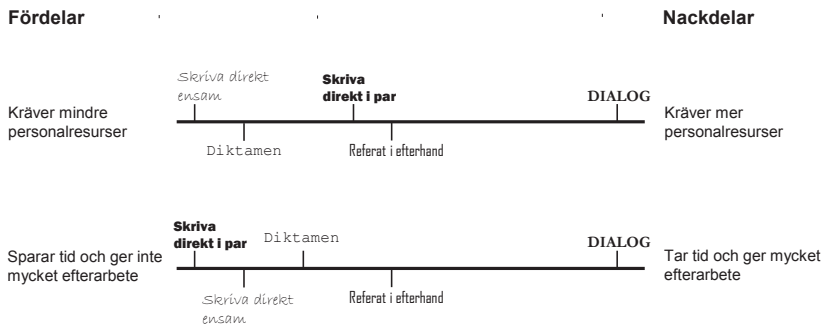

FIGUR 9: Metodens för- och nackdelar vad gäller kvalitet på samtal och utskrift

9.3.2 Resurshushållning

Olika metoder tar olika mycket tid och personal i anspråk. Utifrån utredarnas beskrivningar och norska mätningar (Rachlew 2003) går det att konstatera att skriva direkt är den metod som ger kortast produktionstid, följt av diktering, efterhandsreferat och dialogförhör. Det snabbaste torde vara att det är två utredare med vid förhöret, där en skriver direkt. Men det är inte den mest resurshushållande metoden, eftersom den tar dubbelt så många utredares arbetstid i anspråk.

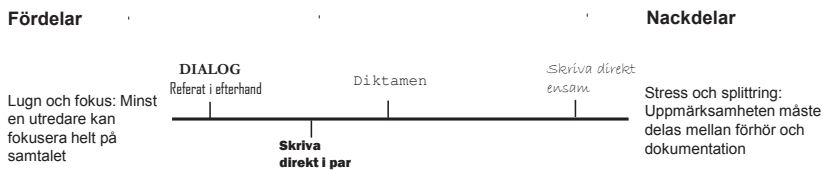
Argument som orienterar sig mot tidsåtgång är förhållandevis frekventa; till exempel nämner nästan alla utredare det som anledning till att undvika dialogförhör. I figur 10 redovisas värderingen av vilka relativa för- och nackdelar metoderna har när det gäller resurshushållning.

FIGUR 10: Metodens för- och nackdelar vad gäller resurshushållning

9.3.3 Arbetsmiljö

En del argument kan sägas orientera sig mot den egna arbetsmiljön. Att behöva protokollera under förhör upplevs som stressigt av vissa utredare, som kognitivt måste hantera flera arbetsuppgifter parallellt och därigenom inte kan ge någon av dem sin fulla uppmärksamhet. Det kan dock nämnas att vissa utredare upplever det som skönt att bli klar med utskriften direkt och slippa lägga tid på efterarbete. Därmed är det inte självklart att alla utredare skulle föredra att ta gott om tid på sig med både samtal och utskrift. I figur 11 har jag dock utgått från att parallella arbetsuppgifter leder till en ökad stress och splittring under själva förhörssamtalet, när de olika metoderna värderats i förhållande till varandra i fråga om påverkan på utredarnas arbetsmiljö.

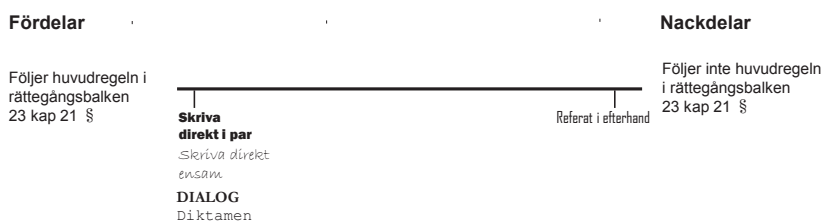
FIGUR 11: Metodens för- och nackdelar vad gäller arbetsmiljö

En aspekt som också hör till arbetsmiljön är utredarnas säkerhet. I Stockholm håller utredare sällan förhör ensamma, eftersom det är säkrare att vara två om den hörda skulle bli våldsam eller hotfull. Jag har dock inte tagit upp detta i figur 11, eftersom det är möjligt att vara två utredare vid förhöret oavsett vilken dokumentationsmetod som används.

9.3.4 Regler

Ett förekommande men inte så frekvent argument mot efterhandsreferat är att metoden inte följer rättegångsbalkens huvudregel om att förhör ska granskas och godkännas av den hörda vid förhörets slut. Det är en nackdel gentemot övriga sammanfattande metoder. Det är förvisso tillåtet att utnyttja undantagsregeln och skriva efterhandsreferat, men bara om förhöret är särskilt omfattande eller behandlar komplicerade sakförhållanden.

När det gäller regelaspekten fördelar sig metoderna inte på en skala som i figur 9–11, eftersom huvudregeln antingen följs helt och hållet eller inte alls. Detta binärt polära förhållande visas i figur 12.

FIGUR 12: Metodens för- och nackdelar vad gäller regler

9.3.5 Slutsats: Verksamhetsnytta är mer centralt än regler

Fördelskolumnerna i figur 9–12 kan sägas representera de ideal som framkommer i utredarnas resonemang om varför de gör som de gör. Förenklat kan sägas att det eftersträvarsvärda verkar vara att utan onödig tids- och resurs-spillan få till ett förhör som följer förhörsmetodikens ideal och resulterar i en utskrift som blir ett funktionellt redskap i den fortsatta rättsprocessen. Dessa mål bör också uppnås i enlighet med rättegångsbalkens regler om när efterhandsreferat får användas.

Men i utredarnas argumentation som helhet är det förhållandevis ovanligt med explicita hänvisningar till regelverk eller normauktoritetens formulerade rekommendationer. Det är betydligt vanligare att utredare hänvisar till konsekvenser som metoden kan få för dem själva och för verksamheten, alltså argument som orienterar sig mot arbetets kvalitet och resursåtgång. Utredarna framstår därigenom som mål- och nyttoorienterade snarare än regelorienterade. Faktum är ju att de utredare som har efterhandsreferat som standardmetod avviker från rättegångsbalkens regler och JO:s riktlinjer, som de alltså verkar anse hindrar dem från att åstadkomma högkvalitativa förhör och utskrifter. Men oftast talar utredare inte om reglerna alls. I intervjuer med utredare som har efterhandsreferat som standardmetod har jag inte kon-

fronterat dem genom att ta upp den JO-kritik som riktats mot efterhandssammanfattningar av förhör som varat en och en halv timme och omfattat sex sidor, trots att kritiken i praktiken innebär att även många skattebrottsförhör vid en granskning skulle bli föremål för motsvarande kritik. De gånger som efterhandssammanfattande utredare nämner undantagsregeln är det snarare som stöd för den egna praktiken, eftersom de tar upp att regeln infördes just med ekonomisk brottslighet i åtanke. Detta är i linje med Maynard-Moody & Mushenos (2012) resultat att utförare inte så mycket följer centrala policyer och regler som att de strategiskt hänvisar till dem för att legitimera sin egen föredragna praktik.

Som jag redovisade i 9.1.4 är utbildare i förhörsmetodik i stort skeptiska till att förhör ska behöva upptecknas under tiden som de pågår. Jag har också tagit upp att en av de åklagare jag intervjuade ansåg att det skulle vara rätts-säkrare om utredarna inte tvingades skriva ut direkt (9.1.3). Att inte utredare själva i större utsträckning argumenterar för att rättegångsbalken borde låta dem få avgöra när det är lämpligt att sammanfatta under förhöret, beror sannolikt på att utredarna upplever att de i praktiken faktiskt har denna frihet. Det eventuella regelbrottet får ju nämligen inga negativa konsekvenser i form av sanktioner mot utredare som har efterhandsreferat som standardmetod. Så länge inga chefer detaljstyr eller JO granskar och kritiserar kan den enskilda utredaren dokumentera förhör på det sätt som hen själv finner mest lämpligt.

Genom att utredarna i första hand förklarar sitt sätt att dokumentera förhör med hänvisning till rationalitet och verksamhetsnytta, framtonar de som relativt självständiga utförare med en stark professionell identitet. Deras resonemang presenterar idealen som deras egna, och inte bara som en norm som stipulerats högre upp i normhierarkin och som utredarna blivit ålagda att följa. Det är i och för sig vanligt att utredarna stödjer sig på vad åklagaren behöver och önskar, men också detta kan ses som rationalitets- snarare än auktoritetsorienterat. Om utredare definierar målet med sin verksamhet som att bekämpa brott på ett rättssäkert och effektivt sätt, behöver de skapa produkter som fungerar väl i den fortsatta rättsprocessen.

Men även om utredarna i sin argumentation på många sätt framstår som individuellt självständiga och nyttoorienterade, finns det också tydliga indikationer på att deras arbetssätt formas av den gemenskap de ingår i och de traditioner som finns inom verksamheten. Personliga preferenser verkar också spela roll. Detta ska jag nu utveckla i 9.4.

9.4 Gemensamma kärnideal men stor variation

Det kan konstateras att olika utredare har olika uppfattning om vad som är det bästa sättet att skapa en förhørsutskrift, trots att de på en mer allmän nivå har en relativt stor samsyn om vad som är förhørsverksamhetens mål och normer. I detta avsnitt analyserar jag närmare några aspekter av heterogeniteten: den regionala variationen, den individuella variationen och hur verksamhetsdeltagarna själva ser på heterogeniteten.

9.4.1 Lokala snarare än nationella gemenskaper

Att dokumentationsmetoderna enligt 9.2.1 är så pass ojämnt fördelade över geografiska regioner talar för att lokal tradition och kultur spelar stor roll i val av metod. Faktum är att många utredare explicit hänvisar till tradition och vana för att motivera sin utskriftsmetod. En utredare säger att hen egentligen tycker att skriva direkt är den bästa metoden, men att hen ändå dikterar för att det är den metoden hen är van vid. En annan förklarar sitt val av metod med ”det är så jag blev lärd”. I skrivstrategienkäten finns också förklaringar som ”tradition på orten” och ”alla jobbar så på enheten”. En utredare brukade tvärtom skriva direkt, men sedan hen flyttade till en ort där nästan alla dikterar har hen övergått till denna metod för att hen genom sina kollegor har fått syn på fördelarna med metoden.

Enligt verksamhetsteori är det väntat att gemenskapen och de traditioner som utvecklats inom den starkt bidrar till att forma redskapsanvändningen. Men vad som kanske är mindre väntat är att tradition och vana så pass ofta ska framföras som förklaring till varför man arbetar som man arbetar. Det som man är van vid framstår ju ofta som bra, och även om traditionen har stor påverkan brukar individen kunna hitta nyttoorienterade argument för att få det egna valet att framstå som rationellt. Som jag tidigare sagt är hänvisningar till verksamhetsnytta dominerande i mitt material, men det är inte ovanligt att utredare också hänvisar till tradition och vana, och då vanligen till hur det ser ut på det egna lokala kontoret.

Skattebrottsutredare blir man genom att söka när nya platser utannonseras, och man bör ha en utbildning inom ekonomi, juridik eller vara polis. Blir man antagen, så anställs man och utbildas under det första året. Salsundervisning med andra nya skattebrottsutredare varvas med praktik på det egna kontoret, där man har en handledare vars utredningar man får delta i. Flera utredare nämner i intervjuer att handledare och andra kollegor de arbetade med när de var nya har utgjort förebilder som format deras arbetssätt. Utbildningar i förhörsmetodik och utbildningstillfällen där utredare får diskutera metoder med

kollegor från andra kontor, nämns dock som tillfällen som kan ge inspiration till att reflektera över och justera den egna praxisen.

Det finns flera saker som talar för att det lokala kontoret utgör den primära verksamhetsgemenskapen. Under avhandlingsarbetets gång har jag vid mina föreläsningar för skattebrottsutredare nämnt de regionala skillnader som finns i utskriftsmetodernas frekvens. Under dessa tillfällen har också utredare från olika regioner fått diskutera med varandra. Det har då blivit tydligt att många utredare och lokala kontorschefer inte vet så mycket om dokumentationspraktiken på andra orter eller om de relativt stora variationerna regioner emellan, trots de myndighetsegna kartläggningar som gjorts.

Ett annat exempel: När jag i skrivstrategienkäten bad utredarna ta ställning till metoden att skriva direkt som ensam förhørsledare, var det en som skrev ”Vi arbetar inte ensamma pga säkerhet”. Detta verkar vara en kontorsspecifik praxis för Stockholm. Eftersom det på Skattebrottsenheten som helhet är vanligt förekommande med ensamma förhørsledare, är ju detta inte något *vi skattebrottsutredare*, utan ett mer lokalt *vi i min arbetsgemenskap*. Det är inte självklart hur stor extension utredaren själv tänkte sig att denna arbetsgemenskap har, det vill säga om hen visste om att det fanns utredare på andra kontor som arbetar ensamma. Men mina resultat visar att det finns variation mellan kontor när det gäller verksamhetsnormerna för vilken arbetsmiljö och rätt till säkerhet som skattebrottsutredare ska ha. Argumentet för denna variation verkar vara yttre praktiska omständigheter som gör att det anses vara för dyrt och för opraktiskt att låta utredare i Norrland arbeta i par.

9.4.2 Hur förklara den individuella variationen?

Att utredare socialiseras in i en lokal snarare än en nationell gemenskap kan förklara de regionala mönstren i dokumentationsmetodernas frekvens. Men också inom samma kontor finns det utredare som använder en annan metod än kollegan intill. Jag har tidigare i 6.8 förklarat heterogeniteten som en möjlig konsekvens av att det inom dokumentationsverksamheten finns motstridiga ideal. Genom att det då blir omöjligt att uppfylla alla ideal samtidigt finns det inte heller någon självklar bästa lösning. Även om utredarna i princip är ense om att fördelarna i figur 9–12 är just fördelar och nackdelarna just nackdelar, så tillmäter olika individer dem olika vikt. Utifrån hur utredarna rangordnar de olika idealen eller hur besvärliga de anser att olika nackdelar är, drar de olika slutsatser om hur man rent praktiskt bäst bör gå tillväga för att producera utskriften.

De motsättningar som min analys pekat ut verkar alltså hanteras genom att varje utredare utformar sin individuella kompromisslösning för att navigera mellan de oförenliga idealen. För den som till exempel prioriterar att noggrant

följa direktiv uppifrån måste efterhandsreferat ofta väljas bort som metod. Om utredaren dessutom gillar att spara tid talar detta för att välja att skriva direkt under förhöret.

Utifrån min beskrivning förefaller det också som att utredarna lyckas producera utskrifter utan att plågas av alltför stora psykologiska dubbelbindningar. De är nöjda med sin egen utskriftsmetod och verkar inte heller uppleva att den ifrågasätts av åklagare eller andra verksamhetsdeltagare.

Hur individer själva motiverar sitt handlande ger dock inte nödvändigtvis hela svaret på varför människor handlar som de handlar, i det här fallet varför utredarna dokumenterar som de gör. Det kan finnas formande komponenter som individerna inte vill eller kan motivera, kanske rentav sådana som inte ligger på en medveten nivå. Men genom analys av verksamhetsdeltagarnas resonemang kan vi få en mera komplett bild av kompromissers natur. I berättelserna och argumenten synliggörs nämligen inte bara de psykologiska dubbelbindningar som finns under den observerbara ytan, utan också deltagarnas kognitiva hantering av dem genom till exempel olika prioriteringar och legitimeringsstrategier.

9.4.3 Verksamhetens syn på heterogeniteten

En fråga att ställa är om variationen i arbetssätt är ett problem. De åtta åklagare jag intervjuat verkar inte vilja lägga sig i processen. De har bara synpunkter på produkten och respekterar i stort utredarnas autonomi och omdöme när det gäller att leverera denna produkt på bästa sätt. Utredarna har i så fall fler åsikter. Enstaka utredare verkar tycka att variationen är ett problem, eftersom två utredare i Skattebrottsenhetens förhörskartläggning (2009) efterlyser enhetligare krav och riktlinjer. En av dem tycker att man bör kräva diktamensförhör i normalfallet, och en annan att beslut bör fattas om enhetliga förhörsmetoder som ska användas över hela landet. Men trots att i princip alla utredare anför nyttoorienterade argument som lyfter fram fördelar med deras föredragna metod och dessutom ofta nackdelar med metoder de undviker, har de flesta en tillåtande inställning till att kollegor gör andra val än de själva. Många lyfter fram att utredare är olika och att varje utredare därför måste få välja en metod som passar hen själv. Så här skriver en:

FL bör själva bestämma vilken form av förhör som ska användas för att säkerställa kvaliteten. Förhörform passar logiskt nog olika för olika individer. Även sammanhanget är avgörande för förhörformen. Exempelvis måste det vara förkastligt ur kvalitativ synpunkt att ”tvinga” en FL att använda sig av t.ex. diktamenssammanfattning om det visar sig att formen passar FL dåligt, och därmed gör avkall på kvaliteten. (Utredare i Skattebrottsenhetens förhörskartläggning 2009)

Möjlighet till variation i arbetssätt framhålls alltså av denna utredare som en förutsättning för kvalitet, medan en likriktning skulle leda till onödiga försämringar. Många utredare tar dessutom upp att det inte finns två exakt likadana förhörssituationer, så valet av utskriftsmetod måste också anpassas efter den hörda, och det är förhørsledaren som bäst kan avgöra vad som är lämpligast:

Varje förhörssituation skiljer sig åt och förhørsform bör anpassas efter situation, en del mt blir väldigt ”störda” av diktering och då är det bättre att sammanfatta i efterhand. Detta anser jag att förhørsledaren själv får avgöra.

Den slutpromemoria som skrevs i utredningen *En rättssäkrare, enhetligare och effektivare förhörprocess vid Ekobrottsmyndigheten* (Ekobrottsmyndigheten 2009) landade också i slutsatsen att ekobrottsärenden har så skiftande karaktär att det är svårt att föreslå rutiner som ska vara enhetliga för alla förhör. I stället måste dokumentationen anpassas till varje enskilt fall. Men i rapporten sägs uttryckligen att efterhandsreferat inte ska användas vid mängdärenden för att dessa förhör knappast är så omfattande eller komplicerade att undantagsregeln torde vara tillämplig. Rapporten ger dock inga förslag till praxisförändrande åtgärder. Slutsatsen blir därmed att den heterogenitet som finns i verksamheten inte betraktas som ett problem, åtminstone inte något som bör föranleda någon åtgärd.

9.5 Den hördas granskning och utskriftens kontraktsdimension

Ett återkommande tema i detta kapitel om utskriftsprocessen har varit hur och när hörda ska få granska referatförhör samt vilken typ av bevisvärde dessa förhör har, särskilt om den hörda senare ändrar sin berättelse. Detta väcker frågan om vilken typ av utsagor som utredaren bör dokumentera. Ska utskriften enbart innehålla utsagor som den hörda kan tänka sig att stå fast vid och godkänna två, tre dagar senare? Eller är det av värde att anteckna alla utsagor som den hörda vill stå fast vid under det aktuella förhöret, även om den hörda ändrar sig i senare förhör eller i rätten? Kan det rentav vara så att allt den hörda säger under ett förhör har bevisvärde, även om hen omedelbart ångrar sig och inte vill ha yttrandet fört till protokollet?

I avhandlingen har det skymtat fram olika synpunkter på detta, från olika sorters aktörer inom verksamheten. Jag ska här försöka att sammanfatta och ytterligare beskriva dessa synpunkter.

I 6.6.2 beskrev jag hur vissa åklagare tycker att motsägelsefulla ståndpunkter mest är till besvär och i stället vill att utredaren i utskriften ska redogöra för en tydlig inställning som åklagaren kan utgå från och arbeta vidare med. Men i samma avsnitt beskrev jag också hur Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd (2011) och förhörsmetodiklitteratur (Nilsson & Herlitz 2013) pekar ut motsägelser i den hördas berättelse som något åklagaren kan använda för att minska den hördas trovärdighet.

Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd skriver dock att det är bättre om åklagaren under en huvudförhandling kan hänvisa till att den misstänkta i ett förhör lämnar uppgifter som motsäger vad hen sagt i tidigare förhör, medan det inte är lika användbart om den misstänkta säger emot sig själv under ett och samma förhör. En gissning är att detta beror på att metodutvecklingsråden utgår från att förhör dokumenteras genom referat, och dessa ska ju godkännas vid förhörets slut. Om den misstänkta säger emot sig själv i olika förhör har åklagaren två granskade och godkända utsagor som säger emot varandra, vilket inte är fallet om den hörda ändrar sig mitt under förhöret och slutligen bara godkänner den ena utsagan. Utsagor som inte har fått ett tydligt godkännande är svårare att använda som bevis. Ytterligare ett exempel på detta kom fram när jag analyserade ljudinspelningars status i förhållande till en godkänd förhörsutskrift (se 7.1.4). Där tog jag upp att en jurist på Skattebrottsenheten menade att det kan vara problematiskt att använda uppgifter som hörda har lämnat i förhör, om det är uppgifter som hörda inte granskat och godkänt utan bara sagt under det inspelade samtalet.

Enligt detta synsätt räcker det alltså inte med att den hörda sagt något i förhör för att detta ska kunna användas som bevis, utan det bör vara utsagor som den hörda vid förhörets avslutande tydligt går med på att ställa sig bakom. Den refererande utskriften är då närmast att betrakta som ett kontrakt, som utredaren drar upp utifrån samtalet och som den hörda så småningom förväntas ingå. Men om detta inte görs direkt i samband med förhöret finns en risk för att kontraktet aldrig blir formellt ingånget. Då finns ingen överenskommelse mellan den hörda och utredaren om att utskriften korrekt representerar vad som sades, och utskriftens formuleringar kan framställas som att de inte har större värde än vad ett osignerat kontrakt har.

Men i rättegångsbalken (23 kap. 21 §) står att dialogförhör inte behöver granskas av den hörda. Detta borde i praktiken betyda att alla utsagor som hörda gjort i förhör kan komma att ingå i utskriften och därmed vara möjliga att åberopa som bevis, åtminstone under förutsättning att förhörsledaren vid förhörets start klargjort att förhöret ska spelas in och skrivas ut i sin helhet.

Nilsson & Herlitz (2013), författare till läroboken *Förhörsgrammatik*, påpekar liksom Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd att motsägelser och förändringar av berättelser kan användas strategiskt av åklagaren. Till

skillnad från Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd ser Nilsson & Herlitz inga problem med motsägelser inom ett och samma förhör, men betonar vikten av att dokumentera inte bara den version av berättelsen som den hörda slutligen vill göra gällande, utan vägen dit:

Det finns ibland en tendens att inte skriva så mycket i början av en utredning eller ett förhör. Många utredare uppfattar skrivandet i början som meningslöst eftersom det oftast kommer att bli stora förändringar under förhörets eller utredningens gång. Med denna inställning har man missat hela poängen med ett eventuellt ifrågasättande av trovärdigheten och framför allt tillförlitligheten hos en person som uppenbarligen inte håller sig till sanningen i en rättssak. (Nilsson & Herlitz 2013:35)

Nilsson & Herlitz skriver vidare att det är särskilt viktigt att dokumentera förändringar i en berättelse om utredaren misstänker att personen ljugar eller undanhåller uppgifter.

I kapitel 7, särskilt 7.2.3 och 7.3, visade jag hur utredare av sociala lämplighetsskäl är försiktiga med att dokumentera vissa saker. Dit hör privata omständigheter, men det förefaller också kunna vara saker som är onödigt osmickrande och ansiktshotande för den hörda. Nilsson & Herlitz (2013) betonar dock transparens snarare än denna typ av respekt- och integritetshänsyn. I ett av bokens pedagogiska exempel utgår författarna från en fallstudie, där två vittnen säger att gärningsmannen är en svartmuskig utlänning som brukar drälla omkring i området och störa folk. I anslutning till exemplet uppmanas utredaren att anteckna vittnesmål ordagrant:

Det är [...] viktigt att du skriver ordagrant det vittnena säger och framför allt när de talar nedsättande om folk från andra länder och kulturer. Åklagare, försvarare och domstol ska inte undanhållas de värderingar, attityder och inställningar till både företeelser, objekt och personer som ett vittne visar med det han eller hon säger. Inställningen kan påverka en hel berättelse och detta måste utredas för att vittnets utsaga ska få rätt värde. (Nilsson & Herlitz 2013:39)

Men detta kan leda till problem när den hörda ska läsa igenom utskriften, eftersom hen kanske vägrar att godkänna utskriften om inte ordvalen modifieras. I praktiken finns det två sätt att hantera hördas invändningar mot vad utredaren antecknat i utskriften. Det första är att ta bort utredarens formulering och ersätta den med en omformulering som den hörda föreslår. Det andra är att låta utredarens originalformulering stå kvar och anteckna den hördas invändning sist i utskriften. Att båda dessa varianter förekommer kan jag konstatera både genom vad utredare uppgett i intervjuer och genom läsning av autentiska förundersökningsprotokoll. Jag har dock inte närmare efterfrågat hur utredare använder dessa olika möjligheter och vilka problem och fördelar de har. Men

genom att låta utredarens ursprungliga nedteckning stå kvar ges åklagare och domstol möjlighet att se hur utredaren först uppfattade den hörda och den hördas invändning mot denna nedteckning.

Ovan har jag diskuterat ändringar eller strykningar av utsagor som den hörda faktiskt har gjort, men inte vill ha antecknade i utskriften. Men i lagstiftarens formuleringar framställs granskningen som ett redskap för att kontrollera att utsagorna som står i utskriften överensstämmer dels med vad som sagts under förhöret, dels med den hördas uppfattning om sakförhållandena. Motiveringen till införandet av undantagsregeln motiveras till exempel på följande vis:

[Om utredaren i efterhand får göra färdigt uppteckningen av förhöret får han] möjlighet att kontrollera att sifferuppgifter och redogörelser för komplicerade transaktioner redovisas på ett sätt som överensstämmer med vad som har förekommit under förhöret. Även den hördes möjligheter att bedöma om det som upptecknats står i överensstämmelse med hans uppfattning om händelseförloppet ökar. (Regeringsproposition 1998:47)

Lagstiftaren beskriver alltså granskningen som en möjlighet för den hörda att korrigera sådant som utredaren faktiskt hört eller uppfattat fel, snarare än möjligheten att modifiera eller återta gjorda utsagor. Gränsdragningen mellan de två typerna av ändringar är dock inte självklart enkel att göra, särskilt inte om man som jag utgår från att ord och yttranden inte har en helt fixerad betydelse utan att den är åtminstone delvis kontextuell.

Jag har tidigare i olika sammanhang berört frågan om hur god den hördas granskningsförmåga är under olika omständigheter. Såväl utredare som åklagare har påpekat att den som är trött och spänd efter ett långt förhör och mest vill lämna förhörssituationen, knappast är i stånd att göra en god granskning. Christianson m.fl. (2007) har i experiment funnit att många försökspersoner missar sakfel som planterats i nedteckningar av deras vittnesmål, och att förmågan att upptäcka fel är sämre om det skrivna vittnesmålet läses upp för personen än om personen får läsa det själv. Förarbetena till förundersökningskungörelsen tar även upp att hörda kan dra sig för att framföra invändningar mot utskriften, för att det är socialt besvärligt (se 9.1.2).

Detta är resultat och synpunkter som är viktiga och värda att beakta, och det vore också värdefullt med fler studier av hur hörda i olika situationer granskar och invänder mot nedteckningar av deras förhör. Men att hördas invändningar kan vara av olika slag och att man kan tänka sig flera olika syften med granskningen gör att det inte är självklart vilka kriterier man bör utvärdera granskningen mot. Lagstiftaren talar både om att utskriften bör spegla vad som sades under förhöret och den hördas uppfattning om sakomständigheterna. Men det är inte alltid samma sak. Jönsson (1988:55, 96) visar till exempel hur hörda är nöjda med polisens referat och typiskt kommenterar dem med ”han skrev

bara det jag sa”, trots att Jönsson på flera ställen kan visa att polisen uppfann citat med ord som den hörda aldrig sagt. Den hörda tycker alltså att utskriften speglar hens inställning helt korrekt, trots att överensstämmelsen med vad hen sade under förhöret är dålig. Det motsatta förhållandet finns det exempel på i förhöret med Tommy Larsson (se 8.2.2.2). Tommy säger på rad 9–10 i samtalsutdrag 16 ”egentligen så vet jag exakt hur bokföring ska göras”. Förhørsledaren antecknar i utskriften ”Egentligen vet Larsson exakt hur bokföring ska göras”, men vid genomläsningen ber Tommy att få stryka ”exakt”.

Med utgångspunkten att betydelse skapas i dialog och att ett yttrande måste förstås utifrån sin kontext och sina dialogiska relationer med andra yttranden, är detta inte särskilt märkligt. Förhörssamtalet går ut på att utredaren och den hörda ska uppnå en intersubjektiv förståelse av den hördas inställning. Om detta lyckas, och det verkar lyckas ganska bra i de förhör jag har i min korpus, kan utredaren dela vidare denna gemensamma förståelse. Det görs genom att författa nya yttranden som kan sägas representera den hördas yttranden, men som nog ännu hellre bör betraktas som en representation av den mellanmänskliga förståelse som byggdes i dialogen. Traditionen bjuder att utredarens nya yttranden ska göras i ett annat medium, nämligen skrift.

Det finns inget som säger att förståelsen delas bäst genom att låta de nya skrivna yttrandena ha så stor formmässig likhet som möjligt med de yttranden som sades i förhöret. Snarare säger erfarenheten att uppläst skriftspråk och nedskrivet talspråk är svårare att förstå än om man får läsa skrift eller lyssna på samtal. Detta reflekteras också i de svenska domstolarnas restriktiva hållning till uppläsning ur skrifter. Huvudprincipen är att all bevisning ska läggas fram i samtal, eftersom det för lyssnare är svårare att tillgodogöra sig skriftspråk än talspråk. Erfarenhetsmässigt går nog också många med på att det finns skrivna referat, som trots att de använder andra ord och formuleringar än de som yttrades i förhörssamtalet, ändå på ett tydligare och mer adekvat sätt fångar den hördas inställning än vad en mer samtalsnära nedteckning gör.

Ett empiriskt resultat ur avhandlingen som pekar i denna riktning ges av textbedömningsenkäten (6.5). Det populäraste utskriftsförslaget där var alternativ 4, som var betydligt mer bearbetad och skriftspråkligt omformulerad än det klart mindre populära alternativ 3. I alternativ 3 finns dels flera direkta citat, dels brödtextformuleringar som ligger ganska nära sådant som yttrats under samtalet. Ett av informanternas vanligaste omdömen om denna text är att den är rörig och svårläst.

Med detta sagt finns det ändå en risk med att hysa alltför stor tillit dels till utredarens förmåga att representera förhöret i skrift, dels till hördas förmåga att granska utskrifter och komma med invändningar som kan ligga i deras eget intresse. En möjlig hypotes är att ju mer den hörda känner sig förstådd och korrekt uppfattad av utredaren under själva samtalet, desto mindre angeläget

tycker den hörda det blir att göra en noggrann granskning. Ju mer vi litar på och respekterar den som har dragit upp ett kontrakt, desto mindre benägna är vi att ifrågasätta det. Andra saker som gör oss benägna att godkänna kontrakt är att vi upplever att vi måste göra det för att komma vidare, till exempel för att få åka hem från ett förhör. Att ingå kontrakt vars verkningar och möjliga konsekvenser vi inte riktigt är insatta i är ett mycket utbrett fenomen i dagens samhälle. För att få tillgång till olika tjänster och produkter, som bankkort och datorprogramvaror, måste vi skriva under på kontrakt som vi oftast inte orkar läsa igenom. Även om vi orkar förstår vi sällan exakt hur kontrakten skulle kunna användas mot oss.

Men vilken sorts kontrakt är egentligen ett godkänt referatförhör? Kan det användas mot den hörda och i så fall hur? Är det mer riskabelt för den hörda att det hen sagt finns nedskrivet i ett referatförhör än inspelat på ett ljudmedium eller nedskrivet i ett dialogförhör?

Detta är frågor som väcks i min studie, och som även om de belyses inte får några definitiva svar. Sådana svar skulle dock kunna fås genom en undersökning av hur förhörsdokumentation används i domstol av försvarare, åklagare och domare. Kanske hade frågorna kunnat få en tillräcklig utredning bara genom att tillfråga en jurist med goda kunskaper i processrätt och brottmålsförfaranden. Men också inom ett yrkesskrå eller en verksamhet kan det finnas olika uppfattning i sakfrågor, något avhandlingen erbjuder många exempel på.

Vårt att nämna är också att svenska domstolar tillämpar fri bevisprövning, vilket betyder att det är upp till domstolen att ta ställning till hållbarheten och relevansen i varje individuellt bevis. Det betyder i praktiken att även om åklagare lägger fram en mängd granskade och godkända förundersökningsförhör som visar hur en tilltalad eller ett vittne säger emot sig själv, kan rätten välja att bortse från det och bara grunda sin dom på vad personen säger vid förhöret i domstol.

I december 2015, efter att mina åklagarintervjuer gjorts, kom en dom från Högsta domstolen, som betonar att det som sagts under förundersökningen endast får åberopas i vissa fall. Högsta domstolen är också kritisk mot att uppgifter från referatförhör har åberopats i så stor utsträckning:

De noteringar som görs av polisen kan ha blivit missvisande av flera skäl. Bland annat kan förhørsledaren och den som har förhörts ha talat förbi varandra utan att det framgår av anteckningarna. [...] Det finns skäl att påpeka, att det förhållandet att en uppteckning från ett förhör har lästs upp för förhörspersonen och godkänts av denne, inte är någon garanti för att han eller hon verkligen i alla delar står bakom den redovisning av förhöret som finns nedtecknad eller att redovisningen fullt ut återspeglar förhöret. [...] Syftet med förundersökningen är i första hand att skapa underlag för beslut i åtalsfrågan. [...] Vad som sker under förundersökningen ska inte betraktas som en del av rättegången. Det är därför angeläget att berättelser som har lämnats under förundersökningen får läggas fram bara då rättegångsbalken lämnar utrymme för detta. (Högsta domstolen 2015:11)

Högsta domstolen menar alltså att även uppgifter ur referatförhör som granskats och godkänts inte nödvändigtvis bör tillmätas alltför stort bevisvärde, och att förundersökningen inte ska betraktas som en del av rättegången. I domen står också att en tilltalad ”i princip inte ska ha någon nackdel” av att det kommer fram att det som hen tidigare sagt visat sig vara fel. Därigenom framstår förundersökningsförhör, framför allt referatförhör, som något med relativt låg kontraktsverkan, åtminstone för domstolsavgörandet. I stället beskrivs förhör som ett meddelande till åklagaren om den hördas inställning, så att åklagaren ska kunna fatta beslut om åtal.

Men i min analys framtonar den hördas granskning som något viktigt för att förhørsutskriften ska gå att använda och ha sitt fulla värde. Granskningen har för många utredare avgörande betydelse för valet av utskriftsmetod, eftersom det är en frekvent nämnd anledning till att undvika efterhandsreferat och i stället dokumentera under pågående förhör.

9.6 Slutsatser: Utskriftsprocessen hanterar ett helt komplex av motsättningar

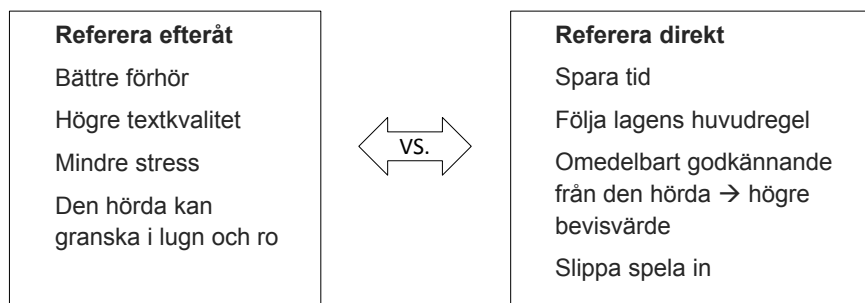
I de tre tidigare resultatkapitlen har jag pekat ut motsättningar som utredarna har att hantera i sitt arbete. I kapitel 6 visade jag hur åklagarna oftast vill ha en koncis utskrift, men undantagsvis är betjänta av en ordagrann transkription. Dessutom slits utredarna mellan hur mycket de ska ta hänsyn till den hördas perspektiv respektive till institutionella krav. I kapitel 7 framkom att ljudinspelningar och dialogförhör visserligen bidrar till rättssäkerhet genom sin transparens, men att de samtidigt kan ses som en onödigt kränkning av den hördas integritet. Kapitel 8 visade hur riktlinjer om ett fritt berättande och maximalt öppna frågor krockar med vardagliga samtalsnormer, fördelarna med en mer styrd samtalsstruktur och behovet av att kontrollera att man uppfattat den hörda korrekt.

I detta kapitel har så gott som alla dessa motsättningar aktualiserats igen i någon utsträckning, eftersom valet av utskriftsmetod får konsekvenser såväl för samtalsprocessen som resultatprodukten. Utskriftsprocessen kräver alltså att utredarna navigerar genom ett helt komplex av motsättningar, vilket illustrerades av de många argument som sammanfattas i 9.3.

I tidigare resultatkapitel har jag också visat att lagen inte detaljreglerar vare sig samtalsprocessen eller utskriftsprodukten. Snarare är riktlinjerna så allmänt hållna att det är svårt att hitta en förhørsutskrift som bryter mot dem. Men för utskriftsprocessen kommer lagen med ett tvingande krav som får konsekvenser för samtalet, nämligen att en förhörssammanfattning i normalfallet

måste vara klar vid förhörets slut. Kontrasterar man detta krav mot förhörsmetodikens betoning av att ett bra förhör kräver fullt fokus på den hörda och en närvarande och uppmuntrande utredare, framträder utskriftsprocessens starkaste motsättning. Dessa ideal är helt enkelt svårförenliga.

En grundläggande skiljelinje i redskapsval går mellan metoden att formulera förhörssammanfattningen under eller efter förhöret. De fördelar som utredarna lyfter fram med efterhandsreferat respektive simultant producerade referat sammanfattas i figur 13. Fördelarna har att göra med kvaliteten på samtal och utskrift, resurshushållning, arbetsmiljö eller regler (se 9.3). En aspekt av utskriftskvalitet har att göra med den hördas granskning, och jag har i det här kapitlet visat att det finns argument både för omedelbar och uppskjuten granskning. Om granskningen görs direkt, så blir den säkert av och görs innan den hörda börjat glömma vad som sades under förhöret. Men om den i stället skjuts upp får den hörda möjlighet att göra granskningen i lugn och ro när hen är utvilad. Man skulle utifrån detta kunna se det som att den omedelbara granskning som enligt rättegångsbalken ska vara huvudregel ligger mer i verksamhetens än i den hördas intresse. Ytterligare en indikation på detta är att Advokatsamfundet i sin remiss till lagförslaget menade att möjligheten att skriva ut i efterhand borde finnas generellt, inte bara i långa och mer komplicerade förhör (Regeringsproposition 1998:45).

FIGUR 13: Fördelar med att referera efteråt respektive direkt

Detta kapitel stärker också bilden av en verksamhet som är präglad av heterogenitet, åtminstone när det kommer till vad utredarna anser är bästa sättet att dokumentera förhör. Som en följd av detta väljer utredarna olika praktiska tillvägagångssätt, eftersom de i praktiken har en ganska stor frihet att dokumentera förhör på det sätt som de föredrar. Det finns en tydlig variation mellan regioner, vilket talar för att det är det lokala kontoret som är den primära verksamhetsgemenskapen. Men också utredare på samma kontor väljer olika metoder. Utöver att variationen kan förklaras utifrån verksamhetsteoretiska antaganden att de lokala kontoren under sin kulturhistoria utvecklat tradi-

tioner som traderas i upplärningen av nya utredare, så menar jag att den också kan hänföras till de motstridiga ideal som finns inom verksamheten. Utifrån vad de individuella utredarna upplever som viktigast och utifrån kulturhistoriskt formad vana, utvecklar de prioriteringar och rutiner som de förefaller vara nöjda med. De motsättningar som min analys pekar ut verkar med andra ord inte orsaka några alltför plågsamma psykologiska dubbelbindningar för verksamhetsdeltagarna.

10. Slutdiskussion

I detta kapitel sammanfattar och diskuterar jag de svar som avhandlingen gett på de frågor som ställdes i inledningskapitlets 1.1, och reflekterar kort över hur studiens metod påverkat undersökningens resultat.

Den första forskningsfrågan gällde vilka mål och riktlinjer som uppdragsgivare och auktoriteter formulerar för förhørsverksamheten. Studien visar att de är många och emellanåt motsägelsefulla. Förhørsmetodikutbildares betoning av att ett bra förhör kräver förhørsledarens fulla närvaro står i stark motsättning till rättegångsbalkens krav på att förhørsledare i normalfallet ska producera en förhörssammanfattning under själva samtalet. En annan motsättning som erkänns av såväl lagstiftare som åklagare är att det ideala oftast är koncisa förhørsutskrifter som enbart sammanfattar det som är relevant för åtalsbeslutet, men om förhöret behöver återöppnas i rätten är det i stället bättre med ordagranna utskrifter där det framgår exakt vad som sades. När det gäller genomförandet av själva förhörssamtalet ger utbildare samstämmiga och tämligen kategoriska råd om att använda öppna frågor för att få den hörda att berätta fritt. Detta motsägs inte av någon annan auktoritet, men samtalsanalytisk forskning visar att det inte finns tydlig korrelation mellan en frågas form och svarets längd. Som i nästan alla andra verksamheter finns det också inom förhørsverksamheten ett ideal om att arbetsuppgifter ska genomföras på ett rimligt tidseffektivt sätt.

Den andra forskningsfrågan gällde hur skattebrottsutredare genomför och dokumenterar förhör i sin faktiska praktik. Eftersom vissa av de ideal som auktoriteterna formulerat står i motsättning till varandra går det inte att uppnå alla samtidigt. Utredarnas faktiska dokumentationspraktik uppvisar därför olika kompromisslösningar och en relativt stor variation. Vissa utredare producerar förhörssammanfattning under förhöret genom att skriva på dator

eller diktera på ett ljudmedium. Andra utredare föredrar att kunna fokusera helt på samtalet och först efter avslutat förhör skriva en sammanfattning. Dokumentationsmetoderna uppvisar även en regional fördelning, så olika metoder dominerar på olika lokala kontor. Huruvida ett förhör blir ljudinspelat avgörs av vilken utredare som håller i det – vissa spelar nämligen alltid in, medan andra aldrig gör det.

De grundläggande strategierna för att genomföra förhörssamtal, åtminstone i mängdbrottsförhör, förefaller dock vara ganska lika. Utredarna avviker från vissa av genomföranderåden som ges av normativ förhörsmetodik, men de uppnår ändå – eller kanske just därför – målet att skapa ett bra samtalsklimat där den hörda får berätta sin historia. En annan sak som verkar gemensam för utredarna är att de är försiktiga med att dokumentera sådant som kan vara socialt känsligt, till exempel hördas privata livsomständigheter eller hur hörda beter sig under förhöret. Detta är inte en norm som finns nedskrivet i riktlinjerna, men den artikuleras i mina enkäter och intervjuer och följs i de autentiska förhör jag analyserat. Uppgifter som inte lämpar sig för formell dokumentation kan i stället kommuniceras informellt till åklagaren, oftast i muntliga samtal.

Den tredje forskningsfrågan som besvarats genom studien är hur skattebrottsutredare resonerar om sin egen dokumentationspraktik och om vad som är bästa sättet att dokumentera förhör. Som tidigare sagts landar de i olika kompromisslösningar för att balansera de motsägelsefulla idealen, och utredarna kan argumentera för fördelarna med sin egen lösning med argument som handlar om kvalitet på samtalet och utskriften, resurshushållning, arbetsmiljö och regler. Nyttoorienterade argument, som tar upp fördelar och problem som en viss metod får för verksamheten eller utredarna själva, är oerhört mycket vanligare än regelargument, som är förhållandevis få (jfr Maynard-Moody & Musheno 2012). Det förekommer också att utredare motiverar sin metod med att det är så de har fått lära sig på sitt lokala kontor. De oförenliga ideal som min analys visat verkar inte orsaka särskilt svåra dilemman för utredarna, som i stället förefaller nöjda med sin egen praktiska lösning. Detta är något som Lipsky (2010) konstaterar gäller för förvånansvärt många utförare av offentlig verksamhet.

När utredarna får värdera olika utskriftsförslag som återger samma förhörssamtal, är de oense om vilket förslag som är bäst. De har olika uppfattningar om vilken längd och detaljgrad som är lämplig. Jämför man utredares och åklagares syn på utförlighet är en tydlig tendens att utredare är mer intresserade av att öppet redovisa detaljer och sina egna frågor under samtalet, än vad åklagarna är av att ta del av sådana uppgifter. En annan iakttagelse är att utredarna oftare än lagstiftare och åklagare betonar att den hörda ska få ett bra bemötande och inflytande över vad som nedtecknas i protokollet.

I inledningen till denna avhandling tog jag också upp ytterligare två frågor

av mer generellt och teoretiskt intresse. Den första frågan var vad som egentligen formar förhørsverksamhetens text- och samtalspraktik, och den behandlas i 10.1. I samband med detta gör jag också några metodologiska reflektioner. Den andra frågan gällde synen på vad som är god dokumentation, till exempel hur god en viss representation av en samtalshändelse är, och frågan diskuteras i 10.2.

10.1 Vad formar verksamhetens text- och samtalspraktik?

I studien har jag lutat mig mot verksamhetsteori (Engeström 1987, 2001). Enligt den karakteriseras en verksamhet av att det finns ett gemensamt objekt i fokus och vissa formulerbara gemensamma mål, men samtidigt är verksamheter alltid mångrostade och inrymmer inneboende motsättningar. Mina resultat ger en tydlig empirisk illustration av detta. Utredarna i förhørsverksamheten har en gemensam kärna av idealbilder, men det finns också en större variation än väntat i synen på vad som är bästa dokumentationspraktik.

Jag har också i likhet med Engeström utgått från att det finns dialektiska relationer mellan sex olika komponenter i verksamheten: deltagare, mål, redskap, gemenskap, normer/regler och arbetsdelning. De deltagare vars perspektiv jag huvudsakligen tagit är utredarnas, och i analysen har jag tagit sikte på att beskriva de mål som utredarna och andra aktörer artikulerar för förhørsverksamheten. Det övergripande och mest tydligt artikulerade målet är att förse åklagaren med ett gott underlag för åtalsbeslut. I detta mål ingår både att hålla ett bra förhör och att representera förhöret enligt de regler och normer som finns, till exempel att få den sammanfattande utskriften godkänd av den hörda. Men utredarna artikulerar också andra målbilder, som att förhörsdokumentationen bör kunna fungera som bevisning i rätten och att den hörda ska bemötas väl och få berätta sin historia i såväl samtalet som i utskriften.

De artikulerade målen och argumenten varför det är bättre eller sämre att göra på ett visst sätt ger många förklaringar till varför de undersökta redskapen har den form som de har, alltså till de mönster som syns i samtal, textproduktion och textprodukter. Till exempel blir det härigenom begripligt både varför vissa utredare väljer att skriva under pågående förhör och varför andra väljer att inte göra det, varför utredare är så olika benägna att skriva ut sina egna frågor i utskriften och vilka institutionella krav som ligger bakom olika frågor utredare ställer i förhören.

Något jag har fokuserat på är hur verksamhetens primära deltagare, det vill säga utredarna, förhåller sig till de riktlinjer som formuleras av uppdragsgivare

och auktoriteter. Dessa riktlinjer menar jag är med och bygger båda de engeströmska komponenterna objekt och normer/regler, eftersom normauktoriteter formulerar såväl verksamhetens mål som regler åt utredarna. Men det jag tydligare än Engeström försöker separera är vilka påbud som formuleras av olika aktörer, för att i den utsträckning det är möjligt försöka utvärdera vilka effekter de har på utredarnas faktiska praktik och uppfattningar om bra och dåligt. Detta fokus påminner om policyimplementeringsforskningen om hur utförare förhåller sig till central policy (4.4). I min studie visar jag att det inte är så enkelt att det finns en enda formulerad policy som utredarna ska implementera, utan snarare en uppsjö av påbud att förhålla sig till. Utöver lagen finns myndighetsriktlinjer som gör specificerande uttorkningar av lagen, lokala chefer, åklagare och utbildare inom förhörsmetodik.

Mina resultat visar att utredarna inte slaviskt följer varje påbud uppifrån. Snarare verkar de utveckla en egen policy utifrån de gemensamma ideal som finns och vad de själva uppfattar som viktigt och välfungerande. Detta är i linje med Lipskys (2010) teorier om utförare och tidigare forskning om policyimplementering (t.ex. Haynes & Licata 1995, Gofen 2013). Maynard-Moody & Musheno (2012) beskriver det som att utförare ägnar sig åt pragmatisk improvisation.

Vad utredare uppfattar som viktigt sammanfaller dock många gånger med vad normauktoriteter formulerat, eftersom det på en övergripande nivå finns en samsyn om målen och en kärna av gemensamma ideal. Därför är det svårt att säkert fastslå i vilken utsträckning som utredares norm- och måluppfattning är en direkt produkt av en viss normauktoritets explicit formulerade riktlinjer eller om den tillägnats på något annat sätt. Men att utredare aktivt förhåller sig till snarare än att bara passivt anamma central policy menar jag syns dels i sättet som de självständigt och rationalitetsorienterat argumenterar för sina egna val, dels i de avvikelser från påbud uppifrån som förekommer. Exempel på avvikelser är att undantagsregeln tillämpas generöst, att förhörsmetodikutbildarnas modeller bara delvis följs i praktiken och att det utredarna dokumenterar inte alltid sammanfaller med vad som är institutionellt relevant.

En allmän tendens i min studie är att ju närmare en auktoritet eller beställare är, desto starkare är den (jfr May & Winter 2007). Mycket vanligt är att utredare förklarar sin praktik med hänvisning till vad åklagaren vill ha och behöver. Det är inte så märkligt, eftersom åklagaren är den enda som utvärderar varje enskild förhörsutskrift och därför den vars eventuella missnöje utredaren löper störst risk att drabbas av. Däremot är det mycket osannolikt att justitieombudsmannen (JO) utvärderar ett enskilt förhör. Utredare och åklagare arbetar också tillsammans med ett gemensamt övergripande mål i fokus – att utreda och lagföra brott. Det kan få till följd att de också utvecklar en verk-

samhetsgemenskap där de båda ser sig som samarbetande utförare av central policy. Samarbetet följer en tydlig arbetsdelning, med åklagaren som förundersökningsledare samt beställare av förhör och utredaren som utförare. Även om utredares och åklagares känsla av verksamhetsgemenskap är svagare än utredares känsla av gemenskap med andra utredare, så torde den vara starkare än utredares gemenskap med till exempel JO eller lagstiftare.

Ett annat exempel på hur närmare auktoriteter är starkare än avlägsna är att lokalt formulerad kontorspolicy verkar få större genomslag än central policy. Till exempel rapporterar Stockholmsutredare att de i stor utsträckning följer huvudregeln och att det är ett direktiv från deras lokala chefer.

Dessa lokala chefer tog jag inte upp i min schematisering av förhørsverksamhetens formande aktörer och deras relativa auktoritet att föreskriva (figur 3 i 5.2). Där tog jag bara upp mer externa aktörer: lagstiftare, åklagare, utbildare och hörda. De lokala cheferna kan på sätt och vis sägas ingå i utredarnas gemenskap, även om de är deltagare med mer formell auktoritet än övriga. I figur 3 åskådliggör jag inte heller ett antagande som ges av verksamhetsteorin: att utredares praktik formas av andra utredare, alltså genom den dialektiska relationen mellan den enskilda deltagaren och gemenskapen. Många utredare beskriver hur de tagit efter den egna handledaren, som därigenom blir en slags auktoritet som är närmare än någon av de övriga och därmed har potential att vara stark. Också andra erfarna kollegor som man arbetar nära och uppfattar som erfarna och skickliga kan antas vara normskapande, vilket då blir en förklaring till att vissa praktiker får starkt lokalt genomslag.

Antagandet att aktörer som är nära påverkar mer än de som är avlägsna kan också förklara varför utredare i högre utsträckning än vad man kanske skulle förvänta sig vill tillgodose den hördas perspektiv och önskemål. Den hörda är i och för sig inte en normauktoritet eller en beställare, men det är en person vars känslor och berättelser blir väldigt konkreta och verkliga för utredaren, eftersom de möts i ett avskilt samtal ansikte mot ansikte. Negativa reaktioner eller missnöje från den hörda blir då påtagliga för utredaren och något som måste hanteras.

Utöver att auktoriteter och aktörer som är nära verkar forma praktiken mer än fjärran operonliga auktoriteter, har centralt kodifierade normer också konkurrens från mer allmänna kulturella normföreställningar som sällan artikuleras men som utredarna har i egenskap av sociala samhällsvarelser. Exempel på detta finns i samtalsanalysen, där utredare undviker att följa förhörsmetodikens råd i de fall där det skulle bryta för starkt mot vad som är ett rimligt beteende enligt mer allmänna spelregler för samtal. Och när utredare behöver göra saker som riskerar att störa samförståndet använder de olika förmildringsstrategier, som röstlån, ursäkter eller överslätande skratt. Ett annat exempel är att de är försiktiga med att notera hördas privata detaljer eller värderingar av

den hördas beteende, även när dessa kan ha institutionell relevans. Det finns alltså allmänna föreställningar om rätt till integritet och social respekt som övertrumfar institutionella ideal.

En slutsats av detta är att text- och samtalspraktiker inte enkelt låter sig detaljstyras genom centrala riktlinjer. Visst finns det exempel på hur lagstiftning om obligatorisk inspelning i England och systematisk förhörsmetodikutbildning i Norge får en genomgripande påverkan på praktiken (Haworth 2010, Riis-Johansen 2016). Men min studie indikerar att praktikens rutiner snarare utvecklas lokalt och verkar påverkas starkast av den respons som utförarna får av de andra människor som de interagerar mest med. Det är i de dagliga mikroprocesserna som individen bygger rutiner och en kulturellt formad erfarenhet av vad som fungerar. Dessutom finns det normer som inte är verksamhets-specifika utan snarare kulturellt allmängods, och dessa kan vara starkare och besvärligare att bryta mot än institutionella ideal och intressen.

Russell (1997) beskriver genrer som ett rutinerat sätt att handla målinriktat inom en verksamhet, som vuxit fram som svar på en återkommande kommunikationssituation. Deltagarna kan lösa de kommunikativa uppgifterna på ungefär samma sätt som sist, och eftersom sättet fungerade då kan det antagligen fungera igen. Så länge rutinen inte ifrågasätts eller orsakar problem för deltagaren behöver den inte förändras, vilket ger en stabilitet i verksamhet och en tydlig typstruktur åt redskapen. Detta är ett adekvat sätt att beskriva förhörsverksamhetens texter och samtal, men vad som blivit tydligt i min analys är att rutinen är en kompromiss mellan olika svårförenliga ideal. Analysen visar också en större heterogenitet än vad som kanske är förväntat. Olika utredare skiljer sig åt både i praktiska tillvägagångssätt och i synen på vad som är bästa konkreta kompromisslösning, åtminstone när det gäller dokumentationspraktiker. Variationen har jag förklarat som en följd av de motstridiga idealen och det faktum att varje individ har en egen kulturhistoria och en viss handlingsfrihet. Om inte ens normauktoriteter och beställare har någon enhetlig uppfattning om vad som är bäst, så blir variation i utförandet också naturlig. Under studiens gång har jag ibland fått känslan av att varje erfaren utredare har skapat sitt eget mikrokosmos med egna rutiner, där utredaren kan jobba på i långa perioder utan att behöva tänka särskilt mycket på hur det ser ut i andra utredares mikrokosmos.

En fråga att ställa är om den heterogenitet som framträder i min undersökta verksamhet är stor eller liten jämfört med andra verksamheter. Som ett tankeexperiment är det värt att fundera på vilken variation man skulle finna om man gjorde liknande studier på andra textproducerande yrkesgrupper. Hur skiljer sig olika journalistiska reportrar åt i sitt sätt att genomföra och skriva intervjuer? Hur bedömer journalistkollegor varandras alster? Vilken variation finns det i hur akademiska forskare skriver och bedömer forsknings-

artiklar? Och hur är det med läkares journalanteckningar och socialsekreterares utredningar?

Att genrer innehåller variation och inte är stabila över tid är något som diskuteras inom genre teori (se t.ex. Bawarshi & Reiff 2010:78ff), liksom vilka likheter som krävs för att en grupp texter ska räknas som en genre (Ledin 1999). Men studier av enskilda genrer fokuserar ofta på att beskriva drag som är gemensamma för en grupp texter, åtminstone under en viss tidsperiod, och hur dessa drag relaterar till mål och värderingar som är gemensamma för gruppen eller tidsperioden (Swales 1990, Helgesson 2011, Ström 2017). Att min studie blottar en heterogenitet har nog delvis att göra med den metod jag använt. Att jag har efterfrågat och jämfört så pass många olika deltagares och aktörers synsätt gör att skillnader tydligt framträder.

Eftersom verksamheter är mångrostade verkar det rimligt att förutsätta att det finns få sådana där det råder enighet ner i minsta detalj. Många verksamheter som ser enhetliga ut på ytan är säkerligen spretiga om man undersöker dem närmare. Men för att veta om den slags spretighet som syns i min studie är typisk eller snarare ovanlig, skulle det behövas fler studier som närstuderar verksamheters tal- och skriftbruk samt olika deltagares attityder till egna och andras kommunikativa rutiner.

Slutligen vill jag kort lyfta några metodologiska reflektioner. Min studie har lagt stor vikt vid det som i andra text- eller samtalsstudier skulle ha kallats för kontext. Genom att välja verksamhetsperspektivet har jag gjort kontexten till det huvudsakliga studieobjektet. En nackdel är att det som typiskt står i fokus för språkvetenskapliga studier, nämligen själva texterna, samtalen och skrivprocesserna, kan hamna i skymundan. Jag gör en analys av samtalens struktur, men en mer grov beskrivning av olika skrivprocesser och nästan ingen textanalys av förhørsutskriften. Den textanalys jag gör inskränker sig till att beskriva de textdrag som verksamhetsdeltagarna reagerar på i textbedömningsenkäten (6.5) och beskriva några typer av innehåll och formuleringar som utredarna är försiktiga med att använda i utskriften (7.3, 7.4). Men fördelen med verksamhetsperspektivet är att detta ger ett bättre helhetsperspektiv och en djupare förståelse av hur kontextuella variabler inverkar på tal- och skriftbruk. Det menar jag är en viktig uppgift för språkvetenskapen, eftersom vi då får ett bättre underlag för att inte bara *beskriva* språkanvändning utan också *förklara* specifika mönster som framträder.

Min studie har vidare haft en tämligen explorativ karaktär, vilket är typiskt för etnografiskt inspirerade studier. När jag inledde arbetet var mitt fokus helt och hållet förhørsutskriften. Tanken var att utforska dels produktionsprocessen, dels hur utskriften bedömdes och användes i den kommande rättsprocessen, framför allt av åklagare. Men de första analytiska insikterna skapade nya frågor, till exempel varför man inom verksamheten inte mer syste-

matiskt använde ljudinspelningar. Ljudinspelningar tyckte jag framstod som en självklar lösning för att råda bot på de begränsningar som finns hos förhørsutskriften och för att slippa skriva förhörssammanfattningar under pågående förhör. När jag tog upp detta med deltagarna och fick höra deras argument, blev det uppenbart att det fanns normer och regler i verksamheten som jag inte tänkt undersöka, men som jag insåg att jag inte ville ignorera, eftersom de visade sig ha avgörande betydelse för produktionen och användningen av förhörsdokumentation.

En annan upptäckt som jag gjorde under avhandlingsarbetets gång var att utredare och åklagare inte talade så mycket om *förhørsutskrifter*, utan om *förhör* kort och gott. För dem smälte förhöret och utskriften ihop till en konceptuell enhet (se 6.9). Eftersom jag från början bestämt mig för att studera språkbruk ur ett deltagarperspektiv, kom jag fram till att förhörssamtalen också behövde få utrymme i undersökningen. Att avstå från att undersöka samtalen och bara fokusera på hur dokumentationsprodukter upprättas och används framstod som en artificiell avgränsning, som hämmade en djupare förståelse av verksamheten och dess dokumentationspraktiker.

Jämfört med en studie med striktare avgränsningar och en prydligare och på förhand definierad undersökningsdesign, kan mitt mer explorativa och i viss mån nyfikenhetsdrivna arbetssätt ge en viss spretighet. Det breda greppet gör att mängden variabler och material som analysen hanterar kan upplevas som svåröverskådligt. Men styrkan är återigen att man inte bortser från aspekter som är centrala i verksamhetens tal- och skriftbruk och som har stort värde för att förklara mönster i en yrkesgrupps samtal, skrivprocesser och användning av skriftlig dokumentation. Genom att följa upp och undersöka alternativ och komplement till redskapet förhørsutskrift, fick jag också syn på vad man *inte* kan eller vill använda förhørsutskriften till och hur verksamheten är beroende av dessa alternativ för att fungera mer effektivt.

10.2 Vad är god dokumentation?

En fråga som diskuterats i avhandlingen är om dokumentation bör vara en tolkad, filtrerad och koncis återgivning av det viktigaste som sades under ett samtal eller om dokumentation bör vara så naturalistisk och detaljtrogen som möjligt. I resultaten framtonar detta som den starkaste motsättningen i förhørsverksamheten och en som faktiskt också skapar en psykologisk dubbelbindning som utredare emellanåt ser som besvärlig. När jag hållit i utbildningsdagar är en fråga som deltagarna riktat till mig om de bör skriva ut vilka frågor de ställt till den hörda, för att de känner sig osäkra på vad som är bäst.

Ett annat kvitto på att deltagare vacklar i denna fråga är att jag många gånger varit med om att en och samma individ först argumenterar för att man måste kondensera och filtrera bort det som är irrelevant, men en stund senare tar upp värdet av ordagranna citat eller nämner att utskriften ska vara objektiv i sin återgivning. Detta gäller inte bara utredarna, utan går också att observera i mina åklagarintervjuer, i råd från förhörsmetodikutbildare och i kommentarer till lagstiftning.

Det är tydligt att det finns för- och nackdelar med både detaljtrogen objektivitet och analytisk filtrering när det gäller dokumentation av just förhör. Dessa sammanfattar jag i tabell 8. Det gäller för samtliga listade ideal att de är komplementärt distribuerade, så att den refererande samtalsrepresentationen är sämre på allt som den detaljerade är bra på och vice versa. Refererande samtalsrepresentation ger alltså sämre transparens i rättssystemet, lägre bevisvärde i rätten etc.

TABELL 8: *Ideal som den detaljtrogna respektive sammanfattande förhörsdokumentationen är i linje med*

Exakt samtalsrepresentation	Refererande samtalsrepresentation
Ger bättre transparens i rättssystemet	God läsbarhet och begriplighet
Högt bevisvärde i rätten	Endast det viktiga är med
Behöver inte godkännas av den hörda	Sparar tid för läsaren
Utredaren visar god objektivitet genom att neutralt registrera allt	Sparar tid för producenten
	Ger större integritet för individen
	Bättre förutsättningar för avslappnat och förtroendefullt samtalsklimat
	Utredaren visar analytiskt omdöme genom att inte dokumentera det som är irrelevant eller olämpligt

Tabell 8 är första hand framtagen för skriftliga representationer av förhör. Den gäller dock även om den detaljtrogna samtalsrepresentationen är en inspelning, med ett undantag: tidsåtgång för producenten. Att skriva en sammanfattning sparar mycket tid jämfört med en ordagrann transkription, men att göra en ljudinspelning tar faktiskt nästan ingen tid alls. Det som skulle vara allra bekvämast för utredaren är ju att inte behöva lägga någon tid alls på att producera en utskrift, utan att bara spela in förhöret och skicka inspelningen till åklagaren. Men skriften föredras ändå för att den har andra fördelar. Den går snabbt att tillgodogöra sig, och med god rubriksättning blir den lätt att överblicka och navigera i och kräver inte linjär läsning. Dessutom går den att markera nyckelinnehåll och anteckna i, och den kan användas ljudlöst.

Många av de resonemang om hur troget respektive filtrerat som förhör bör återges är tillämpliga också på andra samtal som dokumenteras. Framför allt

gäller detta effektivitets- och integritetsaspekterna. Vi kan ta exempel som läkare–patient-samtal, föreningsmöten och arbetsplatsmöten. En kondenserad skriftlig sammanfattning är där det självklara och gängse dokumentationssättet, för att den uppfattas som överlägsen de mer detaljerade alternativen. Få människor har tid och intresse av att ta del av transkriptioner eller ljudinspelningar av mötena för att ta reda på eller påminna sig om vad som sagts. Många av deltagarna i dessa samtal skulle känna sig obekväma om de spelades in och om allt de sagt bevarades till eftervärlden. Jag känner till sekreterare som på universitetsmöten konsekvent tillämpar en anonymiseringspolicy och refererar debattinlägg med formuleringar som ”en ledamot påpekade att...”. Detta beror på att ledamöterna bett om detta, för att de upplever att de annars censurerar sig själva, eftersom de inte alltid vill figurera med namn och åsikter i protokollet.

I många lägen föredras alltså filtrerande skriftliga sammanfattningar framför mer naturalistiskt objektiva registreringar. Men vad som är viktigt att komma ihåg är att de skrivna sammanfattningarna, som är produkter av subjektiv tolkning och analys, ändå i hög utsträckning behandlas som en objektiv återgivning av vad som sagts och förevarit (Komter 2002, Smith 2005). I 6.9 skrev jag att det bland åklagare finns en viss naivitet när det gäller vad man kan säga om en utredares förhörsteknik utifrån en skriven sammanfattning. Men egentligen lider vi alla i någon mån av en sådan naiv syn när vi använder representationer som källa till vad som hänt. En dokumentation, i synnerhet en skriven sammanfattning, är aldrig bara en avbild utan en representation formad i ett visst syfte. Men sett till syftena, och med hänsyn till resurseffektivitet och integritet, bedöms de tillgängliga representationerna i regel som tillräckligt bra och klart fördelaktigare än alternativen.

Ovan har jag främst förklarat skriftens centrala position med vad som kan ses som nyttoargument. Verksamhetsteori lyfter dock fram hur redskap är kulturella och sprungna ur och formade av verksamhetens specifika kulturhistoria. Rent praktiskt betyder det alltså att vana och tradition i sig är en slags förklaringar. Att kulturhistorien formar betyder dock inte att den är deterministiskt föreskrivande, utan relationen mellan deltagare, mål och redskap är dialektisk och dynamisk. Deltagarna i en verksamhet måste inte fortsätta att använda ett redskap på exakt samma vis som de alltid gjort, utan kan ta ett nytt redskap i bruk om de upplever att det fungerar bättre för att nå mål som de har med sina handlingar. Ljudinspelningen skulle kunna vinna mark och tränga ut skriften om verksamhetsdeltagarna – eller någon med makt eller auktoritet att föreskriva regler och normer – börjar uppfattade inspelningarna som ett lämpligare redskap.

Kulturhistoriskt är skriften ett redskap med stark och bred etablering i mänsklig verksamhet i stort. Därigenom är den också impregnerad med kul-

turell mening och föreställningar om hur skrift ska användas. Eftersom skrift under lång tid var det enda sättet att göra verbala yttranden materiellt beständiga, har skriften blivit det typiska kulturella redskapet för kontrakt. Winsor (1999) visar ju till exempel hur ingenjörer använder skrift för att skydda sig själva och få andra att utföra vad de sagt. En skriven överenskommelse anses normalt vara starkare bindande och mer pålitlig än en muntlig (Stubbs 1983). Enstaka motexempel finns dock, som när man vittnar under ed i domstol eller gifter sig. Men för att ett äktenskap ska registreras måste undertecknade papper skickas in. Vi har vant oss vid att betrakta skriften som bärare av vad som officiellt gäller. Det är det typiska medium som används för att representera den slutgiltiga överenskommelse som är resultatet av längre muntliga diskussioner.

Vår gemensamma kulturella föreställning om att det är skrift snarare än tal som får uttrycka den officiella version som sedan blir offentligt gällande, kan sägas komma till uttryck i flera av avhandlingens samtalsexempel, framför allt de i 7.3. Där diskuterar ju nämligen utredare och hörda vad som bör och inte bör skrivas i utskriften, trots att vartenda ord i samtalet faktiskt också spelas in och därigenom kan bli lika tillgängligt för eftervärlden som utskriften (se 7.1.1 om inspelningens status som offentlig handling). Att utredaren och den hörda ändå behandlar samtalet och skriften som domäner med olika (offentlighets)status kan ha att göra med att de utgår från att inspelningen aldrig kommer att avlyssnas av någon annan än den utredare som håller förhöret, medan utskriften måste kunna tåla offentlighetens ljus. Det är alltså en ganska enkel förklaring utifrån vilka potentiella adressater samtalsdeltagarna föreställer sig. Men att utredare och hörda är beredda att säga saker i förhöret som de inte vill ha nedtecknade i utskriften kan också vara mer eller mindre påverkat av allmänna kulturella föreställningar om vilka normer och kontraktsverknningar som gäller för de yttranden som görs i ett enskilt tvåpartssamtal respektive ett skrivet protokoll.

Synen på vad som är god förhörsdokumentation kan givetvis ändras över tid. Det är inte otänkbart att Sverige inför lagar om obligatorisk inspelning av förhör, så som England och Wales har gjort. Men i England och Wales föregicks lagändringen av skandaler om hur poliser medvetet manipulerat skrivna förhörssammanfattningar (Griffiths & Milne 2005, Coulthard 2014). Så länge hörda och advokater i Sverige upplever att förhørsreferaten är tillräckligt rättvisande sammanfattningar finns det inte så stora incitament att ändra den nuvarande ordningen. Medan min studie pågick skrevs det dock in i rättegångsbalken (kap. 23, § 21 b) att förhör får spelas in med ljud och bild. En annan möjlighet, som är en slags medelväg mellan det svenska och det engelska systemet, är att skriva in i lagen att förhör ska spelas in om den hörda begär det.

Den tekniska utvecklingen kan också påverka synen på vad som är god dokumentation, i takt med att vi får tillgång till och blir vana vid nya redskap.

Programvaror som spelar in och omvandlar tal till text blir allt bättre, och vissa tillåter användaren att i realtid markera viktiga formuleringar eller nyckelord. Detta förefaller som ett redskap som skulle kunna vara användbart för förhørsledare.

En annan tänkbar utveckling är att förundersökningsprotokoll i framtiden inte skrivs ut på papper utan alltid läses från skärmen på en elektronisk enhet. Då skulle det vara möjligt att låta förhörsdokumentationen vara i huvudsak skriftlig, men att i texten på vissa ställen infoga ljud- eller videoklipp från samtalet, när det framstår som önskvärt. Såväl åklagare som utredare tar ju upp att viktiga passager gärna får återges ord för ord (kap. 6), och ett videoklipp gör detta än bättre och med mindre risk för missförstånd än vad motsvarande dialogtranskription gör. Genom att kunna använda ljud- eller videoklipp får också utredaren lite bättre chanser att för läsaren åskådliggöra sådant som idag måste förmedlas informellt till åklagaren, till exempel att den hörda är ledsen, aggressiv, förefaller ljuga eller betar sig på ett sätt som kan vara relevant för åtalet.

Ett problem, och något som kan tala mot en sådan utveckling, är det faktum att den hörda ska godkänna alla utskrifter som inte är renodlade transkriptioner. Det är lite speciellt för förhörsverksamheten, men det förhåller sig egentligen på ett likartat sätt med många dokumenterande texter – de måste representera vad som sagts under samtalet på ett sätt som alla samtalsdeltagare känner sig bekväma med och accepterar, annars kan den som skrivit texten få problem. Det handlar alltså om att förutse citerade läsares respons och handla med hänsyn till normerna för vad som är socialt passande.

Sammanfattningsvis är frågan om vad som är god samtalsdokumentation komplex, men det är tydligt att vi i många lägen föredrar en koncis och abstraherande skriftlig sammanfattning. Fördelar är att den går snabbt att tillgodogöra sig, är lätt att navigera och anteckna i och skyddar samtalsdeltagarnas integritet. Den exakthet som till exempel en ljudinspelning kan ge anses önskvärd ibland, men det är varken säkert att samtalsdeltagarna vill bli inspelade eller att någon har tid och ork att lyssna på dem.

10.3 Resultatens praktiska användbarhet

Denna avhandling har undersökt förhör och förhörsdokumentation på Skattebrottsenheten. Syftet har i första hand varit att bidra till språkvetenskapens kunskap om hur yrkeslivets samtal och dokumenterande texter ser ut och vad som bidrar till att forma dem. Men verksamhetsanknutna studier kan också vara av nytta eller intresse för den undersökta verksamheten. Karlsson (2008) påpekar dock att resultaten av språkvetenskapliga studier som beskriver

en viss verksamhet inte alltid är intressanta för verksamhetsdeltagarna själva, eftersom forskaren egentligen bara beskriver en vardag och en praktik som deltagarna redan väl känner till. Det är min förhoppning att skattebrottsutredarna ska uppfatta studien som korrekt beskrivning som de kan känna igen sig i. Men jag hoppas också att studien kan ge insikter och upphov till reflektioner, genom att den bidrar med en utomståendes blick och en kartläggning av variation, attityder och motsättningar som måste hanteras.

Det är också min förhoppning att studiens resultat kan vara intressanta eller användbara för de som inte är skattebrottsutredare, men som arbetar med brottmål och förhör på olika sätt. Till exempel kan de som arbetar med att ta fram riktlinjer och utbildningar av olika slag vara betjänta av ett deskriptivt underlag som analyserar hur riktlinjer av olika anledningar kan vara mer eller mindre svåra att följa för utförarna av den faktiska praktiken. Jag har i kapitel 9 visat att rättegångsbalkens huvudregel om att förhørsutskrifter i normalfallet ska produceras under pågående förhör för med sig vissa problem. Många utredare tycker nämligen att det är svårt att hålla bra förhör om de måste dokumentera under tiden. Också en av åklagarna som jag intervjuat menar att det vore rättssäkrare om man inte behövde skriva ut förhörssammanfattningar direkt, för att både förhöret och den hördas granskning blir bättre om detta arbete görs i efterhand. Utbildare i förhörsmetodik och Advokatsamfundet verkar vara positiva till ökade möjligheter att skriva ut i efterhand. Detta sammantaget kan ge anledning till att fundera över om rättegångsbalkens krav verkligen gynnar verksamheten och rättssäkerheten.

Jag har också visat hur vissa av de råd som ges av utbildare i förhörsmetodik motsägs av samtalsanalytisk forskning. Till exempel kan så kallade slutna frågor sätta igång ett längre och friare berättande, medan de mer öppna och förutsättningslösa frågorna kan vara svåra att besvara. Den mer mallstyrda typstruktur som skattebrottsutredarna använder sig av verkar leda till både effektiva förhör och möjlighet för den hörda att berätta fritt på relevanta teman. Men i stort pekar den samlade forskningen och olika utvärderingar på att utbildning i förhörsmetodik har önskade effekter och att den har förändrat förhörpraxis i västvärlden (Clark & Milne 2001, Jakobsson Öhrn 2005, Riis-Johansen 2016). Också ekobrottsåklagarna anser att skattebrottsutredarna producerar bättre förhör efter att mer utbildning i förhörsmetodik införts (Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2008). Det finns dock utrymme för att modifiera vissa av de råd som ges av utbildarna, till exempel råd om frågetyper, och möjligheter att anpassa utbildningen så att den blir mer skraddarsydd för just ekobrott.

En annan aspekt som kunde diskuteras mer i verksamheten är hur konflikten mellan transparens och integritet ska hanteras. Det är tydligt att utredarna försöker undvika onödiga kränkningar av den hördas integritet eller sociala ansikte. Detta syns bland annat genom att utredare är försiktiga med

att protokollföra vissa saker och att de ibland är skeptiska till ljudinspelning. Maynard-Moody & Musheno (2012), som jämfört flera olika yrkesgrupper av utförare, lyfter fram att en öppen diskussion om de dilemman som utförare har att hantera är gynnsamt för verksamheten. Då tar utförare intryck av varandra, i stället för att isolera sig och utveckla individuella policyer. Alltför individuella policyer kan ju nämligen betraktas som ett rättssäkerhetsproblem, eftersom sådana gör att verksamhetens klienter behandlas olika beroende på vilken utförare de råkar hamna hos. En diskussion som involverar utförare, chefer och lagstiftare ökar förutsättningarna för att de olika aktörerna får en mer nyanserad och gemensam syn på verksamheten. Det ökar i sin tur förutsättningarna för att fatta bästa möjliga beslut om utformningen av såväl policy som praktik.

Summary

This thesis examines how Swedish tax fraud investigators conduct and record investigative interviews with suspects. It shows how processes that may seem trivial – such as asking a question and writing down the answer – in reality are complex, because the investigators have to adapt to several different goals, sets of rules and norms and stakeholders at the same time. The purpose of the thesis is to contribute to our understanding of the factors shaping institutional talk and documentation, using empirical data from the field of investigative interviewing.

The research questions are:

- How do authorities and investigator training programmes stipulate that investigative interviews should ideally be conducted and documented?
- How are investigative interviews carried out and documented in the daily practice of the tax fraud investigators?
- How do tax fraud investigators reason about their own documentation practice and about how interviews should ideally be documented?

By discussing and comparing the answers to these questions, yet two other questions of theoretical and methodological interest are addressed. The first is why the textual and conversational practices of the investigative interview activity are shaped in the way they are. The second is what should be regarded as good documentation, especially within public authorities.

The Swedish tax fraud unit and criminal justice system

There are about 200 tax fraud investigators in Sweden, distributed over seven local offices from Umeå in the north to Malmö in the south. Their role in the pre-trial investigation is similar to that of the police. But the tax fraud investigators are normally not police officers. Instead, they are civil investigators with an academic degree in Economics or Law, and have subsequently taken the Tax Fraud Unit's special investigator one-year training programme.

The tax fraud investigators assist prosecutors in investigating economic crime, mainly bookkeeping offences and tax offences. A large portion of this work consists of interviewing suspects and witnesses, to see if it is likely that the prosecutors will be able to prove criminal intent or recklessness in court. Every interview should by law be rendered in a written record, which is then sent to the prosecutor as basis for the decision to indict or not. If the prosecutor decides to indict, the case will be taken to court. The pre-trial investigation documentation will then become public, and any citizen can demand a copy of it.

Swedish courts adhere to the principles of orality and immediacy, which means that all evidence should be presented to the judges orally at the trial. As a consequence, the judges will not prepare for the trial by reading the pre-trial investigation record, but instead listen to the suspects and witnesses as they are questioned by the prosecutor and the defence attorney in court. Only if suspects or witnesses refuse to speak or substantially change their testimony will the pre-trial investigative interview record be admitted as evidence. The prosecutor or defence counsel will then read from the written record created by the tax fraud investigator.

Theoretical framework, method and data

Drawing on Engeström (1987, 2001), I analyse the investigative interviewing and documentation as one ongoing cultural-historical activity. This means viewing the investigators, and to some extent the prosecutors, as *participants* in an activity with certain *goals*. To reach these goals, the participants use cultural *tools*, such as written records, routinized interviewing techniques and documentation methods. Within the activity, there are also certain sets of *norms and rules*, a *community* and a certain *division of labour*. These six italicized components of the activity are all assumed to interact dialectically, thus affecting one another. Engeström uses a triangle with double-headed arrows between each component to visualize this (see figure 2, section 3.1).

I mainly use the activity theory model as a heuristics (cf. Russell & Yañez 2003), i.e. as a useful way of finding relevant questions to ask and to suggest factors that might explain the patterns in the investigators' activity. I am mainly interested in how the participants use linguistics tools, such as written documents and conversations, to reach their goals and the different rules and norms influencing the form and use of tools.

One thing that this study in particular focuses on is how the investigators respond to and are influenced by formal rules and policies, as well as advice given to them by external experts on interviewing techniques. In this analysis, I draw on Lipsky's (2010) concept of the *street-level bureaucrat*, and the subsequent research on how so-called *front-line workers* cope with the "conflicting demands from policy rules, their client's needs, their professional codes, and own personal values" (Tummers et al. 2015:4).

In order to analyse the relationship between central guidelines and actual practice, as well as the participants' attitudes to different advice and policies, the study method is inspired by ethnography and gathers a wide variety of data. I have studied a large body of different normative texts, that regulate or guide the activity of investigative interviewing. These are laws, government guidelines, course books on investigative interviewing techniques and government evaluations of the investigators, where e.g. prosecutors give their views on what a good interview report looks like.

To capture investigators' and prosecutors' attitudes and to get a fuller description of their self-reported everyday practice, I have conducted eighteen interviews and two written questionnaire surveys:

- Interviews: ten investigators and eight prosecutors have been interviewed about how they create and use the documentation and otherwise communicate with one another during the investigation.
- Questionnaire 1: thirty-seven investigators and five prosecutors were asked to evaluate four different written representations of the same audio-recorded interview extract that I played to them.
- Questionnaire 2: seventeen investigators were asked which practical documentation methods they use and why.

For the analysis of actual practice, I gathered and transcribed thirteen authentic audio-recorded investigative interviews, conducted by four different investigators. I obtained the consent of both the investigator and the interview suspect, and the study has been approved by the Regional Ethical Review Board in Gothenburg. I also have the interview reports corresponding to these thirteen audio-recordings, and another thirty-eight interview reports where I only have the final text and no audio.

For the analysis of the investigative interviews, I borrow methods from conversation analysis, such as the concept of *preference*. According to Atkinson & Heritage (1984:53), a speaker's different alternatives are often not equal, but rather the way these alternatives are used in conversation reflects "an institutionalized ranking of alternatives". For example, accepting an offer is preferred over declining it, and thus, *no thanks* responses are generally longer and show more initial hesitation.

I also use two concepts from Goffman (1955, 1981): *face work* and *footing*. *Face work* is a term describing the interlocutors' mutual work of protecting oneself and the other from "losing face", i.e. being humiliated. The concept of *footing* points to the fact that a person saying something does not have to assume responsibility for everything she says, but can instead appoint someone else as the *principal*, i.e. the one whose position is established by the spoken words. The speaker herself is in such cases only the *author* (the one selecting the words) or the *animator* (only repeating words authored by others).

Results

The results of the study are presented in four chapters in the thesis. These focus on the ideal form of the interview report, alternatives to the interview report, the information structure and tools employed to elicit information and preserve face during the interview, and finally, the practical methods used to create the interview report.

The ideal interview report

Chapter 6 focuses on the form and content of the *interview report* tool and analyses what different participants and norm sources construe as the ideal report. The law presents very general guidelines, declaring that statements "shall be reproduced as closely as possible to the spoken word", but they "need not, however, be rendered verbatim except when it is important that the exact wording should be recorded in the report" (Förundersökningskungörelsen, The Investigation Report Decree). The investigators are encouraged to adapt the level of detail in the report to what seems adequate in the specific case. The law makers also generally advocate brevity before lengthiness whenever possible, because verbatim or otherwise detailed reports are time-consuming to produce and use. But at the same time, they say that when an interview report

is needed as evidence in court, the verbatim transcripts are the best, as their evidential value is superior to that of the summarizing reports.

This double standard – that both the concise and the faithfully detailed report can be ideal at different times – is also reflected in the view of the prosecutors. When asked, their general opinion is that the investigators often write unnecessarily lengthy interview reports, and that a succinct report focusing on the key points is preferable. But in the occasional instances where the interview report is read out in court, prosecutors are thankful for a detailed transcript. As a compromise, they wish that the report as a whole be a summary, but that short and very important passages may be quoted verbatim.

The investigators are also aware of the multiple purposes the interview report may serve, both as a basis for the indictment decision and occasionally as evidence in court. They also underline that the report is not only written for the prosecutor, but also for the interviewee, and that it is also a goal that the interviewees can read it through and feel that it accurately reflects their story and does not fail to mention aspects that are important to them.

To see how participants evaluate an actual interview report example, I designed a text assessment questionnaire. Thirty-seven investigators were asked to listen to an excerpt from an authentic investigative interview, to read four different written renderings of it and judge the strengths and weaknesses of each, and finally to pick their favourite among the four. The results are summarized in Table 1.

TABLE 1: *Overview of the alternatives in the text assessment questionnaire*

	Length	Characteristics	No. of investigators preferring this version
Version 1: Verbatim	936 words	Verbatim transcript of every turn in the conversation.	3
Version 2: Short summary	132 words	No quotations, only third person rephrasing. Less details.	4
Version 3: Summary with verbatim quotes	530 words	Story is retold by somewhat messy mixing of quotations and third person rephrasing.	5
Version 4: Intermediate length summary	329 words	No quotations, only third person rephrasing, but quite a lot of detail.	24

Even though version 4 clearly was the most popular one, the investigators do not agree on which report is the best. Four investigators prefer the very short version 2 and say it gives a clear picture and is enough to provide the prosecutor with a sufficient basis for the indictment decision, which is one of the main goals, but others argue that it is not sufficient at all.

I also asked five prosecutors to take the same questionnaire, and their opinions also differed from one another. One of the prosecutor picks the verbatim transcript as his favourite, and two other prosecutors are also very positive to this version. That three out of five prosecutors praise the verbatim version is surprising, considering that in interviews and government evaluations they express the general opinion that investigators should write less and as a general rule avoid verbatim.

Another finding of the questionnaire is that version number 3 mixing summary with verbatim quotes, as prosecutors recommend, is not very popular. A lot of the respondents, among both investigators and prosecutors, think that the quotes have been chosen randomly and their content is not important enough to deserve quotation. A conclusion is that there is no general agreement on what the ideal interview report should look like, nor on which passages of the conversation are important enough to deserve verbatim quotation.

Chapter 6 shows that the investigators are torn between different activity goals: being concise or faithful and serving the prosecutor's needs or the interviewee's. It is impossible to shape the interview report so that it becomes a tool that is perfect for every purpose, and as a consequence, every investigator has to compromise when writing reports in their actual practice. Since individual investigators have slightly different views and prioritize differently, they do not agree on what the perfect compromise tool looks like.

Audio-recordings and other alternative tools

Chapter 7 explores activity tools that can be used as alternatives or complements to the interview report. A possible solution that immediately springs to mind would be to combine a succinct written summary with an audio-recording of the interview. That way, one would have both the effectiveness of the short summary, and, in the rare cases where it is necessary, the objective detail and indisputability of the audio-recording.

But audio-recordings are not used in a systematic way. Some investigators audio-record every interview, whereas some never audio-record. The most frequently stated reason to avoid recording is to protect the integrity of the interviewee. It is also probably the case that some investigators prefer not to be recorded, even if this is not stated.

According to the eight interviewed prosecutors, it is extremely rare that they listen to audio-recordings of investigative interviews, and even rarer that these are played in court. If the accuracy of an interview report is disputed in court, the normal choice for the prosecutor would be to call the investigator who conducted the interview as a witness, and let her testify under oath that the report

is a correct rendering of the interview. The prosecutors say that they do not have the time to listen to interviews and that they take it for granted that the written reports are accurate enough reflections of what happened.

It is also apparent from the interviews with investigators and prosecutors that there are things that are perceived as unsuitable to write in the reports, for example details of how the interviewee acted or details about the interviewee's (mental) health and private life. These details can instead be communicated informally to the prosecutors, through oral conversation. Analysis of the authentic investigative interviews also confirm that the investigators are careful about what they write and often involve the suspects in these decision by asking questions such as: "Do you want me to write down what kind of illness you have suffered from?" This indicates that investigators perceive the interview report as the formal documentation that will become public and the audio-recording of the conversation as something that will never be listened to, even though it is possible that the audio-recording could be considered a public document that any citizen could demand and possibly be granted access to. The written report and the audio-recording are perceived as having different audiences while they might actually be identical, and there are things that are socially acceptable to say in an audio-recorded conversation but unsuitable to write down in a formal report. I analyse this as an adaptation not only to perceived actual audiences, but to what might in the general opinion be regarded as improper in a dyadic conversation and in a formal report. But with an increased use of audio-recordings, we could expect the interviewers to adapt and the interlocutors to be less prone to discuss and share private information.

A conclusion of chapter 7 is that there is a conflict between transparency of justice and the individual's right to personal integrity. While an audio-recording exposes every detail the suspect shares in the interview, the written report becomes a tool that the investigators can use to protect the suspects' integrity, by filtering out details that are private and could harm the suspect's sense of dignity if they appear in writing. The chapter also shows that the interview report on its own has restrictions and weaknesses, but that investigators and prosecutors use complementary tools, such as informal communication on the side, to compensate for these.

Conversation analysis of the investigative interviews

Chapter 8 analyses how investigators go about eliciting information and mitigating face threats in the investigative interviews. The training literature and courses on investigative interviewing encourage investigators to only use "open questions", especially at the start of the interview, and to let the suspects tell

their story freely without interruption. “Closed” or more directed questions should only be used to check the proper understanding of what the suspect has said. An ideal opening question in an interview would be: “Tell me what happened.” But unlike questioning in cases of assault or theft, the interviews carried out by the tax fraud investigators are not about actions committed by the suspect or a specific incident, but about negligence, i.e. what the suspect *did not do* for a long period of time. It is therefore easy to see that a very open prompt to tell everything that happened might work less well. The thirteen authentic interviews that I analyse instead follow a standard pattern, where the investigator always starts by asking questions about the suspect’s background, what kind of business they were running and their normal routines for book-keeping. Questions pertaining to the actual offence are never asked until later on, sometimes as late as two-thirds into the interview. This investigator strategy is beneficial for the face work, because it gives the suspects the opportunity to build face by constructing themselves as normal businessmen running mainly well-functioning businesses, before they, for one reason or another, encountered problems that prevent them from doing their bookkeeping properly. When the investigators let the suspects speak freely about their background and their business, the suspects generally bring up and somewhat admit to the bookkeeping problems themselves, which means that the investigators do not have to initiate these face-threatening topics. This shows that the preference structures of everyday conversations, such as self-correction or blame being preferred over being corrected or blamed by others (Schegloff, Jefferson & Sacks 1977), also operate in the investigative interviews. By starting off the interview with unthreatening questions, the investigators often do not have to ask seriously face-threatening questions at all, except in occasional cases where suspects do not use the opportunity to initiate the topic of their bookkeeping problems.

Another face-saving tool employed by the investigators is to attribute demands or other face-threatening acts to third parties of different types. For example, they often animate the prosecutor’s or auditor’s voices, by saying “according to the auditor’s report, the annual report was turned in late”, thereby making him or her the principal. They also frame potentially threatening questions as being merely routine or somewhat silly, but necessary to ask because the formal protocol demands it. These findings are consistent with previous work by Heydon (2005), Stokoe & Edwards (2008), MacLeod (2010) and Riis-Johansen (2016).

Finally, chapter 8 suggests that there is no clear correlation between the form of the question and the length and freeness of the answer, as normative investigative interviewing literature states. Such a lack of correlation has also been strongly indicated by previous research on institutional conversations (Lindholm

2003, Ruusuvoori 2000, Landqvist 2012). These and other works (Greenbatch & Dingwall 1997, Peräkylä & Vehviläinen 2003, Tarber 2003) also show how a strict adherence to the normative literature would result in strange conversation and damage the interlocutors' sense of mutual understanding and rapport building. Very open questions can seem silly or be hard to answer, and thus make the interviewee seek guidance on what would be an appropriate answer.

Practical methods for producing the interview report

Chapter 9 studies the practical methods used by investigators to create the written interview report. The law states that the general rule is that a draft of the written report should be ready by the end of the interview, so that the suspect can read it through and approve of it before leaving. This means that an investigator working alone must simultaneously be the chair and the secretary of the meeting. Only if the interview is long or treats complicated issues can the report writing and suspect approval be deferred till later. The literature on investigative interviewing, on the other hand, stresses that a good interview requires the investigator's full attention, and seems to assume that the investigator is freed from report-writing tasks.

These clearly conflicting goals create a dilemma for the investigator, and individual investigators handle it in different ways. Some routinely audio-record the interview and type up a summary afterwards, even though this is in violation of the law, if the interview is of normal length and complexity. The reason they give is that the quality of both the interview and the written report will suffer too much if the tasks are carried out simultaneously.

Other investigators dictate summaries on to a sound device, and then transcribe the dictation after the interview. This way, they can maintain eye contact with the suspect while formulating the wordings of the report and notice signals of hesitation from the suspect and correct misunderstandings straight away.

The most common method, however, is to type a summary on the computer while interviewing. This means that the investigator has to shift his or her attention between the suspect and the computer, but it is the least time-consuming method. Sometimes two investigators are present during the interview, which means that one of them can do most of the interviewing while the other functions as a secretary typing up the report. But in the more scarcely populated regions of Sweden, where investigators may have to travel several hours to the place where the interview is held, this method is deemed too costly, as it uses too much manpower.

Finally, verbatim transcripts are rare and are used in less than one per cent of the interviews. The reason is that they are highly time-consuming, both for

the investigator writing the report and for the prosecutor who has to read it.

When arguing for their preferred method, investigators rarely refer to rules, but rather point to the consequences that a certain method has for the investigation activity as a whole, for the prosecutors and for themselves. The investigators thereby give the impression of being front-line workers with a large sense of integrity and a strong professional identity, shaping their practice by using their own judgement instead of just following rules. In fact, they sometimes deviate from central policy in order to reach what they perceive as the most important goals of the activity. This is consistent with previous research on how front-line workers use their discretionary room to create their own policy (Haynes & Licata 1995, Maynard-Moody & Musheno 2012, Gofen 2013).

Some investigators also say that they use the method that their supervisor at their local office taught them during their apprenticeship. My results also show that the different methods are not evenly distributed over the country. Instead, a local office tends to use one of the three common methods (dictation, typing while interviewing, typing afterwards) in 65–90% of the interviews. Thus, it becomes clear that the local cultural history shapes practice to a large extent, as activity theory would predict.

Conclusions

The study shows that the goals and rules formulated by authorities and teachers of investigative interviewing are numerous and sometimes contradictory. The way the investigators handle this is by developing routines that they personally believe make for a good compromise solution. However, their compromise solutions and their views on what constitutes best practice differ somewhat from each other. This seems to be a product of the investigators ranking the importance of perfectly reaching a certain goal or adhering to a certain norm slightly differently.

Even if central policy and rules play a part in shaping practice and investigator values, there are other, perhaps stronger, shaping forces at work, that sometimes may override central policy. One observation is that the investigators are more prone to adapt to rules or norm statements issued by their closest superior or the prosecutors that they serve in their everyday practice. It also becomes clear that some general commonsense norms and values, such as respecting the integrity and private life of the interviewees, override institutional interests in some instances.

The study also raises the question of what good documentation looks like. It is evident that the benefits of a faithful and hard-to-dispute record, such as an

audio-recording or verbatim transcript, come at several costs. One such cost is the integrity of the individuals taking part in the conversation. This is not only valid in investigative interviews; most people feel more at ease if a meeting is recorded by someone taking written minutes rather than audio-recording or shorthand transcribing every word of it. A written summary is also highly efficient when it comes to quickly conveying the key points of what was said. With a good use of headings, it is easy for the reader to navigate within the document, scanning for different topics. The reading process can be non-linear, and notes can easily be made in the margin.

A drawback of the official documentation in the form of a written summary, however, is that it fools us, in that it is normally treated like the official and objective truth of “what happened”, even though it is in fact a subjectively filtered version, created for a specific purpose (cf. Van Maanen & Pentland 1994, Smith 2005).

Referenser

- Adelswärd, Viveka 1998a. Moral dilemmas and moral rhetoric in interviews with conscientious objectors. *Research on Language & Social Interaction* 31(3–4), s. 439–464.
- Adelswärd, Viveka 1998b. ”Polyannas reträtt” och ”varsam inbäddning”. Moral och samtalsstil i hälsosamtal. I: Linell, Per, Lars Ahrenberg & Linda Jönsson (red.), *Samtal och språkanvändning i professionerna. Rapport från ASLA:s höstsymposium, Linköping 6–7 november 1997*. Linköping: Linköpings universitet, s. 1–18.
- Adelswärd, Viveka 2003. Varför ger vi röst åt de frånvarande? En analys av virtuella deltagares funktion i gruppsamtal. I: Nordberg, Bengt (red.), *Grammatik och samtal: Studier till minne av Mats Eriksson*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 63.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, s. 125–134.
- Adelswärd, Viveka, Karin Aronsson, Linda Jönsson & Per Linell 1987. The unequal distribution of interactional space: Dominance and control in courtroom interaction. *Text – Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 7(4), s. 313–346.
- Almström Persson, Gunilla 2009. *Perspektiv i polisprotokoll*. (Stockholm studies in Scandinavian philology 50.) Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Aronsson, Karin 1991. Social interaction and the recycling of legal evidence. I: Coupland, Nikolaus, Howard Giles & John M. Wiemann (red.), *Miscommunication and Problematic Talk*. Newbury Park, California: Sage, s. 215–243.

- Aronsson, Karin, Linda Jönsson & Per Linell 1987. The courtroom hearing as a middle ground: Speech accommodation by lawyers and defendants. *Journal of Language and Social Psychology* 6(2), s. 99–115.
- Ask, Sofia 2011. ”Skola är en sak och myndigheten är något annat”. Skrivundervisning på svensk polisutbildning. I: Lauritz, Lars Erik & Mehdi Ghazinour (red.), *Nordisk polisforskning. Konferensskrift från den tredje nordiska polisforskningskonferensen, Umeå 2010*. Umeå: Enheten för polisutbildning, Umeå universitet, s. 15–27.
- Ask, Sofia & Gunilla Byrman 2010. ”Så slog han Anna med ett okänt antal knytnävslag i ansiktet.” Reliefanalys av polisstudenters och polisers skrivande. I: Smidt, Jon (red.), *Rammer för skrivning: Om skrivutveckling i skole og yrkesliv*. Trondheim: Tapir akademisk forlag, s. 125–139.
- Atkinson, J. Maxwell 1992. Displaying neutrality: Formal aspects of informal court proceedings. I: Drew, Paul & John Heritage (red.), s. 199–211.
- Atkinson, J. Maxwell & Paul Drew 1979. *Order in court: The organization of verbal interaction in judicial settings*. London: Macmillan.
- Atkinson, J. Maxwell & John Heritage (red.) 1984. *Structures of social action*. (Studies in emotion and social interaction.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Atkinson, Paul & Amanda Coffey 2004. Analysing documentary realities. I: Silverman, David (red.), *Qualitative research – theory, method and practice*. 2 uppl. London: Sage, s. 77–92.
- Azuelos-Atias, Sol 2007. *A pragmatic analysis of legal proofs of criminal intent*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Bachtin, Michail 1986. *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bauman, Richard & Charles L. Briggs 1990. Poetics and performance as critical perspectives on language and social life. *Annual review of Anthropology* 19, s. 59–88.
- Bawarshi, Anis S. & Mary Jo Reiff 2010. *Genre: An introduction to history, theory, research, and pedagogy*. (Reference guides to rhetoric and composition.) West Lafayette, Indiana: Parlor Press.
- Beck Nielsen, Søren 2014. Medical record keeping as interactional accomplishment. *Pragmatics and Society* 5(2), s. 221–242.
- Bell, Alan 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13, s. 145–204.
- Bellander, Theres 2010. *Ungdomars dagliga interaktion: En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 84.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

- Benneworth, Kelly 2010. Negotiating paedophilia in the investigative interview: The construction of sexual offences against children. I: Coulthard, Malcolm & Alison Johnson (red.), s. 139–154.
- Bhatia, Vijay K. 2008. Genre analysis, ESP and professional practice. *English for Specific Purposes* 27(2), s. 161–174.
- Blückert, Ann 2010. *Juridiska – ett nytt språk? En studie av juridikstudenters språkliga inskolning*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 79.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Blåsjö, Mona 2004. *Studenters skrivande i två kunskapsbyggande miljöer*. (Stockholm studies in Scandinavian philology 37.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Blåsjö, Mona 2013. ”Att skriva avtal är att förutse problem”. Medierad diskursanalys som metod för att studera bolagsjuristers textbruk. *Sakprosa* 5(2), s. 1–34.
- Brodkin, Evelyn Z. 2003. Street-level research: Policy at the front lines. I: Lennon, Mary Clare & Thomas Corbett (red.), *Policy into action: Implementation research and welfare reform*. Washington, DC: Urban Institute Press, s. 145–163.
- Brottsbalk*. SFS (1962:700).
- Brown, Penelope & Stephen C. Levinson 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. (Studies in interactional sociolinguistics 4.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Bucholtz, Mary 2000. The politics of transcription. *Journal of Pragmatics* 32(10), s. 1439–1465.
- Bucholtz, Mary 2009. Captured on tape: Professional hearing and competing entextualizations in the criminal justice system. *Text & Talk* 29(5), s. 503–523.
- Bull, Ray, Tim Valentine & Tom Williamson (red.) 2009. *Handbook of psychology of investigative interviewing: Current developments and future directions*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Byrman, Ylva 2013. Från muntlig dialog till skriftligt referat: En kvantitativ analys av förhör i brottmål. Opublicerad kursuppsats vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Cameron, Deborah 2008. Talk from the top down. *Language & Communication* 28(2), s. 143–155.
- Carey, Malcolm & Victoria Foster 2011. Introducing ”deviant” social work: Contextualising the limits of radical social work whilst understanding (fragmented) resistance within the social work labour process. *British Journal of Social Work* 41(3), s. 576–593.

- Carter, Elisabeth 2011. *Analysing police interviews: Laughter, confessions, and the tape*. London: Continuum.
- Christianson, Sven-Åke, Elisabeth Engelberg & Ulf Holmberg 1998. *Avancerad förhørs- och intervjuetodik*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Christianson, Sven Å, Elisabeth Engelberg & Åsa Gustafson 2007. Recognition of previous eyewitness testimony from an altered interrogation protocol: Potential effects of distortions. *Psychology, Crime & Law* 13(6), s. 583–589.
- Clarke, Colin & Rebecca Milne 2001. *A national evaluation of the PEACE Investigative Interviewing Course*. London: Home office.
- CLIP 2015. *15 år av rättspsykologisk forskning*. Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet. <http://psy.gu.se/digitalAssets/1618/1618162_jubileumsskrift_web.s--ker.pdf>.
- Coulmas, Florian 1989. *The writing systems of the world*. (The language library.) Oxford: Basil Blackwell.
- Coulthard, Malcolm 2002. Whose voice is it? Invented and concealed dialogue in written records of verbal evidence produced by the police. I: Cotterill, Janet (red.), *Language in the legal process*. Basingstoke: Palgrave. s. 19–34.
- Coulthard, Malcolm 2014. How unique are we linguistically? On collusion, plagiarism and falsified statements. Föredrag vid *International Summer School in Forensic Linguistics. 14th Edition. 14–18 juli 2014*. Birmingham.
- Coulthard, Malcolm & Alison Johnson (red.) 2010. *The Routledge handbook of forensic linguistics*. (Routledge handbooks in applied linguistics.) New York: Routledge.
- Cromdal, Jakob, Håkan Landqvist, Daniel Persson-Thunqvist & Karin Osvaldsson 2012. Finding out what's happened: Two procedures for opening emergency calls. *Discourse Studies* 14(4), s. 371–397.
- Danielsson, Stig 2011. *Förundersökning i brottmål. En handbok om rättegångsbalkens 23 kapitel och annan lagstiftning, särskilt förundersökningskungörelsen*. 4 uppl. Stockholm: Bruun.
- Drew, Paul 1992. Contested evidence in courtroom cross-examination: The case of a trial for rape. I: Drew, Paul & John Heritage (red.), s. 470–520.
- Drew, Paul 1998. Complaints about transgressions and misconduct. *Research on Language & Social Interaction* 31(3–4), s. 295–325.
- Drew, Paul & John Heritage (red.) 1992. *Talk at work: Interaction in institutional settings*. (Studies in interactional sociolinguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Edwards, Derek & Elizabeth Stokoe 2011. "You don't have to answer". Lawyers' contributions in police interrogations of suspects. *Research on Language & Social interaction* 44(1), s. 21–43.

- Ehrlich, Susan 2013. Post-penetration rape and the decontextualization of witness testimony. I: Heffer, Chris m.fl. (red.), s. 189–205.
- Ekobrottsmyndigheten 2009. *En rättssäkrare, enhetligare och effektivare förhörprocess vid Ekobrottsmyndigheten*. Slutpromemoria för projektet EBM A-2008/0369, Ekobrottsmyndigheten.
- Ekobrottsmyndigheten 2014. *Om Ekobrottsmyndigheten*. <<https://www.ekobrottsmyndigheten.se/om-oss/>>. Hämtat den 12 mars 2014.
- Ekobrottsmyndighetens metodutvecklingsråd 2011. Intern promemoria vid Ekobrottsmyndigheten, författad av vice chefsåklagare i Göteborg.
- Ekström, Mats, Anna Lindström & Susanna Karlsson 2013. Managing troubles-talk in the renegotiation of a loan contract. *Discourse Studies* 15(4), s. 371–394.
- Engeström, Yrjö 1987. *Learning by expanding: An activity-theoretical approach to developmental research*. Helsingfors: Orienta-konsultit.
- Engeström, Yrjö 2001. Expansive Learning at Work: Toward an activity theoretical reconceptualization. *Journal of Education and Work* 14(1), s. 133–156.
- Fairclough, Norman 1995. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. (Language in social life series.) London: Longman.
- Fauconnier, Gilles 1994. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. 2 uppl. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles & Mark Turner 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Flowerdew, John 2002. Ethnographically inspired approaches to the study of academic discourse. I: Flowerdew, John (red.), *Academic discourse*. (Applied linguistics and language studies.) Harlow: Longman, s. 235–252.
- Förhör – en handbok*. 2010. Ekobrottsmyndigheten 2010:1. Skriven av vice överåklagare Roland Andersson och tillförordnade utvecklingschef Kim Andrews. Ekobrottsmyndigheten.
- Förundersökningskungörelse*. SFS (1947:948).
- Förundersökningsutredningen 2011 = *Förundersökning – objektivitet, beslag, dokumentation m.m. Slutbetänkande av Förundersökningsutredningen*. SOU 2011:45. Stockholm: Fritze. <<http://www.regeringen.se/rattsdokument/statens-offentliga-utredningar/2011/05/sou-201145/>>.
- Galatolo, Renata & Paul Drew 2006. Narrative expansions as defensive practices in courtroom testimony. *Text & Talk* 26(6), s. 661–698.
- Gamst, Kari Trøften 2011. *Profesjonelle barnesamtaler. Å ta barn på alvor*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gary, Jodie C. 2013. Exploring the concept and use of positive deviance in nursing. *The American Journal of Nursing* 113(8), s. 26–34.

- Gibbons, John 2003. *Forensic linguistics: An introduction to language in the justice system*. (Language in society 32.) Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Gofen, Anat 2013. Mind the gap: Dimensions and influence of street-level divergence. *Journal of Public Administration Research and Theory* 24(2), s. 473–493.
- Goffman, Erving 1955. On face-work: An analysis of ritual elements in social interaction. *Psychiatry* 18(3), s. 213–231.
- Goffman, Erving 1981. *Forms of talk*. Oxford: Blackwell.
- Gonzalez Martinez, Esther 2006. The interweaving of talk and text in a French criminal pretrial hearing. *Research on Language and Social interaction* 39(3), s. 229–261.
- Goody, Jack & Ian Watt 1963. The consequences of literacy. *Comparative studies in society and history* 5(3), s. 304–345.
- Grant, Tim, Jennifer Taylor, Gavin Oxburgh & Trond Myklebust 2016. Exploring types and functions of questions in police interviews. I: Oxburgh, Gavin, Trond Myklebust, Tim Grant & Rebecca Milne (red.), *Communication in investigative and legal contexts: Integrated approaches from forensic psychology, linguistics and law enforcement*. (Wiley series in the psychology of crime, policing and law.) West Sussex: John Wiley & Sons, s. 15–38.
- Greatbatch, David & Robert Dingwall 1997. Argumentative talk in divorce mediation sessions. *American Sociological Review*, s. 151–170.
- Greatbatch, David, Christian Heath, Peter Champion & Paul Luff 1995. How do desk-top computers affect the doctor-patient interaction. *Family Practice* 12(1), s. 32–36.
- Green, Judith, Maria Franquiz & Carol Dixon 1997. The myth of the objective transcript: Transcribing as a situated act. *Tesol Quarterly* 31(1), s. 172–176.
- Griffiths, Andy & Rebecca Milne 2005. Will it all end in tiers? Police interviews with suspects in Britain. I: Williamson, Tom (red.), *Investigative interviewing*. Cullompton: Willan, s. 167–189.
- Gumbel, Ingetora 2000. *Hörd angående misshandel. Polisens protokoll vid förhör med misshandlade kvinnor och misstänkta män*. (TeFa: text- och fackspråkforskning 38.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Haapanen, Lauri 2017. *Quoting Practices in Written Journalism*. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Haberland, Hartmut & Janus Mortensen 2016. Transcription as second-order entextualization: The challenge of heteroglossia. I: Capone, Alessandro & Jacob L. Mey (red.), *Interdisciplinary studies in pragmatics, culture and society*. (Perspectives in pragmatics, philosophy & psychology 4.) Cham: Springer, s. 581–600.

- Habermas, Jürgen 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns. Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Halldorsdóttir, Iris 2006. Orientations to law, guidelines, and codes in lawyer–client interaction. *Research on Language & Social Interaction* 39(3), s. 263–301.
- Haworth, Kate 2010. Police interviews in the judicial process. Police interviews as evidence. I: Coulthard, Malcolm & Alison Johnson (red.), s. 169–181.
- Haworth, Kate 2013. Audience design in the police interview: The interactional and judicial consequences of audience orientation. *Language in Society* 42(1), s. 45–69.
- Haworth, Kate 2014. Bringing linguistics into practice: How linguists and police practitioners can work together to produce better interviewer training. Föredrag vid *Workshop in Forensic Linguistics: International perspectives 14 november 2014*. Växjö.
- Haynes, Eddy A. & Joseph W. Licata 1995. Creative insubordination of school principals and the legitimacy of the justifiable. *Journal of Educational Administration* 33(4), s. 21–35.
- Heffer, Chris 2010. Narrative in the trial. Constructing crime stories in the court. I: Coulthard, Malcolm & Alison Johnson (red.), s. 199–217.
- Heffer, Chris, Frances Rock & John M. Conley (red.) 2013. *Legal-lay communication: Textual travels in the law*. New York: Oxford University Press.
- Helgesson, Karin 2011. *Platsannonser i tiden. Den orubricerade platsannonsern 1955–2005*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 15.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Hellspong, Lennart 2004. *Konsten att tala. Handbok i praktisk retorik*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Hellström Muhli, Ulla 2003. *Att överbrygga perspektiv: En studie av behovsbedömningsamtal inom äldreinriktat socialt arbete*. (Göteborg studies in educational sciences 205.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Heritage, John & Sue Sefi 1992. Dilemmas of advice: Aspects of the delivery and reception of advice in interactions between health visitors and first-time mothers. I: Drew, Paul & John Heritage (red.), s. 359–417.
- Heritage, John & David Rodney Watson 1979. Formulations as conversational objects. I: Psathas, George (red.), *Everyday language: Studies in ethnomethodology*. New York: Irvington, s. 123–162.
- Heritage, John & David Rodney Watson 1980. Aspects of the properties of formulations in natural conversations: Some instances analysed. *Semiotica* 30(3–4), s. 245–262.
- Heydon, Georgina 2005. *The language of police interviewing. A critical analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Hooke, Andrew & Jim Knox 1995. *Preparing Records of Taped Interviews*. London: Home Office.
- Hutchinson, Sally A. 1990. Responsible subversion: A study of rule-bending among nurses. *Scholarly Inquiry for Nursing Practice* 4(1), s. 3–17.
- Hällsten, Stina 2008. *Ingenjörer skriver: Verksamheter och texter i arbete och utbildning*. (Stockholm studies in Scandinavian philology 45.) Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Högsta domstolen 2015. *Dom meddelad i Stockholm den 4 november 2015*. Mål nr B4003-14. <<http://www.hogstodomstolen.se/Domstolar/hogstodomstolen/Avgoranden/2015/2015-11-04%20B%204003-14%20Dom.pdf>>.
- Ingrids, Henrik & Karin Aronsson 2014. Reported Speech and Reported Affect in Child Custody Disputes. *Research on Language & Social Interaction* 47(1), s. 69–88.
- Jakobsen, Kristina Kepinska 2010. *Afhøring af sigtede. En afhøring af dansk politis afhøringspraksis*. Köpenhamn: Politiets videncenter.
- Jakobsson Öhrn, Harriet 2005. *Berätta din sanning: En förhørsledares projekt i förhör med misstänkt person*. (Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen 130.) Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Jakobsson Öhrn, Harriet (personlig kommunikation) = Möte med fil. dr Harriet Jakobsson Öhrn, tidigare lektor i beteendevetenskap vid Polishögskolan i Solna och kursansvarig för den avancerade förhørsutbildningen. Stockholm, den 11 maj 2015.
- Jansson, Gunilla 2011. Skriftburna samtal på en vårdavdelning. *Svenskans beskrivning* 31. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet, s. 133–143.
- Jansson, Gunilla 2012. Att uppfatta komplexiteten i konfliktfyllda situationer. En etnografisk metodansats i samtalsstudier i äldreomsorgen. I: Karlsson, Anna-Malin m.fl. (red.), s. 105–117.
- JO 1997. *Justitieombudsmännens ämbetsberättelse 1996/97*. Stockholm: Justitieombudsmannen.
- JO 1999. *Justitieombudsmännens ämbetsberättelse 1998/99*. Stockholm: Justitieombudsmannen.
- JO 2002a. *Anmälan mot Polismyndigheten i Kalmar län med anledning av handläggningen av en förundersökning*. Justitieombudsmannens beslut, dnr 737-2002. Stockholm.
- JO 2002b. *Anmälan mot Polismyndigheten i Östergötlands län m.fl. med anledning av handläggningen av en förundersökning m.m.* Justitieombudsmannens beslut, dnr 1856-2002. Stockholm.
- JO 2005. *Lämpligheten av att en domare gjorde uppehåll i en huvudförhandling i ett brottmål för att låta ett vittne läsa igenom sina under förundersök-*

- ningen lämnade uppgifter. Justitieombudsmannens beslut, dnr 536-2005. Stockholm.
- JO 2006. *Kritik mot Polismyndigheten i Västernorrlands län för handläggningen av en begäran om att få ut handlingar och för bristande dokumentation av förhör*. Justitieombudsmannens beslut, dnr 3322-2006. Stockholm.
- JO 2012. *Kritik mot Konkurrensverket för brister i samband med upptecknandet av förhör enligt konkurrenslagen*. Justitieombudsmannens beslut, dnr 6358-2012. Stockholm.
- Johnson, Alison 2013. Embedding police interviews in the prosecution case in the Shipman trial. I: Heffer, Chris m.fl. (red.), s. 147–167.
- Justitiekanslern 2008. *Anmälan om brister i brottsutredningen avseende det s.k. Rinkebymordet. Justitiekanslerns beslut*. Dnr 3406-06-21. <<http://www.jk.se/beslut-och-yttranden/2008/05/3406-06-21/>>.
- Jönsson, Linda 1988. *Polisförhöret som kommunikationssituation*. (Studies in Communication 23.) Linköping: Tema Kommunikation, Linköpings universitet.
- Jönsson, Linda & Per Linell 1991. Story generations. From dialogical interviews to written reports in police interrogations. *Text – Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 11(3), s. 419–440.
- Jönsson, Linda & Per Linell 1996. Misstroendesekvenser i polisförhör. *Språk och stil* 6, s. 107–116.
- Kahlin, Linda & Ingela Tykesson 2012. Att få grepp om samtalskontexten. I: Karlsson, Anna-Malin m.fl. (red.), s. 91–104.
- Kalnikaitė, Vaiva, Patrick Ehlen & Steve Whittaker 2012. *Markup as you talk: Establishing effective memory cues while still contributing to a meeting*. (Proceedings of the ACM 2012 conference on Computer Supported Cooperative Work.) Seattle: ACM.
- Karlsson, Anna-Malin 2008. Forskare, pedagog eller konsult? Reflektioner kring tillämpad och praxisorienterad språkforskning. I: Granfeldt, Jonas, Gisela Håkansson, Marie Källqvist & Suzanne Schlyter (red.), *Språkinläring, språkdiraktik och teknologi. Rapport från ASLA:s höstsymposium i Lund, 8–9 november 2007*. Uppsala: Swedish Science Press, s. 101–113.
- Karlsson, Anna-Malin, Mats Landqvist & Hanna Sofia Rehnberg (red.) 2012. *Med språket som arbetsredskap: Sju studier av kommunikation i världen*. (Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 1.) Huddinge: Södertörns högskola.
- Karlsson, Anna-Malin & Henna Makkonen-Craig 2014. Texts and conversations: traditions and perspectives from Sweden and Finland. I: Karlsson, Anna-Malin & Henna Makkonen-Craig (red.), *Analysing text AND talk*. (FUMS 233.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, s. 1–13.

- Kommittédirektiv 2016 = *En modern brottmålsprocess anpassad även för stora mål*. Dir. 2016:31, Justitiedepartementet. <<http://www.regeringen.se/rattsdokument/kommittedirektiv/2016/04/dir.-201631/>>.
- Komter, Martha 2002. The suspect's own words: The treatment of written statements in Dutch courtrooms. *Forensic linguistics. The International Journal of Speech, Language and the Law* 9(2), s. 168–192.
- Komter, Martha 2006. From talk to text: The interactional construction of a police record. *Research on Language & Social interaction* 39(3), s. 201–228.
- Komter, Martha 2012. The career of a suspect's statement: Talk, text, context. *Discourse Studies* 14(6), s. 731–752.
- Komter, Martha 2013. Travels of a suspect's statement. I: Heffer, Chris m.fl. (red.), s. 124–146.
- Lag (1997:1024) om Skatteverkets medverkan i brottsutredningar. SFS (1997:1024).
- Landqvist, Mats 2012. Det goda samtalet. I: Karlsson, Anna-Malin m.fl. (red.), s. 49–62.
- Landqvist, Mats & Anna-Malin Karlsson 2012. Med språket som arbetsredskap i vård och omsorg. I: Karlsson, Anna-Malin m.fl. (red.), s. 5–12.
- Langacker, Ronald 1993. Reference-point constructions. *Cognitive linguistics* 4(1), s. 1–38.
- Ledin, Per 1999. *Texter och textslag – en teoretisk diskussion*. (Svensk sakprosa 27.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Leo, Richard A. & Kimberly D. Richman 2007. Mandate the electronic recording of police interrogations. *Criminology & Public Policy* 6(4), s. 791–798.
- Lerner, Gene H. 1996. Finding "face" in the preference structures of talk-in-interaction. *Social Psychology Quarterly*, s. 303–321.
- Lindholm, Camilla 2003. *Frågor i praktiken: Flerledade frågeturer i läkare-patientsamtal*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 651.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Linell, Per 1990. De institutionaliserade samtalens elementära former: Om möten mellan professionella och lekmän. *Forskning om utbildning* 17(4), s. 18–35.
- Linell, Per 2009. *Rethinking language, mind, and world dialogically: Interactional and contextual theories of human sense-making*. (Advances in cultural psychology.) Charlotte, NC: Information Age Publ.
- Linell, Per 2011. *Samtalskulturer: Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. (Studies in language and culture 18.) Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Lipsky, Michael 2010 [1980]. *Street-level bureaucracy, 30th Ann. Ed.: Dilemmas of the individual in public service*. New York: Russell Sage Foundation.

- Luke, Kang-Kwong, Tai Pong Lam & Wei Zhang 2008. Electronic medical record keeping and doctor-patient interaction: An analysis of medical consultations in Hong Kong. I: Sun, Hao & Dániel Z. Kádár (red.), *It's the dragon's turn: Chinese institutional discourses*. (Linguistic insights: studies in language and communication 48.) Bern: Peter Lang, s. 231–259.
- MacLeod, Nicola J. 2010. *Police interviews with women reporting rape: A critical discourse analysis*. Birmingham: Aston University.
- Malmgren, Sven-Göran 1992. Om behandlingen av polysema ord i enspråkiga ordböcker. I: Vatvedt Fjeld, Ruth (red.), *Nordiske studier i leksikografi*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 1.) Oslo, s. 137–143.
- Margalit, Ruth Stashefsky, Debra Roter, Mary Ann Dunevant, Susan Larson & Shmuel Reis 2006. Electronic medical record use and physician-patient communication: An observational study of Israeli primary care encounters. *Patient education and counseling* 61(1), s. 134–141.
- Maryns, Katrijn 2013. "Theatrics" in the courtroom. I: Heffer, Chris m.fl. (red.), s. 107–125.
- May, Peter J. & Søren C. Winter 2007. Politicians, managers, and street-level bureaucrats: Influences on policy implementation. *Journal of Public Administration Research and Theory* 19(3), s. 453–476.
- Maynard-Moody, Steven & Michael Musheno 2012. Social equities and inequities in practice: Street-level workers as agents and pragmatists. *Public Administration Review* 72(s1), s. 16–23.
- Meehan, Albert J. 1986. Record-keeping practices in the policing of juveniles. *Urban Life* 15(1), s. 70–102.
- Miller, Carolyn R. 1984. Genre as Social Action. *Quarterly Journal of Speech* 70, s. 151–167.
- Milles, Karin 2003. *Kvinnor och män i möte: En samtalsanalytisk studie av interna arbetsmöten*. (Stockholm studies in Scandinavian philology 29.) Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Mäkitalo, Åsa 2005. The Record as a Formative Tool: A Study of Immanent Pedagogy in the Practice of Vocational Guidance. *Qualitative Social Work* 4(4), s. 431–449.
- Mäkitalo, Åsa 2006. Effort on display: Unemployment and the interactional management of moral accountability. *Symbolic Interaction* 29(4), s. 531–555.
- Newbury, Phillip & Alison Johnson 2007. Suspects' resistance to constraining and coercive questioning strategies in the police interview. *International Journal of Speech, Language and the Law* 13(2), s. 213–240.
- Nikolaidou, Zoe & Anna-Malin Karlsson 2012. Aktivitetsteori och textanalys. I: Karlsson, Anna-Malin m.fl. (red.), s. 35–48.
- Nilsson, Royne 2011. Förhörskompendium. Opublicerat kompendium utdelat vid utbildning på Skattebrottsenheten.

- Nilsson, Royne & Gillis Herlitz 2013. *Förhörgrammatik. Samtalsteknik för att söka sanningen*. 3 uppl. Stockholm: Bruun.
- Nord, Andreas 2011. *Att göra någon annans text tydlig. Förutsättningar och språkideal vid språkbearbetning av myndighetstext*. (TeFa: text- och fackspråksforskning 48.) Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Nordman, Lieselott 2009. *Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland*. (Nordica Helsingiensia 16.) Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Norrby, Catrin 2004. *Samtalsanalys: Så gör vi när vi pratar med varandra*. 3 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- O'Toole, James 1993. The symbolic significance of archives. *The American Archivist* 56(2), s. 234–255.
- Olson, David R. 1994. *The world on paper: The conceptual and cognitive implications of writing and reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oxburgh, Gavin Eric, Trond Myklebust & Tim Grant 2010. The question of question types in police interviews: A review of the literature from a psychological and linguistic perspective. *International Journal of Speech, Language and the Law* 17(1), s. 45–66.
- Pappinen, Anna 2010. Återberättade berättelser: Om anföringsbruk i förhörstext. Kandidatuppsats vid Institutionen för språk och litteratur, Linnéuniversitetet.
- Park, Joseph Sung-Yul & Mary Bucholtz 2009. Introduction. Public transcripts: Entextualization and linguistic representation in institutional contexts. *Text & Talk* 29(5), s. 485–502.
- Persson Thunqvist, Daniel 2003. *Samtal för arbete: kommunikativa verksamheter i kommunala ungdomsprojekt*. (Linköping studies in arts and science 285.) Linköping: Tema Kommunikation, Linköpings universitet.
- Peräkylä, Anssi & Sanna Vehviläinen 2003. Conversation analysis and the professional stocks of interactional knowledge. *Discourse & Society* 14(6), s. 727–750.
- Rachlew, Asbjørn 2003. *Lydopptaksprosjekt 1998–2003. Evalueringsrapport*. Oslo: Norska justitiedepartementet. <<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/jd/prm/2003/0070/ddd/pdfv/188187-lydbandopp-tak.pdf>>.
- Regeringsproposition 1994 = *Ett effektivare brottmålsförfarande*. Regeringens proposition 1993/94:23.
- Regeringsproposition 1998 = *Ökade möjligheter att ingripa mot vissa mc-klubbar, m.m.* Regeringens proposition 1997/98:181.
- Regeringsproposition 2016 = *Misstänkta s rätt till insyn i förundersökningar*. Regeringens proposition 1997/98:181.

- Remissammanställning 2011 = *Remissammanställning: Slutbetänkandet (SOU 2011:45) Förundersökning – objektivitet, beslag, dokumentation m.m.* Ju2011/4074/Å. Justitiedepartementet.
- Riis-Johansen, Marit Olave 2016. *Balanseganger: En samtaleanalytisk studie av politiavhör av voksne fornærmede.* (Doktoravhandlingar ved NTNU 2016:176.) Trondheim: Institutt for språk og litteratur, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Rikspolisstyrelsens allmänna råd om förhör som spelats in på ljudband 2000. RPSFS 2000:62.
- Riktlinjer för skrivande inom Polisen 2006. 4 uppl. Dnr PVS-100-936/11. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- Roberts, Celia & Srikant Sarangi 1999. Hybridity in gatekeeping discourse: Issues of practical relevance for the researcher. I: Sarangi, Srikant & Celia Roberts (red.), *Talk, work and institutional order: Discourse in medical, mediation and management settings.* (Language, power and social process 1.) Berlin: Mouton de Gruyter, s. 473–503.
- Rock, Frances 2001. The genesis of a witness statement. *Forensic linguistics* 8, s. 44–72.
- Rock, Frances 2010. Collecting oral evidence: The police, the public and the written word. I: Coulthard, Malcolm & Alison Johnson (red.), s. 126–138.
- Rock, Frances 2013. "Every Link in the Chain". I: Heffer, Chris m.fl. (red.), s. 78–104.
- Russell, David 1997. Rethinking genre in school and society: An activity theory analysis. *Written Communication* 14(4), s. 504–554.
- Russell, David & Arturo Yañez 2003. "Big picture people rarely become historians". Genre systems and the contradictions of general education. I: Bazerman, Charles & David Russell (red.), *Writing Selves/Writing Societies. Research from Activity Perspectives.* Fort Collins, Colorado: WAC Clearinghouse, s. 331–362.
- Ruusuvuori, Johanna 2000. *Control in medical consultation practices of giving and receiving the reason for the visit in primary health care.* (Acta Electronica Universitatis Tamperensis 16.) Tammerfors: Institutionen för sociologi och socialpsykologi, Tammerfors universitet.
- Råstam, Hannes 2012. *Fallet Thomas Quick: Att skapa en seriemördare.* Stockholm: Ordfront Förlag.
- Rättegångsbalk. SFS (1942:740).
- Rönn, Milda 2009. *Det är inte förrän man gör det som man förstår: Om kommunikativa hinder vid en teaterhögskola.* (Stockholm studies in Scandinavian philology 48.) Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Sammanställning över synpunkter på förhör efter genomgång hösten 2011.* Intern minnesanteckning på Ekobrottsmyndigheten i Göteborg.

- Sarangi, Srikant & Stefan Slembrouck 1996. *Language, bureaucracy and social control*. (Real language series.) White Plains, NY: Taylor and Francis.
- Saville-Troike, Muriel 2003. *The ethnography of communication: An introduction*. 3 uppl. Oxford: Blackwell.
- Schegloff, Emanuel 2007. *Sequence organization in interaction. Volume 1: A primer in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, Emanuel, Gail Jefferson & Harvey Sacks 1977. The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language* 53(2), s. 361–382.
- Scott, Marvin B. & Stanford M. Lyman 1968. Accounts. *American Sociological Review*, s. 46–62.
- Seawright, Leslie 2012. *The Literacy Practices of Law Enforcement*. University of Arkansas & UMI Dissertation Publishing.
- Skattebrottsenhetens förhörskartläggning 2009. Skattebrottsenhetens delrapport i projektet *En rättsäkrare, enhetligare och effektivare förhörprocess vid Ekobrottsmyndigheten*, EBM A-2008/0369.
- Skattebrottsenhetens handledning utan årtal. Skattebrottsenhetens interna handledningsdokument.
- Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2008 = *Kvalitetsuppföljning av den brottsutredande verksamheten vid skattebrottsenheterna*. Dnr 131-674965/08-1211. Skatteverket.
- Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning 2014 = *Hur nöjda är åklagarna med skattebrottsenheterna? Resultat av enkätsvar från åklagare på Ekobrottsmyndigheten*. Rapport från 2014-11-24. Skatteverket.
- Skattebrottsenhetens kvalitetsuppföljning i Stockholm 2009 = *Kvalitetsuppföljning av den brottsutredande verksamheten vid skattebrottsenheten i Stockholm*. Rapport från 2009-10-06. Skatteverket.
- Skatteverkets webbplats utan årtal. *Skatteverkets skattebrottsenhet*. <<http://www.skatteverket.se/omoss/varverksamhet/skattebrottsenheten.4.2e56d4ba1202f95012080003259.html>>. Hämtat den 7 mars 2017.
- Smith, Dorothy 2005. *Institutional ethnography: a sociology for people*. (The gender lens series.) Walnut Creek, California: AltaMira Press.
- Solomon, Nicky 1996. Plain English: From a perspective of language in society. I: Hasan, Ruqaiya & Geoff Williams (red.), *Literacy in society*. (Applied linguistics and language study.) London: Longman, s. 279–307.
- Spradley, James P. 2016 [1980]. *Participant observation*. Waveland Press.
- Star, Susan Leigh 1989. The structure of ill-structured solutions: Heterogeneous problem-solving, boundary objects and distributed artificial intelligence. *Distributed artificial intelligence* 2, s. 37–54.

- Stokoe, Elizabeth 2009. "For the benefit of the tape": Formulating embodied conduct in designedly uni-modal recorded police–suspect interrogations. *Journal of Pragmatics* 41(10), s. 1887–1904.
- Stokoe, Elizabeth 2014. The Conversation Analytic Role-play Method (CARM): A method for training communication skills as an alternative to simulated role-play. *Research on Language and Social Interaction* 47(3), s. 255–265.
- Stokoe, Elizabeth & Derek Edwards 2008. "Did you have permission to smash your neighbour's door?" Silly questions and their answers in police–suspect interrogations. *Discourse Studies* 10(1), s. 89–111.
- Ström, Peter 2017. *Utredning inleds. Språk, genre och ansvar i barnvårdsutredningar*. (Linnaeus University Dissertations 293.) Växjö: Linnaeus University Press.
- Stubbs, Michael 1983. Can I have that in writing, please? Some neglected topics in speech act theory. *Journal of Pragmatics* 7(5), s. 479–494.
- Swales, John 1990. *Genre analysis: English in academic and research settings*. (The Cambridge applied linguistics series.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Svennevig, Jan 2012. Reformulation of questions with candidate answers. *International Journal of Bilingualism* 17(2), s. 189–204.
- Svensson, Jan & Anna-Malin Karlsson 2012. Inledning: Text, textforskning och textteori. *Språk och stil* 22(1), s. 5–30.
- Svingstedt, Anette 2012. *Servicemötet praktik: På en tingsrätt, ett äldreboende och ett hotell*. Lund: Institutionen för service management, Lunds universitet.
- Sörbom, Monika, Peter Fitger, Tobias Eriksson, Per Hall, Ragnar Palmkvist & Cecilia Renfors 2017. *Kommentar till rättegångsbalken*. Norstedt. <zeteo.wolterskluwer.se>.
- Tacchi, Jo A., Don Slater & Gregory N. Hearn 2003. *Ethnographic action research: A user's handbook*. New Dehli: UNESCO.
- Taner, Berk, Can Yildizli, Ahmet Ozcan Nergiz & Selim Balcisoy 2011. An efficient and scalable meeting minutes generation and presentation technique. I: Salvendy, Gavriel & Michael J. Smith (red.), *Human interface and the management of information. Interacting with information*. (Lecture Notes in Computer Science 6772.) Berlin/Heidelberg: Springer, s. 345–352.
- Tarber, Cristel 2003. Vejledende eller ledende? Idealer og praksis i professionell rådgivning. I: Asmuß, Birte & Jakob Steensig (red.), *Samtalen på arbejde – konversationsanalyse og kompetenceudvikling*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, s. 248–269.
- Teleman, Ulf 1979. *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets*. Lund: Liber.

- Tiitinen, Sanni & Johanna Ruusuvaori 2014. Using formulations and gaze to encourage parents to talk about their and their children's health and well-being. *Research on Language & Social Interaction* 47(1), s. 49–68.
- Trace, Ciaran B. 2002. What is recorded is never simply "what happened": Record keeping in modern organizational culture. *Archival Science* 2(1–2), s. 137–159.
- Tummers, Lars, Victor Bekkers, Evelien Vink & Michael Musheno 2015. Coping during public service delivery: A conceptualization and systematic review of the literature. *Journal of Public Administration Research and Theory* 25(4), s. 1099–1126.
- Van Charldorp, Tessa 2011. *From police interrogation to police record*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Van Maanen, John & Brian T. Pentland 1994. Cops and auditors: The rhetoric of records. I: Sitkin, Sim B. & Robert J. Bies (red.), *The legalistic organization*. Thousand Oaks, California: Sage, s. 53–90.
- Wenger, Etienne 1998. *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. (Learning in doing.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Whittaker, Steve, Rachel Laban & Simon Tucker 2005. Analysing meeting records: An ethnographic study and technological implications. I: Renals, Steve & Samy Bengio (red.), *Machine Learning for Multimodal Interaction*. (Lecture Notes in Computer Science 3869.) Berlin/Heidelberg: Springer, s. 101–113.
- Winsor, Dorothy 1999. Genre and activity systems: The role of documentation in maintaining and changing engineering activity systems. *Written Communication* 16(2), s. 200–224.
- Yeo, Geoffrey 2007. Concepts of record (1): Evidence, information, and persistent representations. *The American Archivist* 70(2), s. 315–343.
- Yeo, Geoffrey 2008. Concepts of record (2): Prototypes and boundary objects. *The American Archivist* 71(1), s. 118–143.
- Åklagarmyndigheten 2016. *Handläggning av ärenden gällande övergrepp mot barn. Handbok*. Göteborg: Åklagarmyndighetens utvecklingscentrum. <<https://www.aklagare.se/globalassets/dokument/handbocker/barnhandboken.pdf>>.
- Åklagarmyndighetens rättspromemoria 2008 = *En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol. Den nya lagstiftningen och några rekommendationer om tillämpningen*. RättsPM 2008:10. Åklagarmyndigheten.
- Åklagarutredningen 1992 = *Ett reformerat åklagarväsende. Betänkande av Åklagarutredningen -90*. SOU 1992:61. Stockholm: Allmänna förlaget.

Bilaga 1. Förhørsutskrift

Förhör

1(3)

Skattebrottsenheten
Cilla Thorén
010-365 40 33

Förhørsdatum Dnr
2013-10-01 13FU875

Förhørsledare
Cilla Thorén

Förhöret börjar
13:02

Förhørsplats, ort
Skatteverket, Hattmakaregatan 7, Östhamn

☐ Telefonförhör	Förhöret ☒ upptaget på band ☐ på digitalt ljudmedia	Utskriften utförd av (sign) CT
Hörd person (efternamn och alla förnamn, tilltalsnamnet markeras) Lundgren, Dan TOBIAS		Personnummer 780920-4672
Id-kontroll ☒ Ja ☐ Nej ☐ Känd	Den hörde är ☒ Misstänkt ☐ Målsägande ☐ Vittne ☐ Annan	
Vittnets ställning till misstänkt eller målsägande		
Förhörsvittne eller annan närvarande (t.ex. tolk)		
Försvare (bestämmelser i 12 § FuK iakttagna) ☐ Önskas ej ☐ Önskas	Namn	

Vi befinner oss på Skatteverkets kontor på Hattmakaregatan 7 i Östhamn. Det är den 1 oktober 2013 och klockan är 13:02. Ärendenummer för Ekobrottsmyndigheten är EB-6845-13 och för Skattebrottsenheten 13FU875. Närvarande är den misstänkte Lundgren och förhørsledare Cilla Thorén från Skattebrottsenheten.

Lundgren har identifierat sig med körkort och personalia har fyllts i tillsammans med förhørsledaren.

Lundgren har underrättats om att han har rätt att biträdas av försvarare och under vissa förutsättningar få en offentlig sådan, få information om förändringar av misstanken, löpande ta del av utredningsmaterial om det inte är till men för utredningen, inte behöva yttra sig över misstanken och vid behov biträdas av tolk och få väsentliga handlingar översatta för att kunna ta tillvara sin rätt.

Lundgren har meddelat att han inte anser sig behöva en försvarare det under detta förhör. Lundgren har informerats om att han när som helst kan avbryta förhöret för att tillkalla ett ombud. Lundgren vill att ett ombud förordnas inför en eventuell domstolsförhandling.

Lundgren har informerats om reglerna om förenklad delgivning och att det kan komma att användas. Information har lämnats om att förhöret kommer att spelas in på ljudmedia och skrivs ut i sammanfattningsform. Sammanfattningen av förhöret kommer sedan Lundgren få ta del av för genomläsning och godkännande. Ljudupptagningen kommer att förvaras hos förhørsledaren till ärendet slutligen avgjorts.

Skattebrottsenheten	Förhørsdatum	Dnr
Cilla Thorén	2013-10-01	13FU875
010-365 40 33		

Underrättelse om misstanke

Lundgren underrättas om den preliminära gärningsbeskrivningen enligt nedan:

BOKFÖRINGSBROTT

Tobias Lundgren har såsom styrelseledamot i Rödås Skogsbruk AB (558946-9945), med säte i Mjukdal, varit ansvarig för att bolagets bokföringsskyldighet enligt bokföringslagen fullgjordes.

Han har därvid uppsåtligen eller i andra hand av oaktsamhet åsidosatt bokföringsskyldigheten enligt bokföringslagen genom att underlåta att inom föreskriven tid, senast sex månader efter räkenskapsårets utgång, upprätta årsredovisning avseende räkenskapsåret som avslutades per den 30 september 2011. Till följd härav kan rörelsens ekonomiska resultat eller ställning inte i huvudsak bedömas med ledning av bokföringen.

Lagrum

11 kap 5 § 1 st brottsbalken

Berättelse

Lundgren förstår misstanken.

Lundgren har gått naturbruksskola och sen huvudsakligen arbetat som anställd med skogsavverkning. År 2006 startade han Rödås Skogsentreprenad AB.

Den första tiden gick bolaget mycket bra men i och med lågkonjunkturen som kom 2008 blev det ett ras. Lundgren hade investerat i en skogsmaskin och hade dieselkostnader och maskinamorteringar om 30 000 – 40 000 kr per månad. När han under flera veckor inte hade något jobb stod skogsmaskinen bara stilla och kostade pengar. Priserna på virke gick ner och därmed lönsamheten i hela branschen. Lundgren räknade ut att bolaget gick back 5 kr per körd kubikmeter. Han hade en anställd som han var tvungen att säga upp och fick själv gå in med nästan 700 000 kr i privata pengar för att försöka rädda upp situationen. Han sålde skogsmaskinen och banken var nöjd med det belopp de fick. Han hade ytterligare skulder i bolaget som inte var betalda och hyrde därför ut sin egen arbetskraft under ett antal år för att få in pengar till bolaget och kunna betala tillbaka skulderna. Ersättningen han fick för sitt arbete var låg, 240 kr per timme + moms. Den räckte inte till för att betala alla skulder och samtidigt få lite över att leva på vilket gjorde att Lundgren efter flera års kämpande till slut gav upp och satte bolaget i konkurs.

Lundgren har varit ensam företrädare för bolaget från starten och fram till konkursen i april månad 2011. Bokföringen sköttes till en början av Ernst & Young men eftersom de var dyra så bytte han ganska snabbt till Per Sandins Redovisning i Djupåker.

Lundgren var medveten om sitt ansvar att upprätta årsredovisningen för bolaget. Anledningen till att årsredovisningen inte blev upprättad för det räkenskapsår som

Skattebrottsenheten
Cilla Thorén
010-365 40 33

Förhørsdatum Dnr
2013-10-01 13FU875

avslutades per den 30 september 2011 var att han helt enkelt inte hade råd att betala Per Sandin för att upprätta årsredovisningen.

Inställning till den preliminära gärningsbeskrivningen

Lundgren bekräftar de faktiska omständigheterna. Han visste dock inte om att han begått ett brott förrän han fick brevet från skattebrottsenheten. Han har kämpat i flera år för att göra rätt för sig och betala tillbaka så mycket skulder som möjligt men till slut orkade han inte längre.

Lundgren informeras om institutet strafföreläggande och meddelar att han är villig att diskutera ett sådant förutsatt att åklagaren finner förutsättningar för sådan utfärdande.

Förhöret avslutas kl 13:26.

Via mail låter Lundgren 2013-10-12 meddela;

Hej. Ser bra ut vet inte om det spelar någon roll att de pengar jag gått in med är insatta under en längre period och inte direkt vid finans krisen. Började ju med att jag tog över en skuld på ca 450 000 då sedan har jag lånat mer under försöktes att komma tillbaka på fötter men kanske inte behöver stå ordagrant. Annars godkänner jag det.

Mvh
Tobias

Bilaga 2. Skrivstrategienkäten

Enkät om ditt arbetssätt vid förhör och förhørsutskrifter

Syftet med denna enkät är undersöka hur vanliga olika arbetssätt är när skattebrottsutredare skriver förhørsutskrifter, och varför man väljer ett visst arbetssätt. Enkätsvaren ska användas som ett material i Ylva Byrmans forskningsprojekt Förhörsdokumentation på Skattebrottsenheten, som ni tidigare fått skriftlig information om. Det är frivilligt att lämna in enkäten.

Allmänna frågor om förhör

1. Är du skattebrottsutredare på heltid?

Ja
Nej, endast på ___ procent av heltid

Nedan följer några frågor om hur många förhör du håller av olika slag. Tolka ”hålla förhör” i vid bemärkelse, så räkna in alla förhör där du på något sätt deltagit, även om du bara haft en mer passiv bisittarroll medan en kollega skött det mesta av själva förhöret. Efter varje fråga får du gärna lämna en kommentar som förtydligar eller utvecklar ditt svar.

2. Hur många förhör är du med och håller du årligen?

Uppskattningsvis ___ förhör

3. Hur stor andel av förhören ljudinspelas i sin helhet?

Uppskattningsvis ___ % av förhören

4. Hur stor andel av förhören är telefonförhör?

Uppskattningsvis ___ % av förhören

5. Hur stor andel av förhören håller du ensam, dvs. utan att någon annan kollega deltar?

Uppskattningsvis ___ % av förhören

6. I hur stor andel av förhören är det du som skriver hela eller större delen av förhørsutskriften?

Uppskattningsvis ___ % av förhören

7. I hur stor andel av förhören brukar åklagaren ges en kort sammanfattning strax efter förhöret, innan själva utskriften skickas?

Uppskattningsvis ___ % av förhören

8. Beskriv med egna ord vad du ser som förhørsutskriftens syfte och vilka du ser som huvudsakliga mottagare av texten.

Vilka skrivsätt använder du och varför?

I hur många procent av förhören som du är med och håller används följande arbetssätt?

9. Förhöret spelas in i sin helhet och skrivs efter avslutat förhör ut i dialogform.

Detta arbetssätt används i uppskattningsvis ___ % av mina förhör.

Vilka ser du som fördelarna respektive nackdelarna med detta arbetssätt? När och varför väljer man att använda detta arbetssätt? När undviker man det?

10. Förhöret spelas in i sin helhet och skrivs efter avslutat förhör ut i sammanfattande eller blandad form. Den hörde får godkänna utskriften i efterhand.

Detta arbetssätt används i uppskattningsvis ___ % av mina förhör.

Vilka ser du som fördelarna respektive nackdelarna med detta arbetssätt? När och varför väljer man att använda detta arbetssätt? När undviker man det?

11. Sammanfattningar talas in löpande på bandspelare. Den hörde får godkänna det som talats in på bandet, och efter avslutat förhör transkriberas bandinspelningen.

Detta arbetssätt används i uppskattningsvis ___ % av mina förhör.

Vilka ser du som fördelarna respektive nackdelarna med detta arbetssätt? När och varför väljer man att använda detta arbetssätt? När undviker man det?

12. Du håller förhöret ihop med en kollega, och den ena av er skriver en löpande sammanfattning under pågående förhör medan den andra tar ett större ansvar för den muntliga intervjun. Den hörde godkänner förhöret genom att läsa igenom det innan han eller hon lämnar förhørsrummet.

Detta arbetssätt används i uppskattningsvis ___ % av mina förhör.

Vilka ser du som fördelarna respektive nackdelarna med detta arbetssätt? När och varför väljer man att använda detta arbetssätt? När undviker man det?

13. Du håller förhöret ensam och skriver en löpande sammanfattning under pågående förhör. Den hörde godkänner förhöret genom att läsa igenom det innan han eller hon lämnar förhörsrummet.

Detta arbetssätt används i uppskattningsvis ___ % av mina förhör.

Vilka ser du som fördelarna respektive nackdelarna med detta arbetssätt? När och varför väljer man att använda detta arbetssätt? När undviker man det?

14. Använder du något ytterligare arbetssätt som inte beskrivits ovan? Beskriv i så fall detta nedan.

Övriga frågor

15. Om en hörd person börjar gråta eller blir arg under förhöret, bör detta dokumenteras i förhörsutskriften? Hur brukar du i så fall dokumentera det?

16. Händer det att du får kommentarer på dina förhörsutskrifter och ditt sätt att skriva? Vem är det i så fall som kommenterar och vilken typ av kommentarer brukar det vara?

Ditt namn och din placering vid Skatteverket

Här kan du om du vill fylla i namn och placering i landet. Det kan vara till hjälp för mig när jag vill följa upp och jämföra eventuell regional variation i arbetssätt. Om du vill vara anonym lämnar du bara alla eller flera av fälten tomma och lämnar in enkäten.

Din region:

Din arbetsort:

Ditt namn:

Bilaga 3. Forskningsinformation och samtyckesblankett till utredare

Medverkan i projektet Förhörsdokumentation på SBE

SBE:s förhörsutskrifter är viktiga produkter som har flera uppgifter att fylla. Texten ska läsas av den hörde, som ska känna igen sin egen berättelse, och belysa subjektiva och objektiva rekvisit tillräckligt väl för att fungera som beslutsunderlag för åklagaren. Vissa utskrifter kan också komma att återopas som bevis i huvudförhandling. Samtidigt ska förhörsutskriften helst färdigställas innan förhöret är avslutat, vilket begränsar såväl möjligheterna att helt fokusera på det muntliga samtalet som möjligheterna att skriva i lugn och ro. Åklagarna vill helst inte ha för långa utskrifter med frågor och svar utskrivna, samtidigt som de vill att det ska framgå att vissa viktiga frågor har ställts.

För att tackla denna relativt komplexa och koncentrationskrävande arbetsuppgift utvecklar utredarna olika personliga arbetssätt. Sannolikt går det inte att hitta två utredare som gör på exakt samma sätt – alla gör lite olika. För att få en bättre bild av hur utredare faktiskt arbetar i praktiken görs en studie av SBE:s förhörsdokumentation. Jag som genomför projektet heter Ylva Byrman och är doktorand i nordiska språk vid Göteborgs universitet. Projektet ska resultera i vetenskapliga rapporter som svarar på frågor som:

- Hur koordinerar utredarna lyssnande och skrivande under skrivprocessen?
- Vilken variation finns i dokumentationssätt, till exempel i hur den hördes muntliga berättelse återges, och hur motiverar utredarna sina val?
- Hur läses, förstås och används förhörsdokumentationen, i synnerhet av åklagarna?

Materialet för studien är dels ljudinspelningar och utskrifter från autentiska förhör, dels intervjuer och enkäter med utredare och åklagare.

Förfrågan om deltagande

För att kunna genomföra studien behövs frivilliga utredare som kan låta ljudinspelningar och utskrifter från de egna förhören ingå som material. Om du kan tänka dig att delta i studien ska du dels underteckna samtyckesformuläret sist i dokumentet och sedan för ett eller flera förhör göra följande:

1. Spela in förhöret i sin helhet på ljudband, enligt det normala förfarandet på SBE.
2. Vid förhörets slut frågar du den hörde om han eller hon kan tänka sig att förhöret får ingå i en språkvetenskaplig studie av förhörsutskrifter. I så fall ber du den hörde skriva under den bifogade samtyckesblanketten ”Info till hörda”, som du sparar, och ger också den hörde en kopia med mina kontaktuppgifter, ifall han eller hon senare vill ångra sig.
3. Om en advokat eller någon annan talar i förhörsrummet, ska också de informeras om studien och få möjlighet att underteckna samtyckesblanketten ”Info till övriga” eller avböja medverkan.
4. När förundersökningen är nedlagd eller avslutad, dvs. när FU-sekretess inte längre råder, samlar jag in materialet och ordnar med datakryptering och avidentifiering.

Behandling av material, anonymisering och resultatpresentation

Allt material hanteras i enlighet med personuppgiftslagen (1998:204). För att skydda din och andras anonymitet görs en noggrann manuell avidentifiering (s.k. kodning) av allt

textmaterial. Detta betyder rent praktiskt att namn på personer och företag alltid fingeras, och i regel också att tidsangivelser, branschtillhörighet och platser byts ut om dessa skulle kunna göra den hörde lättare att identifiera. För att analysera relationen mellan det muntliga förhåret och utskriften görs anonymiserade transkriptioner (dvs. nedteckningar som påminner om dialogförhör), och det är endast citat ur sådana skriftliga transkriptioner som används när forskningsresultat presenteras.

Ljudinspelningar och texter som innehåller personuppgifter, dvs. det icke-avidentifierade originalmaterial du bidragit med, förvaras på krypterat lagringsmedium i låsta utrymmen vid Göteborgs universitet, som ansvarar för att ingen obehörig kan ta del av dem. Efter 10 år får materialet förstöras. Personuppgiftsombud på Göteborgs universitet är Kristina Ullgren (tel. 031-786 10 92).

Studiens fokus är dokumentationsstrategierna på SBE som helhet, inte enskilda utredares prestationer eller tekniska färdigheter. Omsorg kommer att läggas vid att skydda de deltagande utredarnas integritet, och det kommer i resultatpresentationen inte att avslöjas vilken arbetsort en viss skribent har. Du har under studiens gång rätt att ångra dig och dra tillbaka din medverkan utan särskild förklaring. Om du har frågor om studien, hur du tar del av resultaten eller hur anonymiseringen görs får du gärna kontakta mig.

Tanken är att studiens resultat ska användas för att ta fram utbildningsmaterial, visa på goda arbetsmodeller och olika strategier för att hantera sådant som kan vara svårt i arbetet med förhörsdokumentation. Exempel på svårigheter kan vara tidspress, att avgöra hur man ska skriva ner de frågor som förhörsledaren ställer och att återge förhåret troget utan att texten blir alltför rörig eller omständlig.

Kontaktperson

Ylva Byrman

Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet

Box 200, 405 30 Göteborg

Telefon 031-786 52 98, 0706-39 26 90

E-post: ylva.byrman@gu.se

**Bekräftelse och samtycke till medverkan i projektet
Förhörsdokumentation på Skattebrottsenheten**

Jag har tagit del av informationen ovan och samtycker till de förhör jag väljer att bidra med får ingå som material i projektet Förhörsdokumentation på Skattebrottsenheten. Jag har fått möjlighet att ställa frågor och vet att jag kan kontakta Ylva Byrman om jag har ytterligare frågor eller vill dra tillbaka mitt samtycke.

Ort och datum

.....

Underskrift

Namnförtydligande

.....

.....

Bilaga 4. Forskningsinformation och samtyckesblankett till förhörda

Forskningsprojektet Förhörsdokumentation på Skattebrottsenheten

När du kallas till förhör vid Skattebrottsenheten kommer du att få träffa en eller två utredare och muntligen svara på några frågor. Utredarna är därefter enligt lag skyldiga att ordagrant eller i sammanfattande form skriva ner dina svar i en text som kallas förhörsutskrift. Denna förhörsutskrift arkiveras därefter vid Skattebrottsenheten och skickas till åklagaren som leder utredningen.

För att öka kunskapen om olika skattebrottsutredares skrivsätt och för att undersöka hur du och andra förhörda får era berättelser återgivna, genomförs en studie av skattebrottsutredares skrivande. Den utförs av Ylva Byrman, doktorand i svenska vid Göteborgs universitet. Projektet ska resultera i vetenskapliga rapporter som svarar på frågor som:

- Hur koordinerar olika utredare lyssnande och skrivande under förhöret?
- Vilken variation finns i skrivsätt, till exempel i hur den hördes muntliga berättelse återges, och hur motiverar utredarna sina val?
- Hur läses, förstås och används förhörsdokumentationen av åklagarna?

För att kunna besvara dessa frågor behöver förhöret spelas in på ljudband, så att relationen mellan det muntliga förhöret och förhörsutskriften kan studeras. Vi hoppas att du vill låta oss använda ditt förhör i studien. Genom att godkänna medverkan bidrar du till ett kvalitetsarbete på Skattebrottsenheten och till forskningen om skrivande i yrkeslivet. Utgången av din utredning påverkas inte av huruvida du deltar eller inte.

Allt material hanteras i enlighet med personuppgiftslagen (1998:204). För att skydda din och andras integritet och anonymitet avidentifieras förhöret. Alla namn på personer och platser kommer att ersättas med påhittade namn. Inspelningar och texter som innehåller personuppgifter förvaras på krypterat lagringsmedium i låsta utrymmen vid Göteborgs universitet, som ansvarar för att ingen obehörig kan ta del av dem. Efter 10 år får materialet förstöras. För analysen av relationen mellan det muntliga förhöret och utskriften görs anonymiserade transkriptioner. Du kan under studiens gång ångra dig och dra tillbaka din medverkan. Om du har frågor om studien, hur du tar del av resultat eller hur anonymiseringen görs får du gärna kontakta Ylva Byrman. Personuppgiftsombud på Göteborgs universitet är Kristina Ullgren (tel. 031-786 10 92).

Ansvarig och kontaktperson för studien

Ylva Byrman

Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet

Box 200, 405 30 Göteborg

Telefon 031-786 52 98, 0706-39 26 90

E-post: ylva.byrman@gu.se

Bekräftelse och samtycke

Jag har tagit del av informationen ovan och samtycker till att inspelningen och utskriften från mitt förhör får ingå i studien. Jag vet att jag kan kontakta Ylva Byrman om jag har frågor eller vill dra tillbaka mitt samtycke.

Ort och datum

.....

Underskrift

Namnförtydligande

.....

.....

